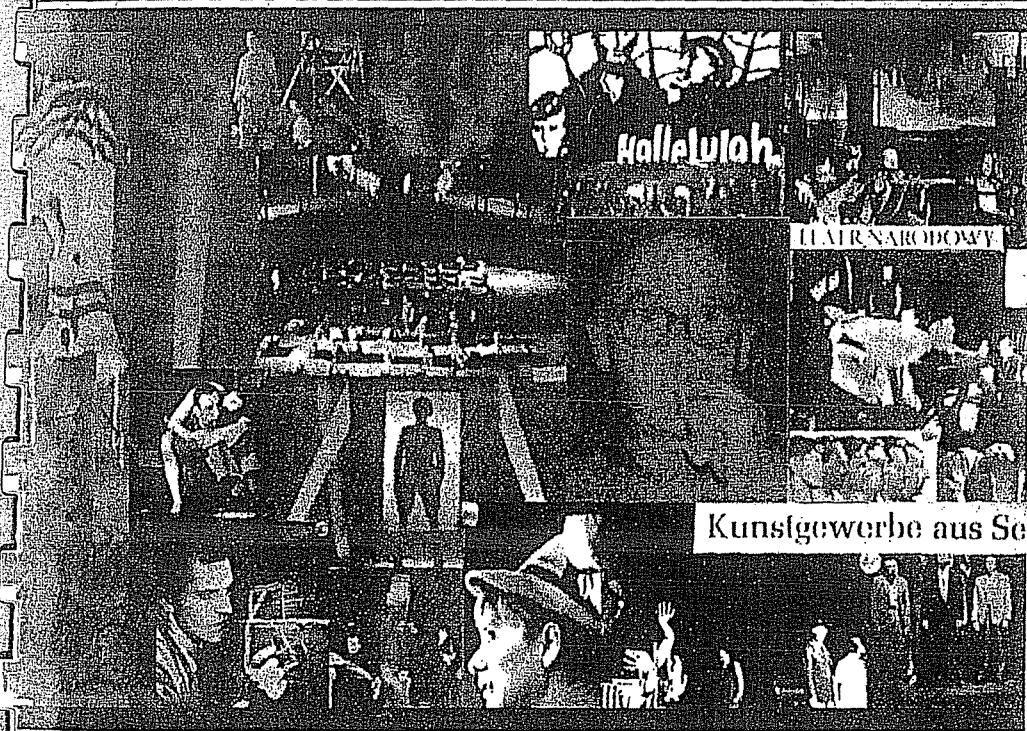
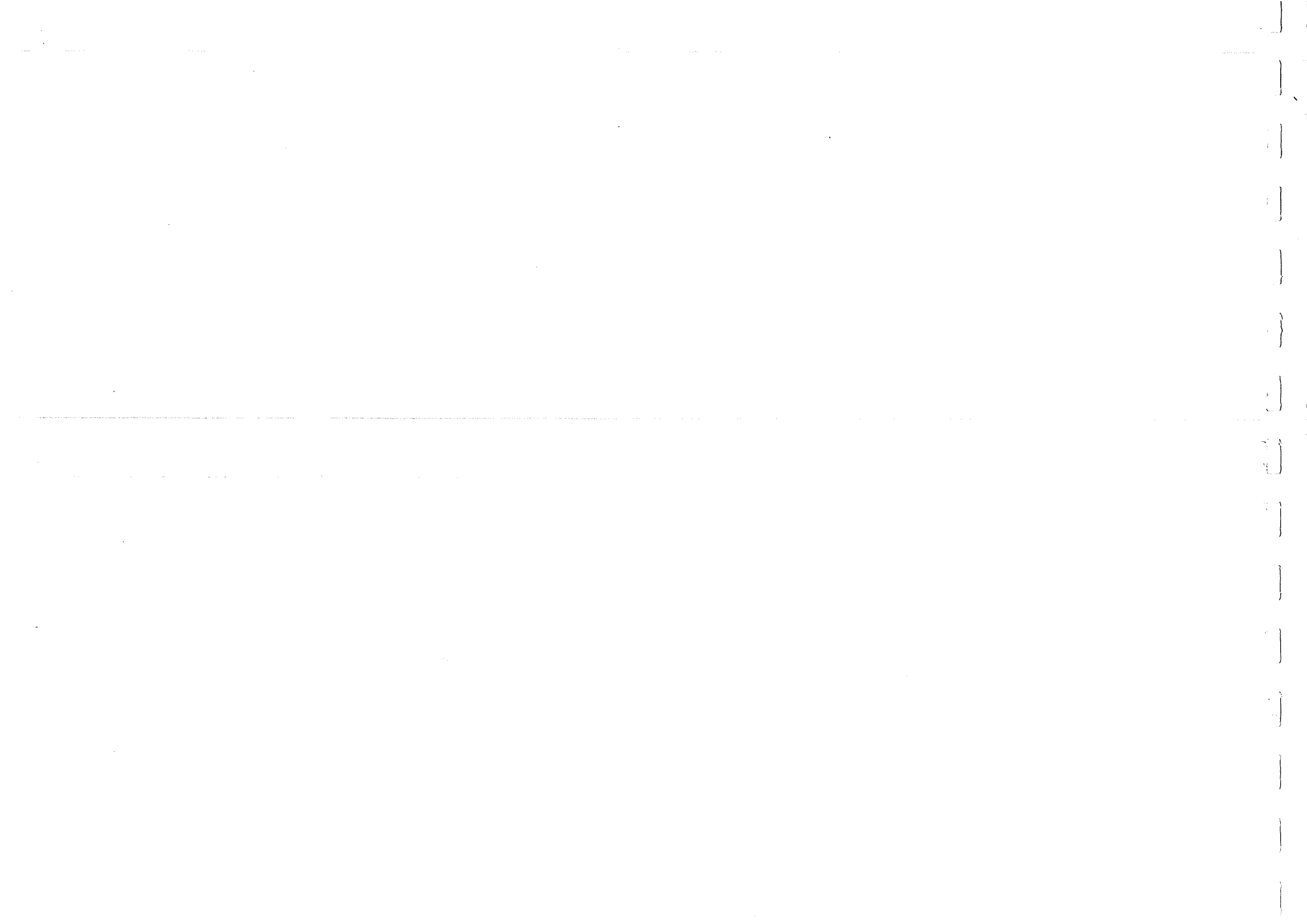

152797

Đorđe Lebović

TETRALOGIJA

Urednik
Vasa Pavković

Đorđe Lebović

TETRALOGIJA

Ситн. X-II-152797

Инд. бр. 533331

Бр. л. 170987

УДК 821.163.41-2

БИБЛИОТЕКА

UMESTO PREDGOVORA (Iz pišćeve beležnice)

Stari zavet, citat iz *Knjige propovednikove*:

- Jer ko će biti izabran? U životu svako ima nadanja; i živom psu bolje je, nego mrtvom lavu...
- Jer živi znaju da će umreti, a mrtvi ne znaju ništa, niti im sledi nagrada... I ljubavi njihove i mržnje njihove i zavisti njihove nestalo je...

Prema kazivanju bivše logorašice iz Aušvica – stenografski zapis:

... Kada smo stigle u rano jutro u močvarni predeo zavijen maglom... jedna grupa žena obučenih u prugaste haljine, ošišanih glava, približavala se našim furgonima. Izraz njihovih lica bio je potpuno apatičan, beživotan... davale su utisak poluživih mumija ili poludelih žena, koje su se još samo automatski pokretale. Izgledalo je, da su ne samo izgubile moć govora, već da su postale bića bez i jedne misli, bez ikakvih osećanja...

Sa suđenja bivšim esesovcima, bivšim funkcionerima logora Aušvic:

Reči optuženog Franca Josefa Hofmana: – Starao sam se za red i mir.

Iz dokumentacije koncentracionog logora Aušvic:

Biće kažnjen premeštanjem u kazneni odred, zatvaranjem u bunker, sa 25 do 100 batina ili vešanjem svako ko

Op. изостара 533331

1. izostane sa rada
2. izostane sa apela
3. napusti radno mesto
4. sabotira
5. jede za vreme rada
6. puši za vreme rada
7. pije rakiju
8. trguje sa civilima
9. organizuju
10. bere sa drveća voće
11. poseduje zlato
12. ne poštuje svoje starešine
13. nosi nedozvoljenu odeću
14. beži ili pomaže pri bekstvu.

Iz razgovora sa jednim inostranim istaknutim političkim funkcionerom:

– Ja ne razumem zašto se uopšte piše o logorima? Treba pisati o herojima, o otporu, o ljudima koji su se borili...

Prema kazivanju bivše logorašice iz Aušvica – stenografski zapis:

... Sećamo se, kad su, na putu za krematorijum, majci, koja je nosila dete sa plavim loknicama, staro možda dve godine, na najgrublji način oteli komadić hleba, nošen ko zna od kuda, sačuvan za dete i bacili ga u blato. Ona, ne znajući kuda ide i da hleb više neće biti potreban ni njoj, ni detetu, vratila se da ga ponovo uzme.

Sa suđenja esesovcima, funkcionerima logora Aušvic:

Reči optuženog dr. Franca Bernarda Lukasa: – Nisam video načina da izbegnem izvršenje zapovesti. Rečeno nam je da služba u Aušvicu važi kao služba na frontu.

Iz dnevnika Ane Frank:

... Ja verujem da su ljudi u dubini svoga srca dobri.

Prema kazivanju bivše logorašice iz Aušvica – stenografski zapis:

... ako neka zaostane iz lančane linije rada, esesovac je spreman da na nju nahuška psa i samo od čudi te životinje zavisilo je kako će proći žrtva ...

– Sa predavanja o nacističkim koncentracionim logorima – pitanje iz publike:

– A zašto niste tražili zaštitu od međunarodnih pravnih institucija?

Iz dnevnika Johana Kramera, SS-lekara u logoru Aušvic:

... U 3 sata prvi put prisustvovao *specijalnoj akciji* (odabiranje za gasnu komoru)...U poređenju sa ovim paklom, Danteov pakao je najobičnija komedija...

Uveče u 20 časova večera kod Obergrupenfirera Pola... Bilo je pečene patke koliko je ko hteo, prave crne kafe, izvrsnog piva...

Iz kazivanja bivših logoraša – magnetofonski snimak:

Vojnici (oslobodioci) su došli sa velikim zatvorenim kolima na kojima je bio veliki crveni krst... Bila su ista kao ona krematorijumska (odvozila su nepokretne direktno iz transporta u krematorijum). Razbežali smo se... vojnici su nešto vikali i jurili za nama... Otimali smo se... Silom su nas ubacili u kola. Odvezli su nas u bolnicu i dobili smo zaseban krevet i supu iz porcelanskih tanjira...

Prema kazivanju bivše logorašice iz Aušvica – stenografski zapis:

... Jedan ljudski gest, topla reč ohrabrenja ili suza saosećanja značila je u tim uslovima vrlo mnogo... jer biti sam, značilo je isto što i smrt...

Iz razgovora sa jednim intelektualcem:

– Kada vidim da je to drama sa ratnom tematikom, odmah počinjem da tražim po džepu broj od garderobe.

Iz razgovora sa predsednikom jedne veće jevrejske opštine:

“Gospodine Đorđe, rekli ste u svom svedočenju, da je bilo glasina i da ste naslućivali šta se dešava sa Jevrejima u Poljskoj, ja sam od vas pet godina stariji, pa ništa nisam naslućivao, niti sam ikakve glasine čuo o tome. Mislim da se u literaturi na taj način mnogo piše o svemu tome”. Umesto da se pravdam, hteo sam da ga pitam da li je nešto čuo ili naslućivao šta se događa u Vukovaru ili Bosni? Nije imalo smisla da pitam.

Iz pesme logoraša:

*Ako umreš, niko neće znati
Brojka manje, dalje živi svet...*

Sa suđenja bivšim esesovcima, funkcionerima logora
Aušvic:

Reči optuženog Hansa Norvickog:

... Ko bi znao ko je sve ubijao? Bila je tolika gužva da se uopšte ništa nije moglo znati.

Iz pera poljske književnice, bivše logorašice:

Još uvek slušamo glasove hrastove prašume i šumskih božanstava koja su govorila našim precima. Imamo različite nazore o krvi, verujemo u krv – i bojimo se krvi ljudi kojima je nanesena nepravda.

Iz recenzije jednog kritičara drame Nebeski odred:

I – jer svi mladi pisci vole efekat zaprepašćenja – čin tih svireposti (cikloniziranje, spaljivanje u krematoriju), vrše sami logoraši... Pisci, bez osećanja jasnog razdvajanja izvesnih strašnih pojava svaljuju krivicu na žrtve...

Ne sve to nije ljudska istina...

Iz zabeležaka jednog od članova – Nebeskog odreda – 1944. godine:

... To je užasna smrt, i ja, koji pišem ove redove, zadržim na samu pomisao da ću tako nešto i sam doživeti. Ja nemam šta ovde da tražim, a ipak sam sišao u ovu masovnu grobnicu...

... Smatram za svoju dužnost, pred svojim narodom i pred licem sveta, da saopštim ono što sam doživeo i ovde video...

Iz pera vojnika:

*Mi ćemo marširati dalje
Kroz ruševine i smrt ...*

Iz razgovora sa japanskim budističkim sveštenikom:

Hirošima nije ni deseti deo Aušvica, ali nova Hirošima bila bi desetostruki Aušvic.

Sa suđenja bivšim esesovcima, funkcionerima logora

Aušvic:

Reči optuženog Vilhema Bogera: "Predlažem da minutom ćutanja odamo poštu nastradalim logorašima, kao i esesovcima koji su poginuli vršeći svoju dužnost".

Prema kazivanju bivše logorašice iz Aušvica – stenografski zapis:

... stradala je mala Hasnija jer je pljunula na istu blokovu nadzornicu-logorašicu, pa je za kaznu morala držati dva kamena više glave u klečećem stavu, pa je posle batina koje je tom prilikom dobila mala Hasnija ubrzo umrla...

Iz pera jednog savremenog nemačkog književnika:

Nikada se više nećemo postrojiti zbog jednog zvižduka i nećemo da kažemo – razumem, kada urlaju. – Topovi i podoficiri ne urlaju više. Plakaćemo i pevaćemo i sraćemo kada mi to hoćemo. A pesme o jurnjavi tenkova i o alpskom cveću više nećemo pevati... Nijedan nam general više neće reći – ti, pred bitku. Pred strašnu bitku...

Izjava optuženog Rudolfa Hesa, bivšeg komandanta logora Aušvic, na suđenju u Varšavi:

... Ne mogu da se složim sa optužbom da sam kriv za smrt četiri miliona ljudi. Za vreme dok sam ja bio komandant logora, stradalo je svega dva miliona ljudi...

Iz apela rekonvalescenata, bivših logoraša, upravi bolnice u Bad 3.

... pa predlažemo da se zbog svega navedenog:

- a) spreči lajanje pasa u blizini bolnice,
- b) prestane sa prenošenjem muzike preko zvučnika.

Prema kazivanju bivše logorašice iz Aušvica – stenografski zapis:

... muzika koja je dočekivala radne odrede, delovala je jezivo... često smo čule udaljene krike iz krematorijuma ili poljskih jama, koji su se mešali sa zvucima muzike. Ti stavični krici, pomešani sa zvucima orkestra, razarali su um...

Iz novinskog članka – razgovor novinara sa bivšom logorašicom:

... Setite se najuzbudljivijeg, najupečatljivijeg doživljaja u logoru?

Odgovor: – Ne znam... Sve je bilo strašno... Ne mogu baš sad da se setim... Možda dim iz krematorijuma. Zbog tog dima nigde u blizini logora nije bilo ptica... Samo jednom videla sam jednu mačku... Da, toga se dobro sećam... Videla sam olinjalu mačku kako lunja među žicama.

Iz dnevnika Rudolfa Hesa, bivšeg komandanta logora Aušvic:

... Dao sam znak dežurnom podoficiru i on je pažljivo uzeo u naručje preplašeno dete i uz pomoć majke, koja je očajnički ridala, uneo ga je u gasnu komoru...

Prema kazivanju bivše logorašice iz Aušvica – stenografski zapis:

... Način života kapoa (logoraš zadužen za red, sa posebnim beneficijama) stvarao je sliku neverovatnih suprotnosti... Pored bosih, ranjavih i polunagih žena, koje su lutale po đubrištima tražeći otpatke hrane, video se jedan broj dobro uhranjenih, toplo i uredno obučenih žena... One su kod nas izazivale osećanje gadosti i gubljenje poverenja u kvalitete ljudske vrste...

Sa suđenja bivšim esesovcima, funkcionerima logora

Aušvic:

Predsednik suda: – Vi ste videli šta se događalo u gasnoj komori?

Okrivljeni Hans Štark: – Ljudi su vikali.

Predsednik: – Koliko dugo?

Štark: – Od deset do petnaest minuta.

Predsednik: – Posle toga?

Štark: – Otvarala su se vrata. Prizor je bio strahovit.

Predsednik: – A kako ste se vi osećali?

Štark: – Nikad gore

Predsednik: – Ali da li ste osećali da je to strašan zločin?

Štark: – Nisam. Upotreba gasa nije bila tako loša stvar.

Istina, bilo je gadno.

Iz jednog savremenog nemačkog romana:

– Look, here Alec – reče Tomi svom drugu – i zbog tih nemačkih smradova morali smo da se borimo od Normandije do Elbe.

Onaj sa jarećim licem munu Valtera:

– Taj još uvek ne zna ko je dobio rat – reče, cerekajući se.

Prema kazivanju bivše logorašice iz Aušvica – stenografski zapis:

... Dok smo stajale na opelu počela je da pada jaka kiša. Mi smo morale i dalje da stojimo u stavu mirno, dok nas je kiša sve više kvasila i cedila se niz telo... Neko je počeo da peva... Bez dogovora, bez bojazni od posledica, pesma se razlegla iz naših grudi...

Iz proglasa načelnika bolnice u Bad 3:

... Uprkos obilne ishrane i redovnog sledovanja paketa, rekonvalescenti odlaze u selo gde traže i sakupljaju raznu hranu. Ormani u bolesničkim sobama puni su hrane, koja već tamo stoji danima, kvari se, stvara nečistoću i širi neprijatan zadrž po bolnici. Uprava bolnice moli da u cilju očuvanja higijene bolesnici prestanu sa besmislenim sakupljanjem i gomilanjem hrane.

Prema kazivanju bivše logorašice iz Aušvica – stenografski zapis:

... ona je pozelela da ukrade glavicu kupusa i podeli je sa logorašicama iz grupe. Uhvaćena, bila je ošišana do glave i bačena u kazneni odred. Kada smo je obišle i pitale kako joj je, ona se nije ni na šta tužila, osim što joj je bilo neprijatno što je ošišana do glave.

Iz razgovora sa bivšim pripadnikom SS-Waffn-a:

Ne kažem da ne verujem u istinitost priča o konclogorima. Uveren sam da je sve bilo baš tako, možda i strašnije. Ja tamo nisam nikada bio, stalno sam bio na frontu. Ono što su tamo radili, to je bestijalno i ja to osuđujem. Ali kada danas pomislim šta bih ja radio da sam kojim slučajem onda određen za čuvara logora, spopada me užas. To je grozno, o tome ne mogu da mislim.

Iz kazivanja bivšeg logoraša – magnetoskopski snimak:

Došli su predveče... Amerikanci... Nismo znali da će doći... Svi smo bili bolesni i iznureni... Ležali smo u barakama... Moj prijatelj je toga dana radio u kuhinji i obećao mi je da će ujutro doneti toplu poparu... Kad su došli, bilo mi je žao što neću dobiti tu poparu... Ne znam šta smo sve posle radili... posle kad su došli... ne sećam se... Ali znam da mi je bilo jako krivo zbog te popare...

Prema kazivanju bivše logorašice iz Aušvica – stenografski zapis:

Kada je osetila da joj se približava kraj često je pomišljala na ćerkicu... Bojale smo se da joj pridemo, da ne izusti bezumnu želju da je još jednom vidi ili da započne priču o crnoj nemirnoj kosici i ručicama koje se šire i pružaju u susret...

Iz molbe rekonvalescenata, bivših logoraša, upravi bolnice u Bad 3:

... pa molimo da nam se dozvoli gaženje travnjaka u parku kao i ležanje u travi...

Stari zavet, citat – *Davidovi psalmi*:

Oganj i grad, sneg i magla, vetar silni...

gore i svi humovi, rodna drveća...

zveri i sva stoka, bube i ptice krilate...

momci i devojke, starci i deca...

svi narodi...

Slavite uz glas trube, slavite uz psaltir i gusle

Slavite bubnjem i veseljem –

Slavite uz jasne kimvale, slavite uz kimvale gromove –

Neka slavi sve što diše...

Haleluja!

Logorska pesma, na jidišu, koju je komponovao nepoznati logoraš:
Gein sei in shvarze raien (Thed` march in black rows).

Dorđe Lebović:

Kad sam se vratio iz logora u život, video sam pred sobom samo dva izbora – zaboraviti ili govoriti. Prvo nisam mogao, znači drugo sam morao.

Dorđe LEBOVIĆ

TETRALOGIJA

Nebeski odred – Himmelkommando

Haleluja

Viktorija

Vojnik i Lutka

18. 89. 93. 95. 100.
21. 91. 94.

NEBESKI ODRED

*Uzmi šaku pepela i videćeš da je to još
uvek vatra ili da to može biti*

B. Miljković

Ja sam A-12750. Svoj broj nosim tetoviran na levoj ruci već dvanaest godina. Do danas još nisam sreo Nepoznatog osvijenćimskog druga sa istim šarama na ruci.

Nekada nas je bilo mnogo. Kada smo se postrojivali za apel,¹ redovi su se otezali u nedogled i prebrojavanje je trajalo satima. Stari brojevi su odlazili i nestajali, mesto njih su pristizali novi i naši redovi su uvek bili popunjeni.

Danas, kada bi nas postrojili na veliki generalni proziv, postavljajući redom broj do broja, između svakog čoveka zjapile bi praznine od hiljade cifara. Appelplatz² bi bio skoro sasvim prazan, a apel bi se završio vrlo brzo.

Četiri miliona ljudi ne bi se odazvalo na proziv.

Živeli smo u blizini krematorijuma, osećali smrad njegovog dima i posmatrali noću plamene jezičke koji su izlazili iz visokog dimnjaka, pa ipak nismo ništa znali o događajima koji su se odigravali unutar visokih zgrada od crvenih opeka. Odande se nikad niko nije vraćao.

Jednog novembarskog jutra pošlo je sedamnaest ljudi iz Bauleitungskommando³ u Birkenau sa zadatkom da sruši krematorijume

i da uništi sve tragove zločina. Ja sam bio jedan od te sedamnaestorice. Povratku se nismo nadali.

Te iste večeri vratilo se u logor sedamnaest prestravljenih i od straha ošamućenih ljudi. Prolazili smo kroz nemi i gusti špalir logoraša. Otišli smo u svoje barake praćeni gomilama radoznalaca. Našim pričama onda još nisu svi verovali.

Iz dana u dan odlazila je naša grupa Bauleitungkommando da ruši krematorijume I i II. Ja sam radio kao staklar: vadio sam prozorska okna, obeležavao ih brojevima i slagao u velike drvene sanduke obložene slamom. Dva kolosa bila su demontirana i spakovana u vagone sa najvećom tačnošću. Odugovlačili smo posao, sudeći da je kraj radova i naš kraj. Suvije smo videli da bismo smeli to da preživimo.

Tu, u krugu krematorijuma II – sreo sam 33142. Njegovo ime nikom nije bilo važno. Prvog dana dao mi je hleba i slanine. Kasnije sam svaki dan odlazio k njemu, bio sam gladan a on je uvek imao nešto za jelo.

Zima nas je zatekla na starom poslu. Šleske zime su oštre, sneg je često padao i kroz izvaljena vrata i prozore duvao je ledeni vetar. 33142 odvodio me je u svoju sobu na tavanu i od ostalih praznih drvenih kreveta ložio vatru u maloj limenoj peći. Pržili smo hleb na vrelom limu i kovali krompire u jednoj velikoj zdeli.

U toj sobici 33142 živeo je sam. Bio je jedan od preostalih petnaest članova Himmelkommando. Veći deo dana je provodio sa mnom. Već u ranu zoru stajao je na kapiji gledajući niz put koji je vodio iz Osvijenćima. Lice mu se uvek razvedrilo kad bi me ugledao. Uvek je imao za mene hleba, margarina ili sira. Kad god je to bilo moguće, donosio sam kod njega prozorske ramove i vadio, s vremena na vreme, po koje staklo iz okna, a on mi je pričao o sebi i o životu koji su provodili među zidovima krematorijuma.

Za Božić dva dana nismo išli na posao. U logoru je bila podignuta visoka jelka, uz ručak smo dobili za dodatak po pet kuvanih krompira, a po podne smo slušali koncert. Kad smo ponovo došli na

radno mesto, 33142 nije stajao pored kapije. Tavanska soba je bila prazna, a neko je izneo malu limenu peć.

Rekli su mi da su svu petnaesticu zakopali u dnu dvorišta, tamo gde je bilo veliko đubrište. Tražio sam to mesto, ali nikakvih tragova nije bilo u smrznutoj zemlji.

Poskidali smo crepove sa krova, srušili smo tavanske grede, a dole u »bunkeru«⁵ izbušili rupe za dinamit. Početkom januara dignut je u vazduh krematorijum I. Trinaestog dana smo prvi put čuli riku ruskih topova. Radili smo užurbano i sedamnaestog dana smo uspeli da dignemo u vazduh prednji deo krematorijuma II, zajedno sa visokim dimnjakom. Te iste noći napustili smo, iznenada, Osvijenćim, gonjeni u ludom trku putevima Šleske, dok je iza nas tutnjao front.

Krematorijumi su ostali onako kako smo ih napustili. Tako stoje i danas. U dvorištu jednog od njih leže zakopani poslednji članovi Nebeskog odreda.

Trudiću se da oživim priču svog prijatelja 33142. Možda ću u svom pričanju nešto da izmenim ili da preskočim. Lica koja ću pomenuti možda u stvarnosti i nisu postojala, ali postojalo je sve ono što ih je okruživalo. U jednoj vreloj tavanskoj sobi, ružne zgrade od crvenih opeka, možda su izgovorene iste reci i možda su učinjeni isti pokreti kao u ovoj priči.

Ličnosti će govoriti jezikom koji će svima biti razumljiv, a ne logoraškim žargonom, koji bi mogli da razumeju samo oni koji su bili tamo.

Da biste imali što slikovitiju predstavu, zamislite da se ovo događa na pozornici.

Sve je obično počinjalo ovako:

U mrklu noć, možda dok kiša pljušti, fašisti bi u krematorijumski krug doveli grupu logoraša i ostavljali ih tu pod jakim stražom, da čekaju. Dugo bi se čuo samo žagor pokislih ljudi i pljuštanje kiše.

Odjednom bi se kroz noć razlegla komanda Sturmführera,⁶ koji je vršio dužnost komandantovog ađutanta:

Mirno!

Nastao bi tajac. Potom se čula škripa komandantovih čizama i bat njegove pratnje. Komandant je bio jedan Obersturmbannführer.⁷ On zauzima svoje mesto na sredini pozornice.

Sturmfihrer lupi potpeticama, podnosi raport:

Gospodine Obersturmbannführer-u, večeras u 21,30 iz logora Auschwitz I stigao je u potpunom redu i brojnom stanju nov transport zdravih heftlinga⁸ za rad u Sonderkommando.⁹

OBERSTURMBANNFÜHRER: Jesu li svi sposobni za rad?

STURMFÜHRER: Da, gospodine Obersturmbannführer-u.

OBERSTURMBANNFÜHRER: Onda da pređemo na stvar.

Obraća se logorašima:

Ja sam ovde Kommandoführer.¹⁰ Neću dugo da vas gnjavim. Vi ste svi zreli ljudi i nadam se da ćemo se brzo i lako sporazumeti. Ovde je krematorijum u kome se uništavaju neprijatelji Vođe i sav balast Nove Evrope. Vi ćete raditi u Himmelkommando, da me bolje razumete — u Nebeskom odredu, kako su vaši pret hodnici duhovito nazvali tu ekipu. Vaša dužnost biće da naše neprijatelje ubijate i spaljujete. Taj posao obavljate tri meseca. Po isteku tog roka likvidiraćemo vas, a na vaše mesto dovešćemo drugu grupu. Jasno? Dobro. Ne želim nikoga da prisiljavam. Ako neko neće da radi taj posao, neka slobodno istupi iz stroja. Biće odmah streljan. Imā li takvih? Odlično! Još? Više nema? Dobro. Sturmführer-u, vršite svoju dužnost.

STURMFÜHRER: Razumem, gospodine Obersturmbannführer-u, Napred! Stoj! Pali!

Razlegao se rafal automatskog oružja, a zatim u mukloj tišini progovara

OBERSTURMBANNFÜHRER: Gospodo, ima li još koga? Nema? Odlično. Sve ostalo biće vam kasnije saopšteno. (Obraća se svom ađutantu): Razvedite ih po sobama.

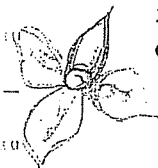
^{okrenut}
STURMFÜHRER: Razumem, gospodine Obersturmbannführer-u.

Soba u koju su odvedeni oni o kojima ću da vam pričam, bila je ista kao (sobe) ostalih heftlinga: sivo obojena, sa niskom tavanicom, jednim vratima i jednim prozorom sa debelim rešetkama. Ako zamislite tu sobu na pozornici, onda bi vrata bila na sredini zida u dubini, a prozor se ne bi ni video, jer se nalazi negde iza desnog portala. Jedino njegov rešetkasti okvir projektovao bi se na zidu na kome su vrata, samo kada je vidno, ili kad preko njega prede svetlost reflektora. Duž bočnih zidova nalazi se po jedan dvospratni krevet, a takođe i sa svake strane vrata po jedan. Na zidovima se nalazi nekoliko aljkavo okačenih fotografija i pocepana slika nage žene iz nekog ilustrovanog časopisa, a iznad vrata lepim krupnim slovima piše: ARBEIT MACHT FREI.¹¹ Duž levog zida, uz sam strop, široka cev. Na sredini sobe grubo sklepani drveni sto, a oko njega stolice i klupica. Na stolu, u zadržaljoj konzervi, struk sparšenog poljskog cveća.

Heftlinzi su u mraku gurnuti u sobu. Svetlost reflektora nekoliko puta prede preko njihovih nepomičnih figura. Najzad jedan heftling okrete prekidač, koji se nalazio pored vrata, i sobu osvetli sijalica, koja je visila iznad stola. U sobi je vladao nered. Svetlost nije pokrenula ljude u bednim, logoraškim odelima. Na levoj strani kaputa nalazi im se broj, početno slovo nacije i trougao u boji, koji označava po kom su osnovu dovedeni u logor. Na primer, zdepasti čovek, kratkog vrata, koji stoji do kreveta iznad koga je prozor, sa rukama u džepovima, imao je zeleni trougao, a to znači da je kriminalac. Nazovimo ga prosto —

ZELENI. On ima oko 40 godina i skoro isto toliko kilograma. Imao je bolju vrstu logoraškog odela, ali je neuredan. Kao i svi ostali, očišan je do glave.

Prekoputa njega, na prvom spratu kreveta, sedeo je čovek istih godina, iste težine i gledao u pod. Broj na kaputu bio mu je 58964, a trougao crven, što znači da je politički krivac. I njegovo odelo je bolje vrste. Zovimo ga — 58964.

Tridesetogodišnjak sedi na stolu i bulji u svoju mokru kapu, njegovo je odelo od pocepanih prugastih krpa, pravo muselmansko odelo, a to znači da je u logorskoj hijerarhiji bio na najnižem stupnju, ili, rečeno logoraškim rečnikom, on je bio

MUSELMANN.¹² Bio je nešto puniji od ostalih i svežiji. Imao je drvenjake na nogama. Trougao mu je bio takođe crven.

Čovek od 42 - 45 godina, sa žutim, podbulim licem, sedi na stolici između stola i kreveta, na kome se smestio 58964. Imao je skoro novo, uredno održavano odelo, najbolje vrste koja se u logoru moglo zamisliti. Sigurno je radio u logorskim magacinima i tamo se dokopao odela. Takve ljude logoraši su zvali »prominentima«. Neka se i on zove –

PROMINENT

Na prvom spratu kreveta, pored prozora, sedeo je sićušan čovek, bolje reći živi kostur u muselmanskom odelu. Imao je oko 45 godina i nikada nije hteo da skine kapu s glave. Nazovimo ga zato –

ČOVEK POD KAPOM. On ima žuti trougao na kaputu.

Pored vrata stoji mladić od 27 godina i drži mišku¹³ u rukama. Njegova glava je sva umotana u prljave zavoje, tako da mu se lice jedva i vidi. Zvaćemo ga –

RANJENIK. I on je imao crveni trougao.

Možda je imao nešto preko 30 godina, onaj što se oslonio na krevet na kome je sedeo 58964, ali to je bilo teško utvrditi, jer je bio najmršaviji od svih. Na njegovom kaputu i spreda i straga krupnim slovima pisalo je –

S. K. Neka se zove tako, a znači još da je bio u Strafkommando.¹⁴ *ДОТКАМ*

Prvi se pokrenuo

MUSELMANN. Bolje rečeno, pokrenule su se samo njegove ruke. Počeo je da cedi svoju prugastu kapu. Najzad krto reče:

Mokra je...

Svi ostaše kao i pre. Dugo se čulo samo pljuštanje kiše.

On nastavi:

Skroz sam mokar. Kakvo grozno vreme...

I pogleda ljude oko sebe, očekujući da će od njih čuti koju dobru reč. Ali uzalud. Oni ga prosto nisu primećivali. Najzad ZELENI progovori odsutnim glasom: Izgleda večeras... nećemo dobiti da žderemo.

58964 ne podiže oči. Ostali pogledaše Zelenog. Predstava o jelu preplavi njihovu svest i zagospodari njima, kao plamen har-tijom. Onda ponovo klonuše.

RANJENIK prevrte u rukama dva-tri puta svoju crvenu mišku, pa je bezvoljno baci.

MUSELMANN prestaje sa ceđenjem svoje kape i reče glasom čoveka koji je već odavno to preokao:

Eto ... sad je još mokrija nego pre ...

PROMINENT: Ima li ko od vas pertle? Šuvišne... mislim. Da mi pozajmi ... To jest da mi proda... Treba mi samo jedna... to jest... da... dosta je jedna ...

Niko mu ne odgovori. Zato on pokušava da od iskidanih delova pertle napravi novu, ali mu taj posao zadaje dosta muke.

S. K.: Nigde nema peći, a užasno je toplo. Ne razumem zašto! Dobro bi bilo kad bi neko otvorio prozor.

Ova primedba učinila je samo to da je

MUSELMANN nadlanicom obrisao znoj sa čela, pri čemu je oborio kutiju od konzerve u kojoj je stajalo cveće. To ga zbuni i on uze da skuplja cveće, govoreći:

Nisam hteo... Sasvim slučajno. Zaista nisam hteo. Pa šta? To je staro cveće. Sasvim je sparušeno ... kao slama ...

U tom se otvoriše vrata i uđe

STARAC. Tako će se zvati. Ima oko 60 godina i dosta je dobrog izgleda. Ima na sebi crne civilne pantalone uvučene u čarape i logoraški kaput, koji kao da je za njega krojen. Iz gornjeg džepa na kaputu virili su mu nalivpero i kutija za naočare. Svi su ostali na svojim mestima, pozdravljajući pridošlicu samo letimičnim pogledima. On je hodao sporim, ali za logoraša ipak sigurnim koracima. Obilazio ih je sve redom zagledajući im lica i oznake na kaputima. On je, očigledno, bivao sve nervozniji. Pošto je sve brzo pregledao, počeo ka izlazu. No, tad lenjo reče

ZELENI: Tražiš nekog, stari?

STARAC se okrenu, besno ga pogleda i izađe zalupivši jako vratima. Njihov tresak kao da je probudio heftlinge i

S. K. Reče, skidajući svoj mokri, iscepani kaput: Neko matoro njuškalo.

MUSELMANN: Dobročudno izgleda... Prebrojavao nas je, sigurno ćemo dobiti hleba. Koji je danas dan?

RANJENIK: Valjda utorak.

MUSELMANN: Dabome! Šta sam vam rekao? Danas ćemo dobiti »culag«.¹⁵

ZELENI: Culag? Vražju mater! Dobićete konjsku balegu kao »culag«, a ne hleb. Ne volim transport... To nekako izbaci čoveka iz koloseka. Ne znaš odakle da počneš. Eh, da sam u logoru... Ako ništa drugo, »organizovao«¹⁶ bih ljuške od krompira. Napravio bih jednu... uh, bogovsku »bunker-čorbu«. Takvu čorbu kakvu za poslednjih sedam godina nisam jeo.

RANJENIK: Već sedam godina si u logoru?

ZELENI: Osam. Ali pre sedam godina napravio sam »bunker-čorbu« u kojoj je bio jedan ceo pileći batak. Ceo pileći batak... mek, sočan... Doduše od promrzlog pileća. Sad bih napravio običnu čorbu.

MUSELMANN: Porco Dio,¹⁷ ala bi to bila gozba. Kusao bih tako... tako ... tako...

ZELENI: Šta bi ti, Muselmann-e, kusao?

MUSELMANN: Šta? Kako šta! Čorbu od krompirovih ljuški.

ZELENI: Čiju čorbu?

MUSELMANN: Pa ... pa ... Svejedno ...

ZELENI: Ja svoju čorbu jedem sam. Utuvi to. Sam! A sad: kuš! Ta... vrućina ... Kakva strašna vrućina!

S. K.: Trebalo bi otvoriti prozor.

RANJENIK: Može se napraviti dobra čorba i od repe. Ispadne nekako gušća od »bunker-čorbe«.

S. K.: Mi u S. K. jeli smo presnu repu. Nismo mogli skuvati čorbu. Nije bilo vatre... Slušajte... Izgleda da raznose hranu!

Svi su se okrenuli prema vratima. Prvi put otkako su ušli u sobu 58964 podiže pogled i Čovek pod kapom se ispravi na svom ležištu.

Svi su u napetom iščekivanju. Tišinu prekide

ZELENI: Ništa!

— i izađe iz sobe.

MUSELMANN: Idem i ja.

S. K.: Lagersper¹⁸ je. Ne igray se!

MUSELMANN: A kako je on?

RANJENIK: Nastradaće.

MUSELMANN hitro priđe krevetu s leve strane vrata.

Pope se na njega, ali mu se tamo očigledno nije svidelo i on pretrča i uspenra se na drugi sprat kreveta s desne strane vrata i reče: Tako...

Skide kaput i rasprostre ga po krevetu da se suši.

RANJENIK je zauzeo mesto ispod njega.

58964 se opruži po ležištu na kome je sve do sada sedeo.

Posle kraćeg dvoumljenja priđe mu PROMINENT i reče šapatom:

Izvinite... ja ... Bolestan sam. Molim vas ne kazujte to nikome. Oni će me... vi već znate... A teško sam bolestan. Pogledajte kako su mi noge otekle. Ustupite mi svoje mesto, ne mogu svaki čas da se penjem gore. Vi shvatate? Učinite mi to i ja ću vam se odužiti kad-tad. 58964 mu ne odgovori ništa i pope se na gornji sprat.

PROMINENT: Hvala.

58964 ga začuđeno pogleda.

S. K. se smestio ispod ČOVEKA POD KAPOM koji je ostao nepokretan na svom starom mestu.

S. K.: Puši mi se...

RANJENIK: I meni.

S. K.: Imaš li?

RANJENIK: Ni trunke.

S. K.: Nisam ni dim povukao otkad sam u S. K. Pušili smo strugotinu zamotan u krpe. Dao bih sve za jednu mahorku¹⁹ ... Možda neko ima pikavac?

PROMINENT: Treba se odreći pušenja. I ja sam nekada pušio ... Mnogo. Ali sam se odrekao.

S. K.: Ja ne mogu.

MUSELMANN: Zašto to bacaš?

Te reči su bile upućene RANJENIKU, koji je tog trenutka bacio na pod jednu debelu knjigu u crnom povezu. Nju je našao pod svojim čebetom:

Žaljila me.

MUSELMANN: Ne mari. Možda je dobra za čitanje. Volim da čitam lepe stvari.

Kako se zove?

RANJENIK: Talmud.

MUSELMANN: To je na francuskom?

RANJENIK: Ne. Jevrejska biblija. Zanima li te to?

MUSELMANN: Taman posla! To je krvoločna knjiga. U njoj sigurno piše kako se kolju hrišćanska deca u činagogi²⁰ za njihove proklete praznike. Slušao sam dosta o tome.

RANJENIK: I ja.

MUSELMANN upita Čoveka pod kapom: Je li to istina?

ČOVEK POD KAPOM se pravi kao da nije čuo pitanje i ostaje miran pogleda prikovanog za knjigu.

MUSELMANN: Je li to istina?

S. K.: Ne mogu više da podnosim ovu vrućinu. Hej, ti, — reče Čoveku pod kapom —

otvori taj prozor!

PROMINENT: Nemojte. Pogušiće nas dim i smrad.

S. K.: Kakav smrad?

PROMINENT: Od spaljenih. Zar vi niste ništa osetili dok smo napolju stajali? Zar ga i ovdje ne osećate dovoljno?

RANJENIK: Sigurno da osećamo. Ne otvaraj prozor!

S. K.: Gluposti. Nije to ništa novo — taj smrad. Otvori prozor! Ta pomakni se i otvori, jesi li gluv! Možda si kontuzovan, šta li?

ČOVEK POD KAPOM nije se micao.

S. K. se pope na krevet i otvori prozor:

Stvarno ... smrdi...

PROMINENT: Jesam li rekao? Zatvorite!

MUSELMANN: Zatvori! To smrdi kao . . . kao. . . Zatvori, Greko!

RANJENIK: Zatvori...

S. K. zatvori nevoljno prozor, pa siđe na svoje mesto i reče: Pre ili posle moraćemo se svi na to naviknuti.

Vrata se otvoriše i uđe

ZELENI: Ni ljuščice. Nikud se ne može. Lagersper.

RANJENIK: Igraš se glavom zbog jedne ljuške.

ZELENI: Moram da jedem. Moram i — kvit!

MUSELMANN: Dele li već »culag«?

ZELENI: Isuse! . . . Nateraće čoveka da pojede svoja sopstvena govna, ako ih još ima. Kroz prozor sam video gomilu civilki. Stoje, tamo pored žice.

MUSELMANN: Otkud ovde žene? Ti si lud.

ZELENI: Idi i pogledaj.

MUSELMANN: Ali... ko su one?

ZELENI sleže ramenima i prilazi slobodnom ležištu. Seda na krevet, pa se diže i pipa cev, ali odmah cimne ruku nazad:

Ala je to vrelo! Radijator, a? Tako dakle, prijatelji moji! Iskoristili ste priliku dok nisam bio ovde i zgrabili najbolja mesta, a meni ste ostavili da se kuvam na ovom šporetu. Zahvaljujem na pažnji, ali meni ne odgovara ta klima. Hm, da vidimo gde ću da se smestim.

Pogleda po svima i priđe Muselmann-u:

Silazi, to je moje mesto!

MUSELMANN: To je moje mesto.

ZELENI: Rekao sam da je moje. Zar to nije dosta?

MUSELMANN: To je moje mesto!

ZELENI: Silazi!

MUSELMANN: Ali... To... to se ne može... Ti ne možeš samo tako...

ZELENI: Sve ja mogu. Kad ti budeš osam godina u »K. C.«-u,²¹ i ti ćeš sve moći. Marš dole!

Čovek pod kapom
ne otvara

MUSELMANN: Slušaj ... Ja sam ovamo prvi došao, prvi sam ovo mesto zauzeo....

ZELENI: Pazi, brojim do tri.

S. K.: Čuj, nema smisla... On se tamo prvi popeo i ja mislim ...

ZELENI: Začepi! Ne zanima me šta ti misliš! Jedan...

MUSELMANN: Ali s kojim pravom?

ZELENI: Dva ...

MUSELMANN: Svi su videli da sam ja ovde prvi došao.

ZELENI: 1 ... tri!

MUSELMANN: Neću dole! Evo pitaj sve ko je prvi ovde legao... Evo pitaj ...

ZELENI mu okreće leđa i polazi slobodnom krevetu. Polako skida ćebe sa kreveta.

MUSELMANN: Neću! Neću, i gotovo!

ZELENI stresa prašinu sa ćebeta.

MUSELMANN se pridigao na laktove i netremice ga posmatra.

RANJENIK je sve vreme ove prepirke bio zauzet svojim zavojima od pocepane košulje. Njegov posao je bio skoro završen, kad ga upita

S. K.: Ko te je premlatio, Franse?

RANJENIK: Uspomena iz Majdaneka.

S. K.: Bio si u Majdaneku?

RANJENIK: Da.

PROMINENT: Vi ste bili u Majdaneku? Ali tamo su Rusi!

ZELENI je za to vreme savio ćebad i bacio svežanj na Muselmann-ov krevet.

MUSELMANN: Šta hoćeš s tim? Rekao sam da neću dole. Čuo si kad sam rekao.

ZELENI je seo na krevet i počeo da skida svoje cipele.

RANJENIK: Rusi su ulazili na jednu stranu Majdaneka a nas su na drugoj terali napolje. Trčali smo kao da nas Rusi gone.

MUSELMANN: Bežali ste od Rusa?

RANJENIK: A šta smo mogli? Iza nas je išao odred S.-S. Pucali su bez prestanka. Ko je bio poslednji, dobio je u leđa.

ZELENI reče, skidajući kaput: Zašto nisi kidnuo u toj gužvi?

RANJENIK: Ko je rekao da nisam pokušao? Zato i izgledam ovako.

PROMINENT: Metak?

RANJENIK: Kundak,

ZELENI: Dobar posao ... Znalački.

On baci svoje odelo gore na krevet.

MUSELMANN: Ja odavde ne silazim!

PROMINENT: Jeste li videli Ruse?

RANJENIK: Neki tvrde da su videli njihove tenkove.

S. K.: Pa to znači...

PROMINENT: Ne znači! Njima se ne ide dalje. Da su hteli, dosad bi bili ovde.

S. K.: Možda nisu ni zauzeli grad.

ZELENI se popeo na Muselmann-ov krevet.

MUSELMANN: Neću da siđem i gotovo! Pusti me ...

Borba nije dugo trajala. Muselmann se uskoro našao na podu.

ZELENI: Vidiš, to je moje mesto.

MUSELMANN: Ti... Ja ću ti... pričuvaj se! Kažem ti: čuvaj se!

S. K.: Ali... ako krenu? Svakog trenutka može da im padne na pamet da krenu i onda? ...

ZELENI: I onda je naš kraj. Pobiće nas pre nego što nam baćuške požele dobro jutro.

MUSELMANN: Ja neću dozvoliti da me ubiju.

ZELENI: Ti nećeš dozvoliti? Ti? Muselmann-ska njuško, hoćeš li ikada da shvatiš da svi mi, zajedno sa celim svetom, za njih ne vredimo ni koliko jedan konjski prdež. I... dosta je bilo naklapanja, sad hoću tišinu!

MUSELMANN: Odmah ćete biti usluženi, vaše veličanstvo. Koliko godina želite da ćutimo? Hoćete li pred spavanje da uzmete sodu bikarbonu?

ZELENI: Kušuj! Spava mi se.

MUSELMANN: Misliš da te se ja bojim?

PROMINENT: Zašto se svađate? Umirite se.

MUSELMANN: Pa ja se ne svađam, ali on je nesnosan i...
A ti, što me tako gledaš? Podsmevaš mi se, a? Hajde da vidimo da li će ti ovo biti smešno: Silazi! Hoću tu da spavam. Skači! Dopada mi se to mesto!

Međutim, ČOVEK POD KAPOM, kome su ove reči upućene, i dalje mirno sedi i trepće očima:

ZELENI: Oho - ho, ala si ti veliki junak! Počinjem da te se plašim.

MUSELMANN: Hajde krematorijumsko đubre, tornjaj se dole! Brzo, samo brzo!

ČOVEK POD KAPOM se ne plaši. Polako i staloženo vadi iz unutrašnjosti bluze smešno mali okrajak salame i počne njime da maše ispred Muselmanna-ovog nosa. Svi upiru pogled u taj komadić mesa.

ZELENI: Isuse! Celo sledovanje!

MUSELMANN: Porca Madona²² ... Salama! Otkud sad? Sta hoćeš s tim?

ČOVEK POD KAPOM se samo smeška i maše salamom.

MUSELMANN: Ta govori čoveče!

RANJENIK: Neće on s tobom da govori.

MUSELMANN: Zašto? Otkud znaš?

RANJENIK: Znam. Znam da neće da govori s tobom. Neće ni sa ostalima.

MUSELMANN: Je li lud?

RANJENIK: Nije. Ne znam ... Možda ...

ZELENI kao hipnotisan silazi s kreveta i ne skida pogled sa salame.

MUSELMANN: A? Daćeš mi salamu ako ti ne uzmem mesto? Je li to?

ČOVEK POD KAPOM odobravajući klimne glavom.

ZELENI se približio i već se sprema da šćapi okrajak kad MUSELMANN reče:

"Dobro. Daj! Ipak si šašav ...

Zatim brzo sede za sto i poče da je gricka. Zeleni i S. K. takođe sedaju za sto gledajući kako salama nestaje u Muselmanna-ovim ustima. Onda

ZELENI izvadi veliki perorez i preteći reče: Daj salamu!

MUSELMANN proguta ostatak salame.

RANJENIK reče Zelenom:

U Majdaneku bi te zbog toga linčovali.

ZELENI: Ti ćeš da me učiš, znam valjda logorske zakone. Nisam hteo da mu je otmem. Hteo sam da mu dam nož da iseče salamu na tanke reznjeve. Tako bi duže žvakao.

MUSELMANN ustaje i bez reči leže na krevet.

ZELENI pljunu i obraćajući se Čoveku pod kapom reče:

Imaš li možda još nešto za klopnu, trgovče?

ČOVEK POD KAPOM pokazuje prazne ruke i pruža se po ležištu.

PROMINENT: Lep nož.

ZELENI: Lep.

PROMINENT: Kako ste uspeli da ga prošvercujete? Meni su uzeli čak i jednu zarđalu čiodu.

ZELENI: Govoriš li to meni: vi?

PROMINENT: Da.

ZELENI: Zašto?

PROMINENT: To je jedino što mi je ostalo.

U tom trenutku u sobu uđe

STARAC i reče: Ko vam je naredio da legnete? Na noge! Lešinari! Na noge!

Svi brzo poustajaše. Jedino je ČOVEK POD KAPOM sišao polako.

STARAC: Tako! Niko ne sme da legne dok ne donesem radni nalog. Za spavanje imate dosta vremena. Buđenje je tek u pola četiri. Gde je osmi?

S. K.: Osmi?
STARAC: Ovde ima mesta za osmoricu. Gde je osmi?
S. K.: Nema osmog. Mi smo poslednji dobili sobu.
STARAC: Tako? Ako ste slagali, propali ste.
ZELENI: Zašto bismo te lagali, stari? Nema osmog. Bi li zapalio cigaretu?
STARAC: Ne.
ZELENI: Zašto? Imam odličnu mahorku. Pogledaj. Ajde, zavi jednu...
STARAC: Hoćeš da me potkupiš? Znaš li da sad mogu sve to da ti oduzmem, a tebe da okačim o »zelenu žirafu«²³
ZELENI: Uradi to ako hoćeš, ali najpre zavi jednu.
STARAC, uzimajući duvan, reče:
Ti si vešt »organizator«. Čak i ovde je oskudica u duvanu.
S. K.: Daj i meni da zavijem.
ZELENI: Škodiće ti.
S. K.: Vратиću ti.
ZELENI: Ne dam.
Izvadi šibicu i reče starcu uslužno:
Da zapalim?
STARAC: I to si preneo? Bogme, ti ćeš moći dobro da živiš.
S. K.: Jedan dim samo...
ZELENI: Ta prestani!
S. K.: Daću ti za njega posle celu cigaretu.
ZELENI: Evo, popuši je ti, Stari, a kad ćemo dobiti večeru?
STARAC: Sutra...
ZELENI: Hrista mu, ja ću dotle umreti. Već dva dana ništa nismo strpali u creva.
STARAC: Od sutra ćete imati bolju hranu nego piloti Luftwaffe.²⁴
MUSELMANN: Ovde ima dosta hrane?
STARAC: Ima.
MUSELMANN: Ima i »culaga«?

S. K.: Stari, daj mi ti jedan dim.
STARAC: Nikome ne dajem ono što se meni sviđa.
RANJENIK: Šta ti pretstavljaš ovde?
STARAC: Ništa. Pretstavljam nešto više nego svi vi zajedno. Dovoljna je samo jedna moja reč i pridružićete se onima tamo dole.
MUSELMANN: A ko su te žene ... tamo dole?
STARAC: Reći ću ti kad si toliko radoznao: to su one koje ćeš ti i tvoja sabrača sutra likvidirati.
MUSELMANN: Kako? Kako misliš... likvidirati?
STARAC: Pretvoriti u pepeo; ako ti se taj izraz više sviđa.
MUSELMANN: Hoćeš da nas uplašiš, eto šta hoćeš!
STARAC: Čuješ li kako nešto huji u ovoj cevi? To se sad penju na nebo oni koji su dovedeni jutros.
ZELENI: Ali dole ih ima mnogo.
STARAC: Samo oko pet hiljada. To je posao od deset minuta.
PROMINENT: Šta to govorite? Pet hiljada za deset minuta?
STARAC: Ponekad dva-tri minuta više, ako se ne radi dovoljno brzo.
MUSELMANN: To si ti izmislio. Ja neću da ubijam.
STARAC: Hoćeš. Moraćeš. Zar nisi čuo šta je maločas rekao Kommando - führer? Zar niko od vas nije čuo? Zanimljivo.
PROMINENT: Pet hiljada za deset minuta ... To je nemoguće! To je apsurd!
STARAC: Zapamtite: ovde ne postoji »nemoguće«. Postoji samo "bunker" a tamo je sve moguće. Odista dobar duvan. Odavno nisam pušio ovakav. Prosto mi je žao da ga pušim.
MUSELMANN: Šta je to »bunker«?
S. K.: Preklinjem te, daj da povučem samo jedan dim. Ne mogu više da izdržim.
ZELENI: Nema, »niks«²⁵ Greko.

MUSELMANN: Šta je to »bunker«, pitam te?!

STARAC: Zašto si bio u S. K.?

S. K.: Krao sam zelene jabuke.

STARAC: Koliko si ukrao?

S. K.: Tri. Hoćeš li mi dati jedan dim?

STARAC: Rekao sam da neću.

MUSELMANN: Stari, reci nam šta je »bunker«?

RANJENIK: Dosta s tim pitanjima!

STARAC: Hoćeš da znaš šta je »bunker«? Reći ću ti: to je najmodernije i najsavršenije gubilište na svetu.

58964: Gubilište je gubilište.

STARAC: Zar? Ovo je patent Made in Germany. Krtičnjak u betonu.

MUSELMANN: Ti sad govoriš o »bunkeru«?

STARAC: Ne. Ne postoji bunker. Kupatilo, to da. Zapamtite: kupatilo,

Waschraum,²⁷ kupka, furdohaz.²⁹ Dva reda tuševa na stropu, dva šuplja gvozdена stuba obmotana debelim čeličnim žicama i jedna jedina vrata koja služe samo za ulaz.

MUSELMANN: Misliš da ne znamo kako izgleda kupatilo?

STARAC: Ko je govorio o kupatilu? Nema za to vode, nema slavina, nema vodovodnih cevi...

PROMINENT: Rekli ste da ima tuševa?

STARAC: Ima. Oni koji ulaze očekuju da iz njih poteče voda.

MUSELMANN: A šta teče iz tuševa?

STARAC: Ništa.

ZELENI: Znam i bez tebe: gas.

STARAC: Rekao sam: ništa. Tuševi su prikucani ekserima za tavanicu.

ZELENI: Ti govoriš o gasnoj komori.

STARAC: Govorim o kupatilu!

MUSELMANN: Gasna komora? Kakav gas?

STARAC: Ciklon.

PROMINENT: Otkud ulazi gas, stari?

STARAC: Ti ga ubacuješ.

MUSELMANN: On?

STARAC: I ti. I ti. Svi vi.

PROMINENT: Kako?

STARAC: Kroz otvor na tavanici. Ima dva otvora, tačno iznad šupljih stubova. Na njima je gvozdени poklopac. Kao na šah-tu. Ti dođeš i otvoriš poklopac. Ljudi pogledaju gore. Svi gledaju tebe. Ti bacaš ciklon-bombu u levi otvor, a ti, ti u desni. Dno bombe je od stakla. Staklo se razbije. Ti brzo spustiš poklopac. Ljudi te više ne gledaju.

S. K.: Dosta s tim, zaboga!

STARAC: Da, to je stvarno dosta. Dve bombe, to je dosta. Svega vas dvojica, ti i ti, svega dve bombe i dve hiljade ljudi. I to je dosta.

ZELENI: A zatim?

STARAC: Gledaš kroz okrugli prozorčić na vratima. Gledaš i čekaš. Niko ne živi večito. Tamo dole večnost traje najviše pet minuta.

S. K.: Molio bih samo jedan dim. Jedan. . .

ZELENI: Zatim?

STARAC: Zatim ih odvezete na pečenje.

MUSELMANN: Gde?

STARAC: Sve više te zanima? Pečete ih u pećima kao pekar hleb, ali kao zaboravni pekar, kao pekar koji ne izvuče na vreme hleb iz peći, pa mu potpuno izgori. Potpuno! Osetili ste kako je pod topao? Peći se nalaze tačno pod vašim nogama. Ova cev odvođi dim iz odaje peći u glavni dimnjak. Večeras vas greju Jevreji iz Lvovskog geta. Centralno grejanje, racionalno korišćenje goriva... Sad sam se setio ... Ne zaboravite da nije dozvoljeno držati vrata otvorena. Morate da se naviknete na visoku temperaturu. Da ... Verujte da potpuno sagore za pet minuta.

S. K.: Dosta! Neću da te slušam! Ne možeš da me prisiliš na to.

PROMINENT: Pustite ga. Pričajte dalje. Izgleda da je rad potpuno mehanizovan? To me veoma intrigira.

STARAC: Ecce homo! Ecce homo!³⁰ Bravo, Polen! Kao što si rekao, postupak je mehanizovan. Niko od vas ne mora mnogo da misli...

S. K.: Neću da te slušam! Učutili...

MUSELMANN: Ne živciraj se. Pusti ga da vežba maštu.

RANJENIK: Ali kako to da se ti ljudi, koji odlaze u smrt, ne pobune? Nego tako mirno ... kao telad...

STARAC: Oni uopšte ne znaju da odlaze u smrt.

RANJENIK: Nisu valjda slepi!

STARAC: Slepi? Ne. Zaslepljeni, to da. Ti im kažeš da će ići na kupanje. Oni ti veruju. A zašto i ne bi? Bili su na putu pet dana...neđelju dana... u zatvorenim vagonima, nečisti su, žedni...

S. K.: Ja vas ne razumem ... Zašto ga slušate? Zašto dopuštate da govori?

MUSELMANN: Misliš da mu ja verujem?

STARAC: Dakle ... odvedeš ih dole u čekaonicu pred kupatilo. Tu im kažeš da se svuku. Čekaonica je lepo uređena: klupе, numerisani čiviluci. Razume se, kažeš im da zapamte broj vešalice na koju su obesili odeću. Da je posle kupanja ne traže ... Da ... Zatim im ti podeliš peškire, a ti sapune. Doduše sapuni su od gipsa, ali to ne smeta jer su vešta imitacija. Onda ih uvedete u kupatilo... A zašto taj osmi nikako ne dolazi?

ZELENI: Rekli smo da nema osmog.

STARAC: Kažete »Nema osmog«. Teško vama ako me lažete. Ja se ne šalim ... Gde sam to stao? Da ... Prvo idu žene-sa decom...

RANJENIK: Slušaj, stari, možeš ti pričati šta hoćeš, ja ću ih obavestiti kuda idu.

STARAC: Možeš. Zašto ne bi mogao? Ali onda ćeš i ti i svi tvoji drugovi u dim. Zajedno sa onima koje si hteo da obavestiš. To je čas posla. Pokušaj.

RANJENIK: Možda ću i pokušati.

STARAC: Samo izvoli. »So wie so Krematorium, so wie so Brzezinka«³¹... to je tako svejedno. Nego, da se vratimo na mehanizaciju. Kad je sve gotovo, slažete leševe u lift! On se nalazi odmah

do vrata. Drugi za to vreme skupljaju odela sa čiviluka. To je najsajnija prilika da se snabdete svime što je potrebno. A liftom se penjete u »zubnu ordinaciju«.³²

PROMINENT: Gde?

STARAC: U »zubnu ordinaciju«. Tako se zove soba sa crnim zidovima. Tu se vade zlatni zubi.

ZELENI: Ko vadi?

STARAC: Ti.

ZELENI: Vraga!

STARAC: Zlato uzimaju oni... Ti natovariš mrtve na vagonete i voziš ih u peći. Posle pet minuta iz peći lopatom vadiš pepeo.

PROMINENT: Ali, dopustite, koliko su velike te peći kad mogu da unište pet hiljada za deset minuta?

STARAC: Dobro postavljeno pitanje. Inteligentno zapažaj. Peći rade mnogo sporije od »kupatiła«. To je glavni problem. Za sada »zubna ordinacija« služi kao magacin. U danima kad nema transporta spaljujete leševe iz magacina.

58964: Je li, šta ti misliš o onome što nam je rekao Kommandoführer? Čuo si šta je rekao?

STARAC: Da.

ZELENI: Je li on ozbiljno mislio kad je kazao da će nas kroz tri meseca...?

STARAC: Nikada nisam čuo da je napravio ijedan vic. Budite sigurni da nećete biti u ovoj sobi nijedan dan više od tri meseca.

PROMINENT: Ja ne verujem u to.

STARAC: Na tvom krevetu spavao je juče jedan učitelj iz Pasaua. Imao je mnogo dece, troje ili šestoro... Ne sećam se. Pre tri meseca bio je tu nekakav holandski piljar, a pre njega... eto, vidim mu lik, ali ne mogu da se setim odakle je bio ... Ne, ne sećam se ... Ovde je ležao inženjer ... Čeh... dobar momak. On je pisao ovu veliku parolu na zidu. Sa onoga mesta je juče izjutra krenuo na »kupanje« Veseli Juda iz Kapošvara. On se svemu smejavao. I juče se smejavao...

PROMINENT: Ipak ne shvatam zašto tako sa nama postu-
paju. Mi možemo i duže od tri meseca da im radimo, prema tome,
ipak za njih nešto značimo.

STARAC: Ništa ti ne značiš.

ZELENI izvadi svoju kutiju sa duvanom i reče: Hoćeš li
da zaviješ još jednu?

STARAC: Za posle?

ZELENI: Za posle. Uzmi.

STARAC: Zgodan si ti gad. Uzeću.

S. K.: Dajte mi to pikavče, molim vas.

STARAC i ZELENI se ne osvrnuše na ovu molbu. Obojica
razviše pikavče tek popušenih cigareta i staviše ih u kutije.

ZELENI: Vidim, ti dobro poznaješ ovdašnje prilike.

STARAC: Za godinu i po dana mogao sam dosta da nau-
čim.

PROMINENT: Toliko ste već ovde?

STARAC: Da.

ZELENI: Kako to da tebe nisu? ...

STARAC: Izvukao sam se.

PROMINENT: Onda možemo i mi.

STARAC: Sumnjam.

ZELENI: Dobro, a kako si ti uspeo?

STARAC: Puki slučaj. Stajali smo u redu za »kupati«.

Većinom smo bili iz Rusije. Naišao je SS-Sturmführer Jungen.
Ubio se pre pola godine. Naredio je da izađem iz reda i rekao: »Ti
ćeš biti portir«. Mog prethodnika je tog jutro bacio psima, zato što
mu je ukrao jednu cigaretu. Tako sam postao najčudniji portir na
svetu: pustio sam stotine hiljada da uđu kroz kapiju, a nijednog ni-
sam video kako izlazi. Ni jednog jedinog.

ZELENI: I to ti je sav posao?

STARAC: Vršim i kurirsku službu u krugu krematorijuma.
I sobar sam kod Kommandofuhrer-a.

ZELENI: Dobro si učario.

STARAC: Dobro.

ZELENI: A šta si bio u civilu?

STARAC: Šta te se tiče!

ZELENI: Pitam te samo onako ...

STARAC: Bio sam profesor. Profesor književnosti... čini-

mi se.

ZELENI: Čini ti se? Ovaj ... hm. To je sigurno nešto u vezi
sa knjigama?

STARAC: Verovatno.

ZELENI: Ja mnogo volim knjige. Nekad sam počeo da či-
tam jednu. Imala je preko sto strana. Samo nisam mogao da je do-
čitam. Bilo je isuviše krvi u njoj. Neka princeza, kurva, preklala
je sve svoje švalere na spavanju. Ali, to je bilo devetsto dvadeset i
treće. Sad bih je mogao čitati do samog kraja.

STARAC: A u kojoj si ti struci radio pre logora?

ZELENI: U kojoj struci? Bio sam lopov. Profesionalac. Uža
specijalnost: živina, novčanici, žensko poštenje, konji.

STARAC: Kako su te uhvatili?

ZELENI: Kako? Najgluplje. Kad god bi u mom selu ili oko-
lini nešto nestalo, moj prijatelj Arno Smit bi me strpao u »kufer«.
Arno je bio pajkan sa pravim pajkanskim brkovima. Posle neko-
liko dana, usled nedostatka dokaza, puštao me je i mi bismo opet
zajedno kod »Ćosavog soma« ljuštili holbe piva i njupali viršle sa
senfom. Ali, izgleda da se jednog dana Arnu dosadilo da se igra
žmurke sa mnom i on me je strpao u prvi transport koji je prolazio
za konclager. Odonda svake noći sanjam njegovu brkatu njušku.

STARAC: Nisi naročito zanimljiv. Ko su ovi ostali?

ZELENI: Večeras ih vidim prvi put u životu.

STARAC: To znam. To je uvek tako. Ali mislio sam da ste
se već ispovedili jedan drugome.

MUSELMANN: Ja sam iz Morsana. Bio sam pisar. Ka-
kve sve molbe i žalbe nisam napisao! I to kakvim rukopisom! Da-
sam učio škole, postao bih advokat ili sudija, imam sve što mi za to
treba, i lep rukopis, i oštru pamet, i snalažljivost. Eto: vojsku sam
izvrdao sve do ovog leta. A pre dva meseca dođoše Švabe pa me
staviše u protivtenkovsku artiljeriju. Odvukli su me baš kad sam
ćoravoj-Lukreciji pisao molbu za razvod-braka. Ćorava uopšte nije

bila. Naprotiv, imala je divne oči. Obećala je da će mi doći u krevet, a bila je ovako obla, dobra, pneumatična, grudi ovalike, imaš barem šta da pipaš. A mislite da sam ja pucao na tenkove? Vraga! Kidnuo sam im prvom prilikom, a oni me opet skleptaše, porco Dio, tačno pre deset dana...

STARAC: Sic transit gloria mundi.³³ Ti si pravi pravcati blesavi Muselmann.

MUSELMANN: Molim vas zovite me Emilio.

STARAC: Ti si Muselmann. Ovdje se nikog ne tiče tvoje pravo ime.

MUSELMANN: To nije moje pravo ime. Moje pravo ime je vrlo ružno. Oduvek sam želio da se zovem Emilio.

ZELENI: Zvaću te Đuzepe!

MUSELMANN: Zašto ne Emilio?

ZELENI: Đuzepe! Zainat!

MUSELMANN: Ali ja bih voleo ...

ZELENI: Kuš! Stari, koliko je ovde radno vreme?

STARAC: Kako kad. Zavisi od posla... Dokle ću da se saplićem o ovu knjižurinu? Čija je? Ničija?

Šutnu je jako i ona odlete u jedan ugao.

Idem. Odmah očistite cipele. Ujutru na apelu morate imati čiste cipele. Kommandoführer voli kad se cipele sjaje. Pod onim krevetom je pribor za čišćenje. Dobro izglancajte. Ovaj osmi nikako ne dolazi... Dobro, lešinari, šta vi mislite, zbog čega ja traćim vreme sa vama? Dokle ću da čekam? Gde ste ga sakrili? Govorite!

ZELENI: Nema osmog, stari. Donesi nešto da jedem.

STARAC: Zapamtite: ako osmi ne bude na svom mestu kad sledeći put dođem, zamoliću Kommandoführer-a da vas sve poveša glavom nadole. Budite sigurni da će me uslišiti. I neka niko ne pokuša da legne! Niko! Lešinari...

Rekavši to, izađe

ZELENI: Pa ... da čistimo cipele.

Ode u ugao, izvuče ispod kreveta mast i četku i poče da skida blato sa cipela.

RANJENIK uze drugu garnituru, sede na krevet i lagano skide poluraspadnute cokule.

MUSELMANN: Ko je taj osmi?

ZELENI: Tvoja »ćorava Lukrecija«.

MUSELMANN: Moramo da nađemo osmog.

ZELENI: Nađi ga, Đuzepe.

S. K.: Zbilja šta ćemo da radimo? On je ozbiljno govorio ono o vešanju. Viđao sam vrlo često takve... sa glavom nadole.

ZELENI: Dobre su ove četke.

Uze na prst malo masti za obuću i liznu je.

Odvratno! Fuj! A kako lepo izgleda na oko.

PROMINENT: Pažljivije sa tim četkama! I mi još moramo da čistimo...

MUSELMANN: Taj matori je lud. Takvih luđaka je bilo u mom selu čitavo tuce. Ostare pa izlape i pričaju svašta. Deset hiljada na sat, bomba, ciklon... Majmun! Lud je, kažem vam da je lud. Ja neću da čistim cipele!

ZELENI: Nemoj. Piši molbe kurvama.

RANJENIK: Sa čičom stvarno nešto nije u redu. Stalno se gubi u pričanju. Samo... bojim se da je ono istina. Ako ne sve...

ZELENI: Sve je istina. Matori je možda lud, možda nije. Ali ne laže.

S. K.: Nemoguće da je čovek mogao tako nešto smisliti.

RANJENIK: Čovek? Zar Nemci — ljudi?

ZELENI prestade sa čišćenjem i pogleda Ranjenika, igrajući se četkom: Pardon ... Ja sam jednom živini zavrtao vratove. Ne mogu da podnesem krv ... Hrista mu, uvek mi je bila muka od krvi...

S. K.: Šta si hteo time?

ZELENI: Nemac sam. Nisam nacist, to. Lopov sam. Najobičniji lopov. Krao sam samo onoliko koliko mi je bilo potrebno za život.

RANJENIK: I oni su govorili na početku da će uzimati samo koliko im je potrebno...

ZELENI: Ja to govorim na kraju.

PROMINENT je za vreme diskusije stalno pogledao ka vratima, čak je jednom naglo otvorio vrata, kako bi se uverio da nikoga nema. Zagledao je svuda, kao nezainteresovano, ne bi li otkrio mikrofon. Najzad se vratio na svoje mesto i počeo da govori glasnije nego obično:

Dozvolite... Vi ne gledate na događaje objektivno. Dajete izopačene sudove o stvarima koje dobro ne poznajete. Fašizam, naravno, ima svoje greške, ali i svoje apsolutne tačnosti...

RANJENIK: Šta lupetaš tu?

PROMINENT: Dozvolite... Fašisti u krajnjoj instanci imaju prema svojim protivnicima human odnos. Molim... molim, dozvolite da završim. Rekao sam: human odnos. Smrt u gasnoj komori je lakša od nabijanja na kolac, ili klanja tupim noževima. Zatim: oni nisu ničim obavezni da majke uništavaju zajedno sa decom ...

S. K.: Prekini!

PROMINENT: Iznosim vam svoje mišljenje...

ZELENI: Ti... ti si nacist! Onaj pravi. Podli! Potuljeni! Upijnješ se da govoriš glasno kako bi te oni tamo čuli. Hoćeš da im se dodvoriš, a ova mo crkavaš od gladi. Fuj.

MUSELMANN: Samo preklapate: ja ovo, ja ono, fašizam ovo, ono, a čišćenje? Hajde, Franse, dosta si trošio četku. Daj!

RANJENIK mu je čutke dade.

MUSELMANN počeo da čisti svoje cipele. Ona stara budala vas je zaludela, pa sad preklapate.

ZELENI iznenada baci četku na njega.

MUSELMANN: Promašio si. I opet: preklapate. Mislite li vi da će Nemci uništavati one koje mogu da iskoriste kao radnu snagu? Ovde se ne ubija. Ovde se spaljuju samo oni koji su umrli, onako, prosto, prirodnom smrću, je li tako?

Pitanje je bilo upućeno 58964, ali on ne odgovori.

Ti stalna čutiš. Sigurno mnogo mozgaš. Veruješ li ti u ove priče?

58964: Dodaj mi tu četku.

MUSELMANN mu dodade četku i 58964 počeo da čisti svoje cipele. Jedno vreme vladala je potpuna tišina, a onda PROMINENT reče nešto tiše nego ranije:

Vi me niste shvatili. Govorim iz iskustva. Tri godine sam bio savetnik naše ambasade u Berlinu. Za to vreme stekao sam veliki krug prijatelja i poznanika. Poznao sam političare, lekare, umetnike — skoro svi su bili fašisti. Bili su veoma obrazovani, kulturni... Nijedan od njih nije bio umno poremećen. Treba da shvatite da su oni žrtve situacije u koju su ih nagnali ostali narodi.

ZELENI: Pogana poljska huljo!

PROMINENT odjednom planu: Šta ste rekli?

ZELENI: Pogana poljska huljo!

PROMINENT: To niko ne sme da mi kaže! Najmanje jedan kriminalac!

ZELENI: Huljo! Poljska huljo!

PROMINENT počeo ka Zelenom.

ZELENI: Dođi! Dođi, Krista ti!

Ova njihova vika bila je u stvari iznemogli šapat pregledanlih ljudi. Oni su se jedva držali na nogama.

RANJENIK i S. K. stadoše uz Zelenog.

58964 ustade i okrete se prema Prominentu u stavu iščekivanja.

ČOVEK POD KAPOM ih je posmatrao sa širokim, zluradim osmehom.

MUSELMANN se udubi u čišćenje svoje cipele.

STARAC je ušao svojim tihim, nečujnim koracima. Niko ga nije primetio osim

ČOVEKA POD KAPOM, koji se brzo smandrljao sa kreveta.

STARAC je pored vrata nemo posmatrao scenu, zatim reče: Šta je, borba petlova? Očekivao sam to. Istorija se ponavlja. A sad, dosta je bilo čarkanja. Vama je potreban kapo.³⁴ Treba da vam pronađem jednog.

Na ovo se svi trgoše.

Ti, Zeleni, ti bi sigurno hteo tu privilegiju. Zato si mi davao duvan, a? Uzalud, nećeš biti kapo. Uobičajeno je da »zeleni« budu kapoi, ali ja hoću promenu! Promenu! Ti, Polen... ne ... ne ... Ti, Greko? Ti mi se dopadaš...

S. K.: Ja neću da budem kapo.

STARAC: Bićeš dobar kapo.

S. K.: Ja ne umem da komandujem ljudima. Ja sam vajar.

STARAC: Sjajno! Vajaćeš im karaktere. Sjajno!

S. K.: Ne mogu da tučem ljude.

STARAC: Ne moraš ...

S. K.: Ne znam nijednog kapoa koji nije bio batinaš.

STARAC: Ti budi taj.

S. K.: Svi su isti.

MUSELMANN: Ako neće, nemoj da ga siliš, čiča. Ima nas ovde dosta, možeš da nađeš drugoga.

ZELENI: Ne nudi svoju pokvarenu robu. Ti ne dolaziš u obzir.

MUSELMANN: Nisam ja ni mislio na sebe.

STARAC: Hoćeš li da budeš kapo ili ne?

S. K.: Neću. —

STARAC: U redu. Oblači se i za mnom!

S. K.: Kuda?

STARAC: U akvarijum s pijavicama, Greko. Znaš li šta je to? To je onaj stari bunar u dnu dvorišta. Voda je u njemu samo do pojasa. Hajdemo! No?

S. K.: Ali... zašto? Ne mogu da budem kapo.

STARAC: U redu, u redu. Ne moraš. Polazi!

S. K. se nije micao. Svi su ćutali i stajali nepomično.

STARAC: No?

S. K.: Biću kapo.

STARAC: Pametno! Bićeš dobar kapo. To ti ja kažem. Drži pendrek.

S. K.: Ne treba mi.

STARAC: Moraš da uzmeš. To ti je oznaka vlasti. Nadam se da ćeš ga korisno upotrebiti.

S. K.: Nikada ga neću upotrebiti.

STARAC: Recimo...

S. K.: Nikada ga neću upotrebiti. Morao sam da ga uzmem, ali smatrajte..

STARAC: Ostavi sad pristupnu besedu. Ima prećih stvari. Tvoj prvi zadatak je da odrediš svojim ljudima radna mesta.

S. K.: Ne mogu da određujem radna mesta kad ne pozna- jem posao.

STARAC: No, to je prosto. Treba samo da ih поделиš napo- la: jedni će raditi u »kupatilu«, a drugi na pećima.

S. K.: Ja to ne mogu.

STARAC: Ti ništa ne možeš. Moći ćeš!

S. K.: Ne mogu da kažem: »Ti ćeš bacati ciklon-bombe, ti ćeš ubijati i ti... i ti... a ti, ti nećeš« ... To ne mogu. Uradi to sam.

STARAC: To je tvoja dužnost. Dakle?

RANJENIK: Zar ne bi bilo bolje da odluči kocka? Onda neće moći niko da mu prebacuje.

STARAC: Možda hoću da mu prebacujete? Eto to hoću!

S. K.: Hajdemo, stari.

STARAC: Kuda?

S. K.: U akvarijum.

STARAC: Molim. Meni všečkójedno.³⁵ Polazi!

ZELENI: Ti, stari, ti si sila. Daj, pusti neka odluči kocka.

STARAC: Nije dozvoljeno.

ZELENI: Pokaži svoju vlast! Dozvoli!

STARAC: Čikaš me?

ZELENI: Ako to ne uradiš, onda si ovde niko i ništa.

STARAC: U akvarijumu ima mesta i za dvojicu, Zeleni.

Hajdemo.

ZELENI: Niko i ništa. Zbogom, Greko. Kad stigneš gore, pljučni ponekad na nas.

S. K.: Doviđenja.

RANJENIK: Doviđenja, Greko.

S. K.: Zeleni. . . Možda bi sada mogao ... da mi daš malo duvana.

ZELENI: Duvana, a? Pa šta će ti sad duvan?
S. K.: Stvarno. Hajdemo, stari...
STARAC: Stoj, stoj. Kako ste samo dosadni! Većito ponavljanje. Uvek ta kocka ... Ti, žuti, šta čekaš, što ne čistiš cipele? No!
ČOVEK POD KAPOM klimnu glavom i brzo uze četku koju je ostavio Muselmann.
RANJENIK: Kako ćemo sa kockom?
ZELENI: Dobro je, stari ima nalivpero. Ispisaćemo na ceduljicama kupatilo, i, peč.
Ko izvuče peč, radiće tamo, a ko kupatilo, zna se...
STARAC: Evo vam hartije. Evo i pera. Pazite da ga ne raskrećite. Iscepajte hartiju na šest listića.
MUSELMANN: Zašto samo na šest? Pa ...
STARAC: Kapo ništa ne radi.
MUSELMANN: Dajte meni da ispišem cedulje. Imam najlepší rukopis.
Ali, PROMINENT se već dočepao pera i hartije i počeo da piše.
MUSELMANN: Ehej, kud si zapeo! Ja imam lepši rukopis.
ZELENI: Đuzepe.
MUSELMANN: Ozbiljno! Ozbiljno imam lepši...
ZELENI: Đuzepe ..
MUSELMANN: Bene, bene. Vederemo. Ancora vedere-mo questo.³⁶
PROMINENT je završio sa pisanjem rekavši:
Gotovo!
Poče da savija cedulje, ali
ZELENI ga uhvati za ruke:
Ja ću to. Ti si pisao, ja ću da savijam.
MUSELMANN: Misliš? Dabome, označio je sebi cedulju na kojoj piše »peč«.
ZELENI: Pun pogodak, Đuzepe. Ti si pokatkad i pametan.

MUSELMANN: I ti možeš to isto da uradiš. Zašto baš tebi da verujem? I on može to da uradi!
RANJENIK: Da. Kapo ne učestvuje, neka on savije cedulje. Mi ćemo se okrenuti na drugu stranu.
S. K.: U redu. Cedulje ovamo! Okrenite se!
STARAC: Izvlačenje počinje! Promesaj cedulje i prospi ih na sto. Tako. Izvolite, birajte.
Pre nego što su drugi načinili ijedan pokret
MUSELMANN je brzo zgrabio cedulju i kriknuo:
Peč! Reče i zatim tiše dodade:
Grozan rukopis.
PROMINENT i ZELENI se istovremeno mašiše za istu cedulju. Nekoliko trenutaka gledali su se u oči, a onda popusti PROMINENT i uze drugu cedulju. Mirno reče: Peč.
ZELENI iscepa svoju cedulju i reče pljunuvši prema Prominentu:
Ipak si označio.
STARAC: Hajde, šta čekate? Lutrija još traje. Požurite! Niko nije mogao da se makne.
Ima još jedna »peč«. Juriš na nju!
RANJENIK uze cedulju i reče: Kupatilo!
STARAC: Sad vaš dvojica. Šta ste se ukočili? Požurite! Brzo, brzo! Treba da prisustvujem podeli posla u ostalim sobama. Brzo!
ČOVEK POD KAPOM uze cedulju, razvi je i pročita, ali ne reče ništa, već se ponovo vrati priboru za čišćenje i polako nastavi sa čišćenjem cipela.
58964 je dugo gledao u Čoveka pod kapom očekujući da će ovaj reći šta je dobio. Uvidevši da je to uzaludno, naglo uze cedulju:
Peč!
reče i umorno se spusti na klupu.
STARAC: Na noge! Zabranjeno je sedenje u mom prisustvu! Sad na spavanje. Uskoro će »Licht aus«.³⁷ Dobro se ispavajte,

sutra vas čeka naporan posao. Da. Ne zaboravite da vrata ne smete držati otvorena. Laku noć...

Pođe vratima, zatim se okrenu klimajući glavom: »Arbeit macht frei«.

reče i izađe zalupivši vratima. Svi su ćutke počeli da nameštaju krevete. Tišinu prekide

RANJENIK: Kažem vam da je lud.

S. K.: Možda i nije... Samo je izgubljen.

ZELENI: On je izlapelo pseto bez zuba. Čak je zaboravio da nam da radni nalog.

S. K.: Zeleni, skoro sam zaboravio: hvala ti...

ZELENI: Zašto?

S. K. Spasao si mi život. Da se ti nisi umešao, odvuкао bi me u akvarijum.

ZELENI: Ni na kraj pameti mi nije bilo da ti spašavam život. Jednostavno, plašio sam se da će posle mene odrediti za kapoa. Ja sam to uvek izbegavao.

S. K.: Zbog čega?

ZELENI: Nije važno.

S. K.: Treba da spavamo. Lezite.

Svi zauzeše svoje postelje.

RANJENIK: Prokleta šleska kiša.

PROMINENT: Gladan sam. Davno nisam bio tako gladan.

58964, kao da razgovara sam sa sobom, reče:

Ipak bi bilo bolje da smo odbili...

PROMINENT: Jeste li meni nešto kazali?

58964: A, ne. Ništa. Rekao sam: bolje bi bilo da smo odbili. Sad bi već sve bilo u redu.

ZELENI: Ostavi to... mračno mudrovanje. Sve treba gledati sa vesele strane.

Uze nož i na bočnoj strani svog kreveta poče da dubi rečku.

Prva rečka. Navika. Rečku po rečku i vreme nekako prođe... Znači, do kraja još 89. Veselo.

Hrista mu, to je veselo ...

Izvadil iz džepa usnu harmoniku.*

Evo šta nam sad treba.

Poče da svira »Organizuj«. To je ustvari melodija »Roza-munde«.

MUSELMANN: Ti, Zeleni, često govoriš ludorije, ali sad imaš pravo. Treba da se razveselimo...

Usred tihe svirke začuše se mukli udarci gonga. Spolja su vikali: Licht aus! Licht aus!

RANJENIK ugasi osvetljenje. U sobi je bilo polumračno, zbog odbleska reflektora sa osmatračnica. On leže na krevet, zatim reče:

Hm... »Arbeit macht frei« ... »Arbeit macht frei« — »durch Krematorium dreil!«³⁸

S. K.: Da spavamo.

ZELENI: Hajde, Đuzepe, pevaj! Napred!

MUSELMANN zapeva:

Organizuj, ne čekaj naš zadnji čas,

Organizuj, jer sutra guše i nas.

Neće danas kucnuti sudnji tvoj dan,

Ako nisi star i premlad,

Ako nisi muselmann ...

Čuo se jedino njegov kreštav glas praćen usnom harmonikom.

S. K.: Spavanje!

Pesma i svirka nisu prestajali.

Prestanite! Prestanite! Odmah!

MUSELMANN reče: Vručina mi je, pa umuče.

ZELENI nastavi sa sviranjem još žešće.

S. K.: Prestani sa svirkom! Čuješ?!

ZELENI: Ne diži larmu! Reče i nastavi da svira.

S. K.: Hoćeš li već jednom da prestaneš?

ZELENI: Nikome moja muzika ne smeta, samo tebi. Hoću da sviram. Ko si ti da mi zapovedaš?

S. K. muklo reče: Ja sam kapo. Tišina!

ZELENI uzdahnu i prestade da svira. Ništa se više nije čulo. Snop reflektora sa osmatračnice pređe sobom i osvetli

ČOVEKA POD KAPOM, koji je u mraku pipao, tražeći bačeni Talmud. Kad ga je našao, vratio se na prstima na svoje mesto. Svetlost reflektora ponovo pređe preko njega, osvetlivši pogrbljenu siluetu sa čvrsto stisnutom knjigom na grudima. Zatim sve utonu u potpuni mrak.

Lagano je svitalo. Kroz prozorčić su prodirali sivoledeni praskozorni zraci. U sobi nije bilo nikog. Njeni stanovnici se još nisu vratili s posla. Svako je svoj kutak namestio po sopstvenom ukusu. Prominent je svoju postelju uredio kao kakav vojnik, a iznad nje je napravio poličicu na kojoj je držao četke za odelo i obuću, pastu i četkicu za zube, puno bočica kolonjske vode i mnogo drugih toaletnih sitnica. Zid iznad poličice ukrasio je mnogobrojnim fotografijama ličnosti i predela. I Zeleni je napravio poličicu, ali je on na nju stavio boce sa pićem i konzerve hrane. S. K. je na uredno nameštenom krevetu držao samo jedno masivno sandučće. Musliman očigledno nije mario za estetiku. Ležište mu je bilo u nemoгуćem neredu. 58964 i Ranjenik nisu ničim ukrasili svoja mesta, ali su ih pristojno namestili. Čovek pod kapom je nakupio mnogo knjiga, i natrpao ih pod pokrivač. O krevetsku ogradu okačio je svoje verske rekvizite: tales³⁹ i cices⁴⁰. Neko vreme vladao je potpuni mir, a onda se u hodniku začu slab žamor, bat koraka i otvaranje vrata na susednim sobama. Još su ljudi napolju razgovarali kad u sobu uđe ČOVEK POD KAPOM, ali to više nije bio onaj kostur koji tek što se nije raspao. Sad je već pomalo ličio na pravog čoveka. Lice mu je dobilo svežiju boju, a jagodice nisu više bile kao uglovi kocke. Sad je imao i nove logoraške pantalone. Brzo se pope na svoje mesto, obrisa mokre ruke o ubrus, pa ispod ćebeta izvuče veliki starinski sat sa klatnom i kukavičom, zatim jedan zavežljaj u kome je držao svojeručno napravljen časovničarski alat. Baci se na posao sa profesionalnom pasioniranošću. Čak nije ni pogledao kad su u sobu ušli

RANJENIK i ZELENI. I oni su se podgojili. Ranjenik nije promenio odelo. Zeleni jeste. Nabavio je lepe civilne pantalone i la-

kovane cipele, a mali džep na kaputu ukrasio je nalivperom. Obojica ostaviše svoje miške sa toplom čorbom i sledovanje hleba na sto, pa uzeše frotire i obrisaše ruke.

ZELENI: Gle, naša pčelica je već doletela u košnicu! Samo radi i radi... Pčele ne žive dugo. Zato mnogo rade, zar ne? Što sam umoran... Poklopaću sve što imam.

RANJENIK: Mnogo posla. Jedva gledam.

ZELENI uze jednu konzervu mesa. Dok ju je otvarao, upita:

Ko su bili ti koje smo? . . . Nije bilo »niks« za »klepsi-klepsi«.

RANJENIK: Starac reče da su Jevreji iz Terezijenštata. Daj mi ključ.

ZELENI: Hm . . . dobro miriše. Drži ključ! Koje vino... uz ovu bogatu gozbu? Hm! Da uzmem ovo. Lepo izgleda. Jedva sam uspeo da ga ćornem. Otvori bocu i poče da pije velikim, požudnim gutljajima. Ovo daje snagu. Da toga nema. . . Uzmi, pij!

RANJENIK: Imam svoje.

ZELENI: Da mi je znati ko pravi ovakve divne meleme! Eto, kad čovek ne zna jezike! Trebalo je da učim jezike. Uzmi.

RANJENIK uze bocu, pogleda etiketu na njoj i reče:

Čini mi se da je mađarsko. Oho, ovo je nešto staro . . . Ti, reci, je li ovo mađarsko vino?

ČOVEK POD KAPOM pogleda etiketu i reče: Mađarsko, da. Tokaji aszu.⁴¹

RANJENIK: Dobro vino. Odlično. Mogu li još?

ZELENI reče preko zalogaja: Pij!

RANJENIK: Znaš, ipak me čudi što dozvoljavaju da uzimamo hranu koliko hoćemo.

ZELENI: Ne razmišljaj o tome. Uzimaj dokle možeš. Uđoše

58964 i MUSELMANN. Muselmann se obukao u sasvim novo odelo. Pantalone su mu civilne i dobro ispeglane. Umesto starih drvenjaka ima lepe žute cipele. 58964 se ničim nije ponovio. Obrisaše ruke i sedoše za sto da jedu.

MUSELMANN-u odjednom pade na pamet da pravi vice-
ve, uze komad kobasice i priđe Čoveku pod kapom:

Hoćeš li malo kobasice? Pogledaj je samo! Prava svinjska!
Svinjska! Nije premasna. Na, gricni maló!

ČOVEK POD KAPOM: Ostavi me. Ja tebe ne diram, ti
mene ne diraj.

MUSELMANN: Hajde, hajde probaj. De gricni...

ČOVEK POD KAPOM: Trefl⁴² ne jedem. Govorah ti: trefl
ne jedem.

MUSELMANN: Jeste li čuli? Ne jede... kako ono reče?
Trefl? »Trefl ne jedem«. Jehovina zapovest. Jehova ti je zapovedio
da ne jedeš svinjetinu i da crkneš od gladi, a?

ČOVEK POD KAPOM: Adonaj⁴³ je zapovedio.

MUSELMANN: Jehova ili Adonaj?

ČOVEK POD KAPOM: Adonaj, rekoh.

MUSELMANN je postao histeričan:

Zašto Adonaj? Zašto ne Jehova? Čuješ!

ČOVEK POD KAPOM: Pisano je - ne uzimaj u usta božje ime.

MUSELMANN: Da izgovoriš jednu pišljivu hebrejsku reč
— ne smeš, zabranjeno je. A da ubijaš — to smeš. To je dozvoljeno?

ČOVEK POD KAPOM: Nije.

MUSELMANN: Ipak ubijaš? —

ČOVEK POD KAPOM: Volja Adonaja, a moja kazna i ka-
zna naroda izrailjskog, jer zapisano je: »Podignuće gospod na tebe
narod izdaleka, s kraja zemlje, koji će doleteti kao orao ...Narod
bezdušan, koji neće mariti za starce niti će deteta žaliti...I služićeš
neprijatelju svojemu, kojega će gospod poslati na tebe, u gladi i u
žedi, u golotinji i u svakoj oskudici i metnuće ti gvozden jaram na
vrat dokle te ne satre«.

MUSELMANN: Amen. Zna celu Bibliju napamet. Sve je
zapisano, sve je rečeno ...

Dok su se oni prepirali, ušao je

PROMINENT, noseći hranu i nekoliko slika. Mišku i hleb
ostavi na sto, pa priđe svom kutku, obrisa ruke, a zatim ih dobro
pokvasi kolonjskom vodom.

ZELENI: Pih! Prava parfimerija! Da mogu, uvek bih pio
mađarski tokajac. To je vino! ... Je l', ambasadore, kako napreduje
tvoja izložba? Kupači su uvek puni slika. Kao da znaju koliko ti
voliš fotografije.

PROMINENT je cipelom prikucavao slike na zid. Reče:
Kakva je danas-čorba?

MUSELMANN: Za nas je dobra. Ali za ovog Jehovinog
izabranika nije. Ima masti u njoj. Zločin je jesti mast, zar ne?

ČOVEK POD KAPOM: Greh je.

MUSELMANN: Eto! Mi smo svi razbojnici. Nećemo ući
u raj. A on hoće, jer ne jede mast. Biće lep anđeo sa velikim belim
krilima.

58964: Pusti ga već jednom na miru. On te ne dira.

MUSELMANN: Kako ne dira? Stalno me dira. Pravi se
važan sa tim svojim košerom.⁴⁴ Ja nikad u životu nisam imao tako
dobru hranu kao ovde, a on jede samo hleb i krompir. Kako da me
to ne dira? Mi smo nečisti, a on, on je božji pitomac! Svetac, ha!
Skot jedan! Tek pre tri dana se smilovao da progovori s nama. Mi
smo za njega »gojii«⁴⁵ ... Mi smo ubojice, palikuće, kurvari, a on...
on je nešto, nešto »ekstra«!

ČOVEK POD KAPOM: To ne rekoh.

MUSELMANN: Ali ja rekoh! Eto, ta stara šklopocija je
neizlečivo bolesna, a ti je opravlaš. Opravlaš je danima iako znaš
da joj nema leka.

ČOVEK POD KAPOM ne dižući pogled reče: Opraviću
ga.

MUSELMANN: Nikada ga nećeš opraviti!

On izvuče ispod kreveta bocu i nateže je.

Opraviti? Pa ti to i ne želiš. Hoćeš sve da nas zaludiš. Ho-
ćeš da prikriješ da si hiljadostruki ubica.

On ponovo nategnu.

Eto, zato ti opravlaš taj sat. Zato!

ČOVEK POD KAPOM: I ti radiš ono što radim ja.

MUSELMANN: Nisam ja isto što i ti! Ne, rabinu moj! Ja
nisam bacao bombe sa ciklonom.

ZELENI: Spusti ton, Đuzepe. I reći, samo tiho reci – a šta ti radiš? Pakuješ poklone za božične jelke, zar ne?

MUSELMANN: Znaš ti dobro šta ja radim. Ne vršim cikloniziranje kao ti.

ZELENI: Dabome. Ti stojiš na ulazu i cepaš karte. Pokazuješ publici mesto. I uzgred je zamoliš da stvari od vrednosti ostavi kod tebe na čuvanje.

MUSELMANN: Ništa ne uzimam. Ja s njima ne razgovaram...

RANJENIK: A što ne razgovaraš? Što im ne kažeš šta ih očekuje? Što njima ne kažeš da smo mi ubice?

PROMINENT: Vi znate da mi to ne možemo reći. Ali sa »kupatilom« ipak nemamo veze.

ZELENI: O, slušaj samo tu aristokratsku stražnjicu. On sa nama nema veze! On pere ruke.

PROMINENT: Ja samo kažem da se čin spaljivanja razlikuje od čina cikloniziranja. Ono drugo je groznije i brutalnije.

ZELENI: Ma nemoj! Nedavno si govorio drukčije. Ili misliš da ne pamtimo kako si branio tu stvar?

58964: To preganjanje nema nikakvog smisla. Time ništa nećete rešiti.

ČOVEK POD KAPOM: A ja ću sat da opravim. Taurus emes,⁴⁶ opraviću ga!

S. K. uđe dobro raspoložen, noseći konzerve, suvo meso i bocu sa pićem. Cigaretu mu se dimila u uglu usana. Odelo nije promenio, ali oko leve ruke nosi prijavu, prilično pocepanu crvenu traku na kojoj belim slovima piše: CAPO.

Svi se odmah povukoše na svoja mesta i nastaviše da jedu. On se smrača. Nije mu se dopadalo što mu se svi uklanjaju sa puta. Ipak, pokuša da uspostavi kontakt: ...

Kiša je prestala. Biće lep dan, najzad.

Niko ne prihvati. Jeli su.

RANJENIK je skidao zavoj sa glave.

S. K. mu pride:

Da ti pomognem?

RANJENIK: Mogu sam.

S. K.: Kako ti je sad? Bolje?

RANJENIK sleže ramenima. Skide zavoj. Desna polovina lica mu je unakažena velikom brazgotinom.

S. K.: Aha, vidiš... to ti je već dobro zaraslo. Ali ožiljak će ostati. Ne treba više da nosiš zavoj. To je gotovo.

RANJENIK napravi od zavoja rolnu i stavi je pod uzglavlje, a odande izvuče okrnjeno ogledalo. Pažljivo je posmatrao svoje lice u ogledalu.

S. K.: Imate li dovoljno hrane? Ako nemate dosta, evo ja sam doneo... Odlične stvari. Uzmite. Zeleni, ti si uvek gladan. Hoćeš li?

Umesto odgovora čulo se samo horsko mljackanje heftlinga. On otklopi svoj sanduk i poređa u njega ono što je doneo. Zatim stavi u čorbu malo mesa iz jedne načete konzerve i poče nervozno da kusa. Više nije mogao da izdrži:

Zašto ćutite?

Niko ne odgovori. On ponovi:

Zašto ćutite?

PROMINENT promrmlja:

Umorni smo.

S. K.: Izgovor! Pričajte!

Svi su ćutali.

Naređujem vam da govorite!

ZELENI: O čemu?

S. K.: Svejedno.

ZELENI: Bila jednom jedna devojčica koja je imala divnu crvenu kapicu i zbog toga su je svi zvali Crvenkapa. Njena baba živela je...

S. K.: Šegačiš se?

ZELENI: Ja?

S. K.: Vi me izbegavate?

RANJENIK: Ma hajde! Smešno ...

S. K.: Ja nisam tražio da budem kapo. Vi to znate. Primo-
rao me je. Vi... vi ste me sami nagovarali. Ja nisam hteo. Šta hoćete
sad? Zar sam učinio nešto što nije u redu?

ZELENI: Ništa. Baš ništa. Samo si malčice postao nervozan.

S. K.: Ako ima nešto, recite. Recite slobodno. Ne bih hteo da se između nas stvori jaz.

RANJENIK: Nema jaza. Nego... Schreiber⁴⁷ ti je poručio...

S. K.: Ko?

RANJENIK: Ernst je poručio da odeš odmah k njemu u pisarnicu.

S. K.: Zašto?

RANJENIK: Ne znam.

S. K.: Dobro. Idem da vidim šta hoće taj gnjavator.

RANJENIK: Da, rekao je još da poneseš ono o čemu ste već razgovarali. Inače, sve je kao pre, Greko. Ne brini.

S. K.: U redu, videćemo. Bolje je po vas da ne izgubite moje prijateljstvo. Povedite o tome računa na vreme.

S. K. otvori svoj sanduk i uze nešto sa njegovog dna. To pažljivo uvi u krpicu da niko ne bi video šta je. Zamotuljak stavi u džep i zatvori sanduk. Dok je prolazio kroz sobu, svi su ga hladno posmatrali. To ga zbuni i on ubrza korake. Čim je zatvorio vrata, MUSELMANN opsova:

Svinja! Smrdljiva nesita svinja!

ZELENI: Toliko propalica sam dosad video, ali nijedan od njih nije uspeo za dvanaest dana toliko da se promeni kao Greko. Više ne da ni da zabušavamo. Ceo dan čuči kod Schreiber-a i mučka nešto s tim sifilističarem... Hoće da budemo prijatelji? Taj Ernst, saznao sam, iz svakog transporta uzme po jednog dečaka pa ga obesi za noge i isprebija na mrtvo. A posle ga obuče u svilenu spavaćicu i napravi od njega ženu.

RANJENIK: Svi smo se promenili:

ZELENI: Svi?

RANJENIK: Da.

ZELENI: Ja nisam.

RANJENIK: Jesi. Tokajac ...

ZELENI: To nije nikakva promena! Dao sam ti, jer ima dosta.

RANJENIK: To je promena. Onaj je progovorio sa »gojima«. I to je promena.

58964, pošto iskapi svoju bocu do kraja, reče:

Ako ovde ostanemo duže vremena, svi ćemo da postanemo Ernesti, ili ćemo šenuti kao starac. Jeste li videli, prekjuče je opet praskao i pretio da će nas pobacati u onu njegovu jamu sa pijavica-ma, ako mu ne stvorimo osmog. A posle — ništa ...

MUSELMANN brižljivo reče ono što je sve opsedale, ali što niko nije smeo ni sebi da prizna:

Trebalo bi da pobegnemo odavde.

On se uplaši svojih reči i dohvati bocu da pije. Ljudi se trgoše kao da su zatečeni u krađi. Pogledaše zbudjeno Muselmann-a. To potraja samo trenutak, a posle svi nastaviše svoje poslove. Izgledalo je da ih veoma zanima to što čine.

ZELENI otvori jednu teglicu.

RANJENIK: Šta imaš u njoj?

ZELENI: Senf. Pravi pravcati senf. To mi je ceo današnji čar. Našao sam ga u jednoj ženskoj bundi. Zamisli senf u gospođinoj bundi! Smešni ljudi! Šta sve ne nose sa sobom na svoj poslednji put. Eh, šteta što sad nemam prave viršle.

RANJENIK: Biće dobre i kobasice. Probaj moje vino.

ZELENI: Posle onog mađarskog melema, ne ide ... Kobasice nisu viršle. Već sam bio počeo da zaboravljam ukus senfa. Umoči kobasicu u senf i poče da jede.

To je bilo vreme ... Nadripišem se love iz tuđih džepova, pa onda dohvatim neku jedru prangijaru ... Povedem je na pivo i viršle. A viršle ovalike. Pivo hladno, jezik ti odrveni. Kad se smrkne, u nekom senjaku gospođica čašcava mene. Hriste, to je bilo vreme! I sad se sećam Grethen. Njen matori zaposlio me je kao konjušara na svom majuru. Već treće večeri šaptala mi je: »Jedini«. Grethen je pričala da su te noći zvezde bile čarobne. Ona je mogla da ih vidi. Ja ne. Ja sam video travu. Nema lepšeg mirisa od mirisa sveže pokošene trave. Samo viršle lepše mirišu. Zvali smo je Grethen, a bila je velika kao krava. Rekla je da će moliti tatu da nas

blagoslovi. Izjutra sam uzjahao najboljeg gazdinog konja i... Hriste, ala je ta imala trticu!

MUSELMANN: Ti veruješ u njega?

ZELENI: Koga?

MUSELMANN: U Krista!

ZELENI: Ne verujem da bi on verovao u samog-sebe da je preživio ono što sam ja.

MUSELMANN: Zašto ga onda stalno spominješ?

ZELENI: Zašto ga stalno spominjem? Zbilja, zašto ga stalno spominjem? Nisam dosad o tome razmišljao. Možda iz navike. Nije loša ova kobasica.

RANJENIK se bio zagledao u nagoveštaj rumenih zraka što su se provlačili kroz prozorske rešetke. Reče:

U ovo vreme ja sam već bio na poslu.

58964: Gde si radio?

RANJENIK: Na ulici, u Parizu, bulevari, kafane, parkovi... »Zadavio ženu u kadi!« »Nepoznati leš u ulici Fušel!« »Posle pronevere izvršio samoubistvo!« Oh, to je bilo onda vrlo važno! To je ljude zanimalo... Ko se ubio, koga su ubili, zašto, kada, na koji način... A ja sam izvikivao ta imena...

MUSELMANN: Kako su te uhvatili?

RANJENIK: U svaki primerak novina stavljao sam po jedan letak. Potkazali su me. Neka baba. Uplašila se običnog papira.

MUSELMANN: Franse, trebalo bi da pobjegnemo odavde.

RANJENIK upita Prominenta:

Još ti nije dosadilo?

PROMINENT: Ne.

RANJENIK: Svakodnevno pišeš, iako znaš da još niko nije primio pismo iz Osvienćima.

PROMINENT: Dovoljno je da stigne samo jedno.

ZELENI: Ako ga adresiraš na pakao, možda će i stići.

PROMINENT: Kad saznaju gde sam, moji prijatelji će me izbaviti. To su već jednom učinili.

58964: Odavde niko ne može da te izbavi.

PROMINENT: Izbaviće me prijatelji. Sarno treba da saznaju gde se nalazim. Vraćiću se svojim sinovima.

MUSELMANN: Bolje bi bilo da bežirno ...

RANJENIK: Gde su ti sinovi?

PROMINENT: Možda su u Krakovu.

RANJENIK: Ti si iz Krakova?

PROMINENT: Imam tamo posed.

58964: Sinovi su ti odrasli?

PROMINENT: Jedan četrnaest, drugi jedanaest godina.

MUSELMANN: Govorite, hoćete li da bežimo ili ne?

RANJENIK: Je li Krakov lep grad?

PROMINENT: Ja ne stanujem u gradu. Živim na svom posedu.

MUSELMANN: Basta! Basta!⁴⁸ Ne meljite više! Sto puta ste već o tome razgovarali. Odgovorite mi!

RANJENIK: Prvi put razgovaramo o Krakovu. Znači, Krakov je ...

MUSELMANN: Svejedno je sad kakav je Krakov! Briga mene za Krakov! Mi moramo da pobjegnemo iz ove latrine!⁴⁹ Moramo! Nećemo valjda tek tako da ... To je nemoguće da ćemo živeti još samo dva i po meseca...

ZELENI: Tri dana više! Pogledaj recke! Tri dana više, Đuzepe!

MUSELMANN: Tri dana više! Šta je to tri dana više? Šta je mesec dana više? Mi možemo da se spasemo! Moramo! Shvatite! Moramo! Meni nije svejedno koliko ću da živim. Ja imam prava na život. Imam prava! Hocu da nastavim svoj pisarski posao, da spavam sa ženama, da se kupam u moru... Razumete?! Moramo da se spasemo! Pa ... pa ... pa imamo sve mogućnosti za bekstvo. Ja sam sve ispitao ... Moramo da pobjegnemo!

RANJENIK: To je lepa namera.

MUSELMANN: Da, da, da...

RANJENIK: Ali i neizvodljiva.

MUSELMANN: Izvodljiva je. Ja sam sve isplanirao.

RANJENIK: Možda.... Kada bismo uspeli da se prebacimo preko »Meksika« ...

MUSELMANN: Meksika?

RANJENIK: To je provizorni ženski logor. Iza njega su pustare. Tamo nema straže.

58964: Slabo si obavešten. Iza »Meksika« je SS logor.

MUSELMANN: Prema jugu ...

58964: Osvienćim III. Žice i straže kilometrima. Onuda još niko nije prošao.

MUSELMANN: A iza nas?

58964: Logor. I krematorijum br. IV. Možda broj V... i VI...

ZELENI: Dosta mudrovanja. Jasno vam je valjda da jedino vredi kidati kroz Bžezinku!

58964: Njena šuma je neprohodna. Možda ima minskih polja. Niko od nas ne zna put. To je isuviše opasno.

MUSELMANN: Najopasnije je da ostanemo ovde.

ZELENI: Bravo, Đuzepe! Momci, slušajte veterana: pravac Fischerei!

MUSELMANN: Fischerei?

ZELENI: A hteo si da organizuješ bekstvo! Kako si mislio to da izvedeš? Limuzinom po autostradi? Na rastanku bi pozvao esesovce na banket? Fischerei je močvara, Đuzepe. Nekada, kada još nije bilo ovoga ovde, tamo su bacali leševe. To je najmanje čuvan put.

PROMINENT je pažljivo slušao njihov razgovor, ali to nije hteo da pokaže. Čim bi neko pogledao prema njemu, on bi nastavlja da piše pismo.

ČOVEK POD KAPOM je predano opravljao sat.

58964: Dobro. Recimo da imaš pravo, Zeleni. Pretpostavimo da nam uspe da se probijemo kroz Bžezinku. Šta ćemo posle? Na šta ćemo posle da naidemo?

ZELENI: Iza Bžezinke je Poljska. Važno je da Auschwitz ostavimo iza sebe. Kažem vam, Bžezinka je najmanje čuvana. I to baš oblast Fischerei-a. Prašuma i močvarno jezero su najbolje

straže. Otkad sam u Auschwitz-u, petorica su pokušala bekstvo u tom pravcu.

RANJENIK: I?

ZELENI: Dvojicu su uhvatili. Dvojicu je progutao Fischerei. Jedan se sam vratio.

58964: Znači — sigurna smrt.

ZELENI: Ne sasvim. Za nekog manje sigurna nego ovde. Vredi pokušati. Đuzepe je imao pravo, najopasnije je da ostanemo ovde.

RANJENIK glavom daje znak da ne govori pred Prominentom.

ZELENI: Ne brini se zbog njega.

RANJENIK: Ali...

ZELENI: Kažem ti, ne brini!

MUSELMANN priđe Čoveku pod kapom i isceri se: Eto, mi smo se složili. Ti si ćutao. Ni reči nisi rekao, Čivutine.

ČOVEK POD KAPOM: Ne rekoh ni reči.

MUSELMANN: Sigurno ti je Mojsije šapnuo nešto što je pametnije od bekstva?

ČOVEK POD KAPOM: Zapisano je: »Kuda da idemo? Gradovi su veliki i ograđeni do neba, narod je veći i viši od nas, volja gospodnja je zakon naš«. Treba da prođemo kroz teška iskušenja, a ostajanje ovde je najteže.

PROMINENT pokuša da se neopaženo iskrađe iz sobe, ali ga

RANJENIK zaustavi:

Kuda?

PROMINENT: U klozet.

RANJENIK: Ideš da nas prijaviš?

PROMINENT: Ne.

RANJENIK: Lažeš!

PROMINENT: Pusti me da odem. Ne želim da imam bilo kakve veze sa bekstvom.

RANJENIK: Ti već znaš šta smo naučili. Sad ti nema druge, moraš da budeš sa nama.

PROMINENT: Pustite me da odem!

RANJENIK: Ostaćeš ovde.

PROMINENT: Pijani ste i ne znate šta govorite. Bekstvo je neizvodljivo. Ja neću da bežim. Pustite me. Nikome ništa neću reći.

MUSELMANN: Pusti ga! Neka ide u nužnik, sigurno su mu pune gaće; ako neće sa nama, ne mora.

58964: Pijan si. Čuti!

MUSELMANN: Šta ako sam pijan?! Neka ide u nužnik.

Tamo mu je i mesto. To je mesto za kukavice...

RANJENIK: Svi moramo da bežimo. Ako samo jedan od nas ostane, izdaće ostale da bi spasao svoju kožu. Polen mora sa nama.

PROMINENT: Ne možete me na to prisiliti! Samo pokušajte da me dirnete. Obelodaniću sve ako upotrebite i najmanju silu.

MUSELMANN: Crvljiva poljska vaško, ubićemo te pre nego što zineš! Ja ću to da učinim. Sad odmah. Drži ga, Franse! Ovamo nož, Zeleni!

ZELENI: Ti si velik junak, Đuzepe! Žao mi je što nećeš moći to da uradiš.

MUSELMANN: Ućutkaću ga ja i bez noža.

ZELENI: On će poći sa nama.

PROMINENT: Nikada i nikuda neću da idem sa vama!

ZELENI: Poći će sa nama i biće nam vodič kroz Poljsku. Možda će nas odvesti u svoj dvorac u Krakovu. Šta velite, ne bi bilo loše da se tamo malo izležavamo?

PROMINENT: Neću da bežim sa vama. To je bezumno. Ja mogu da se spasem odavde. Ja imam prijatelje. Neću ništa da žrtvujem... Pustite me.

RANJENIK: Dobro. Sam si kriv. Nemamo više vremena za ubeđivanje. Možeš da se pomoliš bogu ako hoćeš.

PROMINENT iznenada krenu prema vratima odgurnuvši Zelenog, ali 58964 priskoči vratima i zatvori mu prolaz. U istom

trenutku MUSELMANN ga iza leđa ščepa za ruke i počeo da ih izvija. PROMINENT pokušao da se brani, ali ga RANJENIK uhvatio sprema za ramena. ČOVEK POD KAPOM je opravljao sat. ZELENI, ne pomerivši se s mesta gde ga je odgurnuo Prominent, reče:

Čini mi se da sam rekao da će on sa nama.

MUSELMANN: Odbio je.

ZELENI: On će ipak sa nama.

Reče i sa smeškom priđe Prominentovom ležištu. Lagano je skidao slike sa zida, gledajući Prominenta.

PROMINENT htelo da se baci na njega, ali ga Ranjenik i Muselmann

zadržale:

Vi... Vi... Ne dirajte to! Pustite me! ..

ZELENI: Poštovana publiko, pokazaću vam nešto zanimljivo. Hokus pokus, pogledajte ovo!

Pokaza im poledine slika.

RANJENIK: Diabla! ⁹⁰ Plan krematorijuma!

ZELENI: Vrlo precizan, zar ne? A ovo? Sedmog: transport Mađara iz Segedina – tri hiljade dve stotine. Osmog: transport iz Francuske – osam stotina dvadeset.

PROMINENT: Prestanite! To nikoga ne zanima!

ZELENI: U svakom slučaju je vrlo tačna evidencija.

MUSELMANN: Porko Dio! Ti si...

ZELENI: On je mislio da ovde živi među gomilom idiota. Odavno ga merkam. Skuplja slike! O, i mi imamo nešto u tikvi.

PROMINENT: Vi? Vi ste kreten! Podlac!

ZELENI: Pustite ga! Zašto ga držite! Pustite ga, Đuzepe, čuješ! Neka ide sada da nas prijavi. No, izvolite, ambasadore, na pregovore za spas vaše mnogocenjene kože. Ja ću sa svoje strane samo da im pokazem ovu izložbu sa naličja. Mislim da oni ne vole da neko vodi računa o njihovim poslovima. Sta vi mislite, a?

PROMINENT se ne pomače sa mesta.

ZELENI: 'Ajde, idi! Niko te neće dirati. Serbe, otvori mu vrata. Izvoli, prolaz je slobodan. No, što ne ideš?

PROMINENT pođe polako prema stolu i svali se na klupu.

RANJENIK: Hteo si sam da pobegneš? Zašto?

PROMINENT: Jedan uvek ima više izgleda nego čitava grupa.

ZELENI: Diplomatska misao. Ipak ovu partiju si izgubio. Bićeš nam vodič.

PROMINENT: Da.

MUSELMANN: Znači, ono što si pričao o svojim prijateljima... To si izmislio?

PROMINENT: Ne! Oni su me jednom spasili. Bio sam u logoru za ratne zarobljenike i oni su me izvukli. Pustili su me kući kao bolesnog. Pred kućom me je čekao auto. Odvezli su me u Gestapo. Nisam se ni pozdravio sa svojim, poslali su me ovamo. Ne shvatam zašto.

ZELENI: Možda sad ne lažeš, ali mi ćemo ipak da se osiguramo. Rasturićemo tvoju izložbu. Svako će dobiti nekoliko slika. Mi ćemo ih pažljivo čuvati, ne brini. Ako nas otkriju, stradaćemo svi, a ne samo ti. Svi za jednog, a ti za sve. Jesam li dobro smislio, Polen?

PROMINENT: Zna li šta ću prvo da uradim, ako ikada odavde pobegnemo?

ZELENI: Da čujemo. Opićeš se?

PROMINENT: Ubiću vas, Zeleni. Dajem vam časnu reč da ću vas ubiti.

ZELENI prasnu u grohotan smeh i poče da deli slike ostalima. Heftlinzi su vešali slike iznad svojih mesta i reče:

Nadam se da ti neće pasti na pamet da ih skidaš. To ti ne bih savetovao.

ČOVEK POD KAPOM: Zašto meni nisi dao slike?

ZELENI: Ti ćeš dobiti nešto drugo!

MUSELMANN: Aha! Nešto drugo ćeš da dobiješ. Ti si odbio da bežiš.

ČOVEK POD KAPOM: Nikad ne odbih da bežim.

MUSELMANN: Jesi maločas, Čivutine! Nismo bili gluvi.

Na vratima se pojavio STARAC, ali ga niko nije primetio.

ČOVEK POD KAPOM: Nisam odbio. Valja proći kroz teška iskušenja, ali samo Adonaj zna da li je veće iskušenje ostati ovde ili poći u varljivu neizvesnost..

Utom spazi Starca i mirno nastavi — govorio je u Gross-Rosen-u haver⁵¹ Ignac Hiršl kad su ga upitali...

STARAC: Nemoj da se mučiš uzalud. Znam dobro o čemu ste govorili.

ČOVEK POD KAPOM: Pričah svoje doživljaje iz logora Gross-Rosen.

STARAC: Govorili ste o bekstvu.

PROMINENT: Ni na pamet nam nije palo. Bekstvo odavde je nemoguće.

STARAC: To je tačno.

PROMINENT: No.

STARAC: Ipak ste govorili o bekstvu. Posle desetak dana provedenih ovde svi o tome govore. Govorite, pričajte, maštajte slobodno. Danju i noću ako hoćete. Sve je uzaludno.

ZELENI: Nismo na takve stvari ni pomišljali, stari.

STARAC: Kroz Bžezinku, je li? Ili na zapad preko pustare? Svejedno. Ne možete pobeći. Sve je minirano. Sve! Cela Bžezinka.

RANJENIK: Nismo govorili o bekstvu. Znamo da je to besmisleno.

STARAC se zagleda u Ranjenika, zatim polako pođe prema njemu.

RANJENIK ustuknu.

STARAC, tiho, skoro jecajući, reče:

Sine! Najzad!...

RANJENIK: Šta ti je, stari!

STARAC: Sine...

Svi se zгледаше. Čovek pod kapom podiže pogled sa sata.

RANJENIK: Kakav sin! Sta hoćeš?

STARAC: Zašto si se tako dugo krio od mene?

RANJENIK: Ne razumem te...

STARAC: Ja sam te tako dugo čekao! (kaže na ruskom)

RANJENIK: Stari, osvesti-se. Ja nisam tvoj sin.

STARAC: Šta sam ti tako strašno učinio?

RANJENIK: To nisam rekao.

STARAC: Zašto si napustio staro mesto?

– reče i pokaza na ležište na kome je trebalo da leži
»osmi«.

RANJENIK: Nikad nisam ležao tamo.

STARAC: A? Ti se ne bojiš? Ništarije su oni. Možeš slobodno da kažeš istinu. Ništa ti ne mogu (kaže na ruskom).

RANJENIK: Ništa ne razumem! Zar ne vidiš, mi čak nismo ni iste nacije.

STARAC: Znam, znam, to je stari trik. Prošlog puta si se izdavao za Čeha.

RANJENIK: Kog prošlog puta?

STARAC: Šta je tebi, pre nego što si otišao sa onog kreveta.

RANJENIK: Nikad tamo nisam ležao!

STARAC: Hodi, imam nešto važno da ti kažem.

Spolja se začuše uzvici: Laufer! Laufer!⁵⁴

Brzo, nemam mnogo vremena!

Uхвати Ranjenika za ruku i odvuče ga na stranu.

Gotovo je. Sve!

RANJENIK: Šta?

STARAC: Bekstvo.

RANJENIK: Kakvo bekstvo?

STARAC: Naše, sine.

RANJENIK: Provociraš?

STARAC: Sumnjaš u svog oca?

RANJENIK: Ne želim da bežim!

STARAC: Pst! Od našeg poslednjeg rastanka pripremam.

Sve sam udesio.

RANJENIK: Ne tiče me se!

STARAC: Zašto si uvek nestajao kad ne treba? Ako sam bio grub prema tebi, oprosti! Sad znam siguran put. Ne mogu nas uhvatiti! Oprosti starcu! Oprosti starcu!

RANJENIK: A ostali?

STARAC: Šta će nam oni! Sigurnije je ako smo samo nas dvojica.

RANJENIK: Da.

Glasovi napolju postadoše jači: Laufer! Laufer! Laufer!

STARAC: Moram da idem. Videćemo se posle apela. Nikom ni reci!

Već je bio blizu vrata kad

RANJENIK reče: Stari... Oče!

STARAC: Priznaješ najzad!

RANJENIK: Da.

MUSELMANN: Šta je ovo sad?

RANJENIK: Oče, povešćemo i njih sa sobom.

STARAC: Čuti, čuti...! (kaže na ruskom).⁵⁵

RANJENIK. Ja bez njih ne idem.

STARAC: Ti opet po svome. Izdaće nas te životinje⁵⁶ kaže na ruskom

Ostali napraviše обруч oko Starca i Ranjenika.

RANJENIK: Govori da te svi razumeju. Neću da misle da nešto krijem od njih.

STARAC: Ti si đubre! Izrod! Neću da znam za tebe! Ka-jaćeš se! S ocem tako ...

RANJENIK: Odlazi! Nisi mi potreban!

STARAC probi обруч i pođe ka izlazu: Još ćeš ti mene moliti!...

RANJENIK: Mogu ja bez tebe, ne brini, samo ti idi...

STARAC se polako okrete i slomljeno reče:

Jesi li siguran da svi hoće da beže?

ČOVEK POD KAPOM: Siguran je.

Glasovi spolja postadoše oštri: La-u-fer!

STARAC: Probićemo se kroz Bžezinku.

ZELENI: Rekao si da je minirana.

STARAC: Ja znam prolaz...

PROMINENT: Postoji prolaz?

STARAC: Da. Put koji vodi do porušenog krematorijuma usred Bžezinke.

PROMINENT: I taj put su ostavili da bismo mi mogli po-
beći? Ha!

STARAC: Tu, gde je bio onaj stari, hoće da podignu novi.
.. električni krematorijum. Zato su ostavili put.

Napolju vika nije prestajala.

Idem. Razgovaraćemo podrobnije posle apela. Mnogo gre-
šiš, sine... (kaže na ruskom)⁵⁷

Ode.

MUSELMANN: Kakav to cirkus izvodiš sa nama, Franse?

RANJENIK: Nikakav.

ZELENI: Zašto nam nisi rekao da je on tvoj otac?

MUSELMANN: Izdao si nas! Matori je sad otišao pravo
kod Kommando-führer-a da nas prijavi.

RANJENIK: Ta hoćete li najzad da umuknete! On nije
moj otac.

58964: Zašto te onda tako naziva?

RANJENIK: Ne znam. Uobražava... Možda ličim na nje-
govog sina.

MUSELMANN: Zbog toga si mu rekao da bežimo? Div-
no! Trebalo je da staneš na prozor i da vičeš: »Ljudi mi bežimo!
Mi bežimo!«

ZELENI: Kuš! Hoćeš da nas neko čuje?!

RANJENIK: Ponavljam vam: ništa mu nisam rekao! Hteo
je da me spase. Čuli ste: odbio sam da idem sam.

MUSELMANN: Da, da, da ... Ti si kazao da treba i nas da
povuče! Dio cane,⁵⁸ sad smo svi nadrljali. . . Sigurno je već rapor-
tirao Kommandoführer-u.

58964: Možda je sve to samo zamka.

RANJENIK: On nam ništa ne može. Nema dokaza.

ZELENI: Zar su njima potrebni dokazi?

RANJENIK: Ako kaže i on će nastradati. Reći ćemo da
nam je otkrio put kroz Bžezinku . . . Ako ne oda, znači da je istina
ono što je pričao. Vodiće nas.

MUSELMANN: On zna put? Zar jedan luđak može nešto
da zna?!

PROMINENT: Rekao bih da je starac paranoik. Ukoliko
je to tačno, on će sve učiniti da spase svog »sina«. To treba da isko-
ristimo.

ZELENI: I ti tako misliš?

PROMINENT: Da. Sve što je dosad pričao o krematoriju-
mu bilo je istinito.

58964: Ali ovo ne mora da bude.

ZELENI: Tja, ne mora. Imaš li možda nešto bolje od ovo-
ga? Nešto sigurnije?

58964: Ništa.

ZELENI: Onda nemoj da trtljaš. Uostalom, i sam znam da
je u Bžezinki nekad postojao mali krematorijum.

58964: To znam i ja.

ZELENI: Dakle?

PROMINENT: Ipak, sve moramo još da proverimo.

RANJENIK: Razume se.

PROMINENT: Stari ne treba ništa da zna o našim pripre-
mama. Neka on sa svoje strane organizuje bekstvo. Ako uspemo
da saznamo gde je put, otići ćemo bez njega. A ako ne, pustićemo
ga da nas vodi.

MUSELMANN: Tako već može.

ČOVEK POD KAPOM: Upotrebijene ciklon-bombe mo-
gle bi dobro da nam posluže. Kad bih imao barut, lako bih od njih
načinio prave ...

MUSELMANN: Vidi, vidi...

ČOVEK POD KAPOM: U Osvijencimu je Krupova fabri-
ka oružja. Radio sam u njoj.

MUSELMANN: Samo ti barut nedostaje?

ČOVEK POD KAPOM: Ostalo ću sam da napravim.

MUSELMANN: Gde da ti nađem barut? Da pišem Krupu
da nam pošalje?

ČOVEK POD KAPOM: Potreban mi je barut — rekoh.
Dobro je imati i bombe kod sebe na takvom putu.

RANJENIK: Nije loše. Ali kako da se domognemo ek-
sploziva?

ZELENI: Ja ću pokušati.

MUSELMANN: Kako?

ZELENI: Videću.

RANJENIK: Moramo da radimo brzo. Siguran sam da nismo jedini kojima je bekstvo palo naum.

MUSELMANN: Dabome. Treba da uspostavimo vezu sa ostalim grupama, bićemo jači ...

PROMINENT: To nikako! Nikako! U velikoj grupi uvek se lako nađe neko ko može da upropasti stvar. Sami smo ovo smislili, sami treba da idemo dokraja.

ČOVEK POD KAPOM: Svađaste se da li je starac slagao kada je govorio o putu kroz Bžezinku, a ne pomislite da je slagao kada je rekao da je sve minirano.

ZELENI: Krista mu, to može da bude!

58964: Treba da ispitamo Bžezinku.

RANJENIK: Kako da odemo tamo?

PROMINENT: Uskoro će u Bžezinku moći da ode svaki heftling koji se dobrovoljno javi...

ZELENI: Ako traže dobrovoljce. . . sigurno ih ne traže da im dele čokoladu. Mora da je to nešto vrlo gadno.

PROMINENT: Verovatno.

MUSELMANN: Mi ćemo se prijaviti.

PROMINENT: Primetili ste ... transporti civila su sve češći... Mi ne možemo da postignemo sve. . . Biće ih još više. . . Front je blizu. Zarobljeni Rusi treba nekud da nestanu.

ZELENI: Pređi na stvar.

PROMINENT: U Bžezinki je već iskopana jama ... velika ... Uglja ima dosta. Fabrika veštačke gume »Buna« proizvodi neke derivate koji, kažu, gore bolje od benzina. Te derivate već dovoze tamo.

MUSELMANN: Pa šta, znači — radićemo isti posao. Vrlo važno: spaljivaćemo leševe.

PROMINENT: I leševe.

ZELENI: I — šta još?

PROMINENT: Selektirane muselmann-e. Nepokretljivi su... ne mogu da čekaju u redu i da silaze u »kupaću«. Zatim invalide... Dovoziće ih kamionima pravo do jame. Te koje dovezu treba neko da gurne u jamu... tamo nema »kupaću« ... sami neće hteti... Da... i sva deca iz transporta otići će tamo.

RANJENIK: Deca?

PROMINENT: Deca.

58964: Izmišljaš! Nemoguće!

PROMINENT: Ne izmišljam!

ZELENI: Polen, reci... ne izmotavaj se ... to si izmislio!

PROMINENT: Ne!

MUSELMANN: Jesi! Niko ne baca žive ljude i živu decu u vatru ... To su bajke!

RANJENIK: Slagali su te! Ko te je slagao?

PROMINENT: Čuo sam istinu. Od koga — nije važno.

ZELENI: Kad počinje ... taj ... rad?

58964: Ti veruješ u to?

PROMINENT: Kroz tri-četiri dana.

ZELENI: I neko mora da ide tamo, a?

PROMINENT: Prvo treba da ode samo jedan. Ispalo bi sumnjivo kad bismo se svi odjednom prijavili... Taj prvi bi ispitao situaciju i ako ima izgleda za našu stvar i ostali bi...

RANJENIK: Možda možemo i na neki drugi način da odemo u Bžezinku.

58964: Sigurno.

PROMINENT: Znate i sami da je ovo jedina mogućnost.

Uđe S. K. i razgovor se prekide. Svi pođoše ka svojim mestima.

ZELENI počeo da zvižduće. »Es geht alles vorüber ...«⁵⁹

S. K.: Zašto još ne spavate? Niste se dovoljno umorili?

58964: U svakom slučaju naš posao je lakši od tvog.

S. K.: A, tako. Lakši? Lakše je ubijati, je li? Koliko si hiljada danas pretvorio u pepeo? Koliko ste hiljada dosada smakli? Koliko? Ne znate? Ja znam da nisam ni jednog jedinog! Nijednog!

Posle dužeg ćutanja upita:

Ko je okačio ove slike po sobi?

ZELENI: Mi.

S. K.: Ne volim slike. Polen, zar ti nisam rekao da ih poski-
daš? Sad ste ih okačili svuda. Hoćete da me izazivate?

PROMINENT: Šta vam smetaju?

S. K.: Rekao sam ti da ih skineš!

ČOVEK POD KAPOM: Stari Rus je naredio da ih okači-
mo.

S. K.: On?

ZELENI: Valjda ne misliš da se igramo izložbe?

58964: Šta smo mogli... poslušali smo ga.

MUSELMANN: Dabome.

S. K.: Pitaću starca. Ako ste me slagali...

ZELENI: Zar ti izgleda da će taj sveti čovek da laže? I to
zbog desetak popisanih slika.

S. K.: Ništa te nisam pitao! Taj svetac nije nimalo bolji od
vas.

MUSELMANN: On ima jedan zlatan kutnjak. Nisi pri-
metio?

S. K. pokušavajući da se pribere, reče: Zašto si spomenuo
kutnjak?

MUSELMANN malo preplašen, odgovori:

Onako. Ja sam to tek danas video.

S. K.: Šta vi to od mene krijete? Ne, ne, nećete me pre-
variti! Ja sam odavno primetio. Vi nešto smerate protiv mene. Ne
igrajte se!

PROMINENT: Vi se stalno vraćate na istu temu. To već
prelazi u fiks-ideju.

S. K.: Znači, ja sam šenuo? Ja imam fiks-ideju? Sad morate
da mi kažete šta imate protiv mene. Govorite!

ZELENI: Ja nemam ništa. A ti, Đuzepe?

MUSELMANN: Ni ja. A ti, Franse?

RANJENIK: Naravno da nemam ništa. Možda imaš ti,
Serbe?

58964: Zašto bih imao? A ti, Polen?

PROMINENT: Apsolutno ništa. Meni čini osobitu čast da
radim pod rukovodstvom jednog eminentnog skulptora.

S. K.: Čini vam čast? Čini vam čast! Dobro, kad vam čini
čast. Od sutra ćete vi iz »kupačila« raditi na »pećima«, a vi furu-
naši u »kupačilu«.

58964: Ti nemaš prava da vršiš tu izmenu!

S. K.: Kommandofuhrer je tako naredio.

PROMINENT: Nije istina. Svetite nam se zato što ste uo-
brazili da vas mrzimo.

S. K.: Ništa ne uobražavam.

58964: To je tvoj čef!

S. K.: Ne tiče te se. Ti si ovde zato da izvršavaš naređe-
nja.

ZELENI: U redu je. U redu. Ta promena će mi prijati.

58964: Ja neću da radim u »kupačilu«!

PROMINENT: Odbijam da radim tamo!

MUSELMANN: I ja!

S. K.: Radićete! Radićete kao vredni mravi.

58964: Nećemo!

S. K.: Kupaćeš one tamo dole!

58964: Neću!

S. K. ga udari pendrekom:

Hoćeš!

Niko se ne pomače. S. K.-u ispade pendrek iz ruke. Kad
pade na pod —

S. K. osta zureći u njega.

Predvečerje. Noć se polako spušta na logor. Dnevne sme-
ne se vraćaju sa rada, a oni koji će ih smeniti još spavaju. Samo su
Čovek pod kapom i S. K. budni.

Na zidovima ima puno slika. Soba je čista, oribana, poli-
ce su lepo uređene. Na stolu su dve kutije od konzervi sa svežim,
šumskim cvećem.

Čovek pod kapom je na svom ležištu užurbano opravlja sat.
S. K. ga je oslonjen na laktove dugo posmatrao. Birao je reči. Najzad upita:

No, je li proradio?

ČOVEK POD KAPOM: Još ne, ali uskoro ...

S. K.: Ti si časovničar?

ČOVEK POD KAPOM: I otac mi je to bio.

S. K.: Jesi li imao radnju?

ČOVEK POD KAPOM: Malu. Imala je braon kapke na izlozima. U njoj leti beše hladovina, a zimi toplota.

S. K.: Oženjen si?

ČOVEK POD KAPOM: Bejah to.

S. K.: Ostavila te?

ČOVEK POD KAPOM: Bračna veza je neraskidiva.

S. K.: Gde ti je žena?

ČOVEK POD KAPOM: Sa decom.

S. K.: A ona ... gde su?

ČOVEK POD KAPOM: Nigde. Nema ih više.

S. K. je učutao. Seo je na svoj krevet i počeo da oblači čizme. Iznenada reče:

Ti me izbegavaš.

ČOVEK POD KAPOM: Ne.

S. K.: Reci slobodno – da. Slobodno! Neću te tući, ništa ti neću. Reci istinu!

ČOVEK POD KAPOM: Istina je zapisana u knjizi Mojsijevoj: Čovek koji je bio mek i nežan među vama prozliće se prema braći svojoj te neće dati nikome između njih mesa od ...

S. K.: Dosta, crve biblijski!

ČOVEK POD KAPOM: Tražio si istinu.

S. K.: Silazi sa kreveta! Pokazaću ja vama! Ustaj, bagro!

— viknu i poče da udara pendrekom po krevetima: Diži se!

58964: Još nije zvonilo.

S. K.: Dosta je bilo crkavanja! Na noge!

— i udari pendrekom Ranjenika po stopalima.

Zeleni, 58964 i Prominent skočiše sa kreveta.

MUSELMANN je ostao ležeći.

S. K.: Taj tamo šta čeka? Belu kafu?

RANJENIK reče Muselmann-u: Ustani, Đuzepe. Ustani.

MUSELMANN poslušno ustade i osta stojeći.

RANJENIK mu dade odelo: Oblači se.

S. K.: Brže sa oblačenjem! Brže, brže! Spremite kofu, četke, sapun...

Ribaćete sobu.

ZELENI: Ribali smo ... jutros.

S. K.: Sad ćete opet! Ovde se sve lepi od prijavštine. Dobro oribajte! Opraćete zidove, prozor, krevete. Sve! Imate čitav sat vremena. Ribanje će vam dobro doći kao zagrevanje za rad. Kuda ćeš? — upita Ranjenika koji je jednu kofu dao Muselmann-u, a sa drugom pošao ka izlazu. Muselmann ga je gledao kao automat.

RANJENIK: Idemo po vodu.

S. K.: Koga ste pitali? Ovde mora da se zna red. Koga ja odredim, taj će ići. Ti, Polen, marš po vodu! Vodi i tog ludaka. Neću da ga gledam!

Prominent uze kofu i izađe.

Muselmann ode za njim.

Ostali su uređivali sobu.

S. K. se pope na ležište Čoveka pod kapom i poče da baca odozgo sve njegove stvari. Na podu ispred kreveta napravi se gomila molitvenika, cicesa i talesa.

Čovek pod kapom brzo priđe krevetu i dohvati svoj sat. Drugi su čuteći i radili.

S. K.: Na đubre s tim drangulijama. Zabranjujem ti da ih odsad skupljaš. Franse, moj sanduk ovamo!

Ranjenik uze sanduk sa S. K.-ovog kreveta. Sanduk je za-bravljen velikim katancem.

S. K. stavi svoj sanduk na uzglavlje ležišta Čoveka pod kapom:

Ovo je moje mesto! Daj ćebad! Sveti čoveče, namesti mi krevet. Samo lepo! Te krpe i knjižurine odnesi na đubrište i spali. Ti lično!

Obukao je kaput. Na levom rukavu je sad svilena traka na kojoj lepim crnim slovima piše: CAPO.

Ako ne završite sa čišćenjem do polaska na posao, radićete posle povratka. Onda će vam biti teže.

Čim je on otišao, ušli su Prominent i Muselmann.

ČOVEK POD KAPOM poče brižljivo da skuplja svoje sve-tinje. Kada je to uradio, uze da opravlja sat.

Prominent prosu kofu vode na pod. Velikim kalupom sa-puna sapunjabo je pod, a onda ga je ribao četkom.

Muselmann priđe svom krevetu i ispod uzglavlja izvadi dečje kocke za zidanje. Seo je u ugao i pokušavao da sagradi kulu.

PROMINENT, ne prekidajući posao, sasvim obično, skoro nezainteresovano, reče:

Jutros sam saznao otkuda nam stiže ovoliki sapun.

58964: Otkuda?

PROMINENT: Iz jedne hemijske laboratorije. Pravi ga neki doktor Španzl... od ljudi. Zato ne miriše lepo, ali dobro peni.

Ova vest kao da nikog nije iznenadila. Svi su to primili kao nešto potpuno normalno.

ČOVEK POD KAPOM kliknu: Radi!

I zbilja, sat je kucao. Nekoliko trenutaka svi su oduševljeno slušali tiktakanje, a onda

Čovek pod kapom prikači sat na zid.

ZELENI: Uspeo si.

ČOVEK POD KAPOM: Jer sam verovao.

RANJENIK: Radite! Zapnite malo. Ne bih hteo posle rada ponovo da ribam.

ZELENI: Moraćeš. Svejedno je kako sad radimo, repete nam ne gine.

Zavi cigaretu i upita Čoveka pod kapom:

Sajdžijo, kako poslovi?

ČOVEK POD KAPOM: Radi. Sad ću da pravim nešto novo.

ZELENI: Bestraga i ti i ta tvoja klackalica! Pitam te kako stoje stvari s našim »pasošima«?

ČOVEK POD KAPOM: Napravih četiri bombe. Na sigurnom su mestu. A ako hoćete petu, dajte još baruta.

ZELENI: Juče sam ti dao dva metka.

ČOVEK POD KAPOM: Treba još.

ZELENI: Noćas ću da ćorišem. Dobićeš sutra!

PROMINENT: Budi obazriv.

ZELENI: Ma šta kažeš?

PROMINENT: Ne treba da preterujete. Mogu da primete.

ZELENI: Hrista mu, sad prvi put u životu kradem da bi i drugi imali neku vajdu od toga, a on mi kaže da ne preterujem. Franse, hoćeš li ruma?

RANJENIK: Ne.

ZELENI: Čutljivo, gucni malo! Ne moraš tako ozbiljno da shvataš kapoove šale.

58964 uze flašu i nateže..

ČOVEK POD KAPOM pažljivo sakri svoje molitvenike i ostalo pod bivši kapoov krevet. Zatim uze delove menore⁶⁰ i počeo ih razgleda.

58964: Treba još vode.

ZELENI: Polako. Što si zapeo?

58964: Moramo da završimo.

ZELENI: Sta je s tobom?

58964: Hoću da dovršim posao.

ZELENI: Poslednjih dana nešto nije u redu s tobom?

58964: Idem po vodu.

ZELENI: Idi. Đuzepe! — viknu.

Muselmann se uplaši od vike i u brzini poruši skoro gotovu kulu od kocaka. Skoči na noge.

ZELENI: Ne boj se, Đuzepe! Trkni po vodu. Pomozi ovom vrednom ribaču. Donesi mu vode da nas sve okupa. Idi.

58964 izjuri napolje.

ZELENI stavi Muselmann-u kofe u šake i ovaj poslušno izađe, a zatim reče Ranjeniku: Danas je tvoj red da hraniš Đuze-pa.

RANJENIK: Nije. Danas sajdžija' ...
ZELENI: Pogledaj raspored. Sreda – Franse. Jadni Đuze-

pe...

PROMINENT: Nije trebalo da ga šaljemo u Bžezinku.

RANJENIK: Kocka je odredila.

PROMINENT: Da, ali znali smo da ima slabe živce...

RANJENIK: Svi živci su za to slabi. I meni se u početku činilo da ću poludeti, a posle sam navikao. Zatvorim oči i bacam. Tako je ipak lakše. Uostalom i vi ćete osetiti kako je to.

ZELENI: Hoćemo li skoro?

RANJENIK: Čim »otac« udesi sa Schreiber-om.

ZELENI: Sjajno! Uzmi ruma.

RANJENIK: Daj.

ZELENI: Mene mnogo brine naš čutljivko.

RANJENIK: Čovek ima pravo da bude neraspoložen.

ZELENI: Sumnjiv mi je. Obratite pažnju na njega.

PROMINENT: Ti to ozbiljno?

ZELENI: Ozbiljno.

Udoše 58964 i Muselmann. Razgovor se prekide.

58964 još s vrata reče: Kapo se vrzma u blizini. Bolje da radimo.

MUSELMANN se vratio svojim kockama. Ostali ponovo uzeše da ribaju, osim

ČOVEKA POD KAPOM, koji se udubio u rad na menori.

PROMINENT: Vama se izgleda ne radi?

ČOVEK POD KAPOM: Ja radim.

ZELENI: Zaista?

ČOVEK POD KAPOM: Zar ne vidiš?

ZELENI: A da! Tebi je malo osvetljenja. Naravno, ovde ima samo sijalica i reflektora. To je malo. Treba još da palimo i sveće! Četku u ruke, proroče, ne treba nam tvoj čirak.

ČOVEK POD KAPOM: To nije običan čirak.

ZELENI: E? Nego kakav?

RANJENIK: To je menora.

ZELENI: Šta je menora?

RANJENIK: Jevrejska svetinja. Simboliše borbu jevrejskog naroda.

ZELENI: Pazi, molim te! Zar i toga ima?

RANJENIK: Nekad, još vrlo davno, grupa Jevreja pobunila se protiv Asiraca i oslobodila sveti hram u Jerusalimu. U hramu nije bilo dovoljno posvećenog ulja, koje mora neprekidno da gori u kandilu. Bog je učinio čudo i ono malo ulja gorelo je čitavih osam dana, sve dok nije stiglo novo posvećeno ulje. Za spomen na to praznuje se Hanuka i pali menora.

ČOVEK POD KAPOM je ustao i tako slušao Ranjenika, a onda skoro preteći reče:

Otkud ti to znaš?

RANJENIK: Otac me je učio.

ČOVEK POD KAPOM: A ko nauči njega?

RANJENIK: Njegovi roditelji.

ČOVEK POD KAPOM: Koji goj uči o junaštvu Jevreja?

Kog goja zanima zla sudbina moga naroda?

RANJENIK: Moj otac nije bio hrišćanin.

ČOVEK POD KAPOM: A ti, šta si ti?

RANJENIK: To sad nije teško pogoditi.

ZELENI: Hrista ti, zašto nam to nisi rekao?

RANJENIK: Niko me nije pitao, a meni to nije izgledalo tako važno.

PROMINENT: Vi ste Jevrejin?

RANJENIK: To ti smeta?

PROMINENT: Ne ... Ali vi nemate žuti trougao! Šta će biti ako doznaju?

RANJENIK: Neće doznati. Sem ako neko od vas ...

ZELENI: Ne brini!

PROMINENT: Kako si uspeo dosad da se skrivaš?

RANJENIK: Čim sam podrastao, otišao sam u svet. Promenio sam mnogo zanimanja. U dvadesetoj godini postao sam član Partije. Živeo sam ilegalno. Imao sam lažno ime. Pravo hrišćansko. Kad su fašisti došli nisam našao za shodno da im se predstavljam pravim imenom. Jesi li sad zadovoljan?

ČOVEK POD KAPOM: Krio si veru svojih otaca?! Trebalo je da budeš ponosan što si Jevrejin.

RANJENIK: Ja sam imao pametnija posla.

ČOVEK POD KAPOM: Plašio si se patnji i stradanja.

RANJENIK: Nije mi se stradalo zbog krštenice.

ČOVEK POD KAPOM: Tvoja braća stradaju zbog toga i zbog takvih kao što si ti!

ZELENI: Hrista mu, ovo postaje zabavno. Hej, pope, uzmi malo ruma, bolje ćeš govoriti!

RANJENIK: Vрати se svojoj menori. Neću da se prepirem s tobom.

ČOVEK POD KAPOM: Slavio si tuđe bogove.

RANJENIK: Ničije bogove nisam slavio. Ni tvoje, ni tuđe.

ČOVEK POD KAPOM: Odričeš se svog boga! Svog boga, svoje vere, svog oca! Jedeš trefl, piješ, psuješ, družiš se sa gojima. Bacaš sramotu na ceo rod svoj!

ZELENI: U pakao s njim!

ČOVEK POD KAPOM: Zbog izroda kao što si ti, mi ćemo propasti. Zbog vas je sve ovo! Bunker, peći... Sve!

RANJENIK: Ne popuj više! Da si se borio, umesto što si se svako veče klanjao pred Torom,⁶¹ ne bi bio ovde.

ČOVEK POD KAPOM: Ti si Toru zamenio puškom, pa si ipak ovde. Kazni Adonajevoj nisi umakao.

ZELENI: Tako! Raspali, Mojsije! Dokusuri ga!

PROMINENT: Ne pačaj se u njihove stvari!

ZELENI: Za koga ti to navijaš?

ČOVEK POD KAPOM: Vidiš? Ismevaju nas! Prave štale i latrine od naših hramova. Siluju nam žene! I dokle god bude takvih kao što si ti, biće nam tako! Biće nam još gore, još strašnije.

RANJENIK: Ti glupi ortodokse!⁶² Tebe ne boli što svakog dana ginu hiljade tvojih sunarodnika, hiljade drugih nevinih ljudi. Tebe boli što ne verujem u nekakvog Jehovu, što ne motam tvi-lem⁶³ oko glave, što ne mrmljam po čitav dan: Šema Jisroel Adonaj elakhen⁶⁴

ČOVEK POD KAPOM: Pogledaj i vidi da li postoji bol velik kao moj! I ja sam voleo one koje sam izgubio. Zato me i spopada gnev pred tvojim zločinom.

RANJENIK ga, razjaren, dohvati za kaput: Slušaj, biblijska glavo, slušaj dobro: ako Jehova i postoji, on je najobičniji podlac! Zašto dozvoljava sve ovo? Zašto? Uzaludne su tvoje priče o njegovoj dobroti! On je gad! Mogao bih da ga popišam i zadavim.

ZELENI: Amen!

ČOVEK POD KAPOM se preneraženo otrže od Ranjenika:

Ako je istina da nisi goj, neka si proklet! Kleo si boga svog, neka si zavek proklet za to! Neka je prokleta cela porodica tvoja! Neka na tebe padnu svi gresi mučenika koji izdišu pred očima našim! Teško tebi! Bićeš proklet svuda, proklet zauvek! Jer pisano je: Daće te gospod neprijateljima tvojim da te ubiju, jednim ćeš putem naići na njih, a na sedam ćeš puteva bežati od njih, a mrtvo telo tvoje biće hrana ognju. Plašićeš se noću i danju i nećeš biti miran životom svojim. Jutrom ćeš govoriti: Kamo da je večer! A večerom ćeš govoriti: Kamo da je jutro! I poludećeš od onoga što ćeš gledati očima svojim. Tako je zapisano, tako neka bude!

RANJENIK: Jesi li završio? Sad nastavi svoj posao i pusti me da radim. Ne dam ništa za tvoje kletve!

ZELENI: Bravo, Franse! Tuširao si ga!

PROMINENT: Ne znam šta je tu smešno, Zeleni?

ZELENI: I ti si, izgleda, na popovoj strani! Odlično!

58964: Neko dolazi.

Svi počеше užurbano da rade. Ušao je

STARAC: Ribate? Zar niste jutros?

ZELENI: Jesmo. Ali ribamo i pred svaki obrok. Zbog boljeg apetita.

Čim je Starac ušao svi su prestali sa radom.

STARAC: Imam dobre vesti. Priđite. Uspeo sam kod Schreiber-a. Kroz dva dana biće formirana nova grupa za Bžezinku. Svi ste u njoj.

ZELENI: Sila si, matori.

PROMINENT: A Hansova grupa?

STARAC: Ona će raditi danju, a nama ostaje noćca...

ZELENI: Harašo, dedice, harašo.

58964: A Grk?

STARAC: I on će sa vama. Kako biste bez kapoa.

PROMINENT: To je trebalo nekako da izbegnemo.

STARAC: Nije bilo moguće.

RANJENIK: Šta ćemo sad s njim?

PROMINENT: To je jasno.

ZELENI: Sasvim.

RANJENIK: U redu.

ČOVEK POD KAPOM: Ne treba to da činite.

ZELENI: Ti odmaraj mozak.

STARAC: Misliš li da bi on tebe poštedeo?

ČOVEK POD KAPOM: Treba opraštati svojim neprijateljima.

ZELENI: Tikvane! Malopre si prokleo svoju krv, a sada opraštaš izdajici.

ČOVEK POD KAPOM: Grk je izdao ljude, a prokletnik izdade svog boga.

STARAC: Šta je to bilo?

ZELENI: Ništa. Svađalica. Dakle, za kapoa smo rešili?

RANJENIK: Da.

PROMINENT: Slažem se.

58964: I ja.

ZELENI: Ti?

ČOVEK POD KAPOM: Vi ste u većini. Pokoravam se, ali se ne slažem.

ZELENI: U redu, u redu... Bićeš čist pred Adonajem.

PROMINENT: Zeleni, nemoj... nemojte da ga zadirkujete.

ZELENI: Ha, najzad si i ti primetio! Danima te slušam kako nam se obraćaš sa »ti«, a ne primećuješ to.

PROMINENT: To nije istina!

ZELENI: Jeste, ambasadore. Evo pitaj ostale.

PROMINENT ih sve redom upitno pogleda, a oni oboriše oči pred tim

očajničkim pogledom. Prominent se spusti na stolicu i tupo se zagleda u pod:

Mrzim te, Zeleni!

ZELENI: A ja tebe obožavam.

STARAC: Šta se to događa?

RANJENIK: Verovao je da ima nešto što ne može da se izgubi. Izgubio je, a nije ni primetio.

STARAC: Svi ste opustili noseve! Gore glave! Stvari stoje odlično! Uspećemo! Razvedrite se! Iz torbice izvadi boce. Ovo još niste pili.

ZELENI: To je ideja, moj brajko!

Dohvati jednu bocu i odmah se dade na posao.

RANJENIK: Nije trebalo to da donosiš.

ZELENI: I ti si pobrljavio.

RANJENIK: Znam šta govorim. Moramo da ostavimo piće.

ZELENI: Zar da se lišimo ovakvog blaga?

58964: Moraćemo. Nažalost.

ČOVEK POD KAPOM: Imaju pravo. Opasno je za našu stvar ako pijete. PROMINENT: Tačno.

ZELENI: Sada ja moram da se pokorim. Ali da iskapimo još ovo. Poslednji put!

RANJENIK: U redu...

ZELENI: Šta čekate? Napred!

Pili su svi osim ČOVEKA POD KAPOM, koji ih je ćuteći posmatrao.

ZELENI: Za viršle sa senfom! Samo veselo!

U ruci mu se stvorila usna harmonika. Počeo je da svira »Organizuj«.

Starac zapeva:

Organizuj, ne čekaj naš zadnji čas,

Organizuj, jer sutra guše i nas.

Nađu li te da kradeš, ćuti i pljuj!

U poslednjoj ti sekundi

Svima dupe pokazuj.

Za njim zapevaše Ranjenik i Prominent.

Čovek pod kapom je okrenuo leđa.

58964 prešta da radi. Posmatrao je veselu grupu sa odvratnošću. Reče:

Dole čeka nov transport.

Niko ga nije čuo. On ponovi glasnije:

Dole čeka nov transport!

ZELENI: Pa!

58964: Prestanite sa urlanjem!

ZELENI: To nije ni prvi ni poslednji transport! Mi moramo da se veselimo! Pevaj!

Nastavi da svira. Ostali ponovo zapevaše.

58964 mu naglo priđe i ote harmoniku. Zavitla je u ugao.

Muselmann brzo šcepa harmoniku.

Zeleni preteći ustade.

58964: Pijandure!

RANJENIK mu priđe i mirno reče: S tobom nešto nije u redu?

58964: S yama nije! Dole ljudi čekaju smrt, a vi pevate! Još ćete i da zaigrate!

STARAC: A, dragi moj: »So wie so Krematorium, so wie so Bžezinka!« — pevali mi ili ne. To je sasvim svedjedno.

58964: Meni nije svedjedno!

ZELENI: Gle ti njega! Odjednom si postao nežan.

PROMINENT: Moraš da povedeš računa o svojim živcima.

To je sad naročito važno.

58964: Dole pred »kupačilom« čekaju Poljakinje iz Varšave, a ti mi držiš pridike.

PROMINENT: Mi im ne možemo pomoći.

58964: Ali bar možemo da imamo obzira prema njima.

PROMINENT: Od toga ćemo imati samo štetu. Ne smemo da mislimo na one dole. Moramo da sačuvamo svoje živce.

Zeleni je oduzeo harmoniku Muselmann-u.

Ranjenik se obrecnu: Ne sviraj više!

ZELENI: Dobro, dobro.

58964: Ločete rakiju i onda uobražavate da imate jake živce. Polen, kako možeš sebe da lažeš? Bolestan si, znaš da ti piće skraćuje život, a opijaš se svakog dana. Zašto? Da bi imao jake živce?

PROMINENT: Sa pićem je svršeno. Kroz dva dana krećemo u Bžezinku. Ako nam tamo nervi popuste, propali smo.

58964: Ja ne idem u Bžezinku.

PROMINENT: Molim?

58964: Čuo si. Neću da idem u Bžezinku.

ZELENI: No, no, dobro. . . Lezi, odmori se malo. Smiri se. Neću više da sviram.

ČOVEK POD KAPOM: Tebi nije dobro. Imam pilule za umirenje. Hoćeš li?

58964: Šta je? Hoćete da me napravite ludim? Ne, meni je sasvim dobro. Zdraviji sam od svih vas. Neću da idem! Neću da bežim, čujete li?! Neću da bežim i to je sve.

PROMINENT: Zna li šta govorite?

58964: Potpuno sam svestan svojih reci. Ne idem! To je moja konačna odluka.

STARAC: Kako nećeš? Kako to? Zar nije sve dobro pripremljeno?

RANJENIK: Otkuda ta iznenadna promena?

58964: Iznenadna? Od prvog dana ja o tome mislim, od prvog ulaska u ovu sobu. Danju i noću! Neprekidno!

PROMINENT: Zašto si dosad to od nas krio?

58964: Krio sam od sebe, ne od vas.

ZELENI: Razgovaraćemo o tome kad se izduvaš. Sad lezi.

PROMINENT: Ovo moramo sad da prečistimo. Stari, izidite napolje i pazite da nas kapo ne iznenadi.

STARAC: Voleo bih i ja da čujem ...

RANJENIK: Ispričaćemo ti kasnije sve. Izidi.

STARAC: Nemojte samo mnogo da se svađate.

Izide. Nekoliko trenutaka svi su ćutke posmatrali 58964.

58964 planu: Šta me gledate? No, hajde, počnite. Hajde, hajde, pitajte! Šta čekate?

ZELENI: Nećeš da bežiš?

58964: Neću!

RANJENIK: Promisli dobro!

58964: To sam već učinio.

PROMINENT: Takav stav može skupo da te košta! Upozoravam te!

58964: Hvala.

ZELENI: Tvrdo glav si. Ipak, sve to ... ne misliš ozbiljno? Ne želiš valjda da te proteraju kroz odžak?

58964: Neću da bežim. Želite li još nešto?

RANJENIK: Ti si bio pristao na bekstvo. Obmanjivao si nas sve vreme. To je smišljena izdaja!

58964: Vi ste izdali mene! Vi ste mene obmanjivali! I sebe! Obećavali ste bekstvo u slobodu! Gde... gde je ta vaša sloboda? Gde?

RANJENIK: Svuda ... Izvan ovoga... svuda.

58964: Jeste li vi svi zbilja toliko maloumni da verujete u to? Nema za nas slobode! Zar ne shvatate to?

ZELENI: Brajko moj, čim se budem uvukao u civilne prnje, čim ne budem osećao na potiljku pogleda esesovaca, čim budem opet podizao suknje, ja ću biti slobodan, pa makar šta ti pričao.

58964: I kad esesovaca ne bude, tebe će uhvatiti i izvesti pred sud. Tražiće da im položiš račune za ovo ovde.

PROMINENT: Niko nema prava nama da sudi. Nijedan od tih profesionalnih sudija nije doživeo ono što smo mi ovde iskusili. Ni u jednom zakoniku ovakve stvari nisu predviđene. Samo mi, koji se gušimo u ovom dimu i smradu, samo mi možemo da sudimo sebi. Niko drugi! Mi smo prinuđeni da činimo ono što činimo. Jedini zločinac u ovoj sobi je kapo. Jedini!

58964: Zašto pripremaš otpustnicu kad ne priznaješ sudu pravo da ti sudi?

PROMINENT: Ne razumem.

58964: Biću jasniji: zašto vodiš dnevnik o krematorijumu? To je odstupnica, zar ne?

PROMINENT: Ne, to je predostrožnost. Želim da se osiguram, jer ne verujem u dobronamernost sudija. Šta može da zna o mojim mukama neki senilni sudija, recimo pan Jaroslav Makušinski iz Krakova, koji je sve ovo vreme otkad se ja patim po logorima proveo u svojoj biblioteci ogrnut toplim ćebetom. Ali pan Jaroslav će smatrati da ima pravo da mi sudi i sudiće mi, i to vrlo strogo. Zato ja pišem dnevnik. Da, da bih se otkupio. Da bih i vas otkupio.

RANJENIK: Nikakav profesionalni sudija neće da nam sudi. Mi smo žrtve! Jedino čovečanstvo može da nam sudi. Ako me ono osudi, neću se buniti, jer verujem da će to biti nepristrasna odluka.

PROMINENT: Kako si samo mogao da sačuvaš toliku naivnost? Čovečanstvo? To je samo pojam za nešto što nepostoji. Taj tvoj sud čovečanstva biće sastavljen od pana Jaroslava, ili mesje Šantena i mister Smita ... Oni, prosto, ne mogu da te shvate i skraćiće te za glavu ako saznaju gde si bio.

RANJENIK: Shvatiće. Sve ću im iskreno reći.

58964: Neće ti dati toliko vremena.

ZELENI: Ti, Franse, ti si brbljivko. Naravno da će ti oguliti kožu ako te uhvate. Ja, bogme, nikad više neću dozvoliti da me neko ulovi. Nikakva vlast me neće učorkati, dajem vam reč.

ČOVEK POD KAPOM: Raspravljate o ljudskom sudu? Čemu? Adonaj je već odavno sve presudio.

58964: Recimo, da izbegnemo sud društva, kako ćemo pobeći od sebe? Od svoje savesti?

PROMINENT: Meni je savest potpuno mirna. Znam da sam nedužan i to mi je dosta.

ZELENI: Meni je najvažnije da kidnem odavde, a ako mi nekad dođe u goste ta tvoja savest... onda ću gledati da se nekako nagodim s njom.

58964: A! Ne mori vas savest? A zašto se onda ispovedate u snu? Slušam vas svakog dana. Slušate i vi mene. Evo, ovaj prorok stalno nešto radi, traži zaborav. Je li uspeo? Je li ikom od nas uspelo

to bekstvo? Zar hoćete da se celog vekà mućimo, da ne spavamo, da ukazuju prstom na nas, da nas pljuju, da nas se groze?

RANJENIK: Znaći, da ostanemo? I da za tih nekoliko dana života ubijemo još stotine hiljada nevinih?

58964: Ne znam! Znam samo da su dobro učinili oni koji su odbili da rade ovde.

RANJENIK: Oni su bili kukavice! Bojali su se susreta sa smrću.

58964: Ne govori o njima tako! Zabranjujem ti! Da smo svi bili kao oni, fašisti bi morali sami da ubijaju. Ne bi mogli da kažu za nas da smo ispljuvci. Mi smo bili kukavice!

ZELENI: Zar čovek mora da crkne da bi postao heroj?

RANJENIK: Oni su uzalud poginuli. U logorima ima toliko mnogo ljudi da će se među njima uvek naći dovoljno za rad u Nebeskom odredu.

PROMINENT: Čak i kad bi svi, apsolutno svi, odbili da rade ovde, ništa se ne bi promenilo. Bio bi samo veći broj žrtava. Oni ne bi odustali od svojih namera da nas pobiju.

58964: Onda bi bili prisiljeni da sami rade ove svinjarije.

ZELENI: Serbe, zar želiš da svet nikad ne sazna o tim svinjarijama?

58964: Ne želim to...

ZELENI: A kako će saznati ako ne bude nas? Mi moramo da pobegnemo odavde.

PROMINENT: Ja zbog toga vodim dnevnik. Oni neće ostaviti tragove za sobom. Unišiće sve i nikad se ništa neće saznati...

58964: To ste sve izmislili! Niste vi zbog toga pristali da radite! U onom trenutku kad smo tamo dole stajali na kiši i kad je Kommandofuhrer tražio da odgovorimo: da ili ne, svi smo mislili samo na to kako je lepo da nam srce što duže kuca, pa makar bilo tako bolesno kao tvoje, Polen. To je odlučilo, a ne briga o čovečanstvu.

PROMINENT: Pa onda?

58964: Pa onda, hoćeš li pričati svojim zemljacima, svojoj deci, da si lično ubijao samo da bi koji dan više udisao ovaj smrdljivi

vazduh? Hoćeš li ti, Franse, reći? Zeleni, hoćeš li Greti u senjaku reći koliko si ljudi ciklonizirao? Misliš da će posle toga pristati da legne s tobom? Misliš li da ćeš moći da izdržiš celoga života da o tome ćutiš? Sajdzijo, kako ćeš pogledati svojim sunarodnicima u oči? Ćutite ... Vidite, izlaza nema. Ne možemo da se oslobodimo ovoga ...

ZELENI: Ne znam i neću da znam, možda ti imaš pravo, ali ja moram da pobegnem odavde. Neću da postanem drugi Đuzepe. Ako ostanemo, to će sve nas da stigne.

58964: Dobro, kuda ćeš da odeš?

ZELENI: Ja znam.

58964: Ti znaš. A ti, Franse?

RANJENIK: Rat još nije završen.

58964: A ti, bogomoljče, kuda ćeš ti?

Čovek pod kapom posle dužeg razmišljanja reče: Ne znam.

PROMINENT: Naći će se i za tebe mesto.

ČOVEK POD KAPOM odrečno zakluma glavom.

ZELENI: Veliki je svet...

ČOVEK POD KAPOM: Moj svet više nije veliki.

ZELENI: Valjda ne misliš i ti...

ČOVEK POD KAPOM: Ni ptice ovde ne ostaju. Rastera,

ih dim.

58964: Da sam ptica, ni ja ne bih bio tu.

RANJENIK: I ja sam čovek? Pa? Zar baš to nije dovoljno da pobegnemo odavde?!

58964 se razvika: Idite! Idite kud hoćete! Odlazite, ostavite me! Ja nemam kud!

PROMINENT: Zbog čega?

58964: Ne pitajte me više ništa ... Ne mogu.

ZELENI: Bojiš se?

58964: Da.

ZELENI: I nas je strah. Moramo da rizikujemo.

58964: Ne bojim se toga.

ZELENI: Nego?

58964: Sebe.

ZELENI: Isusa mu, zašto?
58964: Opet neću moći da izdržim.
PROMINENT: O čemu to govoriš?
58964: Jednom nisam izdržao.
RANJENIK: Šta nisi izdržao?
58964: Batine. Mislio sam da su mi sve kosti polomljene...
Nisam mogao više ...
ZELENI: I?
58964: Rekao sam sve ... Imena, sva imena... Kad mi je postalo jasno šta sam učinio ... bilo je dockan. Svi su bili pohvatani i obešeni. . . Onda su tražili da stalno radim za njih... Odbio sam.
RANJENIK: Bojiš se da se ne ponovi?
58964: Da.
ZELENI: Ali to je samo još dva dana . . . Neće nas dotle otkriti. Sve je dobro pripremljeno.
58964: Ali, ako me biju zbog sporog rada, recimo . . . Bojim se da ću sve reći...
RANJENIK: Zašto nam to nisi ranije kazao? Igrao si se našim glavama.
58964: Verovao sam da ću moći da izdržim. Uveravao sam sebe da ću izdržati... Uzalud.
ZELENI: Onda ...
Posle ove reči nastaje težak muk.
Onda?
RANJENIK: Ne preostaje nam ništa drugo.
PROMINENT: To mora vešto, inače, ako se pre vremena otkrije ...
ČOVEK POD KAPOM: Ja neću da prljam ruke.
ZELENI: Žao mi je što je tako ispalo. Hrista mu, žao mi je.
58964: Ne treba mi sažaljenje. Ja sam već raščistio sa sobom. Nemate šta da žalite.
PROMINENT: Ovdje nijednom nije nestala struja? Svi ga začuđeno pogledaše...
Nije? To se inače događa. Neko tektako izađe u noć i ubrzo nastane mrak. Mrak na nekoliko trenutaka.

ZELENI: Da, to je često bilo.
RANJENIK: U Majdaneku smo imali jednog dečaka. Bio je Belgijanac. Zvali smo ga Pipi. Kapo ga je neprestano napastvovao. Pipi se u početku opirao, ali... Živeo je sa kapoom dve nedelje — više nije izdržao. Jedne noći je izašao iz sobe. Ujutru, kada smo polazili na rad, visio je na žicama. Bio je mali kao beba i potpuno crn.
ZELENI: Da, u žicama je visoki napon... To je sekund.
STARAC hitro uđe: Dolazi. Jeste li gotovi?
PROMINENT: Čini mi se.
S. K. se raskorači u vratima:
Šta je, svinje, zašto pod nije suv? Moraćete da ga isušite svojim zadnjicama?
Čim je S.K. ušao u sobu i počeo da šeta po njoj, Muselmann je sa praznom kofom pošao napolje.
S. K.: Donesi mnogo vode, brzo. . . Prosipaj po podu, ne žali... Ovi tvoji idioti obrisace to začas.
Muselmann preplašeno izađe.
S. K. se obrati 58964: Zašto ti ne radiš? Ribaj!
58964 ga samo pogleda, pa mirno i polako priđe svom ležištu. Ispod uzglavlja izvadi kutiju sa duvanom.
S. K.: Ti, gospodine, tebi govorim! Zašto ne radiš?
58964: Mrzi me.
S. K. dreknu: Šta? Protiviš se! Jezikom ćeš brisati pod!
58964 se nije osvrtao na njegove pretnje. Prilazio je ostalima i delio im svoj duvan:
Uzmi. Neću više da pušim.
ZELENI: Ja nikako ne mogu da ga ostavim.
58964: Uzmi!
i
PROMINENT: Ne pušim.
58964: Možda ćeš propušiti, neka ti se nađe Franse. Evo i tebi.
S. K.: Šta je ovo? Pobuna? Sve ću vas na raport!
STARAC: Pusti ljude neka se malo odmore. Ne pravi se važan!

S. K.: Ne mešaj se! Ovde ja komandujem!

STARAC: Ostavićeš ih na miru, to ti ja kažem. Stani mirno kad razgovaraš sa mnom! Skini kapu!

S. K. ga poslušao.

58964 priđe Čoveku pod kapom:

Ako pušiš... Uzmi.

ČOVEK POD KAPOM: Neću te zaboraviti.

58964: Stari, evo i tebi. Odrekao sam se duvana.

STARAC: To je lepo. Je li dobar?

58964: Probaj. Dopašće ti se.

Za trenutak je izgledalo da će dati i kapou, ali se onda predomisli i zavi sebi cigaretu. Zapali je i pođe izlazu: Popušiću još ovu.

S. K. viknu: Kud si pošao?

58964: Napolje.

S. K.: Koga si pitao?

58964: Nemoj da vičeš. Idem da bacim đubre, reče i uze kofu sa đubretom.

S. K.: To ćeš uraditi kad ti ja naredim. Sad ti naređujem da ostaneš tu gde si.

58964: Baciću ga sad.

Izašao je ne osvrćući se.

S. K.: Ja ću te zadržati. Prebiću ga, reče i polete za njim.

STARAC: Ti ostaješ ovde. Stani mirno.

S. K. stade mirno.

STARAC: Ostaćeš tako dok ne pozovu na rad. Još ćemo o tome porazgovarati. Radite, momci. Vraćiu se čim podnesem izveštaj, reče i izađe.

S. K. se nije micao. Samo je pretio: Pokazaću vam ja, bando jedna! Zapamtićete ovaj dan! Ribajte! Jače! Pritisni dobro!

Svi su pokušavali da rade, ali zbog napežog iščekivanja jedva da su se micali. Mrak se neopaženo ušunjao. Ušao je MUSELMANN sa kofom vode. Niko nije govorio.

S. K. se razvika: Govorite gadovi!

Nisu ga poslušali.

S. K. zgrabi kofu od Muselmann-a i tresnu je o pod: Kofa se prevrnu, ali se heftlinzi ne pomeriše. Odjednom svetlost utrnu i sirena zaurla. Posle nekoliko trenutaka svetlo se upali.

U mraku se niko nije pomerio, samo su sad prikovali poglede na vrata.

S. K.: Niko da nije izašao! Ni u hodnik! Viknu i izjuri. Čim je zalupio vrata, Muselmann priđe izvrnutoj kofi, čučnu kraj nje kao da bi hteo da da vrati vodu u nju, ali ne može da se odluči.

ČOVEK POD KAPOM počeo da se moli: »Blažena je poćivka u senci vrline.

Našim plemenitim očevima i našim ljubljenim majkama, vernim muževima i voljenim ženama, dragoj braći i nežnim sestrama, dobrim našim ćerkama i sinovima, poštovanim rođacima i vrlim prijateljima neka bude dodeljen udeo u sjaju i blaženstvu, neka počivaju u večnom miru. Neka ih prati mir, iznad njihovih grobova neka bdi mir, kao što je pisano: Doći će mir i večito će bezbrižno počivati onaj koji je bio prav. Neka onda počivaju svi bezbrižno u grobu svome. Amen.

Ranjenik je zavio cigaretu, zapalio i zurio u njen dim.

Prominent stavi duvan u jednu kutijicu.

ZELENI ih je dugo posmatrao, a onda naglo priđe krevetu na kome je nekad ležao 58964 i skide sa njega jastuk, pa ga odnese na svoj krevet. Pogled mu se susrete sa ostalima i on promeni odluku. Uze komad kanapa i njime uveza jastuk tako da liči na lutku.

Priđe Muselmann-u i reče:

Evo ti lutke — Emilio.

Muselmann radosno uze lutku.

Kiša je dobovala.

Muselmann je sedeo za stolom pokušavajući da sagrađi kulu od kocki. Ali on je bio vrlo nespretna i posao mu je pored sveg zalaganja sporo odmicao. Posle nekog vremena u sobu ude

PROMINENT nervozno se osvrćući levo-desno. Priđe Muselmann-u i reče:

Je li dolazio?

Muselmann ga pogleda i nastavi zidanje kule.

PROMINENT: Nisi ga video?

Muselmann sa srećnim izrazom lica htjede da stavi i poslednju kocku na vrh kule kad

Prominent planu: Je li dolazio? Dovraga s tim? Jednim udarcem sruši kulu.

Muselmann ga tužno pogleda i poče da skuplja kocke po podu.

PROMINENT: Dobro, dobro ... Izvini. Podiže kocke sa poda i stavi ih na sto. Uđe

ZELENI i reče:-

Gde je?

PROMINENT: Nisi ga našao?

ZELENI: Ni ti?

PROMINENT: Svuda sam ga tražio. Tu nešto nije u redu!

ZELENI: Bez nerveze.

PROMINENT: Nestao je baš sada kada je sve gotovo.

ZELENI: Moramo ponovo u potragu. Idemo! Na vratima se sretoše sa

RANJENIKOM i ČOVKOM POD KAPOM.

ZELENI: No?

RANJENIK: Ništa.

ZELENI: Još jednom. Brzo! Uskoro će zalupati gong za polazak.

ČOVAK POD KAPOM: Ako ga ne nađemo?

ZELENI: Onda smo nadrljali. Moramo ga naći i — kvit!

PROMINENT: Pogledajte kod Schreiber-a. Požurite!

Odoše. Nešto kasnije uđe

S.K.

Muselmann je buljio u njega, a onda poče uzrujano da skuplja kocke u naručje da bi ih preneo u svoj krevet.

S. K. viknu: Vрати se!

Muselmann stade.

S. K.: Vрати se! Hajde, priđi bliže, još bliže — ta primakni se!

Muselmann se polako i oprezno vraćao stolu.

S. K.: Sedi.

MUSELMANN je seo i dalje čuvajući ljubomorno svoje kocke.

S. K.: Zašto se ti mene bojiš? Video si to od drugih? A zašto se oni boje? Zašto me se svi boje? Odgovaraj!

Zatim nastavi malo smirenije:

Ne znaš? Ne znaš ... Naravno, ni ti ne znaš... Jesam li loše postupao sa vama? Može li se drukčije? Znam ja vas. Sve vas znam. Kad bih samo malo popustio, vi biste to zloupotrebili. Šta, valjda ne biste? I ko bi onda stradao, šta misliš ko? Ja se čuvam i to je sve. Zašto ste zahtevali da budem kapo? A sada se plašite ... Čega? Ludače, čega?!

Muselmann ustade i poče da se povlači.

S. K.: Sedi. Ništa nije ... no, ... ništa ... sedi. Tako. Hajde, zidaćemo zajedno. Hoćeš? Hajde, daj kocke. Daj kocke! Tako. Redaj! Ovu tu — tako.. Ne tako! Pusti... pusti mene. Tako. Misliš da je meni lako? Ovu ćemo ovde. Ja zločinac, a? Tu — tamo. Ponekad ... Često... Ponekad i sam mislim da sam... možda?... A zašto bih bio... Tu kocku tamo...tako. Ne mogu da budem kriv ... Zašto baš ja da budem kriv? Ovu ćemo ovamo. Dobro? Misliš da ja ne volim život? I ti ga voliš? Ne mogu da budem kriv za to ... samo ja... baš ja ... Zar je loše što ta kula stoji? Vidiš da stoji? Vidiš ... Pa? Reci zašto to stoji? A? Zašto? Zato što je temelj čvrst... Samo zato... To je ono... Probaj drukčije, hajde probaj. Probaj! Eto... malu kocku dole, pa veću na nju... Sad još veću... Još veću... A?! Ruši se, je li? Hajde, pokušaj ponovo... Ne može da stoji. Eto, to je ono. Ne mogu ja onda biti kriv. Ponekad mi se čini... Možda bi trebalo nešto. . . Nešto što niko nije ... Ja znam šta je to... Nemoj misliti da ne znam. Ne plaši se ... Videćeš, možda ću skoro ... samo... Ruši se, eto ... Znam da sam preneglio kad sam ga udario. Razbesneo me je. Ja nisam mogao da se uzdržim. To mi je bilo prvi put. Dobro, imaš pravo, preneglio sam. Misliš ti da ja tučem što mi to čini uživanje? Serbe je bio kriv. A sad ... Zaboravim se, udarim... onda opet... i onda, udaram, udaram, udaram...

Muselmann poče da se smeje.

S. K.: Smeješ mi se? Smeješ mi se! Gade! Gade!... Sve vas treba pobiti... Sve, sve!

Muselmann se preplašeno povi pod stolom.

S. K.: Ne razumete me. Vi? Šta ste vi? Znaš šta sam ja bio? Zar ti znaš šta znači biti umetnik? Misliš li ti da sam ovde došao zbog nekih ideja? Misliš li da bih ja mogao kriti pušku pod tavan-
skim gredama? Da bih mogao noću da vrebam na ljude iz busije? Podmetnuli su mi. On mi je podmetnuo. Zato što sam bio bolji od njega. Zato što sam imao lepšu ženu, lepši stan, lepši atelje, odelo, nameštaj. Zato što sam bolji umetnik od njega! Ne veruješ? Ni ti ne veruješ? Ali ja ću svima da vam dokazem. Znaš li zašto skupljam ono zlato? Pretopiću ga. Napraviću od njega Ledu, takvu kakvu još niko nije napravio. Od labuda će biti samo glava. Otkinula mu glavu! Je li da je to odlična ideja? Leda od zlatnih zuba! Leda sa labudovom glavom. Dokazaću vam svima, nezalica jedne! Ja ću nešto da uradim ... Onda ćete.

Ušao je Čovek pod kapom i odmah prišao svom krevetu.

S. K.: Gde si bio?

ČOVEK POD KAPOM: Išao po hranu.

S. K.: Miška ti je ovde.

ČOVEK POD KAPOM: Uzimam samo hleb.

Uze menoru i pažljivo nastavi rad na njoj. Udoše

PROMINENT i ZELENI

S. K.: Jeste li i vi išli po hranu?

PROMINENT: Već smo jeli.

S. K.: Tako, tako...

PROMINENT: Zvali su nas da pomazemo pri istovariva-
nju drva.

S. K.: Proveriću.

PROMINENT: Kad smo stigli već su bila istovarena.

S. K.: Tako...? Šta ima za ručak?

ZELENI: Kupus.

S. K.: Smučio mi se. Ješću malo šunke. Pozajmite mi hle-
ba.

Posle dugog ćutanja

ČOVEK POD KAPOM odgovori:

Ja sam svoj pojeo.

ZELENI: Nažalost i ja.

S. K.: E, nisam baš naročito gladan. Ješću kasnije.

Izvuče iz džepa novi špil karata.

Kako vam izgleda? Sasvim nov. Da odigramo koju rundu
do polaska?

ZELENI: Ne igra mi se.

S. K.: Neka. Mogu i sa njima.

ČOVEK POD KAPOM: Izašla je već odavno prva zvezda
i najavila dan subotnji. Šabes⁶⁵ je i ne smem karte dotaći. U nede-
lju bih vrlo rado.

S. K.: Eh, u nedelju... Treba sada da prekratimo vreme. Haj-
de, Polen, ja i ti... onako malo ... udvoje.

PROMINENT: Ne mogu da pogazim svoju reč.

S. K.: Reč?

PROMINENT: Zarekao sam se da se neću kockati.

S. K.: Čini mi se da si pre neki dan igrao, tamo u drugoj
sobi.

PROMINENT: Prevario si se.

S. K.: A ja bih rekao da si bio ti. Hajde, Zeleni, igra mi
se.

ZELENI: Rekao sam: ne igra mi se.

S. K.: Hajde, Ungar, to nije greh.

ČOVEK POD KAPOM: Kad je Šabes, greh je.

S. K.: Hajde ... Samo jedno deljenje. Niko ne odgovori.
No?

Svi ćute.

Dobro. Ako vam se nešto desi... nešto neprijatno, vi ste
krivi.

Ode jako zalupivši vratima.

ZELENI sačeka dok se koraci udaljiše, zatim se naglo
okrenu Čoveku pod kapom:

Jesi li ga video?

ČOVEK POD KAPOM: Ne.

ZELENI: Zašto onda sediš tu? Šta zevaš? Hajde, Polen i ti!
Prebiću ga samo ako ga ulovim! Kreći! Gde je Franse?

ČOVEK POD KAPOM: Mogli smo da budemo ljubazniji sa onim ganefom.⁶⁶ Zmija ujeda kad se razbesni.

ZELENI: Bah! Neće on ništa da učini. Samo praska. Ako, poslednji mu je put.

Ušli su

RANJENIK i STARAC.

PROMINENT: Najzad!

ZELENI: Šta je s tobom?

STARAC: Bio sam kod Schreiber-a.

PROMINENT: Tražio sam te tamo.

RANJENIK: Tamo sam ga našao. Mimoišli ste se.

ZELENI: Nama gori pod petama, a ti...

STARAC: Ja? Šta? Bio sam u pisarnici zato što je trebalo da Vili, onaj kapo, dođe tamo ...

PROMINENT: Vili? Šta on ima s tim? Jesi li spreman?

STARAC: Ima on s tim... taj Vili... Ima. Vi ste primetili kako je to čudan čovek? To je jedini kapo koji ne zlostavlja ljude. Po mom mišljenju ...

ZELENI: Ne tiče nas se njegova dobrot! Mi odlazimo.

Odmah!

STARAC: Vidite ... Vili... to se tiče nas. Treba da čuješ šta Ernst hoće ... šta Vili hoće od Ernsta. To je važno ...

PROMINENT: Gde ti je hrana?

STARAC: Dole je... Da... Ernst je bio vrlo ljubazan sa njim.

PROMINENT: Ne izvrđavaj više! Jesi li izvršio pripreme?

ZELENI: Jesi li ili nisi?

STARAC: Samo da čujete ... dokraja ...

ZELENI: Govorimo o bekstvu, čuješ, o bekstvu!

STARAC: Ostavimo to za sutra. Bolje je. Ovo sa Vilijem.

PROMINENT ga ščepa za prsa: Ti... ti... ludi starče! Mi večeras bežimo! Večeras!

STARAC: Večeras ne može ...

ZELENI: Šta? Šta?!

STARAC: Treba da odložimo.

ZELENI: Što? Govori!

STARAC: Straže su jake ...

PROMINENT: Uvek su takve.

STARAC: Magla je...

PROMINENT: Tim bolje...

STARAC: Nećemo videti... Minirano je ...

PROMINENT: Naš put nije.

STARAC: Minirano je sve ...

ZELENI: Rekao si da je put slobodan! Rekao si — slobodan!

STARAC: Verovao sam da je tako...

ZELENI: Verovao? Verovao je ... verovao. ...

STARAC: Da ... nisam bio siguran ...

ZELENI: Krista ti! Zašto nisi tako rekao?!

STARAC: Zbog njega ... Uvek je bežao od mene. Morao sam tako. Morao sam nečim da ga zadržim. Ja sam ... ja sam stvarno mislio, ali... nisam ... nisam još stigao da utvrdim.

ČOVEK POD KAPOM: Utvrdićemo noćas.

STARAC: Ne treba. Imamo vremena.

ZELENI: Vremena? Mi?

RANJENIK: Bilo bi ludo da idemo naslepo.

PROMINENT: Moramo noćas.

RANJENIK: Besmisleno je.

ZELENI: Pogledaj, još svega pet recki do devedeset. Možda danas poslednji put idemo u Bžezinku.

PROMINENT: Sutra—prekosutra u Osvijencimu će biti izabrani novi ljudi.

RANJENIK: Uхватила vas panika!

ČOVEK POD KAPOM: Onaj ganef ... Greko... On neće da čeka!

ZELENI: Spremajmo se! Pokušaćemo!

STARAC: Ne možemo ništa da učinimo!

PROMINENT: Možemo da pokušamo. To možemo. Gotovi?

STARAC: Ja i moj sin ne idemo.
ZELENI: Ne izmotavaj se više! Rešeno je i — kvit!
STARAC: Mi ne idemo.
ZELENI: Franse?!
STARAC: Ti ćeš ostati sa mnom? Hoćeš, je li? Reci, reci, molim te... Ostaćeš?
PROMINENT: Ne pomišljaj na to, Franse!
STARAC: Hajdemo, sine! Hajdemo. Već je krajnje vreme da podnesem raport. Kommandoführer će se ljutiti. Hajde, hajde...
ČOVEK POD KAPOM: Ako odu...
PROMINENT: Poći će sa nama...
STARAC: Idite! Idite, kad ste usijane glave! Samo napred! Mene i mog sina se to ne tiče.
ZELENI: Neću da rizikujem. I ti ćeš sa nama.
STARAC: Ne brinite se. Neću vas izdati. I tako ćete potcrkati.
ČOVEK POD KAPOM: Još pet minuta do deset. ...
ZELENI: Ideš li sa nama, ili ne?
STARAC: Idite samo. Idite.
ČOVEK POD KAPOM: Ne treba ga ubijati. Ne činite greh bez potrebe.
ZELENI: Bez potrebe?
STARAC viknu: Pomoć! Po...
ZELENI ga brzo ščepa straga i začepi mu usta.
RANJENIK: Pusti ga! Pusti ga! Poleti na Zelenog, ali ga Prominent svali jednim udarcem na pod.
ZELENI: Stara budalo, ne viči, ne viči...
Starac, došavši malo do daha, prestrašeno povika: Upomoć!
ZELENI: Čuti!
PROMINENT povuče sa sajdžijinog kreveta jedan tales i dobaci ga Zelenom. Ovaj zapuši njime Starcu usta.
Starac klonu.
ČOVEK POD KAPOM: Ne! Ne time! Ne talesom! Ne, ne, ne! Ne, ne, ne...

PROMINENT je pazio na RANJENIKA koji se polako pridizao.

ZELENI je u uglu dovršavao starca.

MUSELMANN je sve vreme zidač svoju kulu koja se rušila i ni na koga nije obraćao pažnju.

ZELENI, držeći tales u rukama, smrknuto izađe iz ugla:

Sam je kriv ... Gadno je ... Ovako izbliza ...

ČOVEK POD KAPOM mu istrže tales iz ruku: Prokleti! Prokleti! Vi prokleti goji!

RANJENIK je stajao i buljio u ugao koji je skrivao leš: Merde! Vous etes fous! Fous! Merde! Merde!⁶⁷

PROMINENT: Skloni se! Treba da ga sakrijemo.

ZELENI: Treba ...

PROMINENT: Gurnućemo ga pod krevet.

On i Zeleni uhvatiše leš i gurnuše ga pod Muselmann-ov krevet.

RANJENIK: Strašno ste pogrešili.

ZELENI: Vikao je. Mogli su ga čuti.

RANJENIK: Hteo je da nas spase.

ZELENI: Da je hteo...

RANJENIK: Verovao je da može.

PROMINENT: Trebalo je da nam kažeš...

RANJENIK: Da sam kazao, šta bismo imali od toga? Zar bi to išta izmenilo? Ovako... bar smo imali nadu... Zavoleo sam ga. Bio je bolji od mog oca.

PROMINENT: Bežaćemo noćas. Razumeš! A ti ćeš ...

Uđe

S. K. i iz svog sanduka izvadi šunku. Reče Zelenom:

Nož.

Zeleni ga dade bez reči.

S. K. je lagano i sa uživanjem rezao šunku: Volim što je ovako oštar.

I preko zalogaja, nehajno reče:

Možete da legnete. Spavajte.

PROMINENT: Sad će nas pozvati na rad.

S. K. stavi nov zalogaj u usta: Večeras nećete na posao. Na-teže bocu s vinom. Promenio sam se sa Hansom. Njegova grupa ide sada. Lezite. Spavajte.

ZELENI: Fino... Bar ću se odmoriti. A... zašto ne idemo?

S. K.: Večeras ja imam važan posao — ovde.

Heftlinzi se zгледаše.

S. K. Vрати šunku i pođe, stavivši nož u džep.

ZELENI: Moj nož.

S. K.: Spavajte. Ode.

ZELENI: Saznao je!

RANJENIK: I meni je sumnjiv.

PROMINENT: Tvoj »otac« mu je kazao.

RANJENIK: On to nikad ne bi uradio ... Zbog mene ...

ZELENI: Opet ga braniš! Ti... A sad?

RANJENIK: Najbolje da spavamo. Ako odemo sutra u Bžezinku, bežaćemo, ako ne ... prekosutra ...

ZELENI: A ovaj da ostane ovde? Na jutarnjem apelu pri-metiće da ga nema. A ako pronađu kod nas... Moramo noćas!

RANJENIK: Kako?

ZELENI: Ne znam ... Ne znam! Ali moramo ...

ČOVEK POD KAPOM reče kao za sebe:

Niko ne ide rado u Bžezinku. Ni Hansovi ljudi ne idu rado. Trebalo bi reći: »Idemo mesto vas.« A oni bi rekli: »Idite.« I trljali bi zadovoljno ruke. Niko ne ide rado u Bžezinku.

PROMINENT: To je! Treba da se promenimo sa njegovim ljudima. Oni će pristati. Idemo!

RANJENIK: A hoće li Hans pristati?

ZELENI: Podmitićemo ga. Pristaće itekako.

RANJENIK: Hansu treba zlato.

ZELENI: Imamo ga. Uze sanduk S. K. Pozajmićemo od njega.

RANJENIK: Zaključan je.

ZELENI: Ha! A moj zanat!

Poče da otvara katanac komadom žice.

PROMINENT: Požuri!

RANJENIK: Opametite se. Razmislimo...

PROMINENT: Gotovo?

ZELENI je otvorio sanduk i izvadio platnenu kesicu: Nego

šta ...

PROMINENT: To će čak i za Hansa biti dosta.

Čovek pod kapom ustade i pođe.

Ranjenik se nije micao.

ZELENI, polazeći, reče Ranjeniku: Hajde!

U tom trenutku zaurla sirena i zaječa gong. U hodniku se začu bat koraka i komešanje. Svetlost utrnu.

Sirene i gong nisu prestajali, ali su se u sobi Kommando-fuhrer-a slabije čuli.

Posilni je spavao na stolici.

STURMFÜHRER i još jedan vojnik unese nekog na nosi-lima i spustiše ga na krevet.

STURMFÜHRER prodrmusu posilnog i povika:

Teo! Hej, Teo! Probudi se! Ustani, pijana stoko!

POSILNI skoči na noge:

Izvol'te ... ja ...

STURMFÜHRER: Zavoje ... alkohol... Brzo!

POSILNI: Šta ... Šta se to dogodilo, gospodine Sturm-führer-u?

STURMFÜHRER: Jedan kapo. .. neka grčka svinja ... za-rio je gospodinu Obersturmbannführer-u nož u grudi kad je obila-zio peći. To je bilo tako brzo. Nismo mogli da ga sprečimo. ... Pro-kleta grčka svinja!

POSILNI: Gospode!

STURMFÜHRER: Zavoje, zavoje! Brzo! Kapoa smo od-mah izrešetali. A la krvari! Kako se osećate, gospodine Obersturm-bannfuhrer-u? Čujete li me? Gospodine, čujete li me?

POSILNI: Izvolite zavoje...

STURMFÜHRER: Dockan. Sve ćemo ih pobiti uzoru.

Svi stadoše mirno i salutiraše.

STURMFÜHRER: Pretresite sve sobe! Smesta! Sirena i gong se polako izgubiše.

Iz mraka se dugo čulo samo kucanje sata. Onda

ČOVEK POD KAPOM kresnu šibicu i zapali sveće na memori. Drhtava svetlost sveća se razli sobom. Soba je u neredu, posteljina ispreturana, stvari razbacane.

Čovek pod kapom otpoče svoju tihu molitvu:

Večiti život će imati onaj koji je živeo na zadovoljstvo boga svoga na ovoj zemlji i koji je bio dostojan da nosi ime čoveka koje mu je bog podario, jer pisano je:

Ako je narod mudar i pravičan, onda će posedovati zemlju večnosti. Više vredi dobar glas od skupocenog i mirisnog ulja i bolji je dan smrti, nego dan rođenja. Teži ka savršenstvu i znaj da nagrada za pravičnost neće izostati na drugom svetu. Amen.

Ispred stola na podu spavao je Muselmann pored svojih kocaka. Kukavica na satu izbi tri četvrti.

PROMINENT se privuče bliže svetlosti sveća. Pokušao je da piše pismo, ali reči nisu dolazile. Grickao je olovku, pogleda prikovanog na pogurenu priliku sajdžije, čije se telo klatilo po taktu molitve. Iz najmračnijeg ugla sobe posmatrao ga je

RANJENIK. Najzad ga upita: Kome sad hoćeš da pišeš? Zar još uvek veruješ da će to negde stići?

PROMINENT: Nikad nisam u to verovao.

RANJENIK: Zašto si onda pisao onoliko pisma?

PROMINENT: Kad pišem ... lakše mi je.

RANJENIK: Sačuvao si pisma?

PROMINENT: Odmah sam ih spaljivao. Ućutaše.

PROMINENT: Prekini tu komediju! Kako možeš sad da se moliš? Sad! Šta si ti, čovek ili šta? Ostalo nam je još četvrt časa. Ti se ne bojiš smrti?

ČOVEK POD KAPOM nastavi sa molitvom. Zatim ne okrenuvši se reče:

Otac moj govoraše: »Ništa ne možeš učiniti protivu tri muke ljudske: mržnje, patnje i straha. Ako te nekad snađu«, govoraše, »moli se. Samo toliko možeš učiniti«.

Zatim nastavi molitvu.

ZELENI, koji je sve vreme hodao po sobi kao divlja zver po kavezu, zastade slušajući Čoveka pod kapom. Onda produži još bešnje šetnju i ne zaustavljajući se, reče:

Koliko su ti platili za izdaju? Koliko si zaradio na nama? Deset cigareta, dvadeset, sto? Tri dana života, pet, osam... Koliko? Koliko?

Zaustavi se pred Čovekam pod kapom.

No?

Čovek pod kapom se molio, ne obraćajući ni najmanju pažnju na Zelenog.

ZELENI: Koliko si dobio, Judo? Deset dana, dvanaest, osamnaest, dvadeset ...

PROMINENT ga zadrža: Otkud znaš da je on?

ZELENI: On je.

PROMINENT: Ko ti je rekao?

ZELENI: Niko ne treba da mi kaže. Imam nos za te jevrejske kukavice.

PROMINENT: Našao si najslabijeg!

ZELENI: On je!

PROMINENT: Dosta je bilo igre, švapska ulizice!

ZELENI: Kakve igre, kakve igre?!

PROMINENT: Pokušavaš da podmetneš drugima svoju gadost! Stari je to trik, Nemče!

ZELENI: Zapuši... Zapuši tu tvoju govvaru!

PROMINENT: Sam si govorio da će ti živci popustiti.

ZELENI: A tako! Tako, dakle, gospodine sa uticajnim prijateljima. Tu li smo... Nagrada je pripala vama. Prijatelji su se pobrinuli, je l' te da?

PROMINENT: Poljak još nikada nije izdao.

ZELENI: Ti jesi!

PROMINENT: Ti si.

RANJENIK izide iz mraka i stade među njih: To sad ne vredi.

PROMINENT: Ne mešaj se!

RANJENIK: Sedi tamo i piši svoja pisma. Ti šetaj.

PROMINENT: Skloni se!

RANJENIK: To nema više nikakvog smisla.

ZELENI: Mnogo govoriš. Dosta mi je tvojih popovanja. I ti... I ti...

RANJENIK: Šta je?

ZELENI: Ti i taj tvoj starac ... Mnogo ste se domundavali. Mnogo, vrlo mnogo, Franse. Da niste nešto šapnuli i kome drugome? Da te pogledamo malo izbliza, a?

RANJENIK: Budalo!

ZELENI: A gde je kapo? Gde je kapo?

RANJENIK: On nije ništa znao.

PROMINENT: Misliš? A ako je neko baš njemu izdao, a on dalje preneo esesovcima? Izdajica je sad tu, a Greko napolju.

ČOVEK POD KAPOM, kao da razgovara sam sa sobom, reče:

Ko može reći: on, i prstom upreti u njega? Ko od nas može reći: taj ne, i verovati u to? Ko od nas koji smo licem u lice jedan prema drugom? Samo za jednog možemo reći: čist je, i verovati u to.

PROMINENT: Ko je taj?

ČOVEK POD KAPOM: Na rastanku nam dade svoj duvan.

ZELENI: Ja ću da ubijem izdajicu.

ČOVEK POD KAPOM: Zašto ubiti? Smrt nije muka. Muka je njeno iščekivanje. Ostavimo li izdajici život, ostavljamo mu i muke njegove.

U hodniku se začu vojnički bat. Svi pretrnuše. Samo je Mušelmann nastavio mirno svoju igru sa kockama.

ZELENI pritrča vratima. Osluškiavao je. Koraci prodoše kraj vrata i njihov odjek se postepeno izgubi: Ništa se ne čuje.

Ali napetost još zadugo ne popusti.

PROMINENT reče: Još je rano za vešanje. Ostalo nam je još... malo.

RANJENIK: Možda će nas izvesti pre ...

ZELENI: Zašto bi?

RANJENIK: Odvešće nas u Birkenau. Obesiće nas, po običaju, pred publikom.

PROMINENT: Da ... Nemče, imaćeš veliku publiku.

RANJENIK: Uskoro ćemo svi visiti. To... No ... to neće biti nimalo lepa slika.

PROMINENT: Dobro je što je mi nećemo videti... Oni će se nauživati. Petorica odjednom — lep pogled.

RANJENIK: Uživajte. Uživajte, nego šta. Naročito Kommandofuhrer. On se već unapred obližuje. Trebalo bi mu podvaliti. Trebalo bi im svima podvaliti.

ZELENI: Trućaš!

RANJENIK: Sad, sad nam se pruža prilika.

PROMINENT: Sad?

RANJENIK: Probudiće one u Birkenau-u ranije. Postrojice ih. Onda će doći Raportfuhrer i objaviće početak predstave: »Za kaznu ... za primer... za opomenu ... Videćete kako izdiše bačrak« ...

ZELENI: Ne zanima me ...

RANJENIK: Zapaliće cigaretu ... Dolaziće svi... Mengele, Hos, Kadu ... Trljaće ruke i čekaće ...

PROMINENT: Kad bismo mogli...

RANJENIK: A nas nema... Glumci nisu došli na predst-

vu...

ZELENI: Ti... Ti misliš... Da im se odupremo? Zar mi? Zar ovakvi?

RANJENIK: Da ih napadnemo!

PROMINENT: Da, samo... čime? Rečima? Psovka?

RANJENIK: Zašto ne, psovka? Bilo čime ... Rukama, stolicama ...

ZELENI: Pucaće... Pucaće! Slistiće nas za dve sekunde.

RANJENIK: Baš to ... Baš to nam treba!

PROMINENT: Možda bismo mogli i mi jednog da pridavimo ... Samo jednog... to bi bilo dovoljno.

RANJENIK: Možda ... Ali, u Birkenau ne bismo stigli.

PROMINENT: Trebalo je to ranije?

RANJENIK: Svako od nas samo jednog...
ZELENI: Nije to pametno ... Možda to nije najbolje...
RANJENIK: Boljeg nema.
ČOVEK POD KAPOM: To je sve... Čekah bolje kad sam nosio žutu zvezdu u gradu svom. Čekah na putu za logor u otvorenom vagonu, čekah u fabrici granata. Čekah ovde, pored svojih bombi. Sada kad ništa nemam, sada napadam.
RANJENIK: Treba da se pripremimo... Blizu je ...
ČOVEK POD KAPOM: Dobro ... Neka bude tako.
ZELENI, želeći da bude hrabar, promuća: Bravo ... Judo!... Najzad ... Pristao si... na borbu ... Nikad ... nije, dockan... A?
PROMINENT: Pssst!
Priđe vratima i nasloni na njih uvo:
Dolaze...
— jedva izgovori. Ostali su bili nepomični.
Muselmann je očajno pokušavao da sazida kulu kojoj je osnovica najmanja kocka.
Ranjenik, jedva izgovarajući, reče: Ti... ti... stani... tamo ... Ti., tu. Uzmi stolicu ... Dajte i meni... onu tamo ... Malo bliže ... Dobro ... Složno ...
Svi ga čutke poslušашe. Kretali su se kao pokvareni roboti. Koraci se zaustaviše kraj vrata. Tad tišinu razbi krik:
ZELENI: Ne! Ne! Čekajte! Čekajte...
RANJENIK: Više voliš da te obese?
ZELENI: Molim vas nemojte ... nemojte ... Možda neće ... možda ipak neće ...
PROMINENT: Očekuješ pomilovanje?
ZELENI: Ne mogu da nas obese ... To je nemoguće! Nemoguće!
ČOVEK POD KAPOM prošaputa: Smenili su straže ...
PROMINENT: Znao sam! Znao sam da ćeš se otkriti!
ZELENI: Nisam izdao! Nisam!
RANJENIK: Dakle, ipak ti?
ZELENI: Ja nisam izdajnik! Časna reč ... Hrista mi... Nisam ... Nisam izdajnik!

RANJENIK: Očekivao si da ćeš nas gledati na »žirafi«... otići ćeš pre nas. Sad!
ZELENI polete ka vratima, ali ga RANJENIK i PROMINENT skleptaše. Nije hteo da se preda. Oboriše ga na pod.
ZELENI počeo da cvili:
Nisam izdao... Ne ubijajte me!... Ne, molim vas...
PROMINENT: Pusti ga, Franse. Tako će biti bolje.
ZELENI se ne podiže s poda.
RANJENIK ga udari nogom: Diži se!
PROMINENT: Švabo, harmoniku ti nisu uzeli? Nisu, je li? Čuješ šta te pitam?!
ZELENI: Ne znam ... ne znam.
PROMINENT: Uzmi harmoniku i sviraj!
ZELENI: Ne mogu... ne mogu sad da sviram...
PROMINENT: Zeleno đubre, Sviraj »Organizuj«!
ZELENI: Ne ... ne ... Ja nisam ... nisam!
Muselmann je najzad uspeo da sagradi svoju kulu.
PROMINENT: Hoćeš li početi? Ako nećeš — gotov si.
RANJENIK odbrusi: Sviraj!
Zeleni prinese harmoniku ustima i zaszvira. Zvuči su bili tihi, drhtavi, neujednačeni.
PROMINENT: Glasnije! Glasnije!
Zeleni najzad pogodi pravu melodiju pesme.
PROMINENT: Glasnije! Još glasnije! Još! Još!
Čovek pod kapom se odvoji od njih i priđe memori. Stavio je tales oko vrata i nastavio svoju molitvu.
PROMINENT: Još glasnije! Još ... Još ... Još! ...
Muselmann je zadovoljno sedeo pored svoje kule.
Čovek pod kapom prekide molitvu. Neko vreme osta poguren, a zatim se ispravi i ugasi sveće na memori. U mraku priđe prozoru i skide sa njega cebe. Gledajući napolje reče:
Mesec je pun ...
Snop reflektora nekoliko puta pređe preko sobe. Potom je u sobu prodirala samo mesečina, pa i ona postepeno nestade.
ČOVEK POD KAPOM reče: Oblaci...

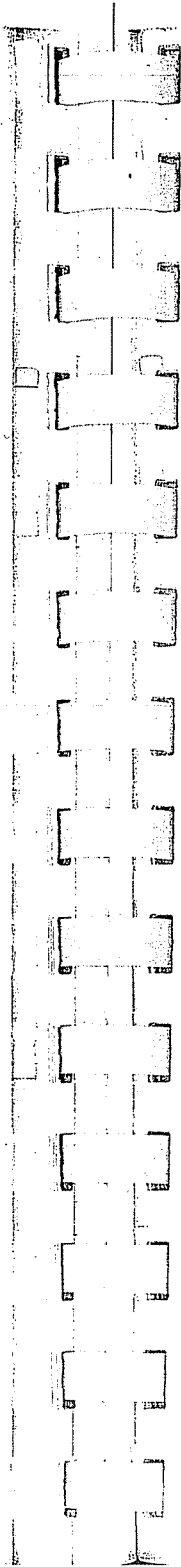
Zeleni je svirao sve tiše i tiše. Svirka se polako izgubi.
Sat je neumoljivo kucao.

TUMAČ STRANIH REČI I IZRAZA

- 1 Apel (nemački) — Prozivanje pre i posle rada
- 2 Apelplatz (nemački) — Mesto na kome se vrši prozivka
- 3 Baultungkommando (nemački) — Građevinski odsek
- 4 Himmelkommando (nemački) — Nebeski odred
- 5 Bunker — Dušegupka (gasna komora)
- 6 Sturmführer (nemački) — Esesovski oficirski čin
- 7 Obersturmbannführer (nemački) — Esesovski viši oficirski čin
- 8 Heftling (od nemačkog: der Haftling) — Pritvorenik
- 9 Sonderkommando (nemački) — Specijalni odred
- 10 Kommandoführer (nemački) — Vođa odreda (komandant)
- 11 Arbeit macht frei (nemački) — Rad oslobađa
- 12 Muselmann (nemački) — Musliman. Logoraši su svoje najbednije i najnesposobnije sapatnike nazivali muslimanima
- 13 Miska (poljski) — Porcija
- 14 Strafkommando (nemački) — Kazneni odred
- 15 Culag (od nemačkog: die Zulage) — Dodatak hrane
- 16 Organizovao — Ukrao, nabavio. Organizacija: krađa, nabavka (logoraški žargon)
- 17 Porco Dio (italijanski) — Boga mu
- 18 Lagersper (nemački) — Vreme u kome je zabranjeno svako kretanje u logoru
- 19 Mahorka — Vrsta duvana
- 20 Činagoga (Muselmann to pogrešno izgovara, u stvari treba: sinagoga) — Hram ispovednika Mojsijevske vere
- 21 K. C. — Skraćenica od: koncentracioni logor. Izgovara se: ka-cet
- 22 Porca Madona (italijanski) — Majku mu božju
- 23 Zelena žirafa — Vešala (logoraški žargon)
- 24 Luftwaffe (nemački) — Fašističko vojno vazduhoplovstvo
- 25 Niks (od nemačkog: nichts) — Ništa (logoraški žargon)
- 26 Made in Germany (engleski) — Nemački proizvod
- 27 Waschraum (nemački) — Kupatilo

- 28 Kupka (poljski) — Kupatilo
- 29 Furdohaz (mađarski) — Kupatilo
- 30 Ecce homo! Ecce homo! (latinski) — Evo čoveka! Evo čoveka!
- 31 So wie so Krematorium, so wie so Brzezinka (nemački) — i ovako i onako krematorijum, i ovako i onako Bžezinka (logorska uzrečica)
- 32 Zubna ordinacija — Sobe u kojima su leševima vađeni zlatni zubi
- 33 Sic transit gloria mundi (latinski) — Tako prolazi slava ovog sveta
- 34 Kapo (Capo) — Heftling koji je komandovao jednom radnom grupom
- 35 Všecko jedno (poljski) — Svejedno
- 38 Bene, bene. Vederemo. Ancora vederemo questo (italijanski) — Dobro, dobro. Videćemo. Još ćemo to videti
- 37 Licht aus (nemački) — Gasi svetlo
- 38 Arbeit macht frei — durch Krematorium drei (nemački) — Rad oslobađa — pomoću tri krematorijuma (logorska uzrečica)
39. Tales (hebrejski) — Svileni beli šal koji se stavlja oko vrata za vreme molitve
- 40 Cices (hebrejski) — Komad bele tkanine sa rupom za glavu na sredini. Na krajevima su rojte
- 40 Klepsi — klepsi — Krađa (logoraški žargon)
- 41 Tokaji aszu (mađarski) — Vrsta tokajskog vina
- 42 Trefl (hebrejski) — Jela koja mojsijevska vera ne dozvoljava svojim vernicima
- 43 Adonaj (hebrejski) — Bog (sinonim za Jehovu)
- 44 Košer (hebrejski) — Jela koja mojsijevska vera dozvoljava svojim vernicima
- 45 Goj (jidiš) — podrugljiv naziv za pripadnike drugih vera
- 46 Taurus emes (hebrejski) — Tako mi Tore (časna reč)
- 47 Schreiber (nemački) — Pisar
- 48 Basta! Basta! (italijanski) — Dosta! Dosta!
- 49 Latrina (nemački) — Vojnički klozet

- 50 Diable (francuski) — Dođavola
- 51 Haver (hebrejski) — Prijatelj
- 52 ..... (ruski) — Ja sam te tako dugo čekao
- 53 Svobodno skaži pravdu. Oni tebe ničega ne mogu zdelat (ruski) — Možeš slobodno da kažeš istinu. Ništa ti ne mogu
- 54 Laufer (nemački) — Kurir
- 55 Molči, molči (ruski) — Čuti, čuti!
- 56 ..... (ruski) — Ti opet po svome.
- Izdaće nas te životinje!
- 57..... (ruski) — Sine, pogrešio si!
- 58 Dio cane (italijanski) — Boga mu ...
- 59 Es geht alles voruber ... (nemački) — Sve prolazi jednom ... (početak popularne nemačke pesme)
- 60 Menora (hebrejski) — Čirak koji ima osam krakova (po četiri na jednoj strani)
- 61 Tora — Najsvetija relikvija mojsijevske vere
- 62 Ortodoks (grčki) — Vernik koji se čvrsto drži verskih doktrina
- 63 Tvilem (hebrejski) — Tanak kaiš sa malom piramidom od drveta na jednom kraju. Za vreme molitve kajiš se obmotava oko ruke i oko glave
- 64 Šema Jisrael Adonaj elanenu (hebrejski) — Čuj, Izrailju, bog je jedini (odlomak iz molitve)
- 65 Šabes (hebrejski) — Subota
- 66 Ganef (jidiš) — Gad
- 67 Merde! Vous etes fous! Fous! Merde! Merde! (francuski) — Đubre! Vi ste ludi! Ludi! Đubre! Đubre!

HALELUJA

LICA

BIVŠI LOGORAŠI

Pipl
Sipka
Zero
Justus
Zola
Majše

REKONVALESCENTI

bivši ratnici

Major, načelnik bolnice „Sveti Rafael”
Vodnik Piktija, rat. zarobljenik, sada bolničar
Feferona, nemačka bolničarka, sada bolničarka u službi
saveznika

VOJNICI

ljudi iz spoljnog sveta

Nanita
Pepi

Kočijaš
Sveštenik
Čovek s lulom
Dečak s mačem
Deca

(Pusto dvorište bolnice „Sveti Rafael“. Bolnički sat otkucava sedam časova.)

Tišinu prolomi oštar, metalan glas iz zvučnika.)

GLAS IZ ZVUČNIKA: Dobro jutro! Komanda oslobodilačke vojske želi svojim pacijentima, bivšim logorašima, prijatan boravak u bolnici „Sveti Rafael“ i skoro ozdravljenje!

(Glas iz zvučnika zamerjuje glasna i vedra muzika.)

SCENA 1.

(Velika bolesnička soba, belih zidova. U njoj se nalaze sedam gvozdrenih kreveta i jedan dugačak, drveni sto, oko koga su klupe bez naslona. Na krevetu u uglu, umotan u čebe, leži nepomično Jojo, jedan od stanovnika te sobe.)

Muzika iz zvučnika dopire u sobu.

U sobu uđe Pipl, nosi poslužavnik sa hlebom i velikom šoljom.

Pipl je dečak od šesnaest godina, bleđa i mršava lica, koje se celo pretvorilo u dva krupna i nemirna oka.)

PIPL (u hod): Jojo! Dosta spavanja! Doručak!

(Pipl stavlja poslužavnik na sto, uzme sa njega šolju, i priđe Jojoovom krevetu.)

PIPL: Hajde, Jojo, uzmi mleko. (Stavi šolju na ivicu kreveta i vrati se stolu. Drškom od kašike maže maslac na debelo parče hleba. Dok maže, dobacuje Jojoou): Treba da jedeš ako hoćeš da se oporaviš.

(U sobu nečujno uđe Zero. To je jak, zdepast čovek, debela vrata i preplanula lica. Iz njega izbija životna snaga, ali njegovo držanje je u suprotnosti sa izgledom: on je pokunjen i smeten, a

pogled mu je oboren.

Zero neodlučno staje na sred sobe, kao da ni sam ne zna šta će sa sobom.

Pipl ne konstatuje njegovo prisustvo, ali se na njemu vidi da je to svesna odluka. Sa kriškom hleba u ruci, ponovo prilazi Jojoovom krevetu.)

PIPL: Jojo, sram te bilo! Probudi se već jednom! Justus će se ljutiti (prodrma nepomičnu figuru pod čebetom.): Ta probudi se!

(Pipl strgne čebe, zagleda se u bolesnika na krevetu, pa naglo trgne ruku i prstima zakači šolju na ivici kreveta, ona se sa treskom sruši na pod.)

ZERO (ravnodušan): Mrtav je.

PIPL (brecne se na Zeroa): Ti si mrtav! (ljutito ga odgurne), Skloni se, Zero! Čuješ?!

Gubi se!

(Zero pokunjeno odlazi do svog kreveta. Seda na njega i bezizrazna lica zuri u Pipla, koji neodlučnim pokretom podiže šolju, ne skidajući pogled sa Jojoovog kreveta.)

Na vratima se pojavi Sipka. To je mršav čovek, srednjih godina, prosede kose, izbo rana lica i zamišljena pogleda. Siva, neugledna muštica viri iz njegovih usana.)

SIPKA: Šta je, Pipl? Kuda si se zagledao?

PIPL (okrene se i pokaže u pravcu Jojoovog kreveta): Pogledaj...

(Sipka priđe Jojoovom krevetu.)

PIPL: Jojo je umro.

(Čute trenutak, pa)

SIPKA: Mislio sam da spava (povuče čebe preko Jojoove glave).

PIPL: Zašto si ga pokrio?

SIPKA: U bolnicama se tako radi - kad neko umre.

PIPL: A zašto je Jojo morao da umre? Pa sad više niko ne umire.

SIPKA (položi ruku Piplu na rame): Slučajno, Pipl. Sasvim slučajno.

(U tom trenutku u sobu uđe Justus. On je visok čovek, duguljaste glave, na kojoj se ističu šiljata bradica i naočari, koji umesto drške imaju običan kanap. Justus se drži dostojanstveno, pokreti su mu odsečni, koraci dugi i hitri.)

JUSTUS (poslovan, gromko): Zašto je soba još u neredu! Ko je danas dežurni? Ti, Pipl, kladim se! Koliko tebi treba da navikneš na red i tačnost?!

(U sobi se niko ne pomera.)

JUSTUS: Šta ovo znači, boga mu?! Jojo još nije pojeo doručak? Gde je on?

SIPKA: Nigde.

JUSTUS (kobojaži veseo): Opet si se sakrio, a, Jojo? *(Započinje igru žmurke: zaviruje pod krevete, pod sto, izigravajući da se uživeo u igru):* Gde je Jojo? Tu je Jojo... tamo je Jojo... pa gde li je naš dobri, nestašni Jojo (prilazi na prstima Jojoovom krevetu):

Aaa, ispod čebeta je Jojo! Hop-la (naglim pokretom podiže čebe sa Jojoa, istog trenutka učuti, zabezegnuto zuri u krevet, pa polako spusti čebe. S nevericom): Kada se to desilo?

PIPL: Danas.

JUSTUS (nervozan): Danas, danas! Ali kada? (Smirenije): Uopšte - kako je to moguće? Pa on je bio izlečen, bogamu! Istina, izgubio je pamćenje, nije mogao da govori i da hoda... Inače bio je sasvim zdrav.

(Iz daljine se začuje gromoglasno zviždukanje.)

JUSTUS (opet je poslovan): Pipl, reci tom klipanu da umukne!

PIPL (prilazi vratima, vikne): Zola, ne zviždi!

(Istog trenutka, u sobu ulaze Zola i Majše. Zola i dalje zvižduče, prateći melodiju sa zvučnika.)

(Zola je krakati, rasklimatani kostur, čupave, riđe kose i pegava lica. Pokreti su mu nezgrapni, nekontrolisani, a govor bučan.)

Majše dopire Zoli jedva do grudi. Glavu drži uvučenu među ramena, pokreti su mu spori, te podseća na veliku kornjaču.

Misli i pogled nekuda mu blude a jedva primetan, tužan osmeh, ukočen je na njegovim usnama.)

JUSTUS (oštro): Umukni Zola! Čuješ li?!

ZOLA (prestaje da zviždi, začuđen): Zašto?

JUSTUS (jako svečan): U sobi je mrtav čovek.

ZOLA: Eto ti sad! Ko ga je doneo ovamo?

PIPL: Jojo je umro.

ZOLA: Bez veze! Šalite se, a *(prasne u smeh a kad primeti ozbiljna lica oko sebe, smeh mu se zaledi):* Nemoguće. Već skoro mesec dana niko nije umro!

MAJŠE (priđe krevetu, potrešen): Siroti Jojo.

ZOLA (gleda u doručak, uzdahne): Jadnik. Ni doručak nije pojeo.

JUSTUS (isprsi se, odlučan): Zola! Treba da odeš po bolničare.

(Zola klimne glavom i pođe ka izlazu. Primeti krišku hleba na stolu namenjenu Jojou, zastane, i ne dvoumeći se uzme hleb. Tog trenutka, on se susretne sa Zeroovim pogledom, koji sve vreme sedi nepomično na svom krevetu. Zola vrati hleb nazad na sto, prezrivo odmeri Zeroa, zatim žurnim koracima izađe iz sobe.)

JUSTUS (negoduje): Taj se nikada neće sit najesti. Samo na hranu misli!

SIPKA (dobročudno se osmehne): ... Dakle – postoji.

(Majše za to vreme neprestano pilji u Jojoov krevet, progovori odsutnim glasom, kao da reči upućuje nekom nevidljivom sabesedniku.)

MAJŠE: Stalno sam govorio da će umreti.

(Pipl začuđeno pogleda u Majšea.)

PIPL: Nikada to nisi rekao, Majše.

MAJŠE: Govorio sam u sebi: Jojo će umreti, Jojo će umreti – morao je da umre.

PIPL: A zašto je morao, reci mi?

MAJŠE: Tako mu je bilo određeno.

(Na vratima se pojavi Zola, a za njim ulaze bolničari Piktija i Klempa. Ispod njihovih belih mantila nazire se pohabana

uniforma pobeđene vojske. Na grudima nose prišivene brojeve ratnih zarobljenika. Piktija, upadljivo trom i mlohav momak, sa četvrtastom glavom i buljavim očima, u ruci drži nosila. Klempa je vižljast mladić, sa očajno klempavim ušima.)

KLEMPA (bučan): Došli smo po "paket"! Je li spreman?
(Pipl, Justus i Majše propuštaju bolničare do Jojoovog kreveta. Oni stavljaju pokrivenog Jojoa na nosila.)

PIKTIJA: To je onaj čaknuti?

JUSTUS (ljut): Pazi šta govoriš! Jojo je bio paralizovan!

ZOLA (unese se Piktiji u lice): Razumeš, Piktijo? Paralizovan, a ne čaknut!

(Piktija slegne ravnodušno ramenima, kao da kaže "meni je svejedno", zatim uz pomoć Klempe podiže nosila. Kreću ka izlazu.)

(Iznenada...)

JUSTUS (vikne): Klempe!

(Bolničari zastanu.)

JUSTUS (priđe bolničarima): Kuda ga nosite?

KLEMPA: U mrtvačnicu.

JUSTUS: A zatim?

KLEMPA (začuden pogleda u Justusa): Što pitaš? Bup... u jamu!

(Bolničari odnose Jojoa. Justus jedno vreme ostaje nepomičan i zagledan u vrata, zatim se naglo okrene.)

JUSTUS (besan): Slušajte, ne smemo dozvoliti da tog čoveka bace u jamu kao truli krompir!

ZOLA (raširi ruke rezignirano): A šta možemo?

(Justus se važno isprsi.)

JUSTUS: Možemo da ga sahranimo! (Dostojanstven): Onako kako to dolikuje nama, slobodnim ljudima.

(Svi iznenadjeno gledaju u Justusa.)

ZOLA (zaprepašćen): Da ga sahranimo?

PIPL (zaprepašćen): Na groblju?

ZOLA: Kako?

JUSTUS: Prema običajima koji vladaju u spoljnjem svetu.

ZOLA: Čuj, Justuse, pa mi o Jojou ništa ne znamo? Ko je on, šta je, odakle je...

PIPL: Ne znamo mu čak ni ime.

JUSTUS (jako važan): Znamo da je čovek (učuti, pa): Šta ti kažeš, Sipka?

SIPKA (spokojan klima glavom): Lepo zvuči.

JUSTUS: Zar nije tako?

SIPKA: Trebalo bi da je tako.

JUSTUS (zadovoljan): Onda – slažemo se (samouveren): Ne brinite ništa, momci. Uveren sam da ćemo uspeti (uperi kažiprst na Majšea): Znaš li gde je mrtvačnica?

(Majše se prene.)

MAJŠE: U podrumu.

JUSTUS: Idi tamo i pazi da nam neko ne odnese Jojoa.

MAJŠE (zaprepašćen): Treba i da uđem?

JUSTUS: Razume se!

MAJŠE (prestrašen, buni se): Neću, mračno je tamo, hladno, i još...

ZOLA (prekine ga): Koješta! To su bapske priče.

MAJŠE (smrtno ozbiljan): Bio sam u mrtvačnici... u logoru.

JUSTUS (očinski): Ovo nije logor, Majše. Hajde idi, ne treba da se bojiš.

(Majše baca očajničke poglede oko sebe.)

MAJŠE : A šta... šta da uradim ako neko uzme Jojoa?

(Justus se zamišljeno počese iza uha, pa)

JUSTUS: Hm? Umeš li da zviždiš?

MAJŠE (zaprepašćen): Da zviždim? Ja?!

PIPL (spremno uskače): Umem ja! (Pipl stavi prst u usta i jako zazviždi.)

JUSTUS: Odlično, Pipl! Pođi sa Majšeom. I pazi: ako neko hoće da uzme Jojoa, zazviždi tako da se sva bolnica zatrese!

ZOLA: Požurite! Uskoro će "lekarska"!

(Majše i Pipl žurno napuštaju sobu.)

ZOLA: A sad? Šta sad?

JUSTUS: Sad tražimo dozvolu za Jojoovu sahranu od načelnika bolnice!

(Spolja se čuju koraci. Zola proviri kroz vrata.)

ZOLA (nervozan): Evo ih! Feferona i načelnik.

(Justus, Zola i Sipka brzo sedaju na svoje krevete, u sobu uđe Major u pratnji Feferone.)

Major, sedi čovek pedesetih godina, opuštena i umorna lica, preko svoje oficirske uniforme nosi beli mantil. Glavna bolničarka, Feferona, pljosnato stvorenje sa zubima kao grabulje i velikim grudima. Major priđe Justusovom krevetu.)

MAJOR (poslovan): Stomak?

JUSTUS: Radi.

(Major klimne glavom, pa priđe Sipki.)

MAJOR: Kašljete?

SIPKA: Skromno.

MAJOR: Jeste li najzad prestali sa pušenjem?

SIPKA (spokojan): Pre osam godina, gospodine majore.

MAJOR (odsutno se nasmeši): Ah, da, da! (Obrati se Zoli):
Kako noga?

ZOLA: Noga je dobro. Cipele mi ne valjaju.

MAJOR: Obratite se magacioneru (staje kraj Zeroa, posmatra ga): Zašto se ne obrijete?

ZOLA (pakosno se isceri): Zero ima debelu kožu.

FEFERONA (prekine ga): Tišina! (Majoru): Dvojica fale.

ZOLA (u jednom dahu): Dežurni su, u kuhinji!

(Major priđe Jojoovom krevetu, otkine sa table bolesničku listu i širokim pokretom je precrta. Justus se najzad osmeli, pristupi Majoru.)

JUSTUS (iznenada): Rešili smo da Jojoa sahranimo!

MAJOR (odsutan): Molim?

JUSTUS: Nećemo dozvoliti da Jojoa bace u rupu. Tamo je đubrište.

MAJOR (slegne ramenima): Tamo su svi pokopani.

JUSTUS: Jojo će biti sahranjen na groblju!

MAJOR (iznenađen pogleda u Justusa): Na groblju? Kada?

JUSTUS: Sutra.

MAJOR (odmahne, poslovan): Ne može. Leš se mora pokopati odmah!

(On podje prema izlazu praćen Feferonom. Justus se ispreči pred njima.)

JUSTUS: Gospodine majore, nismo mi svinjel!

MAJOR (začuden, diplomatski): Otkad sam načelnik ove bolnice, umrlo je na stotine bivših logoraša. Sve smo ih sahranili bez ikakvih ceremonija, šta je vama sada? Odjednom?

JUSTUS: Mi smo slobodni ljudi.

MAJOR (šireći ruke): To vam niko ne poriče.

SIPKA: Verujemo vam, gospodine majore, ali mi hoćemo da budemo sigurni u to.

MAJOR (dvoumi se, pa odmahne rukom): Dobro, dobro, neka vam bude. Ali sahrana se mora održati najkasnije sutra. Po propisima, leš ne sme da leži u mrtvačnici više od jednog dana.

FEFERONA (odlučna): Ne želimo u „Svetom Rafaelu” nikakve zaraze!

JUSTUS: Vaši su uslovi prihvaćeni: sahrana će se održati sutra posle podne.

(Major klimne glavom, pođe. Kraj vrata se ponovo okrene.)

MAJOR: Još nešto: od nas nemojte tražiti nikakvu pomoć. Mi nemamo novaca za takve egzibicije.

JUSTUS: Ne treba nam ničija pomoć. Nismo mi maloletni!

MAJOR: Dobro, onda smo se sporazumeli: sahrana sutra pre podne...

JUSTUS (usplahiren): Rekao sam posle podne i ne menjam ni za dlaku!

MAJOR (nasmeši se): U redu, u redu... Nećemo se svađati zbog jedne sitnice.

(Major, za njim Feferona, izlaze iz sobe, a Justus se okrene prema ostalima.)

JUSTUS: Jeste li ga čuli? Njemu je to sitnica! Kao da mi ne znamo da sahrane obično počinju po podne.

SCENA 2.

(Bolničko dvorište. Nailaze Feferona i Klempa.)

FEFERONA. (sikće ljutito): Kakva sahrana! To su budalaštine! Tek su zakoračili u život, a već imaju prohteve!

KLEMPA: Major je rekao...

FEFERONA: Uvek im popušta! Kad bi na njegovom mestu bio naš major, drukčije bi s njima razgovarao!

KLEMPA (rezigniran): Eh, kad bi... Kad bih umesto nosa imao rog, bio bih nosorog.

FEFERONA (naljuti se): Sram te bilo, kako to govoriš! Ja sam ceo rat provela u "Svetom Rafaelu", naši vojnici su bili skromni. Nisu zahtevali da budu sahranjeni!

KLEMPA: Pa znaš... Ni meni nije krivo što nisam bio sahranjen.

FEFERONA (brecne se): Budalo! Ujedaš samog sebe! Ne vidiš da nam se rugaju?

KLEMPA (raširi ruke): Ne vidim...

FEFERONA (prekine ga iznervirana): Slep si, zato! Umesto da budu sretni što su izvukli žive glave, hoće da nas ponize, hoće da pokažu da su oni pobedili! (Odlučna): Ti i Piktija uzećete leš, i smesta da ste to obaviti! Jesi li razumeo?

KLEMPA (neodlučan): Ali, major...

FEFERONA (opet ga prekine): Ne treba da brineš, mi se držimo propisa. (Feferona razvuče usne u zlobni osmeh): Daću ja njima sahranu, bube jedne (ode energičnim korakom)

Klempa slegne ramenima, zatim pođe za njom.

SCENA 3.

(Mrtvačnica. Zasvođena podrumaska prostorija, u kojoj nema ničeg, osim stola, na kome leži pokriven Jojoov leš. Plamen sveće baca lelujavu svetlost na mračnu odaju. Majše stoji naslonjen na zid i tiho pevuši. Pipl sedi na podu, bez reči, radoznalo posmatra Majšea.)

PIPL: Ti se moliš?

MAJŠE (prene se, zbunjen i sanjiv): Ja? Ne, ne... Samo pevušim (čuti trenutak): U subotu gosti bi se skupili... Pili su vino... Otac je sedeo na čelu stola i pevao... bilo je svetlo i toplo... (naglo, prisno): Pipl, veruješ li u boga?

PIPL: Ne, Majše. Znam da nema boga. Već odavno ga nema. Viđao sam ljude u logoru kako se mole (jako prisno): Majše, zašto su oni uvek plakali?

MAJŠE: Zato što nas je bog napustio.

PIPL: Vas – Jevreje?

MAJŠE: I nas, i sve ostale.

PIPL: U logoru mi je jedan starac rekao da je bog likvidiran. Rekao je: "Bog je mrtav. Oni su ubili i boga."

MAJŠE: Ne, Pipl, njega niko ne može da ubije. Samo je on taj, koji može druge da ubija. (Majše upre prst u Jojoov leš): Pogledaj, eto šta je s njim uradio! Zar nije postao zao (iz njega izbije potisnut gnev): Ja se Bogu nikada više neću moliti.

PIPL: A ako dođe jedan drugi Bog, bolji?

MAJŠE: Psssst!

(Spolja se čuje bat koraka. Majše i Pipl se ukipe. Osluškuju.)

U mrtvačnicu upadaju Piktija i Klempa. Majše i Pipl se ispreče pred njih.)

PIPL: Šta je?

KLEMPA: Došli smo po leš.

PIPL: Odlazite! Jojoa ne sme niko da dira.

PIKTIJA: Hajde mali, ne bulazni. Treba nam mrtvac...

PIPL: Jojo je naš mrtvac!

KLEMPA: Čujte, momci, dosta je šale. Sklonite se! Moramo da pokopamo leš.

PIPL: Jojo će biti sahranjen!

PIKTIJA (Klempi): Poludeli su, na časnu reč.

KLEMPA (odlučan i grub): Makni se kad kažem!

(Klempa snažno odgurne Majšea. Ovaj se prostre po podu i ležeći ščepa Klempu za nogu, ovaj izgubi ravnotežu.)

MAJŠE (vikne): Zviždi, Pipl! Zviždi!
(*Pipl sumanuto zviždi, Piktija poleti u pomoć Klempi, Pipl mu se obesi oko vrata, ne prestajući da zviždi...*)

(*Oko mrtvačnice oživi: začuje se topot nogu, zvižduci, povici.*)

JUSTUS (njegov glas se čuje spolja): Ovamo! Za mnom!
(*Grupa rekonvalescenata, na čelu sa Justusom upada u mrtvačnicu...*)

U polumraku, bolničari u belim mantilima, odlična su meta. Jedan za drugim rekonvalescenti se bacaju na njih.

Sipka je naslonjen na zid, spokojno posmatra "bitku". Bolničari uspevaju da se izvuku iz meteža, izubijani beže ka izlazu. Neki rekonvalescenti pojure za njima.)

JUSTUS: Ostavite ih! Pustite ih neka beže!

(*Bolničari se izgubiše iz mrtvačnice.*)

JUSTUS: Hvala vam, momci. Dobro ste se držali (osvrne se oko sebe): Sipka i Zola! I Pipl! Ti, Majše! Ostaćete ovde. Imamo važan dogovor. Ostali neka čuvaju ulaz. Ako ponovo dođu, slobodno upotrebite silu!

(*Rekonvalescenti odlaze. U mrtvačnici ostaju prozvani i Zero.*)

JUSTUS: Zauzmite mesta.

(*Svi posedaju na pod, Zero, neodlučno stoji kraj vrata. Justus stane na sred odaje.*)

JUSTUS: Pošto smo se izborili za dozvolu – najpreče od svega je da osnujemo odbor za sahranu.

ZOLA: Tako je.

JUSTUS (jako svečan): Gospodo, otvaram prvi sastanak Odbora za sahranu, pri bolnici „Sveti Rafael”. Najpre, treba da izaberemo predsednika.

SIPKA: Budi ti. Bio si advokat, najbolje ćeš braniti naše interese.

ZOLA: Slažem se.

PIPL: I ja!

MAJŠE (klimne glavom): Da.

JUSTUS: Gospodo, hvala na poverenju. Prelazimo odmah na posao. Prvo – da podelimo funkcije. Sipka – ti ćeš nam biti savetodavac.

SIPKA (osmehuje se): To je valjda zbog toga što sam najćutljiviji?

JUSTUS: Sipka, budimo ozbiljni. Zola – ti ćeš biti blagajnik i nabavijač.

ZOLA (oduševljen): Odlično!

JUSTUS: Majše, tebe imenujem za zapovednika borbenog odreda. Ti i tvoji ljudi danonoćno ćete čuvati Jojoa.

MAJŠE: Ali... predsedniče... ja ne umem da se bijem.

JUSTUS: Tim bolje! Sve treba rešavati na miran način.

PIPL (razočaran): A ja? Šta ću ja da budem? Meni ništa. Nije ostalo ništa!

JUSTUS: Ko kaže? Ti ćeš biti moj lični sekretar. Beležićeš sve što ti budem diktirao.

PIPL (još uvek uvređen): Eh, da beležim, ma nemoj... A čime?

JUSTUS (jako dostojanstven): Zaboravio si da imamo čime da se ponosimo (paradnim gestom vadi iz džepa naliv pero, pruža ga Piplu): Čuvaj ga dobro!

PIPL (poskoči od radosti): Čuvaću ga predsedniče.

(*Zero se, najzad, pomeri sa svog mesta.*)

ZERO: Justuse... i ja bih mogao... nekako da pomognem.

(*Justus odmerenim pokretom skida naočare, zagleda se u Zeroa.*)

JUSTUS: Ko je taj?

ZOLA: Mrtvac.

JUSTUS: Mrtvi neka ćute.

(*Svi okreću glave, ne gledaju Zeroa, i ovaj put, daju mu do znanja da je on za njih vazduh.*)

JUSTUS (jako zadovoljan sobom): Tako. Najvažnije smo obavili.

ZOLA: Dobro. A šta sad? Šta sad?

JUSTUS (gladi svoju bradicu): Sad? Hm (prikriiva zbunjenost): Šta ti misliš, Sipka?

SIPKA: Pitam se, kako ćemo da pripremimo sahranu, a nije nam dozvoljeno da napuštamo bolnicu.

JUSTUS: Tačno! Toga si se dobro setio! Pa, šta predlažeš?

SIPKA: Da nabaviš propusnice za izlazak u spoljni svet.

JUSTUS (opet je pribran, poslovan): U redu—biće nabavljene!

(Krupnim koracima pođe prema izlazu. Kraj vrata zastaje, okrene se prema Zoli.)

JUSTUS: Zola, sazovi zbor bolesnika. Treba da im saopštimo naše odluke.

(Zero staje ispred Justusa.)

ZERO (uslužno, moli): Justus, ja ću ih sakupiti.

JUSTUS (ignoriše ga): Hajde, Zola, brzo!

ZOLA: Neka ide Zero (izazivački): On je majstor za sazivanje zborova. Još ako mu u ruke damo i batinu...

ZERO (revoltiran): Ja nisam bio batinaš!

ZOLA: Tukao si!

ZERO (pada u vatru): Bio sam kapo. To mi je bila dužnost! Kao tvoja Zola, da ljuštiš krompire. Ili tvoja Justuse, da praviš njihove ručne granate u njihovoj fabrici.

JUSTUS (nestrpljiv i prezriv): To nema značaja.

ZERO: S tim granatama ubijalo se na frontu!

ZOLA (razbesni se): Ne njegovom rukom, ej čoveče...

ZERO: Njegovom zaslugom, svejedno.

ZOLA (unosí se Zerou u lice): Dok sam ja ljuštio krompire, ti si gulio ljudske kože! I to je, možda, svejedno?!

ZERO: Taj krompir su pojeli Oni.

JUSTUS: Prekini! Zašto raspravljamo? Naš sud ga je odavno osudio na smrt.

(Zola ščepa Zeroa za grudi.)

ZOLA: Ubijao si i bićeš ubijen!

ZERO (otrgne mu se): Pa ubijte me! Šta čekate?! Zašto me već jednom ne ubijete?!

JUSTUS (miran): Dobro znaš, da bismo te rado videli

mrtvog — ali niko neće da prlja ruke... Boga mu, svi smo saglasni, samo niko ne želi da bude dželat.

(Zero zausti nešto da kaže, ali ga Justus preseče jednim pokretom ruke.)

JUSTUS: Dosta! (Zoli): Sazovi zbor. Ja idem po propusnice. Pipl, za mnom!

(Justus se udalji u pratnji Pipla. I Zola pođe za njima, pa stane, i obraća se Zerou.)

ZOLA: Poslušaj moj savet: ubij se sam. To je najpametnije, tako bar možeš da izabereš svoju smrt.

ZERO (promrmlja besan): Glupost.

SIPKA: Retka privilegija, Zero. Smrt obično bira nas.

ZERO (prkosan): Ja sam izabrao.

ZOLA (ruga mu se): Ma nemoj?

ZERO (muklo): Život.

(Sipka odmahne glavom.)

SIPKA: Suviše spora smrt. Ti ćeš je veoma teško podneti.

SCENA 4.

Bolničko dvorište. — Ledina izvan ograde bolnice.

Sipka, Zola i Pipl, predvođeni Justusom, prilaze bolničkoj kapiji od rešetaka. Iza njih, pokunjeno, sa rukama u džepovima, korača Zero. Pored kapije stoji naoružani vojnik. Justus, širokim gestom, pruži stražaru svoju propusnicu.)

JUSTUS (jako važan): Propusnica!

(Ravnodušni stražar otvara kapiju, Justus se isprsi i uzdignute glave, dostojanstveno prođe kroz nju. Za njim izlaze i ostali, pokazujući stražaru svoje propusnice.)

Pred kapijom stoji i Zero, stražar ga upitno odmeri, Zero smeteno obori pogled. Stražar slegne ramenima pa zalupi kapiju,

a Zero nasloni glavu na rešetke.

Jedno vreme tužnim pogledom posmatra kako se Justus i ostali udaljavaju putem koji vodi u spoljnji svet, zatim se naglo okrene i žurnim koracima vrati se u bolnicu.

Ne ledini, s druge strane bolničkog dvorišta, grupa, na čelu sa Justusom je zastala.)

JUSTUS (jako zadovoljan): Tako. Napolju smo. A sad—svako na svoj posao!

ZOLA: Kakav posao?

JUSTUS: Pipl, beleži!

(Pipl hitro izvuče iz džepa naliv pero i beležnicu.)

JUSTUS: Prvo: mrtvačka kola, sa posrebrenim anđelčićima na krovu.

SIPKA: Potražićemo ih u gradu. (Obgrli Pipla oko ramena.) Nas dvojica.

JUSTUS: Dalje: Pop (upre kažiprst u Zolu): Ti ćeš ga nabaviti!

ZOLA (iznenađen i nezadovoljan): Kog će nam đavola Pop?

JUSTUS: Ne postavljalj idiotska pitanja, nemamo vremena. Zar ne znaš? Svakoju sahrani obavezno mora da prisustvuje, najmanje jedan pop!

PIPL (beleži): Treće...

JUSTUS: Treće, posmrtna lista sa lepim crnim okvirom.

ZOLA (podiže dva prsta): Ja, ja ću da je napišem... Može, umesto Popa? (iznenada, zvizne, gleda na drugu stranu ledine).

(Sa druge strane ledine pojavljuje se Zero. Svi pogledi upereni su u njega. Zero se zbunjeno osmehne, zatim načini neodređen pokret rukom, kao da kaže: eto, stigao sam.)

ZOLA: Kako li je samo izašao?

JUSTUS (odmahne rukom): Baš nas briga (podiže ruku visoko iznad glave):

Napred društvo! U grad!

(Najpre odlaze Sipka i Pipl, na odstojanju za njima Zero. Zola se trenutak koleba, zatim nezgrapnim koracima pođe i on za njima, pa se iznenada predomisli, okreće se i pođe u suprotnom pravcu...

Justus ostaje sam, dvoumi se, najzad, nesigurnim koracima pođe nazad. Kraj kapije, pokazuje opet propusnicu stražaru, ovaj ga začuđeno odmeri pa otvori kapiju. Justus uđe u dvorište, ali se iznenada okrene i obraća se stražaru...)

JUSTUS: A ja? Ja ću za sahranu da napišem posmrtni govor, na četiri strane!

(Dostojanstvenim koracima pođe prema bolnici. Stražar zaprepašćeno gleda za njim.)

SCENA 5.

(Kuhinja kod Nanite.

To je mala, neuredna, pretrpana prostorija. Sto je pokriven ostacima hrane i povrćem, na čađavom šporetu mnogo prljavog posuđa, ispred neuglednog kredenca prostirač.

Čovek su lulom, debeljko, podmaklih godina, lenjih pokreta, razgovara sa Sipkom i Piplom, pučka na svoju veliku lulu, s dugačkom i krivom drškom.

Zero, sa rukama u džepovima stoji pored vrata, naslonjen na zid. Oborene glave, s pogledom uprtim u pod, nepomičan i nem, kao da stavom potvrđuje koliko je njegovo prisustvo suvišno, ipak, on pažljivo prati razgovor.)

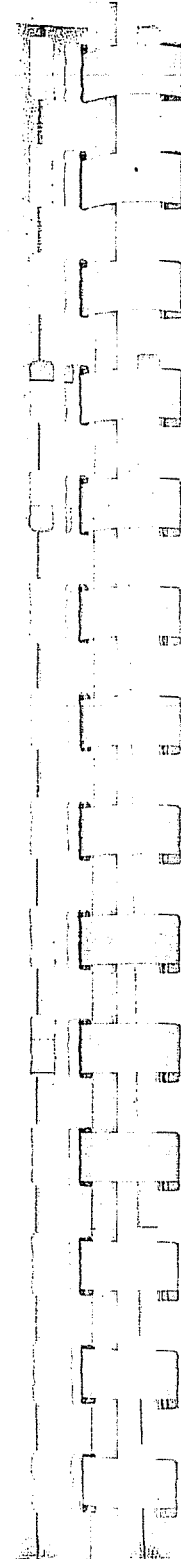
ČOVEK S LULOM: Mrtvačka kola? Neeeema... Nigde u selu nema.

SIPKA: Hm... Čudno. Nama su rekli...

ČOVEK S LULOM (klima glavom): Da, da, tačno je, ja sam ih imao. Nekada. Ali sada (širi ruke)... Šta će mi sada mrtvačka kola? Treba hraniti konje, nema posla kao pre...

SIPKA (osmehne se): ... u ona plodna vremena.

ČOVEK S LULOM (začkilji na jedno oko): Mislite, za vreme rata? Bog s vama! Nikada toliko mrtvih, a nikad manje posla za mene. Leševa je bilo, i-ha! U bolnicama, zatvorima, pa u onim... no... Kako se kaže?

PIPL: Koncentracionim logorima.

ČOVEK S LULOM (klimne glavom): E, tamo (tužno uzdahne): Bože moj, u zadnje vreme je bilo leševa čak i na ulicama. (Opet širi ruke, nemoćno.) Mene nisu pozivali... Verujte, nisu me pozvali ni jedan jedini put.

SIPKA (smeši se, sa blagom ironijom): To me zaista čudi.

ČOVEK S LULOM (odmahne rezignirano rukom): Hm, svet se izmenio. Mene više ništa ne čudi (uzdahne pa pućne): Eh čoveče, u moje vreme drukčije se ratovalo. Mrtve smo barem svi poštovali.

(Na vratima se pojavi Nanita. Mlada je, nešto više od dvadesetpet godina. Sve je na njoj zapušteno, i lice i odeća, pa se čini starijom. Ipak, kao svila duga plava kosa, skupljena otpozadi nekom krpom, ukazuje na njenu mladost i lepotu. Ona priđe šporetu. Dok korača posmatra Sipku, njihovi se pogledi susreću, Nanita se osmehne, Sipka joj uzvratil osmeh.)

ČOVEK S LULOM: Uvek sam govorio: ljudi, ovo neće izići na dobro – ko ne poštuje mrtve, zlo čini i zlo mu se piše (vadi lulu iz usta i vikne): Nani! Duvan!

(Nanita priđe i pruža kesu sa duvanom čoveku s lulom, ne skidajući pogled sa Sipke. Čovek s lulom rasejano istresa lulu, zatim počinje da je puni duvanom iz kese. Pipl nestrpljivo povuče Sipku za rukav.)

PIPL: Voleo bih da vidim grad.

SIPKA: Možeš da ideš.

PIPL: A ti?

SIPKA: Ostaću.

(Pipl pogleda u Nanitu, pa ponovo u Sipku, zatim bez pozdrava pođe. Prođe pored Zeroa i ne pogledavši ga, a Zero se pokrene i promrmlja.)

ZERO: Idem i ja...

(Njegove reči nisu nikome upućene. On tromim koracima pođe za Piplom.)

ČOVEK S LULOM (pripali lulu i povuče dim): Da, da... Ja sam stalno opominjao: ljudi, ako je i po sto puta neprijatelj, mrtav

je, treba mu ukazati svu čast (sleže ramenima): Šta mogu, nisu me poslušali. I eto, gospodine, šta nas je snašlo (primeti da Nanita još uvek stoji kraj njih, obrecne se na nju): Što dangubiš, nemaš posla? Hajde, hajde...

(Nanita nevoljno podje do šporeta. Sipka je prati pogledom.)

SIPKA: Ova devojka je vaša kćerka?

ČOVEK S LULOM (pun prezira): Ne. Služavka (otпусти oblak dima): Posluži za mnoge stvari, znate već, ženska je... (protegne noge, lenjo se diže sa stolice, pa promrmlja): Tja... teška vremena (okrene se Naniti): Idem u voćnjak (pokaže lulom u Sipku): Ponudi tog... (duboko se zamisli tražeći pogodnu reč za Sipku, stavi lulu u usta da dobije u vremenu): Ponudi gosta pićem... (pođe prema vratima, i pre nego što izađe, ponovo se obrati Sipki): Mrtvačka kola sigurno nećete naći, a i šta će vam? (slegne ramenima) Bože moj, sad ste se setili sahrane?

(Čovek s lulom izađe.)

(Sipka ostaje na svom mestu. Spokojno posmatra Nanitu. Ona ćutke posluje, ne podiže pogled. Pauza potraje.)

NANITA (Sipki, nehajno): Hoćeš li još dugo da ćutiš?

SIPKA (klimne glavom): Mogu.

(Nanita priđe kredencu, vadi iz njega zemljani bokal.)

NANITA: Voliš li jabukovaču?

SIPKA (slegne ramenima): Ne sećam se.

(Nanita natoči čašu, pruži je Sipki, ne gledajući u njega.)

NANITA: Logoraš?

SIPKA (ne skida pogled s nje): Imaš lepu kosu... I oči.

(Nanita polako podiže pogled, Sipka se blago osmehne.)

NANITA: Koliko dugo si bio tamo?

SIPIKA (smeši se): Ako baš hoćeš da znaš koliko, ispruži ruke.

(Nanita briše ruke o kecelju, zatim ih pruži prema Sipki. On pažljivo uzme njene ruke i na jednoj šaci savije dva prsta.)

SIPIKA: Toliko.

(Nanita se zagleda u svojih osam preostalih prstiju.)

NANITA: Meseci?

SIPKA: Godina.

(Ćute, najzad...

Nanita izvlači prste iz Sipkine ruke. Priđe stolu i počne da ljušti krompir.)

NANITA: Zovu me Nani. Ali ja sam Nanita.

(Sipka se uozbilji, sa lica mu nestaje osmeh.)

NANITA (gleda ga ispitivački): Nisi nikada čuo to ime?

SIPKA: Jedno vreme bio sam u logoru koji se zvao-
Nanita.

(*Nanita je prestala da ljušti, samo gleda u krompir. Jedno vreme ćute.*)

NANITA : Da li sam ti mrska?

SIPKA (nasmeši se): Ne. Jedina lepa reč koju sam čuo tamo bila je "Nanita".

(*Nanita nastavlja sa ljuštenjem krompira. Obuzeta je svojim poslom.*)

NANITA (kao uzgred): Moj muž je bio oficir.

SIPKA: Bilo ih je mnogo.

NANITA: Možda je bio komandant logora... (posle kraće pauze): Možda baš tvog.

SIPKA: Bilo je mnogo logora.

NANITA (naljuti se): Ali i on je mrtav!

SIPKA: Znam.

NANITA: Otkud znaš?

SIPKA: Vidim.

(*Ćutke se gledaju. Nanitu je prošao bes.*)

NANITA: Služim za stan i hranu.

SIPKA: A zar te gazda ne plaća?

NANITA (slegne ramenima): Hrana je skupa. Važno je da imam krov nad glavom. Privremeno. A posle..

SIPKA (trudi se da savlada bes, neprijateljski): Posle čega?

(*Nanita kao da je prečula Sipkino pitanje, prilazi šporetu. Saspe krompir u lonac.*)

NANITA: Jesi li gladan?

SIPKA (nasmeši se): To mi je prešlo u naviku.

NANITA: Možeš da ostaneš na ručku.

SIPKA (gleda prema vratima): Ljutiće se.

NANITA: Neće te videti, možeš da odeš u moju sobu.

(*Nanita pokaže vrata u dnu kuhinje, Sipka ustaje sa hoklice i priđe Naniti.*)

SIPKA: Nije ljubomoran?

NANITA (smeši se): Eh! Ostareo je.

SIPKA: Ipak – muškarac je.

NANITA: Vrlo retko (blago gurne Sipku prema vratima):
Hajde, pođi. Ja ću doći čim završim posao.

SIPKA (dvoumi se): U stvari, ja sam pošao da tražim mrtvačka kola...

NANITA (upije se pogledom u Sipkine oči, smeši se): Imaš vremena, zar ne?

SIPKA (klimne glavom): Vremena imam (mrmlja): Ništa više osim toga.

SCENA 6

(*Poljana. Nailazi Pipl, umoran od hodanja, sedne na zemlju. Sa interesovanjem posmatra decu koja koračaju u stroju i prolaze pored njega.*)

Na čelu stroja je mali debeljko sa drvenim mačem u ruci, predvodi trojicu dečaka, sa grubo sklepanim drvenim puškama na ramenima. Deca između sebe vode mališana, čije su ruke vezane iza leđa. Koračaju savršeno ozbiljno i prilaze zidu. "Zarobljenik" staje uza zid, a "vojnici" se postrojavaju nasuprot njega. Dečak s mačem vezuje maramicom oči zarobljenika, zatim staje sa strane, u stavu mirno. Čitava ova igra odvija se izvanredno uvežbano, u potpunoj tišini. "Vojnici" skidaju svoje "puške" i nišane u zarobljenika.

Pipl se naginje napred i ne skida pogled sa dece. Lice mu je bledo, dah mu je zastao.

Drveni mač se podiže... Puške pripucaše. Pucnji dolaze iz usta vojnika-dečaka i glase: "dum... dum... dum..." i "ra... ta... ta...". Zarobljenik pada na zemlju.

Posle nekoliko trenutaka dečak-mrtvac skoči na noge.. Pipl sa olakšanjem odahne, a deca mu prilaze, odmeravaju ga, radoznalo, ozbiljna lica. Pipl se dobroćudno osmehuje.)

DEČAK S MAČEM: Odakle dolaziš?

PIPL: Iz „Svetog Rafaela”.

DEČAK S MAČEM (podozriv): Pobegao si?

PIPL: Imam dozvolu.

DEČAK S MAČEM: (bezobrazan i strog): Ustani!

(Pipl ustaje, sa prijateljskim osmehom na licu.)

DEČAK S MAČEM: Šta tražiš ovde?

PIPL: Mrtvačka kola.

DEČAK S MAČEM: (ispitivački i strogo): Izmotavaš se?!

PIPL (ponosan): Ne, nipošto. Ja sam u odboru za sahranu.

(Deca okružuju Pipla sa sviju strana.)

PRVI DEČAK: Ti si lažov!

DRUGI DEČAK: Špijun!

TREĆI DEČAK: Begunac!

DEČAK S MAČEM (vikne): Tišina!

(Deca učute, ali i dalje neprijateljski odmeravaju Pipla.)

DEČAK S MAČEM: Ovo je naša, tvrđava!

PIPL (osmehne se): Dobro.

DEČAK S MAČEM (i dalje strog): Zašto se smeješ? Hoćeš da se biješ?

PIPL (zbunjen, i dalje se smeška): Ne. Neću.

(Dečak s mačem sklanja se u stranu, uperi svoj drveni mač u Pipla.)

DEČAK S MAČEM (drugoj deci): Hvatajte ga!

(Deca nasrću na Pipla, a on se nevoljno brani, ne shvata ozbiljno njihov napad. Udarci pljušte po njemu i čine svoje. Pipl stegnutih pesnica pokušava da odbije od sebe napadače, ali njih je

mного, ubrzo, on se nađe ispod gomile razjarene dece...

Iznenada iskrсне Zero. On se sruči na gomilu, udarajući nasumice po deci.)

ZERO (besan): Prokleta bagro!

(Gomila se rasprhne, deca se daju u beg, Pipl ostaje ležeći na zemlji. I Dečak s mačem prestravljeno potrči, saplete se i prostre po zemlji, drveni mač mu izleti iz ruke. Zero se baci na Dečaka s mačem obasipajući ga udarcima.)

ZERO (zapenušen od besa): Pseto! Derište šugavo! Svinjo!

(Pipl se hitro diže sa zemlje; skače na Zeroova leđa, udara ga pesnicom po glavi.)

PIPL: Ostavi ga! Pusti ga! Batinašu! Pusti ga!

(Iznenaden Zero, pokuša da zbací sa sebe Pipla, a ovaj mu zarije zube u ramena, Zero bolno jekne, dečak s mačem se iskobelja ispod Zeroa, brzo se podiže i daje se u trk. Pipl najzad pusti Zeroa, obojica su zadihani, a Piplovo lice je izobličeno od mržnje.)

PIPL (besan, Zerou): Batinašu!

ZERO (obori glavu): Tukli su te... Morao sam da te branim.

PIPL: Umeš samo da biješ!

ZERO: Nisam hteo, zaista nisam...

PIPL: Sada nismo u logoru! Nisi više kapo!

ZERO (očajan): Pipl... oprostí mi...

PIPL (odmerava ga, s gađenjem): Gubi se!

(Zero oborene glave, vukući noge, napušta poljanu. Pipl čisti prašinu sa odela, primeti drveni mač, pa se sagne da ga podigne. Uspravivši se, nađe se oči u oči sa Pepijem, dečakom, koji nema više od dvanaest godina: slabašno, mršavo telo, kratko podšišana kosa, bistre oči na bledom i upalom licu. Dva dečaka se jedno vreme ćutke posmatraju.)

PEPI: Dobro si se držao.

(Pipl samo klimne glavom.)

PEPI: Ja sam Pepi. A ti?

PIPL: Pipl.

PEPI (čudi se): Kakvo je to ime?

PIPL: Nikakvo. Nadimak.

PEPI: A pravo ime?

(Pipl kao da je prečuo Pepijevo pitanje.)

PIPL: Spadaš li i ti u ono društvo?

PEPI : Ja nemam društvo (prijateljski): Da li su te povredili?

PIPL (odmahne nemarno rukom) : Nije to ništa ...

(Pipl pruži drveni mač Pepiju.)

PIPL: Hoćeš?

PEPI: Šta će mi (ponosan): Ja imam pravi! Hoćeš li da vidiš?

PIPL (osmehne se): Mogao bih, žedan sam...

PEPI: Stanujem blizu. Idemo kod mene.

(Pepi pođe, Pipl se časak dvoumi, zatim naglo hitne drveni mač i potrči za Pepijem.)

SCENA 7.

(Soba kod Pepija. To je skromno nameštena soba: sto, stolice, starinski orman, polica sa knjigama. Na zidu vise fotografije muškarca i žene, uokvirene crnom tkaninom. Pepi uđe u sobu. Za njim korača Pipl, zbunjeno, ustežući se.)

PEPI: No, hajde slobodno... Uđi.

(Pipl zastane na sred sobe. Gleda oko sebe, kao opčinjen.)

PIPL (zadivljen): Lepo je ovde.

PEPI: Nameštaj je star. Sve je bakino. Naš je bio mnogo lepši.

(Pepi priđe ormanu i izvuče iz njega isukanu, čeličnu sablju.)

PEPI (važan sam sebi): Kako ti se dopada?

(Pipl uzima sablju. Odmerava je na svojim rukama.)

PIPL: Teška je (vraća sablju Pepiju)

PEPI (stavlja sablju na sto, šapuće): Imam ja u podrumu nešto drugo.

PIPL (zainteresovan, glasno): A šta je to?

PEPI (stavi prst na usta): Pssst ... Tiše, može baka da te čuje.

(Pepi uzme bokal sa police, natoči vodu u čašu, zatim je pruži Piplu.)

PEPI (posmatra Pipla kako pije): Voliš li mleko?

PIPL: Da. A ti?

PEPI: Mi ga odavno nemamo.

(Piplu je nelagodno, za trenutak ćute. Opet se oglasi...)

PEPI: Čuo sam da vi u bolnici dobijate čokoladu.

PIPL (zbunjen): Ponekad (žustro): Mogu da ti donesem?

PEPI: Neka, ne volim čokoladu (laže, koleba se, okrene leđa Piplu): Ako baš hoćeš, donesi mojoj baki (sedne za sto): Hoćeš li uskoro kući?

PIPL (slegne ramenima): Uskoro. Tako kažu.

PEPI: Imaš li roditelje?

(Pipl zatrese odrečno glavom.)

PEPI: A rodbinu?

PIPL: Mislim da nemam.

PEPI: Znaš li, kuda ćeš onda?

PIPL: Pa kući...

(Pepi upre kažiprst u fotografiju muškarca na zidu.)

PEPI: To mi je otac.

(Pipl gleda u sliku.)

PIPL: Umro je?

PEPI: Pao je na frontu (jako važan): Imao je tri odlikovanja.

A tvoj?

PIPL (iznenađen pitanjem): Ne znam...

PEPI: Moj je poginuo u tenku. A tvoj?

PIPL: Streljali su ga.

PEPI: Nije hteo da ratuje?

PIPL: Zato što je ratovao.

PEPI: Protiv nas?

(Pipl klimne glavom.)

PEPI (očajan): Svi su ratovali protiv nas! (ustaje i pokazuje ženski portret)... To je moja majka. Bila je bolničarka. Nestala je. A tvoja?

PIPL (klimne glavom): I moja je nestala.

PEPI: Na kom frontu?

PIPL: U logoru.

(Čute trenutak. Opet.)

PEPI: Nama je učitelj rekao da su u logorima samo zlikovci i izdajice.

PIPL (besno): Lagao je.

PEPI (klimne glavom): Lagao je. Nikada više neću verovati učiteljima.

(Pepi prijateljski priđe Piplu.)

PEPI: Kad porastem biću konstruktor. Izmisliću tenk koji će ići brže od aviona i koga neće moći da probije ni jedan metak na svetu (priđe polici sa knjigama): Vidi – sve ove knjige su moje. Hoćeš da ti pozajmim jednu?

PIPL: Neću. Zauzet sam. Pripremamo sahranu.

PEPI (iznenađen): Ti voliš sahrane?

PIPL (zbunjen): Ne znam. Još nikada nisam bio...

PEPI: Nemoj ni da ideš. Nije lepo.

PIPL: Da li je istina da na groblju ima mnogo uvelog lišća?

PEPI: Zašto pitaš?

PIPL (slegne ramenima): Tako. Voleo bih da gazim po uvelom lišću.

PEPI (s nevericom): Na groblju, zar se ne plašiš mrtvacu?

PIPL (osmehuje se): Zašto bih se plašio?

PEPI (ispitivački i poverljivo): Moja baka kaže da mrtvaci noću izlaze iz grobova da se svete svojim ubicama.

PIPL (prijateljski): Šta onda? Pa ti nisi nikoga ubio.

PEPI (nesiguran): Eh, mrtvi to ne znaju. Oni sigurno misle

da smo svi mi ubijali. Zato bih ja sve njih sahranio daleko. Daleko odavde.

PIPL: Gde?

PEPI: U nekoj drugoj, sasvim nepoznatoj zemlji. Što dalje... Tako daleko da nikada više ne mogu da se vrate ovamo.

SCENA 8.

(Bolesnička soba. Dugačak sto postavljan je za šest osoba. Na sred stola je činija sa hranom. Na čelu stola sedi Justus zadubljen u pisanje. Na suprotnoj strani od njega sedi Zero. Kašikom prebira po jelu, posmatra ispod oka Justusa. U sobu ulazi Zola, bez pozdrava, žurno prilazi stolu, sipa hranu u svoj tanjir i halapljivo jede. Justus je digao glavu, posmatra Zolu, nervozno lupka kašikom o sto. Najzad i Zoli postaje jasno zašto je Justus nervozan, podiže glavu.)

ZOLA (dobaci): Pop neće doći. (zatim nastavi da jede)

JUSTUS (nestrpljiv): Molim?

ZOLA: Nema ništa od popa.

JUSTUS: Šta? Odbio je?

ZOLA: Odbio je, ali vrlo učtivo. Zauzet je, kaže—treba da pretače vino.

JUSTUS (lupi pesnicom o sto): Boga mu! Kladim se, da nisi objasnio da je u pitanju važna sahrana.

ZOLA (prestaje da žvaće): Jesam. Ali pop je ostao pri svome da mora da pretoči vino, inače će vino da zaudara na bure, a to je veli, vrlo neprijatno.

(Pipl uđe u sobu, promrmlja nešto u znak pozdrava, pa sedne za sto. Justus ga ljutito odmerava, vrteći kašikom po tanjiru.)

JUSTUS: Gde si do sada?

PIPL (sipa u svoj tanjir jelo iz činije): Sa Sipkom.

USTUS: A gde je on?

PIPL: Ostao je (odgrize parče hleba): Sa nekom ženskom.
(*Justusova kašika prestaje da se vrti po tanjiru, Zola podiže glavu, njegove vilice koje su do tada vredno žvakale odjednom se ukoče. Pipl je taman prineo kašiku ustima, kad ugleda da ga Justus i Zola zaprepašćeno posmatraju. Ne shvata zbog čega je toliko zaprepašćenje njegovih prijatelja, ali odluču da je to stvar odraslih, pa pređe na glavnu temu.*)

PIPL: Mrtvačkih kola nema.

JUSTUS (negoduje): Nemoguće! Prosto nemoguće, svako civilizovano naselje mora da ima mrtvačka kola!

PIPL (slegne ramenima): Ovi nemaju.

JUSTUS (odgurne tanjir): E, lepo društvo (udari pesnicom c sto): Mi moramo da stvorimo mrtvačka kola! Boga mu, bez njih ne možemo da održimo sahranu!

ZOLA: Justuse, video sam u šupi... Stoje kolica na dva točka.

JUSTUS: Kolica? Taman posla! Nećemo, valjda, vući leš kao šinteri!

ZERO (gleda u svoj tanjira): A seljačke taljige?

(*Svi se prave kao da ga nisu čuli. Justus opet nervozno lupka kašikom po stolu.*)

PIPL (udari se dlanom po čelu): Znam! Seljačke taljige!

JUSTUS: Bravo, Pipl! Dobro si se setio! Tako je: taljige! Niko nam neće zameriti ako se u nedostatku kočija poslužimo taljigama.

ZOLA: Justuse, u gradu ništa ne daju besplatno. Šta ako kočijaš traži da naplati za Jojoov transport?

JUSTUS (siguran u sebe): Neka naplati (veoma zvaničan): Blagajniče!

ZOLA: Da?

JUSTUS: Koliko imamo u blagajni?

ZOLA: Ništa.

JUSTUS: Kako? Već smo sve potrošili?

ZOLA: Šta je tebi? Pa ništa nismo ni imali!

JUSTUS: U redu, ako nismo imali – imaćemo (poslovan):

Pipl, pero!

(*Pipl ga iznenađeno gleda.*)

JUSTUS (nestrpljiv): Šta zevaš? Daj!

(*Piplu drhte usne, ne daje pero, samo gleda u pod.*)

JUSTUS (zbunjen): I meni je žao... ali, vidiš i sam... nemamo drugog izlaza. Nekako moramo da platimo.

(*Pipl okrene leđa Justusu, čvrsto stežući u šaci naliv pero.*)

ZOLA (usteže se): Mogao bih ja nešto da priložim...

JUSTUS (začuden): Ti?

(*Zola zavuču ruku u džep, zatim diže perorez sa graviranom drškom u vis.*)

ZOLA: Ovo!

JUSTUS (podozriv): Zola, otkud tebi perorez?

ZOLA (zbunjen): Feferona, ona matora zmija, to jest, bolničarka, ostavila je...

JUSTUS: A ti si ga ukrao?!

ZOLA (lupi pesnicom o sto, revoltiran): Pa dokle ćemo da jedemo bez noža?!

JUSTUS: Slušaj, Zola—mi smo sad slobodni, moramo da se pridržavamo zakona koji vladaju u spoljnjem svetu. Još danas ćeš vratiti perorez Feferoni!

(*Zola zausti da protestvuje. Justus ga preseče pogledom.*)

JUSTUS: Ni reči više!

(*Zola besno baci perorez na sto.*)

JUSTUS (ustaje od stola, obraća mu se): Posle podne otići ćeš u magacin i zamolićeš narednika da nam pokloni jedan mrtvački kovčeg... ili nešto tome slično. Jesi li razumeo?! A Majšeov ručak odnesi u mrtvačnicu (značajno): Ceo ručak.

(*Pipl se veselo nasmeje.*)

Zola uzima Majšeov tanjir i zlovoljno gundjajući izadje iz sobe.)

JUSTUS (lupi Pipla po ramenu): Ti i ja idemo u potragu za taljigama (obradi se praznom stolu): Budite, gospodo, spokojni: imaćemo solidna mrtvačka kola.

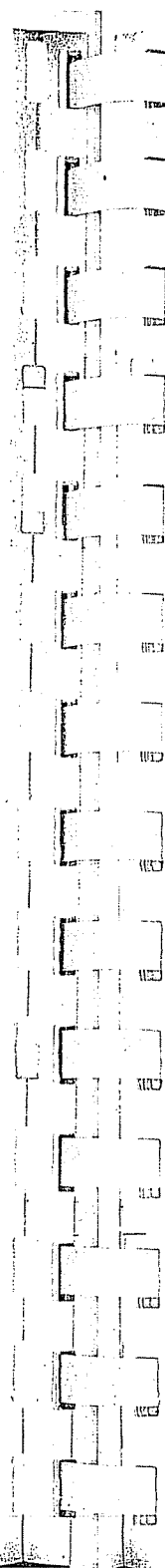
(*Justus i Pipl napuštaju sobu.*)

Zero ostaje sam, prilazi stolu, uzima perorez, pa ga sa osmehom na licu, strpa u džep. Zatim staje na čelo stola, nezgrapno imitira Justusa u stavu i govoru.)

ZERO: Gospodo, budite spokojni. Imaćete solidna mrtvačka kola!

(Zero se zabavlja, smeje se kao da ga trese groznica.)

ZAVESA

DRUGI DEO

SCENA 9.

(Soba u Kočijaševoj kući. Mala, polumračna soba, sa niskom tavanicom, sa starim rasklimanim nameštajem, za stolom, sede Kočijaš, Justus i Pipl. Kočijaš je prevalio šezdesetu. Njegova seda, čekinjasta kosa, neuredno štrči sa mršave, bradom obrasle glave.)

KOČIJAS: Ne. Taljige nećete naći. Sve su otišle u susedno selo. Prevoze za vojsku neku slamu.

JUSTUS: To znamo... Ali videli smo konja i taljige u tvojoj staji.

KOČOJAŠ (klimne glavom): Monika je moja kobila.

JUSTUS: Znači ti ne prevoziš slamu?

KOČIJAS: Ne. Oslobođen sam zbog bolesti.

PIPL: Šta ti fali, čiča?

KOČIJAS: Meni ništa, dete. Kobila je nešto sipljiva, a da sam ja bolestan – eh, ne bi me poštedeli. Sa ovom vojskom nema šale, cede nas dobro.

JUSTUS: Šta ćeš, stari, tako je to kad se rat izgubi.

KOČIJAS: Monika i ja ga nismo izgubili, jer ga nismo ni vodili (pažljivije osmotra svoje posetioce): Vi ste iz „Svetog Rafaela”, je l da?

(Justus potvrdno klimne glavom.)

KOČIJAS (začuđen): A šta će vama taljige?

JUSTUS: Umro je jedan od naših. Sutra mu je sahrana i...

KOČIJAS (prekine ga): I hoćete da ga Monika i ja vozimo na groblje... Ma pusti to stranče, Monika se plaši mrtvacu. Sećam se, prošle zime, vozili smo neke koje su postreljali. Umalo fras nije dobila. Tri dana nije uzela u usta ni jedno zrno zobi.

JUSTUS: Ne brini, mi joj nećemo pokazati mrtvacu (poverljivo): Znaš, nama je veoma stalo da našeg druga sahranimo kako to dolikuje nama, slobodnim ljudima. Razumeš?

KOČIJAS (zlovoljan slegne ramenima): Tja, odjednom je svima stalo da pokopaju mrtve, a za Moniku, znam to sigurno, neće biti mesta pod zemljom.

PIPL: Pa stari, Monika je kobila.

KOČIJAS (uvređen): Pa šta onda, dete? Ta kobila nije nikoga ugrizla ili ritnula u svom životu, a ipak su je već nekoliko puta hteli pojesti. Samo je nekim čudom preživela rat.

JUSTUS: Čekaj, stari (značajno): Nisam rekao najvažnije: mi ćemo ti dobro platiti.

KOČIJAS (nepoverljiv): Platiti? Vi? Hm... Čime?

(Justus trijumfalno izvadi naliv pero, stavi ga Kočijašu pod nos.)

JUSTUS (maše perom značajno): Ovim!

KOČIJAS (zapanjen): Time! Mani šalu, stranče, šta će mi to?

JUSTUS (takođe zapanjen): Kako – šta će ti? Pa to je fantastična vrednost!

KOČIJAS (slegne ramenima): Možda je negde vrednost.

Ovde nije. (ustaje)

(Justus i Pipl su ukočeni od zaprepašćenja.)

KOČIJAS: Kažem ja vama: okanite se toga posla, kome su sada potrebne sahrane, kakve vajde od toga (prijateljski): Bolje da popijemo po čašicu vina, a?

(Kočijaš stavlja na sto bokal sa vinom. Tog trenutka na vratima se pojavi Zero.)

JUSTUS (ustaje): Hvala, treba da idemo.

KOČIJAS (slegne ramenima): Vaša volja.

JUSTUS: Hajdemo, Pipl (kočijašu): Svako dobro.

KOČIJAS: Kamo sreće da je dobro, stranče.

(Justus i Pipl izlaze i ne pogledavši Zeroa.)

Zero priđe stolu i, bez reči, počne da toči vino u čaše.)

SCENA 10.

(Seoski drum. Nailaze Pipl i Justus. Justus je duboko zamišljen, Pipl je ljut.)

PIPL: Matori je izlapeo. On ne može da zna kolika je vrednost naliv pera?

JUSTUS (odsutan): Ne... Ne može da zna.

PIPL: Važno je da mi to znamo (posle kraće pauze)... Hoćeš opet da mi ga daš?

(Justus pruži Piplu naliv pero.)

JUSTUS: Možeš da ga zadržiš koliko hoćeš.

(Pipl oprezno stavi naliv pero u džep.)

PIPL: Ne brini, ja ću umeti da ga čuvam.

(Čute jedno vreme. Pipl je zadovoljan, Justus se duboko zamislio.)

PIPL (radoznao): Šta je, o čemu razmišljaš Justus?

JUSTUS (rezigriran): Neće nam biti lako. Nimalo lako, ništa nam ne uspeva. (najedanput nervozan) Gde li je sada taj Sipka?

PIPL: Pa u gradu. Hoćeš i ti tamo?

JUSTUS (odmahne glavom): Neću.

PIPL (začuden): Ali ti još nisi video grad.

JUSTUS: Šta mogu tamo da vidim? A i kud ću ovakav?

Ličim na odrpanca.

PIPL: Što? Pa ni oni ne izgledaju mnogo bolje.

JUSTUS: Neka. Prošetaću se kroz šumu. Hoćeš li sa mnom? Kladim se, da će ti se mnogo više dopasti nego u gradu.

PIPL (nećka se): Pošao bih, ali, znaš, obećao sam nekome da ću doći... u stvari, jednom dečaku.

JUSTUS (jako se uozbilji): Pipl, pazi s kim se družiš.

PIPL: On nije loš, Justuse. Samo je neiskusnan (znalački): Mlad je.

JUSTUS (klimne glavom): Dobro. Vрати se do večere (podize pogled ka nebu): Omorina je. Izgleda biće oluje.

(*Justus potapše Pipla po ramenu i pođe umornim koracima.*)

PIPL: Hoćeš da potražim Sipku?

(*Justus se okrene.*)

JUSTUS: Zašto?

PIPL: Reći ću mu da se odmah vrati.

JUSTUS: Neka, Pipl, nije potrebno. On će se svakako vratiti.

(*Pipl sačeka dok Justus ode, zatim, i on pođe hitrim koracima.*)

SCENA 11.

(*Soba kod Pepija. On sedi za stolom. Čita. U sobu uđe Pipl. Čutke zastane kraj vrata, a Pepi podize glavu.*)

PEPI: Zašto si došao tako kasno?

PIPL: Tražili smo taljige, znaš, za mrtvačva kola. Nigde ih nema.

(*Pipl se umorno svali u stolicu.*)

PEPI: Šta ćete sad da uradite?

PIPL (gleda u pod): Nemam pojma.

PEPI: Nemojte da pravite sahranu.

PIPL (digne glavu): Moramo (pogleda Pepija)... Hoćeš li da dođeš na sahranu?

PEPI: Ja vašeg druga nisam poznavao.

PIPL: Jojoa niko nije poznavao.

(*Sada Pepi sagne glavu i gleda u pod.*)

PEPI: Ne volim kad neko umre. A ti?

PIPL: Justus kaže da se sada više neće umirati.

PEPI: U ratu će se umirati.

PIPL: Rat je već sasvim prestao.

(*Pepi odmahne, digne glavu, pogleda Pipla pravo u oči.*)

PEPI: Ne sasvim. Moj učitelj je rekao da će uskoro opet biti rata.

PIPL: Tvoj učitelj mnogo laže. On te je prevario i za logore.

PEPI: Jeste, ali u ratove se dobro razume.

(*Pipl se koleba i najzad, izvuce iz džepa tablu čokolade, nespretno je pruži Pepiju.*)

PIPL: Doneo sam čokoladu...

(*Pepi ne učini ni najmanji pokret.*)

PIPL: Za tvoju baku.

(*Pepi uze čokoladu, ne gledajući u nju. Stavi je na sto i brzo je poklopi knjigom.*)

PIPL: I ovo.

(*Pipl stavi na sto kutiju cigareta.*)

PEPI: Moja baka ne puši.

(*Pipl izvadi cigaretu iz kutije i zapali. Pepi ga začuđeno posmatra.*)

PEPI: Smeš da pušiš?

PIPL (začuden): Zašto ne bih smeo (gurne kutiju prema Pepiju)... Uzmi.

PEPI (iznenada): Hajde da nas dvojica budemo prijatelji. Hoćeš?

PIPL (klimne glavom): Hoću.

PEPI: Viđa ćemo se svaki dan. Važi?
PIPL: Kad se završi sahrana oduzeće mi dozvolu za izlazak u grad.

PEPI: Pa nemoj da se vratiš u bolnicu. Možeš da ostaneš ovde (značajno)... Stalno.

PIPL (zapanjen): Da ostanem?

PEPI: Pa da!

PIPL (koleba se): Pa, ne mogu... Moram da idem kući.

PEPI: Pa ti nemaš kuću.

Pipl zbunjen, sagne glavu. Nelagodna pauza.

(Pepi nadalje pokušava da ispravi grešku: otvora orman, iz njega izvlači razne igračke, većinom olupine od igračkaka.)

PEPI: Vidi ovo! To je sve moje!

(Pipl ostane na mestu, bez reakcije posmatra Pepija.)

PEPI (izbacuje igračke iz ormara): Delićemo sve što imam...

(Orman je prazan. Pepi zadihano stoji pored velike hrpe igračkaka.)

PIPL (ravnodušan): Ne volim igračke.

PEPI (priđe Piplu, zaverenički): Ako ostaneš daću ti nešto što niko nema.

PIPL (nezainteresovan): Rekao sam da ne volim igračke?

PEPI (žurno šapuće): Ručne granate i bombe. Ima ih puno u podrumu jedne ruševine.

(Pipl zabezegnuto gleda u Pepija. Ovaj se zadovoljno smeška.)

PEPI: Oni balavci se igraju drvenim puškama, nas dvojica imamo prave (uhvati Pipla za ruku): Ostani, Pipl, molim te. Ne volim da budem sam.

PIPL: Da li ti poznaješ Sipku?

PEPI: Ne. Ko je on?

PIPL: I on kaže da se plaši, ne voli da bude sam.

(Pipl krene prema vratima. Pepi ga čvrsto steže za mišicu.)

PEPI: Kuda ćeš?

PIPL: Natrag.

PEPI: Sutra ćeš doći?

PIPL: Sutra je sahrana.

PEPI (zlovoljan): Jedva čekam da prođe ta sahrana.

(Pipl ponovo pođe.)

PEPI: Pipl!

(Pipl zastane, okrene se.)

PIPL: Da?

PEPI: Znam da ne voliš ono u podrumu, i zbog toga nećeš da ostaneš kod mene, je li?

(Pipl ćuti.)

PEPI: Ne brini, Pipl: zakopaću sve to pod zemlju. Na časnu reč!

PIPL: Sačekaj dok dovedem Sipku. On će ti reći šta s tim treba da uradiš.

(Pepi uz osmeh, prijateljski pruži ruku Piplu.)

PEPI: Do viđenja.

(Pipl odmahne glavom, blago odgurne Pepijevu ruku.)

PIPL: Ne volim da se rastajem.

(Pipl izađe iz sobe, Pepi neveselo sedne na pod, kraj razbacane gomile igračkaka.)

SCENA 12.

(Mrtvačnica. Majše sedi naslonjen na zid. Tiho pevuši, ne skidajući pogled sa stola na kome je pokriven Jojoov leš. Ulazi Zola. U ruci drži veliko parče kartona.)

ZOLA: Jesi li pojeo ručak?

MAJŠE: Nešto je ostalo. Hoćeš?

(Majše pruži činiju Zoli. Ovaj se nečka, reda radi.)

MAJŠE: Nisam gladan. Uzmi ti.

(Zola uzme činiju, sedne preko puta Majšea, jede.)

ZOLA (preko zalogaja): Nije ti dosadno?

MAJŠE: Nije.
ZOLA: Šta radiš?
MAJŠE: Čuvam Jojoa.
(Čute, Zola je zauzet jelom.)
MAJŠE: Kako je napolju?
ZOLA: Oblačno... Biće kiše (pokaže kašikom na karton):
Pogledaj, napravio sam posmrtnu listu.
(Majše uze parče kartona. Zagleda ga.)
ZOLA: Sviđa ti se?
MAJŠE: Lepa je.
ZOLA: Neka ostanе ovde, dok se Justus ne vrati.
(Zola je završio sa jelom, ustaje, pođe ka izlazu.)
MAJŠE: Kuda ćeš?
ZOLA: Da spavam.
MAJŠE (začuden): Zar nećeš u grad?
ZOLA (ravnodušan): Već sam bio.
MAJŠE (radoznao): Šta tamo ima?
ZOLA: O, pa svega. Ima puno izloga. I tako, svega... Ali ništa ne daju – onako, traže novac, čak i za hranu (odmahne rukom): Neću više ni da idem.
MAJŠE: A ljudi? Šta rade?
ZOLA (slegne ramenima): Pa, tako. Šetaju se, razgovaraju, jedu.
MAJŠE: Kao i pre?
ZOLA (klimne glavom): Da, baš tako. Kao i pre.
MAJŠE: A da li u gradu ima – crkve?
ZOLA: Ima. Bio sam u njoj. Morao sam, znaš da sam tražio popa.
MAJŠE: Bila je puna?
ZOLA: Crkva? Vraga! Nije bilo u njoj ni žive duše.
MAJŠE: Niko se nije molio?
ZOLA (nezainteresovan): Ja nikoga nisam video.
MAJŠE: A ti? Da li si se ti pomolio?
ZOLA (zapanjen): Ja? Glupost! Kome da se molim?
MAJŠE (zbunjen): Pa, bogu...

ZOLA: Hajde, Majše, ne lupetaj! Mene je to već odavno prošlo. Pre sam i ja bio blesav, svake nedelje išao sam na misu, čak u susedno selo, pa sam se molio, i pre setve, i pre žetve, i pre berbe, i-ha!

MAJŠE: Da li ti je to pomoglo?

ZOLA: Đavola mi je pomoglo!

MAJŠE: Ipak, varaš se ako misliš da bog ne postoji.

ZOLA: Ma, pusti to! Nemoj da me zasmejavaš!

MAJŠE (prekori ga): To nije smešno Zola, ja ga se bojim.

On je svuda stalno prisutan, na svakom mestu, uvek je spreman da nasrne i da uništi!

(Tog trenutka na ulazu se pojavi jedan od rekonvalescenta.)

REKONVALESCENT: Majše, došla je Feferona (i sa puno nade)... Da je oteramo, a?

MAJŠE: Pusti je.

(Rekonvalescent odlazi, a malo zatim ulazi Feferona.)

FEFERONA (sa prezrivim osmehom): Igrate se vojske, a? Da niste podetinjili?

MAJŠE (ljubazan): Molim? Izvolite?

FEFERONA (podsmešljivo ih gleda): Ko je "komandant" onih budalastih pajaca?

MAJŠE: Ja sam.

FEFERONA: Vi? (nasmeje se) Svašta. I šta čuvate? Leš?

MAJŠE: Jojoa.

FEFERONA: Moraćete da napustite svoj štab. Zove vas major.

MAJŠE (zabezeknut): Mene? Zašto?

(Feferona ne udostoji Majšea odgovorom, pride Jojoovom odru. Majše napeto prati svaki njen pokret.)

FEFERONA: Zašto mrtvac nije u kovčegu?

ZOLA: Nemamo ga.

FEFERONA (superiorna): Lepo. Pobili ste u ratu, a za vaše leševe nemate mrtvačke sanduke.

(Feferona ih odmeri s prezirom, zatim pođe ka izlazu, Zola

joj prepreči put, sa posmrtnom listom u ruci.)

ZOLA: Hteo sam da pitam... Gde mogu ovo da zalepim?

FEFERONA: Nigde. Zabranjeno je lepljenje objava na zidove!

ZOLA (uvređen): Ovo nije objava, ovo je posmrtna lista.

FEFERONA: Posmrtna lista? Budalaština, da smo za sve koji su ovde umrli lepili posmrtno liste, svi bi nam zidovi bili tapacirani takvim škrabotinama.

(Feferona pođe, na izlazu se ponovo okrene.)

FEFERONA (sa nebeske visine): Zapamtite: ovo nije azil za umobolne, već bolnica!

(Feferona se udalji, energičnim koracima.)

ZOLA (ozlojeđen): Guja! Ona nam se ruga.

MAJŠE (spokojan): Kad je bogu teško da podnese poraz, zašto bi to ljudima bilo lako?

SCENA 13.

(Nanitina soba. Mala, niska tavana soba u koju se jedva probija svetlost kroz omanji prozor. Uredna je, nameštena skromno: gvozdeni krevet prekriven ćebetom, stočić, orman, pohabana fotelja, mala polica.)

Nanita sedi zavaljena u fotelji, Sipka je kraj njenih nogu, na podu.)

NANITA (srče neko piće): Nekada sam i ja imala služavku, veliki stan, lep nameštaj, mnogo skupocenih haljina...

SIPKA: Bila si lepa?

NANITA (zadovoljna): Veoma.

SIPKA: Nisi ni sada ružna. Oči su ti lepe (nesiguran)...

Jesam li to već rekao?

NANITA (osmehne se): Jesi.

SIPKA : A za kosu?

NANITA: Jesi.

SIPKA: Za grudi?

(Nanita zavalja glavu na naslon od fotelje.)

NANITA (gleda ga, izazivački): Kada si poslednji put spavao sa ženom?

(Sipka ne odgovara, izvali se po podu na ledja. Njegov pogled uprt je u tavanicu.)

NANITA: Ne sećaš se?

SIPKA: Nekih se žena sećam.

NANITA: Voleo si ih?

SIPKA (osmehne se): Ne sve.

(Nanita sklizne sa fotelje, sedne na pod pored Sipke.)

NANITA: Da li bi mogao da voliš-mene?

SIPKA (ne skida pogled sa tavanice): Ja te volim.

NANITA (nagne se nad njim, smeši se izazovno): Zašto

lažeš?

SIPKA (i on se smeši njoj): Ti si mi dala da pijem i da

jedem.

NANITA: Voliš me samo zbog toga?

SIPKA: I zbog toga.

NANITA (stidljivo, ali i koketno): Ne poznaješ me. Ranije me nisi video.

SIPKA: Jesam, viđao sam te često.

NANITA: A gde to?

SIPKA: Pa, svuda.

NANITA: To nisam bila ja.

SIPKA (ljutne se): Bila je žena. Zašto ne bi mogla da budeš baš ti?

(Ćute, jedno vreme.)

NANITA: Kako se zoveš?

SIPKA (podigne se i sedne): Sipka.

NANITA: Neobično ime.

SIPKA: Logoraško (izvadi muštiklu iz usta i stavi je na dlan): Znači - muštikla.

NANITA: Otkada je imaš?

SIPKA: Odavno.

NANITA (ispruži dlan): Volela bih da mi je pokloniš.

(*Sipka se strese, stisne muštiklu u šaku, naglo se diže s poda.*)

NANITA: Nećeš?

(*On stavi ruku s muštiklom u džep, okrene leđa Naniti.*)

SIPKA: Neću.

NANITA (gleda ga, naslanja glavu na fotelju): Više voliš tu muštiklu, nego mene.

(*Sipka joj priđe, spusti ruku niz njenu kosu.*)

SIPKA: Volim vas podjednako.

(*Nanita hitro uzme Sipkinu ruku i pritisne je na svoje grudi.*)

NANITA: I ja volim tebe... Sipka.

SIPKA: Znam. Dala si mi da pijem i da jedem.

NANITA (koketno se smeši): Mogu da ti dam mnogo više...

SIPKA (oslobodi svoju ruku): Ne treba preterivati, Nanita (prilazi polici, razgleda predmete na njoj: komad kamena, parče drveta, komadić platna): Šta je ovo?

(*Nanita se diže sa poda, priđe Sipki, pa s police uzme komad kamena u ruku.*)

NANITA: To je ostalo od naše kuće... (pokaže parče drveta)... Ovo je od nameštaja... (zatim uzme komadić platna): Moja omiljena haljina...

SIPKA: Čuvaš otpatke?

NANITA (izazovno): Zašto ne baciš muštiklu?

SIPKA: Muštiklu sam poneo iz logora.

NANITA (odlučno): U redu, Sipka, baciću ovo smeće! Uništiću ga onog dana, kada ponovo budem imala sve!

SIPKA (ruga se): Nameštaj, služavku, haljine?

NANITA: Ne! Ne samo to.

SIPKA: Šta još?

NANITA: Sve!

SIPKA: Šta?

NANITA (zbunjena): Ne znam...Sada možda ne znam...Ali moram da imam! Moram da počnem ponovo (učuti, gleda ga kao da traži saglasnost za ono što joj se mota po glavi): Možda... Da počnemo zajedno...

(*Sipka uzme Nanitu za ruku i vodi je pred prozor.*)

SIPKA: Pogledaj. Vidiš one ruševine (grubo): To ruglo svemu smeta.

(*Nanita okrene leđa prozoru.*)

NANITA: Nas dvoje nikome ne smetamo!

SIPKA (klimne glavom): Da. Dotle dok ništa nemamo i dok ne budemo zajedno.

NANITA (prkosno): Mi možemo da budemo zajedno!

SIPKA (cinično): Večno?

NANITA: Koliko večno od nas zavisi?

SIPKA: A kad prođe, Nanita?

NANITA (odvažno): Ne zanima me!

SIPKA: U redu. A moja večnost je moja prošlost.

(*Nanita ćutke obori glavu, priđe krevetu i sedne na njega. Ćute jedan trenutak.*)

NANITA (molećivo): Zašto stalno govorimo o prošlosti? Nje više nema. Mi smo tu... zajedno smo... možemo i da se svađamo... zar ne? (smeši se, ispruži ruku prema Sipki)... Dođi...

(*Nanita se izvali na krevet, Sipka priđe bliže, stane kraj kreveta.*)

NANITA: Ovde...

(*Sipka sedne na krevet.*)

NANITA: Lezi, kraj mene.

(*Sipka se ne pomera.*)

NANITA (otkopča prvo dugme na haljini): Nećeš da spavaš sa mnom?

SIPIKA (nasmehi se): Nisam pospan.

NANITA (podigne se na laktove, ispitivački): Hoćeš da me mučiš?

SIPKA: Zbog čega?

NANITA: Zbog "Nanite". (skriva glavu iza Sipkinih leđa)

Nisam znala... Nisam verovala pričama! Nije me zanimalo, bila sam sebična... Znam, kriva sam...

(Sipka se okrene prema njoj, nežno podiže njenu glavu u visini svog lica.)

SIPKA: Ti nisi kriva.

(Čute trenutak, gledaju se.)

NANITA: Zar me ne želiš?

SIPKA (klimne glavom): Osam godina.

NANITA (plaho): Želela bih...

(Sipka blago stavi prst na njene usne.)

SIPKA: Ne! Ne sve odjednom.

NANITA (uzme njegovu ruku, ljubi je): Želim da te učinim srećnim... Možda mogu? probaj... učini to! sad... sad... (ljubi ga po licu)... isplati se... videćeš.

SIPKA (smrknut, nežno je onemogućući da ga ljubi): Video sam!

(Trenutak se samo gledaju.)

NANITA: Ti ne želiš da zaboraviš?

SIPKA: A ti?

(Ona se izvlači iz njegovih ruku, opruži se na krevet, on legne na pod kraj kreveta.)

NANITA: Moraćemo da zaboravimo: tužnu Nanitu i nesrećnog Sipku.

SIPKA: Hokus-pokus, ne postoji više tužna Nanita...

NANITA: Hokus-pokus, ne postoji nesrećni Sipka...

(Njih dvoje, leže na leđima, svako na svom mestu, nepokretni. Nadalje, oni se prepuštaju fluidu koji njima vlada, razgovor je opušten i dremljiv.)

NANITA: Tako bih volela da budemo nežni.

SIPKA: I ja bih voleo.

NANITA: Nemoj da me miluješ po kosi, stidim se. Gruba je.

SIPKA: Moji prsti su grubi.

NANITA: Nekada sam bila lepa...

SIPKA: I sad si lepa.

NANITA: Sada sam nekako stara... baš stara...

(Duga pauza, čini se da su utonuli u san. Možda i jesu?..)

Bljesak munje osvetli polumračnu sobu. Snažna grmljavina trgne ih iz dremeži, Nanita prestrašeno skoči sa kreveta.)

NANITA: Sipka! Čuješ?

SIPKA: Čujem, grmi...

(Nanita je sišla sa kreveta, zajedno su na podu, zagrljeni.)

NANITA (s olakšanjem): Obična grmljavina... uplašila me...

SIPKA: I mene.

HANITA: Sanjala sam.

SIPKA: Lepo?

NANITA (izmišlja): Možda?... Velike, tamne senke nestaju... nema ruševina... Na krovovima cveće... svuda cveće... nijedna ruševina... prelazim svetlucavi most... (podigne glavu)... Volela bih da snovi traju večno?

SIPKA: Ima i ružnih snova.

(Sipka ustane.)

NANITA (zacvili): Ne, Sipka... Ne idi!

SIPKA: Moram. Drugovi me čekaju.

(On priđe prozoru, gleda u sumorne ruševine. Nanita se diže sa poda.)

NANITA (pobrana): Doći ćeš opet?

SIPKA: Sprema se oluja...

(Sipka se okrene vratima i izađe iz sobe, ne osvrnuvši se.)

SCENA 14.

(Majorova kancelarija. Uobičajeno sivilo, pisaći sto i nekoliko stolica. Major stoji kraj prozora, leđima je okrenut vratima. Puši. Povremeno blesne munja i dopre zvuk udaljene grmljavine. Majše, sa vidljivim strahopoštovanjem, otvara vrata, zbunjen, smušen. Trepće očima, nenaviknut na svetlost. Vreme prolazi, Majše se ne pomera sa vrata. Major se okrene, primeti Majšea.)

MAJOR: A? Vi ste došli?

MAJŠE: Ja? (klimne glavom): Da.

(Major priđe pisacem stolu, pa pokaže na jednu stolicu.)

MAJOR: Pa... sedite, gospodine... khm?

MAJŠE: Majše.

MAJOR: Gospodine Majše, sedite.

(Majše priđe najbližoj stolici, sedne na njenu ivicu. Majše se smeši.)

MAJOR (lupka rasejano prstima po stolu): Tako znači.

MAJŠE: Zdrav.

MAJOR: Vrlo dobro (sedne za pisaći sto): Uskoro možete da idete kući.

MAJŠE (klimne glavom): Vrlo dobro.

MAJOR: Šta ste vi bili?

MAJŠE: Logoraš.

MAJOR (odmahne rukom): Pre...

MAJŠE: Moj otac je bio rabin.

MAJOR (rasejan): Tako znači... Vaš otac je bio rabin... Hoćete?

(Major pruži Majšeu kutiju sa cigaretama. Sa blagonaklonim osmehom, Majše priđe pisacem stolu, uzme cigaretu. Major mu pripaljuje. Majše ponovo sedne na ivicu stolice, nespretno pučka, osmeh mu ne silazi sa usana. Major ne zna kako da počne.)

MAJOR (s naporom): Ta vaša sahrana... Znete... Hm? Ja vas razumem, ali treba i vi da razumete mene.

MAJŠE (klima glavom): Treba.

MAJOR (smelije): Ja sam, pre svega, lekar. Ali sam i vojnik. Moram da izvršavam naređenja.

MAJŠE: Morate.

(Major naglim pokretom otvori fijoku pisacjeg stola. Izvadi iz nje gomilu akata.)

MAJOR (maše aktima): Evo, pogledajte! Sve sama naređenja! A ovo... (podigne u vis list hartije): Pismena naredba da se leševi u bolnicama moraju pokopati odmah, da ne bi došlo do

infekcije, zaraze, i tome slično. Razumete?

(Majše se zakašlja, pa rukom odstrani dim ispred očiju.)

MAJOR: E, pa? Danas je bila vojna inspekcija u susednom mestu. Sutra će sigurno doći i kod nas. A šta onda ako pronađu leš u mrtvačnici? Leš star preko jednog dana!

(Majše je narastao pepeo na cigareti. Ne zna šta će s njim: pepeljara na pisacem stolu mu je predaleko, zabrinuto se osvrće.)

MAJOR: Obećao sam vam, ali vidite i sami, ta iznenadna inspekcija (raširi ruke): Šta mogu (ustane): Vi ćete vašim, drugovima objasniti, zar ne?

MAJŠE (predusretljiv): Hoću.

MAJOR (odahne): E, pa onda... poslaću bolničare po leš.

MAJŠE: Zašto?

MAJOR: Leš se mora pokopati još danas. Odmah!

MAJŠE (dobročudno se smeška) Sahrana je sutra.

MAJOR: Sutra dolazi kontrola! Ako nađu leš, kazniće me zbog prekršaja.

MAJŠE (začuden): Vas?

MAJOR: Mene, naravno! Je li vam sad jasno?

MAJŠE: Sad (klimne glavom): Jeste.

MAJOR: (s olakšanjem): Poslaću bolničare.

MAJŠE: Zašto?

(Major se jedva uzdržava, nestrpljiv je.)

MAJOR: Slušajte, gospodine...

MAJŠE: Majše.

MAJOR (oštro): Gospodine Majše! Ako ne predate mrtvacu bolničarima, alarmiraću stražu! Znete li šta to znači?

MAJŠE (klimne glavom): Znam šta znači.

MAJOR: Bolje je da se ne svađamo.

MAJŠE (uz širok osmeh): Bolje je.

MAJOR: Znači sporazumeli smo se?

(Majše ustane i pođe. Pred vratima se okrene, sa lica mu je nestao osmeh.)

MAJŠE: Jojo je naš mrtvac.

(Otrese pepeo sa cigarete na patos, zatim izađe.)

SCENA 15.

(Soba kod kočijaša. Slaba, škiljava sijalica osvetljava sobu. Zero i Kočijaš sede za stolom. Na stolu je bokal sa vinom. Ispred sabesednika po jedna velika čaša. Kočijaš je pripit, ali se drži sigurno, Zero je pripit, udarilo mu u glavu.)

ZERO (lupi dlanom o sto): Tvrdim opet, i po sto puta tvrdim: za slabiće nema opstanka (s gađenjem): I tvoja kobila je fuj! Pravi mekušac...

KOČIJAŠ: Ama, ne žesti se, pustimo jadnicu da se odmori, dosta je patila.

ZERO: Prema životinjama treba biti strog! Moraju da očvrсну!

KOČIJAŠ: Ja ne volim bič, stranče. U mojoj kući ga nećeš naći.
(Zero ustaje, nogom odgurne stolicu, zaklati se, pa se osloni na sto pesnicama.)

ZERO: Nećeš da tučeš, ha?! (Obiđe sto i stade pored Kočijaša): A kad bi došli i rekli... (naglašava svaku reč): Premlatićemo tebe starkeljo, ako ne biješ svoju kobilu (pobedonosno): Šta bi onda uradio, a, šta?

KOČIJAŠ (spokojan): Pa, ako ne bi moglo drukčije neka me biju.

(Zero se smeje, sedne na sto, unese se Kočijašu u lice.)

ZERO: Jesu li tebe ikada tukli, stari?

KOČIJAŠ: Ne sećam se.

(Zero skoči sa stola, zatetura se.)

ZERO: Nisu! Kunem se da nisu! Inače bi se sećao, još kako bi se sećao (dograbi čašu sa vinom, iskapi je do dna): A meni, vidiš! Meni! Šta sve meni nisu radili (unese se u lice Kočijašu) mogao bih danima da pričam...

KOČIJAŠ (slegne ramenima): Tja... bio je rat.

(Zero se primiri, njegov se gnev stišao.)

ZERO: Da, naravno. Imaš pravo... rat (dogega do svoje stolice, svali se u nju)... Kakav bi to bio rat kad niko nikoga ne bi tukao?

(Kočijaš uzme bokal, natoči vino u čaše.)

KOČIJAŠ: Pa, ne bi baš moralo...

ZERO (lupi pesnicom o sto): Kad je rat – mora se (smirenije): Neko bije zato što mu se to dopada, a neko jer mora. A zar je to isto! Reci, je li to isto?

KOČIJAŠ: Kad bi mene tukli, bilo bi mi isto.

(Zero ustaje, naginje se preko stola i potapše Kočijaša po ramenu.)

ZERO (ceri se pijano): Ti si mudar starac. Trebalo bi da nam pomogneš.

(Kočijaš otpije gutljaj vina, obriše rukavom usta, zatim odmahne glavom.)

KOČIJAŠ: Neću.

ZERO: Čuješ ti mene, ne zaprdevaj! Dođi sa Monikom na sahranu.

KOČIJAŠ (mrzovoljno odgurne čašu): E, za boga miloga? Šta si se okomio na moju sirotu kobilu, ostavi je na miru! Rat se završio.

ZERO: Rat se završio – veliš? Završio se, a?! Varaš se, stari, grdno se varaš! Traje rat!

(Zvuk grmljavine dopre do njih, Zero se uznemiri, pruža ruku prema vratima.)

ZERO: Čuješ? Tamo? Čuješ, kako tutnje topovi?!

KOČIJAŠ (smiren): To je grmljavina, stranče.

ZERO (pobesni): Ma šta kažeš? Grmljavina? Znači ne pucaju više? Prestala je paljba? Zamukli su topovi, a, a, (patetično): Rat je završen! Nema više rata (podigne u vis čašu): Zaboravimo rat! Zaboravimo sve! Živeli (iskapi čašu, dotetura do Kočijaša i stavi prst na usta): Pssst... Ako te neko pita – ti ništa ne znaš, ništa nisi video, razumeš? Pravićemo se kao da se ništa nije desilo...

KOČIJAŠ (klima glavom): Tako je, stranče, imaš pravo: ružno treba što pre da se zaboravi.

ZERO (lupi čašom o sto): A ko prvi treba da zaboravi? Ko?! Pobjednici svoju pobjedu – ili pobeđeni poraz (naglo učuti, zagleda se pred sebe)... A ja? Šta ću ja? Šta ja treba da zaboravim? (Zuri

pred sebe i tetura do stola, svali se u stolicu, jeca): Molim te, stari...
Učini to... učini meni... molim te, dođi na sahranu...

(Kočijaš gubi strpljenje, ljutito lupi šakom po stolu.)

KOČIJAŠ: Dosta te sahrane! Dosta! Neću da idem! Neću
– i kvit!

ZERO (cvili): Razmisli...

KOČIJAŠ (tvrdoglav): Ne! Monika neće da vuče mrtvac!
(Udari praznom čašom o sto)... Ne, ne i ne!

ZERO: Da ti objasnim...

KOČIJAŠ: Neću više da te slušam! Idi!

(Zero se dotetura do prozora, pa se zagleda napolje.)

ZERO: Ne mogu da idem nigde. Napolju je oluja.

KOČIJAŠ: Eto, vidiš: pašće kiša. Nema ništa od sahrane!
(Zero se vrati na svoje mesto.)

ZERO: Ništa ti ne znaš, na sahrani je lepše kad pada kiša.

Kiša i sahrana – slažu se. (pruži praznu čašu): Još!

KOČIJAŠ (nabusit): Ne dam!

ZERO: Malo.

KOČIJAŠ: Ni kap!

ZERO: Onda daj da jedem.

KOČIJAŠ: Nemam!

ZERO: Jedan zalogaj.

KOČIJAŠ: Ništa nemam.

*(Zero se zamisli, klata se u mestu, zatim teškim koracima
priđe Kočijašu. U ruci drži perorez. Njegovo sečivo upereno je u
Kočijaševe grudi.)*

ZERO: Nemaš – ili nećeš da mi daš?

KOČIJAŠ: Stranče, znaš li ti šta je glad?

ZERO (zuri u svog domaćina) Glad? Rekao si – glad? I,
gladujete?! Vi? (prasne u smeh)... Gladuju! Oni gladuju!

KOČIJAŠ (besan): To nije smešno.

(Smejući se neprestano, Zero se dotetura do stolice.)

ZERO (kroz smeh) Smešno je! Đavolski je smešno... (naglo
se uozbilji i ispravi, svom snagom lupi dlanom o sto, likuje)... Doći
ćeš na sahranu, stari! Doći ćeš zajedno sa Monikom, kunem ti se!

SCENA 16.

*(Bolničko dvorište. Na nebu povremeno bljesne munja.
Vetar je sve jači. Odred vojnika, na čelu sa Vodnikom, korača preko
ledine, prema bolničkoj kapiji. Ulazi u bolničko dvorište. U njemu,
ispred ulaza u mrtvačnicu, postrojen je kordon rekonvalescenata.
Među njima su Justus, Majše, Sipka, Zola, Pipl. Stoje ćutke, bez i
jednog pokreta, – kao da u njima nema života. Liče na strašila, na
koja su okačeni široki bolesnički mantili.)*

*(Odred vojnika staje na nekoliko koračaja od nemog kor-
dona. Iza vojnika su Klempa i Piktija. U rukama drže prazna
nosila. Vodnik istupi napred, daje znak bolničarima da pridu.
Piktija i Klempa oprezno pođu prema ulazu u podrum. Pred kor-
donom zbunjeno zastanu.)*

VODNIK (odsečno): Propustite bolničare!

*(Munja bljesne, a grmljavina potrese nebo. Kordon ostaje
monolitan.)*

VODNIK: Imam naređenje da upotrebim silu u slučaju
neposlušnosti!

*(Vodnik se okrene prema odredu i daje znak rukom.
Vojnici se prestrojavaju u strelce. Stroj krene napred. U kordonu
rekovalescenata, niko se ne pomera. Vojnici neodlučno zastanu,
njihovi pogledi uprti su u Vodnika. Ne znaju šta da čine. Prema
Vodnikovom držanju može se zaključiti da to ni on ne zna. Vodnik
pogleda na svoj ručni sat.)*

VODNIK: Dajem vam dva minuta da se razidete!

*(Vodnik ne skida pogled sa sata. Vojnici se nervozno
premeću s noge na nogu. Njihovi pogledi su uprti čas u pretpostavljē-
nog, čas u nebo koje sve češće šaraju munje. Piktija i Klempa se
oprezno povlače iza vojnika. U kordonu prugastih mantila nema
ni najmanjeg pokreta. Vetar kao da je pomahnitao.)*

VODNIK (nespokojno): Još minut...

*(Tajac. Vodnik nadlakticom obriše znojavo čelo, dok na
satu uznemireno prati put sekundare. Najzad, spusti ruku.)*

VODNIK (muklo): Vreme je isteklo.

(Vodnik baca očajnički pogled na vojnike, kao da od njih očekuje spas. Vojnici gledaju u zemlju ili u stranu: niko od njih ne baca pogled na čutljivi kordon.)

VODNIK (muklo): Dakle?

(Odjednom snažna grmljavina zagluši sve. Istog trenutka počinje silovit pljusak.)

KLEMPA: Kiša!

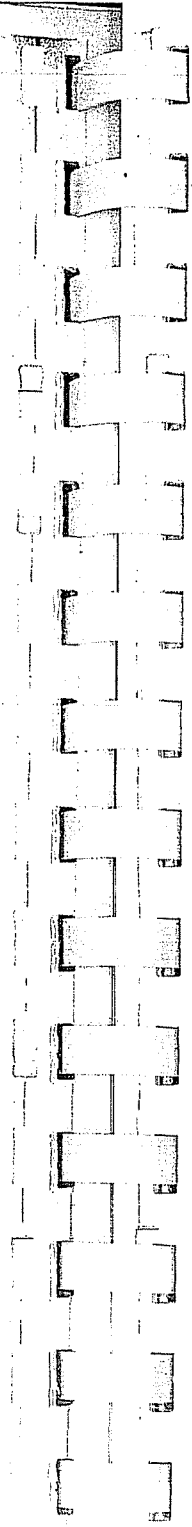
PIKTIJA: Kidaj!

(Bolničari beže prema zaklonu.)

Vodniku ne smeta kiša, radosno diže ruku i hitrim koracima potrči u zaklon. Za njim, i vojnici, složno potrče prema zaklonu.

Kordon prugastih mantila stoji nepomičan. Oluja dostiže kulminaciju...)

ZAVESA

TREĆI DEO

SCENA 17.

(Mrtvačnica. Pokisli članovi Odbora za sahranu, šćućureni u polumraku. Spolja, dopiru šumovi oluje. Jedino je Justus u pokretu, nervozno kruži po podrumskoj prostoriji.)

JUSTUS: No? Šta je? Što ste se ukipili?!

ZOLA (zlovoljan): I šta treba da radimo?

JUSTFS: Treba da radimo! Sutra je sahrana, a posla preko glave! Kladim se, da ni posmrtnu listu nisi napravio.

ZOLA: E, jesam! Majše gde si je ostavio?

(Majše iz ugla mrtvačnice donese posmrtnu listu. Zola diže u vis veliko parče kartona.)

ZOLA (trijumfalno): Pogledajte!

JUSTUS (ljutit): Boga mu! Pa ovo nije crni okvir!

ZOLA: Nije bilo crnog mastila. Konačno, šta fali zelenom okviru? Baš lepo pristaje uz crvena slova.

JUSTUS: Glupost! Posmrtna lista treba da ima crni okvir i crna slova. Crna boja je znak žalosti. Je li tako, Sipka?

SIPKA: Tako je nekad bilo.

JUSTUS: Dobro, okvir... ali, dozvoličete, crvena slova...

ZOLA: Šta mogu? Pipl nije hteo da mi pozajmi naliv pero.

JUSTUS: Dobro, dobro. Pročitaj nam tekst.

ZOLA (čita): Sutra u četiri posle podne održaće se velika sahrana pokojnog nam Jojoa bivšeg logoraša koji umre ovde sasvim iznenada. Molite se svi koji ste zdravi i umete da hodate, da uzmete učešća u sahrani. Pokojnikova sahrana će se izvesti na groblju. Odbor za sahranu pri bolnici „Sveti Rafael.” (Posle značajne pauze, zadovoljno): No, kako vam se dopada?

JUSTUS: Užasno! Pa ovo je pravo huljenje na pokojnika! Kaži, Sipka!

SIPKA: Meni se dopada.

JUSTUS (odmahne rukom): U redu, sad daj šta daš. Važno je da imamo posmrtnu listu. (Zoli): Hajde, zalepi je na vidno mesto!

ZOLA: Kako? Pa ne mogu da izađem dok traje opsada!

PIPL: Misliš da će vojnici doći? Ponovo?

ZOLA: Nego! Eto njih – čim prestane oluja!

PIPL (zvizne): Biće gužve!

(*Justus skida naočare, pažljivo ih briše.*)

JUSTUS: Hm, da... plašim se da su oni ipak jači od nas. Šta ti misliš, Sipka?

SIPKA: Od nas su jači, ali protiv nas – pitanje?

JUSTUS: U svakom slučaju, ne možemo da se tučemo sa njima.

PIPL (razočaran): Znači, daćemo im Jojoa?

JUSTUS: Nipošto!

ZOLA: E pa, šta onda?

JUSTUS (ozlojeđen): Pa šta? Pa šta? Zašto stalno mene pitate? Nisam ja vojskovođa, već predsednik odbora za sahranu!

(*Majše se meškolji na svom mestu.*)

MAJŠE (s ustručavanjem): Predsedniče... Smem da kažem?

JUSTUS (blagonaklono): Govori.

MAJŠE: Hajde da štrajkujemo glađu.

(*Zola đipi sa svog mesta, kao oparen.*)

ZOLA: Šta?! Jesi li ti, Majše, šenuo?!

JUSTUS (gladi svoju bradu i misli): Hm... da vidiš, to i nije tako loš predlog.

ZOLA: Vraga nije! Da ne jedemo? Zar mi? Pa na takvu ludost niko od naših neće pristati! Bolje je onda da se bijemo – pa nek pukne kud pukne!

(*Spolja se začuje oštar zvižduk. Svi se umire.*)

MAJŠE: Ko je?

GLAS: Vođa straže!

MAJŠE (Justusu): Vođa straže.

JUSTUS: Šta se desilo?

MAJŠE (viče): Šta se desilo?

GLAS: Dolazi major!

MAJŠE (Justusu): Dolazi major.

JUSTUS (uzbuđen): Sa vojskom?

MAJŠE (viče): Sa vojskom?

GLAS: Sam. Šta da radimo?

MAJŠE (Justusu): Sam. Šta da radimo?

(*Justus pogleda u Sipku. Ovaj spokojno klimne glavom.*)

JUSTUS: Propustite ga!

(*Svi pogledi su upereni u vrata. Posle kraćeg vremena na njima se pojavi Major.*)

MAJOR (baci pogled oko sebe): No, gospodo, lepu ste mi čorbu zapržili.

JUSTUS (jetko): Mi smo se držali dogovora, a vi ste pogazili svoju reč. Vi – oficir.

MAJOR: Gospodine, ja nisam samo ratnik.

JUSTUS: A mi nismo više stoka!

MAJOR (strpljiv je): Ako inspekcija sutra otkrije leš, ja ću biti kažnjen, a ne vi. Meni će oduzeti odsustvo, a ne vama.

JUSTUS (strog): To nije naša krivica.

MAJOR: Gospodine, treba da mi verujete: ja tri godine nisam video svoju porodicu.

JUSTUS: A ja svoju, punih pet godina.

MAJOR: Ipak, vi ćete vaše porodice pre videti nego ja svoju.

SIPKA (odmeren): Nema svako porodicu, gospodine majore.

(Major pogleda Sipku, izvadi iz kutije sa cigaretama jednu, pa je polako pripali.)

MAJOR: U redu, shvatam vas, ali ne vidim razloge zbog kojih ne biste mogli sahraniti leš večeras. Možete i tako vašem drugu odati poslednju počast.

JUSTUS: Jojoovo mesto je na groblju, a ne na đubrištu.

MAJOR: Njemu je sasvim svejedno gde će počivati.

SIPKA: Jojou je svejedno i to što smo mi živi, i to, što i dalje treba da živimo! A vama, gospodine majore? Da li je i vama svejedno?!

(Major i Sipka se jedno vreme ćutke gledaju. Čuje se samo pljuštanje kiše.)

Najzad, Major naglim pokretom baci polupopušenu cigaretu i energično je zgazi.)

MAJOR: Konačno – neće mi to biti prva kazna!

(Sipka se prijateljski osmehne. Major mu uzvratil osmeh i pođe prema izlazu. Justus mu prepreči put.)

JUSTUS (isprsi se): Primam na sebe vašu odbranu!

MAJOR (iznenađen): Vi? Da niste, možda, bili pravnik?

JUSTUS (dostojanstven): Ja jesam pravnik.

MAJOR: Hvala. Na žalost, neću moći da koristim pravnu pomoć (obradi se svima): Možete da srušite barikade.

(Pipl poskoči od radosti. Major pruži ruku Justusu, ovaj iznenađen časak gleda u ispruženu ruku, zatim je čvrsto stegne.)

MAJOR: E, pa – ja sam održao reč. Sad je red na vas. Pazite: sutra...

JUSTUS: U četiri, i ni minut kasnije!

(Major klimne glavom, pođe prema izlazu, zastane na vratima. Dvoumi se.)

JUSTUS: Još nešto?

(Major se koleba, ne nalazi prave reči da izrazi svoju misao. Najzad, se odluči.)

MAJOR: Pa, želim vam srećnu sahranu.

(Major brzo izađe. Justus lupi dlanom o dlan.)

JUSTUS: Gospodo, uspeli smo! (Piplu): Idi, obavesti ostale.

Neka se vrate u sobe.

(Pipl hitro pođe.)

ZOLA: Ne zaboravi večeru!

(Pipl ode. Justus zadovoljno trlja ruke.)

JUSTUS: Tako. Gotovo je!

ZOLA: Đavola je gotovo! A mrtvačka kola? A pop? A mrtvački sanduk? (Odmahne rukom): Ako ovako nastavimo, ništa nećemo uraditi.

JUSTUS: Ni govora! Sahranu moramo održati! To je pitanje časti!

ZOLA: Dali su nam kratak rok.

JUSTUS: Pristali smo i sad nema više nazad!

ZOLA (malodušan): Nećemo uspeti.

(Zoline zloslutne reči kao da je htela da potvrdi i sama stihija: munja blještavo osvetli mrtvačnicu, a odmah zatim, prolomi se snažna grmljavina. Istog trenutka, na ulazu se pojavi Zero. On je mokar, sa njegovog neobrijanog lica cedi se voda. Zero čini širok pokret rukom.)

ZERO: Gospodo, mrtvačka kola su spremna!

(Zero nesigurno kroči u mrtvačnicu.)

ZOLA (prezrivo): Mrtav pijan.

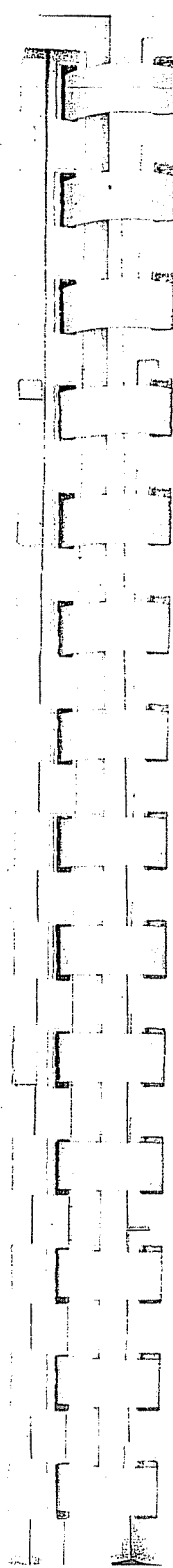
JUSTUS: Pijani mrtvac.

ZERO (pokaže prstom u njegovom pravcu): Mrtvac, kao i vi, gospodine Justuse (iskezi se Zoli): Kao ti, Zola (zatetura prema Jojoovom odru): Kao Jojo... (Načini širok pokret rukom): Svi mi! Sve sami – mrtvac! Mrtvac na odsustvu, gospodo...

JUSTUS (Zoli, odsečno): Izbaci ga!

(Zoli se naređenje ne dopada, nevoljno se meškolji na svom mestu.)

ZERO (stavi prst na usta) Pssst... Mrtvačka kola posebno

za vas, kolica na četiri točka, sa kobilom, da da (kezi se): Sa neurasteničnom kobilom (zagrcne se, pa ponovo stavi prst na usta): Pssst! Kobila se plaši mrtvacu, ne sme da vidi nikog od nas! Sirota kobila dobiće fras (prasne u smeh, pa se uozbilji): Znete ko je nabavio mrtvačka kola? Zero! Čujete?! Vaš šugavi Zero! Gospodo (unesu se Justusu u lice, ovaj sa gađenjem okrene glavu): Ti si glup – "predsedniče", zaboravio si ovo (lupi šakom po stomaku): To! To! (Okrene se ostalima): Ždranje, gospodo! (Justusu, prezrivo): Ždranje, a ne – naliv pero!

(Zeroove reči su pobudile pažnju, nestrpljivo se isčekuje šta dalje ima da im saopšti. Iako pijan, Zero je svestan utiska koji su ostavile njegove reči.)

ZERO (podrugljivo): Šta je? Možda ne želite da me slušate? Hoćete da začepim odvratnu gubicu? Dobro, dobro... (samom sebi)... kuš, Zero! Na svoje mesto, pseto šugavo!

(Zero, tetura do Jojoovog odra. Svi čute i niko se ne pomera.)

ZERO: Pssst... Grobna je tišina – po vašoj želji, mrtvacu.

ZOLA (razdražen): Prebiću ga, majku mu. (nasrne na Zeroa)

(Iznenada, u Zeroovoj ruci zablista sečivo peroreza. Zola iznenađeno ustukne. Zero prasne u smeh i baci perorez kraj Zolinih nogu. Zola se koleba. Zero pođe prema njemu. Zola se sagne, dograbi perorez i zamahne njim na Zeroa...)

SIPKA (vikne): Miruj!

(Zola se ukopa, perorez, iz njegove šake, padne na pod. Zola okrene leđa Zerou. Ovaj ponovo prasne u grohotan smeh. Prisutni čute, niko se ne pomera.)

ZERO (priđe Jojoovom odru): Ti si Jojo pametan mrtvac...

Plaćanje može i u naturi, svim što je za ždranje! Ujutru treba odneti tom starkeji hranu i stvar je uređena, razumeš? (Okrene se, ostalima): Eto vam! Imate mrtvačka kola! Možete da pljujete na pokojnog Zeroa (dotetura do izlaza i ponovo se okrene)... Gospodo mrtvacu...

(Zero izađe. Jedno vreme u mrtvačnici vlada tajac.)

JUSTUS (plane): Šta je? Što čutate?! Sipka, vadi tu muštiklu iz usta i kaži već nešto!

SIPKA: Hm... Izgleda tom kočijašu često krče creva.

JUSTUS: Pa onda?

(Sipka raširi ruke.)

SIPKA: Možda bismo mogli da mu pomognemo.

ZOLA (poskoči revoltiran): Nećemo, valjda, da primamo usluge batinaša?!

SIPKA (spokojan): I divlja zver je korisna (osmehne se)...

Ponekad.

JUSTUS (odlučno): Blagajniče!

ZOLA (ljut): Čujem.

JUSTUS: Sutra ujutru počećeš sa skupljanjem dobrovoljnih priloga! Traži uglavnom čokoladu, keks, sir i konzerve!

(Justus, kao da je obavio težak i odgovoran posao, umorno sedne.)

JUSTUS (odahne): E, taj smo problem rešili.

ZOLA: Vraga! Ako ne nabavimo mrtvački sanduk, nema ništa od sahrane!

JUSTUS: Pa rekao sam da ideš u magacin...

ZOLA: Bio sam! Narednik kaže da niko ne poklanja mrtvački sanduk. On se kupuje ili sleduje, po odobrenju.

JUSTUS: No, lepa parada! Mi nemamo ni odobrenje, ni novac. Sipka, šta ti misliš?

SIPKA: Zola, imaju li prozori od magacina rešetke?

ZOLA: Nemaju.

SIPKA: Hm... zanimljivo...

(Justus iznenađen gleda u Sipku.)

JUSTUS: Ali, Sipka, to što misliš, to nije sasvim pošteno...

SIPKA (prekine ga): Ni Jojoova smrt nije sasvim poštena. *(Sipka izađe.)*

JUSTUS (posle kraćeg dvoumljenja): U redu! Drugog izlaza nema. Samo, da se razumemo: to nije nikakva krađa, već pozajmica!

SCENA 18.

(Magacin. To je dugačka prostorija, sa visokim rafovima duž zidova. Na njima, na podu, na svakom pedlju korisne površine, uredno su složeni najrazličitiji predmeti.)

Tišinu prolomi tresak. Mnoštvo metalnih predmeta ruši se uz urnebesni zveket.)

ZOLA: Do đavola! Pipl, upali već jednom tu sveću!

(Plamičak sveće probi tminu. Na podu, ispod prozora, među razbacanim vojničkim porcijama, sedi Zola. Očigledno, nije dobrovoljno zauzeo taj položaj. Zola se s mukom diže s poda.)

ZOLA: U-ha! Pravi rusvaj!

(Zola pali sveću na Piplovoj. Predmeti u magacinu dobijaju određene konture.)

PIPL (zadivljen): Ovde ima svega!

ZOLA (razočaran): Izgleda nema ništa za jelo.

PIPL: Vidi, Zola! Vidi ovo!

(Pipl trijumfalno podiže sa poda vojničku trubu sa velikom kićankom.)

PIPL: Baš je lepa.

(Pipl zatrubi iz sve snage. Reski zvuci trube presekoše dah Zoli.)

ZOLA (prestravljen): Umukni! Hoćeš da nas čuju? Daj mi to čudo!

(Pipl poslušno pruži trubu Zoli. Ovaj se zamišljeno češka po potiljku.)

ZOLA: Hm? Možda i truba treba za sahranu. (slegne ramenima): Tja... Đavo bi ga znao (odloži trubu): Moramo da pitamo Justusa.

PIPL: Zola!

(Zola priđe rafu čija je sadržina kod Pipla izazvala toliko ushićenje. Na rafovima su obične kartonske kutije, do vrha napunjene ordenjem. Zola, iz kutije zagrabi punu šaku.)

ZOLA (zadivljen): Kako se lepo presijavaju! Eh, šteta što Jojo nije živ. On bi se s njima lepo igrao. Da ponese nekoliko, a ?

PIPL: Šta će nam?

(Ordenje skliznu iz Zoline rastvorene šake na pod. Pipl pođe dalje.)

PIPL (vikne): Dođi ovamo!

(Zolina sveća osvetli gomilu uniformi pobeđene vojske. Pored njih, na kamari, vojnički šlemovi.)

ZOLA: Uniforme—na časnu reč (proba prstima kvalitet čoje): Potpuno su nove. Da probam, a Pipl? Uzmi sveću (dograbi vojničku bluzu, nestrpljivo je oblači)... evo, gotov sam!

(Pipl visoko podiže iznad glave obe sveće. Na Zoli je oficirska bluza, nedovoljno zategnut opasač visi mu oko mršavih bedara. Glava mu je do nosa utonula u vojnički šlem. Izgužvane bolesničke pantalone i razglavljene papuče dopunjuju Zolinu „uniformu“.)

ZOLA (ponosan): Kako izgledam?

PIPL: Glupo.

(Pipl pođe dalje. Zastane.)

PIPL (zaprepašćen): Gledaj!

ZOLA: Šta?

(Pipl čutke zuri pred sebe. Zoli je šlem pao na oči, on ga podiže, pa oduze Piplu jednu sveću i visoko je podiže. Zola i Pipl, sa uzdignutim svećama, skamenjeni, stoje kraj gomile logoraških odela. Izgužvani prugasti kaputi, pantalone, logoraške kape.)

ZOLA (zabezeknut): Prokletstvo! Logoraška odela...

PIPL: Otkud im to?

ZOLA (zamišljen): Uzmi, Pipl, jednu kapu.

PIPL: Čekaj, Zola (u konspiraciji)... zar se ne sećaš šta ti je šef magacina rekao?

ZOLA (imitira narednikov strogi način govora): Sve što se nalazi u bolničkom magacinu biće komisijski popisano, numerisano, složeno. A zatim će se sve to ponovo upotrebiti—kad bude zatrebalo.

PIPL (preteruje): Eto, vidiš: ne smemo ništa da diramo.

ZOLA: Žalim, kapa mi je potrebna. Hajde, izaberi jednu.

(Pipl zagazi u hrpu odela i poče nogom da pretura po njima.)

ZOLA: Pazi da bude čista.
PIPL: Drži!
(Pipl dobaci jednu logorašku kapu Zoli, a ovaj je hvata u letu.)

ZOLA (zadovoljan): Bravo. Dobra je! Justus treba da nas časti.
PIPL: Zašto?
ZOLA: Zašto? Do đavola – zar nikada nisi video vojničku sahranu? Nisi? Pazi: prvo – lafet, na lafetu: mrtvački sanduk, a na vrhu sanduka – vojnička kapa!

(Zola položi kapu na dlan ispružene ruke, pa pognute glave, poče da korača, imitirajući zvuke posmrtnog marša.)

PIPL: Žalim, Jojo nije bio vojnik.

ZOLA: Svejedno, on je bio logoraš (besan): Na njegovom sanduku ležaće kapa koju je nosio.

PIPL: Na kom sanduku? Pa mi ga još uvek nemamo...

ZOLA: Polako, samo polako (podigne sveću): Osvetli i ti Pipl!

(Pipl podigne sveću. Zola pažljivo razgleda najudaljeniji ugao magacina.)

ZOLA: Pogledaj!

(Svetlost otkri u uglu nekoliko mrtvačkih kovčega. To su grubo sklepani, uzani, crno obojeni, drveni sanduci.)

ZOLA: Možemo da birmo! (znalački kuca po sanducima, kao da oprobava njihov kvalitet): Šta misliš, ovaj, a?

PIPL: Mislim da odgovara.

(Oni uzimaju jedan sanduk, nose ga na sredinu magacina.)

ZOLA: Težak, je li?

(Spuštaju sanduk. Pipl se zaduvao, vadi kutiju sa cigaretama, pruži je Zoli.)

PIPL: Hoćeš?

ZOLA: Daj (pale cigarete na plamenu sveće): Da sednemo, a?

(Sedaju na mrtvački sanduk.)

ZOLA: Pazi – pa meni je šlem još uvek na glavi. Osećam

nešto me pritiska (skida šlem sa glave, pa krene da ga prevrće u ruci)... Kad bih poneo tu gvozđuriju kući... Zamisli!
Sedi celo prokletu društvo u krčmi, a ja – trap – banem sa šlemom na glavi (kroz smeh): Društvo bi popadalo od iznenađenja!

(Pipl se smeje, zajedno sa Zolom.)

ZOLA: Pijemo crnjak iz šlema, svi redom! Ni kapljica ne sme na dnu da ostañe! Zatim stavimo šlem u ćošak i gađamo ga čašama. Tras! Tras! Tras (iznenada Zola ućuti, šlem mu sklizne na pod)... Šta misliš, da li će me žena čekati?

PIPL (klimne glavom): Pa žena mora da čeka.

ZOLA (koleba se): Možda nije mogla sama... mislim, da čuva decu... da čuva stoku... tolike godine... Ustvvari, ona i ne zna da sam živ. Možda sam za nju odavno mrtav?

PIPL (zbunjen): Iznenađiće se kad te vidi.

ZOLA: Da, iznenađiće se...

(Trenutak ćuti, zamišljen.)

ZOLA: Imaš li ti devojkku?

PIPL: Imam.

ZOLA: Da li će te čekati?

PIPL: Ona ne zna da mi se dopada. Nisam stigao da joj kažem.

ZOLA: Pa, ništa... Kad se vratiš reći ćeš.

(Pipl skuplja hrabrost, veoma je napet.)

PIPL: Znaš, Zola, odlučio sam, kad se vratim, stanovaću na spratu. Visoko, na najvišem spratu. U velikom gradu. Stajaću na prozoru i gledaću odgore svet kako ide ulicom...

(Zola zgazi pikavac, zatim udari Pipla po ramenu.)

ZOLA: Hajdemo, Pipl. Čekaju nas.

(Zola i Pipl ustaju sa mrtvačvog sanduka.)

Pipl gasi sveće.

Magacin ponovo utone u mrak.)

SCENA 19.

(Mrtvačnica. Titravi plamen sveće osvetljava Jojoov odar, a kraj njega usamljenog, pogurenog Majšea. U mrtvačnicu, krupnim koracima uđe Justus, vukući noge. Za njim korača Zero. Majše podiže glavu. Na njegovom licu ocrtavaju se tragovi ne prospavane noći.)

JUSTUS: Jesi li pospan, Majše?

MAJŠE: Ne, ne... Nisam. Mogu ja ovako da izdržim sve do jutra.

JUSTUS (nasmeje se): Jutro je već odavno prošlo, Majše.

MAJŠE (začuden): Prošlo je?

(Justus položi ruku Majšeu na rame.)

JUSTUS (svečan): Majše, jedna radosna vest: ti ćeš biti pop na našoj sahrani!

(Osmejak nestaje sa Majšeovih usana.)

MAJŠE (mirno, ali odlučno): Neću.

JUSTUS (zaprepašćen): Kako? Kako - nećeš? Čekaj, da se razumemo. Znaš li napamet hebrejske molitve?

MAJŠE: Znam.

JUSTUS: Pa onda je sve u redu! Bićeš rabin na sahrani.

MAJŠE (nepokolebljiv): Neću!

JUSTUS: Čuj: Jojo je možda bio tvoje vere. Pa da! Po računu verovatnoće to je skoro sigurno. Bilo bi idealno da na sahrani imamo rabina.

MAJŠE (predusretljiv): Ako treba nešto da sašijem, to mogu.

JUSTUS: Slušaj, Majše: ako je molitva suviše dugačka, ne moraš je celu očitati. Razumeš? Samo početak i kraj.

MAJŠE: Ako treba da nacepam drva, to mogu.

JUSTUS: Bojiš se da ćeš pogrešiti? Vrlo važno! Pa ko ovde razume hebrejski ?!

MAJŠE: Ako treba nešto teško da se nosi, i to mogu.

JUSTUS (iznerviran): Nama sada treba rabin! Razumeš li: ra-bin! Ne možemo da održimo sahranu, bez popa!

MAJŠE (ne trepnuvši) : Ako treba nešto...

JUSTUS (besan, razočaran): Dosta! Prekini! Ništa ne treba!

Od tebe - ništa!

(Majše pođe ka Jojoovom odru.)

JUSTUS (oštro): Kuda?

MAJŠE: Da čuvam Jojoa.

JUSTUS: Ne treba! Ostavio si nas na cedilu i ja te isključujem iz odbora!

(Majše pogne glavu.)

JUSTUS (neumoljivo): Možeš da ideš!

Justus energičnim koracima napusti mrtvačnicu.

(Majše jedno vreme stoji pognute glave, kraj ulaza. Zero ga uporno, ispitivački posmatra. Ne podižući pogled, Majše krene ka izlazu.)

ZERO: Oni ne znaju za milost.

(Majše zastane, pogleda u Zeroa, kao da je iznenađen što ovaj ume da govori.

Zero mu priđe.)

ZERO: Vidiš, tako izgleda njihova zahvalnost. A kažu da sam ja zao.

MAJŠE (klimne glavom): Bio si zao.

ZERO: I drugi su tukli!

MAJŠE: I oni su bili zli.

ZERO: Meni su naredili, razumeš? Naredili su mi! Šta sam drugo mogao da uradim?

(Majše upre svoj pogled u Zeroa. Njegovo lice je strogo, preteće...)

MAJŠE (s mržnjom): Trebalo je da prkosiš bogu!

(Iznenada... Majše podiže ruku i snažno udari Zeroa po obrazu.

Zero stoji nemo. Majše ukočeno zuri u svoju ruku, koja kao da je obamrla. Zero se pomeri i uhvati Majšea za ruku, blago, sa nespretnom nežnošću.)

ZERO: Ti i ja nismo kao ostali... Zbog toga nas mrze.

MAJŠE: Niko tebe ne mrzi.

ZERO: Jeste, mrze me! Svi me mrze! Svi!

(Majše odmahne glavom i izvuče svoju ruku.)

MAJŠE: Ne mrze te. Tebe preziru, uzalud pokušavaš da se spaseš?

(Majše se zagleda pred sebe.)

MAJŠE: A mene, neka mrze. Ja se ne plašim mržnje ni ljudske, ni božje.

(Majše pođe. Istog trenutka, na ulazu se pojavi Sipka.)

SIPKI: Kuda si pošao?

MAJŠE (zbunjen): Ne znam...

SIPKA: Zar nećeš da čuvaš Jojoa?

MAJŠE: Justus je rekao...

SIPKA: Predomislio se. Nabavićemo pravog popa.

SIPKA (obradi se Zerou): Gde se nalazi tvoj tajni prolaz u spoljnji svet?

ZERO (nepoverljiv): Hoćeš da me potkažeš?

SIPKA (ne obraća pažnju na Zeroovu primedbu, Majšeu):

Sakupi odmah desetak dobrovoljaca. (Zerou): Ti ćeš ih izvesti iz bolnice.

ZERO (zaprepašćen): Tražiš pomoć? Od mene?

SIPKA: Zašto? Možda je neću dobiti?

(Zeroovo lice se ozari od sreće.)

ZERO (spremno): Čekaćemo te na ledini iza bolnice!

SIPKA: Tačno kroz jedan sat.

ZERO: Kuda idemo?

(Pre nego što je Sipka mogao da odgovori, na ulazu se pomoli Piktijina glava.)

PIKTIJA: Bolesnik Sipka, koji je taj?

SIPKA: Da?

PIKTIJA (sumnjičav): Ti?

(Piktija odmeri Sipku, pa se počese iza uвета, kao da mu nešto nije jasno.)

PIKTIJA: Ako si ti Sipka... imaš posetu.

(Tajac. Majše i Zero zure u čudu, prvo u Sipku pa u Piktiju.)

PIKTIJA: Nije podvala, časna reč. Video sam je svojim očima.

ZERO (zaprepašćen): Nju?

(Piktija se krsti.)

PIKTIJA: Žensko je, tako mi „Svetog Rafaela”!

SCENA 20.

(Bolničko dvorište. – Ledina kraj bolnice. Sipka, bez uzbuđenja, korača prema bolničkoj kapiji. Za njim, čutke stupaju rekonvalescenti. Ima ih mnogo – svi su izišli iz svojih soba da prisustvuju neviđenom događaju.)

Kraj rešetkaste bolničke ograde Sipka zastane. Njegova se pratnja takođe zaustavlja.

Svi pogledi uprti su u ogradu, iza koje stoji Nanita. Ona je doterana, obučena u prazničnu haljinu. Kraj nje, pored kapije, stoji ravnodušni stražar.

Sipka i Nanita, razdvojeni rešetkama, jedno vreme, čutke se gledaju.)

NANITA (zbunjena): Zdravo...

SIPKA (nije ravnodušan): Zdravo.

NANITA: Ne ljutiš se?

SIPKA: Zbog čega?

NANITA: Pa, što sam došla da te vidim.

(Čute. Naniti je nelagodno.)

NANITA: Ne puštaju me unutra.

SIPKA (slegne ramenima): Propis.

(Nanita preleti pogledom preko grupe rekonvalescentata, iza Sipkinih leđa. Sva lica su ozbiljna i u napetom iščekivanju.)

NANITA: Volela bih da razgovaram s tobom.

SIPKA: Govori.

NANITA: Nasamo.

SIPKA: Niko nam ne smeta.

(Čute trenutak. Nanita prikriva ljutnju.)

NANITA: Možda bi mogao da izađeš?

SIPKA: Da, zaista—to bih mogao.

(Sipka izvuce propusnicu iz džepa, pokaže je stražaru.

Lenjim pokretom, stražar otvori kapiju. Sipka izađe i staje kraj Nanite.)

SIPKA: Lepo izgledaš.

NANITA (zbunjena, lice joj kao bulka): Dopadam ti se...
to je najlepše što imam..

(Nanita učuti, ne zna šta će s rukama, skupi hrabrost.)

NANITA: Da se prošetamo?

SIPKA: Ostanimo ovde. Moram da sačekam drugove.

(Sipka sedne na zemlju, Nanita se dvoumi za trenutak, zatim sedne pored njega i neprijateljski gleda prema bolničkom dvorištu.

U dvorištu bolnice, uz ogradu, poređani su rekonvalescenti.

Lica prislonjena na rešetke, ćutke posmatraju Sipku i Nanitu.)

NANITA (šapatom): Zašto nas gledaju?

SIPKA (smeši se, takođe šapatom): Dopadaš im se.

(Nadalje oni razgovaraju šapatom, grozničavo i posvećeno.)

NANITA: Svi ćute.

SIPKA: Iz učtivosti.

NANITA: Izgleda da sam nešto pogrešila, hladan si...

SIPKA: Nisam hladan.

NANITA: Nisi me ni dotakao.

(Sipka naglo uhvati Nanitinu ruku.)

SIPKA: Dobro, evo.

NANITA: Poljubi me!

SIPKA (iznenađen): Sada?

NANITA: Odmah!

(Sipka ćutke posmatra Nanitu. Ona baci pogled na ogradu i na rekonvalescente.)

NANITA (izazovno): Stidiš se?

(Sipka poljubi Nanitu u oko. Nanita nasloni glavu na njegovo rame.)

NANITA (posle kraćeg dvoumljenja): Hoću da znaš... Dala sam otkaz starom.

SIPKA: Zašto?

NANITA: Rešila sam da odem.

SIPKA: Kuda?

NANITA: Kuda i ti.

SIPKA: Ideja nije dobra.

NANITA: Izabrala sam.

SIPKA (sa ironijom): Šta? Muštiklu?

NANITA: Da: Sipku.

(Sipka naglo ustane.)

SIPKA: Moram da idem.

NANITA (razočarana): Zar već?

SIPKA: Imam posla. Danas posle podne je sahrana.

(Nanita ustane.)

NANITA: Kad obaviš posao, dođi. Kucaj kod mene. Hoćeš

li?

SIPKA (klimne glavom i pruži joj ruku): Hoću.

(Nanita stegne Sipkinu ruku, rukuju se.)

NANITA: Dođi sigurno, treba da razgovaramo.

SIPKA: O čemu? O Naniti i Sipki?

NANITA (besna): Ne!

(Nanita odlazi.)

Sipka sačeka dok se Nanita udalji, zatim se i on polako uputi u istom pravcu.

Kad se Nanita udaljila, rekonvalescenti okreću leđa ogradi.

Bolničko dvorište začas opusti.)

CENA 21.

(Soba kod Sveštenika. Soba je ušuškana tepisima i debelim zavesama. Svečana atmosfera. Na zidu veliko raspeće. Spreda je otvorena terasa, sa pogledom na dvorište.)

Sveštenik je stariji, dežmekasti i prosed čovek, veoma dobroćudna izgleda. Obučen je u crno sveštениčko odelo, na nogama ima papuče.

Sveštenik gleda u raspeće, njegove reči kao da su upućene raspetoj figuri Isusa...)

SVEŠTENIK: Velika je nesreća umreti...

(Okrene se, diže u vis obe ruke, kao da drži besedu.)

SVEŠTENIK: Umreti, u željno očekivanoj slobodi.

SIPKA: Da, to je veoma neprijatno.

(Sveštenik pođe ka stolu, iza koga sede Sipka i Pipl.)

SVEŠTENIK (nakrivi glavu na stranu, setno): Poslednjih godina svi smo navikli na pomisao da svakog trenutka možemo napustiti ovaj svet (nasmeši se i isprsi bodro): Ali danas ponovo verujemo u život!

SIPKA (smeši se): I na to ćemo se nekako naviknuti.

(Sveštenik ne zna kako da nastavi.)

SVEŠTENIK: Hm... da, da (posle kraće pauze, podstaknut iznenadnom idejom)... Da! Mogao bih vas ponuditi vinom (pođe prema ormanu)... nadam se da me nećete odbiti?

(Sveštenik vadi iz ormara flašu sa vinom i podiže je prema svetlosti.)

SVEŠTENIK (sa pijetetom): Dobro je! To staro dobro vino (toči u čašu i stavi je pred Sipku)... Siguran sam da odavno niste ovo pili... ne u logoru, naravno (zbuni se, kašlje).

SIPKA (osmehne se): Ne, ovakvo nismo pili.

(Pipl uzima praznu čašu i pruža je Svešteniku.)

SVEŠTENIK (začuden): I ti piješ, sinko?

PIPL (iskreno začuden): Zašto ne?

SVEŠTENIK (podigne kažiprst u vis, očinski): Kad sam

ja bio u tvojim godinama nisam pio (sipa vino u Piplovu čašu, prekorno)... niti sam pušio.

(Pipl brzo izvadi cigaretu iz usta. Ne zna šta će s njom.)

SIPKA: Ne treba mu zameriti, oče. Bio je u logoru.

SVEŠTENIK (iznenađen): Zaista? Nisam, znao da su i decu zatvarali u logore (položi ruku na Piplovu glavu)... nadam se da je bilo malo dece.

PIPL: Malo nas je ostalo.

SVEŠTENIK (zbunjen): Hm... Da.

(Sveštenik sedne, toči i svoju čašu.)

SVEŠTENIK (ne diže pogled sa čaše): Priča se da je u logorima bilo teško?

SIPKA: Priča se.

SVEŠTENIK: Kažu da ste gladovali?

SIPKA: Ponekad.

SVEŠTENIK: Tukli su vas?

SIPKA: Pomalo.

SVEŠTENIK (zamajava se čašom): Znao sam i ja logoraše. Vodili su ih kroz naše selo. Bili su dosta mršavi i prilično prljavi. Kad su prolazili uvek sam zatvarao prozore i spuštao šalone (nagne se prema Sipki, kao da otkriva strogo čuvanu tajnu): A bilo je, znate, i takvih, koji su se nalakćeni na prozor buljili u jadna stvorenja.

SIPKA: Oni nisu imali srca, oče.

(Sveštenik ustaje. Načini nekoliko koraka, zatim staje na sred sobe.)

SVEŠTENIK: Jednom su prolazili ovuda, i zaustaviše se blizu kuće. Učinilo mi se da su veoma umorni... Poslao sam služavku da im odnese čabar mleka. Sve su popili?

SIPKA: Sigurno je mleko bilo sveže.

SVEŠTENIK (raširi ruke): Pomogao sam koliko sam mogao.

SIPKA: Mnogi nisu ni toliko, oče.

(Sveštenik ponovo korača, rasejano lupa dlanom o dlan.)

SVEŠTENIK: E, pa, jako mi je žao, dragi moji... ovoga

puta ne mogu da pomognem... rekao sam i vašem drugu... poslovi, brige...

SIPKA: Razumem vas. Došli smo samo da se izvinimo.

SVEŠTENIK: Ooo, nije potrebno.

SIPKA: Ipak, treba. Znaite, onaj momak koji je bio kod vas, on nije mnogo bistar.

(Sipka ustaje, prilazi terasi, razmakne zavese. Pogleda u dvorište.)

SIPKA: E, on je, još pre nego što je pošao kod vas, razglasio po bolnici, da ste vi pristali da dođete na sahranu (okrene se Svešteniku): Svi su tu vest primili sa oduševljenjem.

SVEŠTENIK: Zaista nezgodno. Ali ja tu nisam kriv, sinko.

SIPKA: Naravno da niste, zato vam se izvinjavamo za sve ono što se može desiti - svakako, bez vaše krivice.

(Sveštenik priđe Sipki.)

SVEŠTENIK (uznemiren): Izvinite, a šta bi se moglo desiti?

(U tom trenutku u dvorištu se pojavljuje Zero, u društvu sa dvojicom rekonvalescenata. Staju ispred terase.)

SIPKA (spokojno): Znaite, to su bivši logoraši, preke su naravi, brzopleti, grubi...

(U dvorištu se pojavi još jedna grupa rekonvalescenata. Čutke se pridruži ostalima.)

PIPL: Oni se često tuku.

SIPKA: Naročito ako se osećaju prevareni.

(Sveštenik pogledom obuhvati dvorište. Nepomični rekonvalescenati nalaze se svuda.)

Sipka prilazi Svešteniku.)

SIPKA (iza Sveštenikovih leđa): Ako dođe do nekog incidenta, velečasni, oprostite, biće mi žao.

(Pogledi iz dvorišta upereni su u Sveštenika. On okreće leđa terasi.)

SVEŠTENIK (zamišljen): A kad... kad počinje ta sahrana?

SIPKA: U četiri po podne, oče.

SVEŠTENIK: U četiri? Vidite, u to vreme mogao bih da dođem. Da, to mi odgovara.

SIPKA: Hvala, oče, veoma ste plemeniti.

(Sipka klimne glavom Zerou. Ovaj pođe. Rekonvalescenti, čutke napuštaju dvorište. Sipka se okrene Svešteniku.)

SIPKA: Samo, treba da vam kažem – mi smo vrlo siromašni.

(Sveštenik uze Sipku i Pipla srdačno ispod ruke, pa ih vodi prema vratima.)

SVEŠTENIK: Znam, znam... Ništa ne treba da platite. Učiniću to besplatno. A crkvenjaku ću narediti da za vreme sprovoda zvonim malim zvonima.

(Odjednom Sveštenik zastane, poverljivo se nagne prema Sipki.)

SVEŠTENIK: Recite: zašto se toliko zalažete za ovu sahranu? Da pokojnik nije neka značajna ličnost?

SIPKA: Nije značajna, velečasni, ali je ličnost.

(Sipka i Pipl pođu. Kraj vrata Sipka se okrene.)

SIPKA: Još nešto: pokojnik, znate, možda nije hrišćanin.

SVEŠTENIK: Ne mari sine (patetično): U smrti smo svi jednaki.

SIPKA: Da, oče, imate pravo – u smrti...

SCENA 22.

(Dvorište Pepijeve kuće. Nailaze Sipka i Pipl. Zastaju. Pipl zvizne nekoliko puta. Niko se ne odazva.)

PIPL: Pepi...

(Tajac.)

PIPL (viče): Pepi!

(Iza njih pojavi se, dečak s mačem. U ruci nosi svoj drveni mač, na glavi ima kapu napravljenu od novinske hartije.)

DEČAK S MAČEM: Nikog nema.

PIPL: Gde je Pepi?

(Poverljivo)

DEČAK S MAČEM: On je imao prave bombe! Znaš? Krio ih je od nas. Sad su sve odneli.

PIPL (uzbuđen): Odneli? Ko?!

DEČAK S MAČEM: Pa ovi! Vojska. Pepi je hteo je da ih zakopa pod zemlju, glupak.

PIPL (Sipki): Čuješ? Vojnici su uhvatili Pepija.

SIPKA (Dečaku s mačem): Znaš li kuda su ga odveli?

DEČAK S MAČEM: Pa u bolnicu.

PIPL (preneražen): Zašto?

DEČAK S MAČEM (slegne ramenima): Ne znam ni ja zašto. Bio je odmah gotov.

(Koji trenutak vlada tišina. Pipl se pribere i prilazi Dečaku s mačem.)

PIPL (gnevno): Nije istina!

DEČAK S MAČEM (prkosno): E, baš jeste! Znam kako izgleda kad eksplodira prava bomba!

SIPKA (prijbran): Kada se to desilo?

DEČAK S MAČEM: Sinoć, za vreme oluje. Mislili smo da je grmljavina.

PIPL (Sipki): Ne verujem ništa! Idemo u bolnicu kod Pepija

SIPKA (odmahne glavom): Čemu Pipl?

(Pipl sedne na zemlju, glavu zavuče među kolena. Sipka sedne do njega. Dečak s mačem gleda ih malo zbunjeno, malo ravnodušno. Odlazi, vukući za sobom drveni mač.)

(Sipka uzdržanim pokretom stavi ruku na Piplovo rame.)

SIPKA: Niko nas ne gleda. Plači slobodno.

PIPL (zatrese glavom): Kako?

SIPKA: Pokušaj.

PIPL (odmahne rukom): Ne mogu.

(Sipka i Pipl jedno vreme ćutke sede.)

PIPL: Justus je rekao da se neće umirati kao nekad.

SIPKA: Ne tako često.

PIPL: Znači, ipak će se umirati.

(Trenutak razmišlja neveselo, pa opet.)

PIPL: Sipka, postoji li svet gde ljudi mogu da žive dok to žele?

SIPKA (posle kraćeg dvoumljenja): Može se i ovde živeti,

Pipl.

PIPL (klima glavom): Teško je...

SIPKA: Da. Ponekad.

(Sipka ustaje.)

SIPKA: Hajdemo, Pipl. Uskoro počinje sahrana.

(Polaze, Pipl zastane i povuče Sipku za rukav.)

PIPL: Pa, Sipka! Obećao si da ćeš me upoznati sa tvojom devojkom?

SIPKA (smrknut): Predomislio sam se.

(Pipl stavi dlan na čelo i pogleda u vis.)

PIPL: Imaćemo lepo vreme za sahranu.

(Odjednom, zadivljen, podiže u vis obe ruke.)

PIPL: Sipka, pogledaj! Ptice! Koliko ih ima...

(Sipka diže pogled.)

SIPKA: Vraća se leto...

(Jedno vreme, ćutke prate let ptica.)

PIPL: Sipka, ima li otrovnih ptica?

SIPKA: Otrovnih ptica? Ne, Pipl, nema.

PIPL: Jesi li siguran?

SIPKA: Sasvim siguran.

PIPL (uzdahne): Voleo bih da budem ptica! A ti Sipka?

(Sipka prebaci ruku preko Piplovi ramena.)

SIPKA: Ja bih voleo da budem – Pipl...

Edek Jašonjski
Statisti

Momak u belom
Momak u sivom
Devojka u plavom
Devojka u ružičastom

PRVI DEO

(Monument – grandiozni spomenik milionskim žrtvama nekadašnjeg logora za masovno istrebljenje: grubo isklesani kameni blokovi: beton, gvozdene šipke, bronza, mermer.

Pravougaoni obelisk simboliše dimnjak krematorijuma. Na vrhu obeliska plamti večni oganj.

Sa obe strane spomenika betonski stubovi, isprepleteni bodljikavom žicom. U dnu, „zid smrti“ – visoki, pravougaoni zid, obložen crnim platnom.

U jednom uglu visoka stražara s reflektorom, u drugom – gvozdeni stub, sa zvonom od bronz.

Započinje muzički prolog – „Haleluja“ iz Hendlovog oratorijuma „Mesija“.

Nailaze bivši logoraši – Sipka, Gošer, Amos, Jup i Kefalo. Staju pred spomenik – nemi, pogleda uprtih u zemlju, kao u svetilištu.

Posle završnih akorda „Haleluje“ vlada duga tišina....

...a onda odnekud, odjekne neprijatno prodoran glas...

Osveženje...Voda... Sokovi... Sendviči...! Pivo...!

Pojavljuje se Mladić u belom mantilu; to je golobradi, dugonogi dvadesetogodišnjak. Pred sobom gura tricikl. Zastaje.)

MLADIĆ U BELOM: Oranžada...? Mentol bombone...? Cigarete...?

(Mladić strpljivo iščekuje.

Amos čini prvi pokret. On je vitak, privlačan četrdesetogodišnjak. Obučen je upadljivo nemarno, ali u toj nemarnosti ima stila. Na njemu je sve neukrotivo: razbarušena kosa, nemiran, prodoran pogled, ruke čine male geste i kad čuti, a noge neprestano traže novi oslonac.)

AMOS: Imaš li piva, momče?

MLADIĆ U BELOM: Imam, gospodine.

(Mladić skida zatvarač sa pivske flaše, pruža je Amosu. Pokretno prodavnici priđe i Kefalo.)

KEFALO: Znaš šta? Daj i meni jedno pivo!

(Kefalo^{3'} ima oko pedeset godina, i verovatno, dva puta više kilograma. Delovi njegovog tela su uvećanih dimenzija: četvrtasta glava, snažan vrat, teške šake, hod kao u medveda. Obučen je svečano, ali na prvi pogled je jasno da ne mari mnogo za sklad i istančan ukus.)

MLADIĆ U BELOM *(Obraća se Jup, koji odmerava sendviče.):* A vi? Želite li možda sendvič sa kobasicama? Još su tople, odlične su.

JUP: Hajd', kad ti je baš toliko stalo...

(Jup je mršav dugajlija, između četrdeset i pedeset godina. Na njemu je sve pogrešno skrojeno i postavljeno: velika usta, klempave uši, kratka, oštra kosa, duge noge, duge ruke, sa lopatastim šakama koje se najčešće odmaraju u džepovima od pantalona. Njegov izgled, hod, način govora, ostavljaju utisak simpatičnog, budalastog klipana, koji izigrava ozbiljnog, sredovečnog čoveka. Jup se osvrne oko sebe, uzme sendvič, bez velike procedure zagriže, zatim, dva sendviča strpa u džepove.)

MLADIĆ U BELOM *(nasmeje se):* Tri?

JUP: Pa šta? Da si došao pre dvadeset godina, pojeo bih ti radnju.

MLADIĆ U BELOM: Pre dvadeset godina? Hvala lepo! Pretpostavljam da znate šta je tu bilo pre dvadeset godina?

AMOS: Ne znamo. A šta je tu bilo?

MLADIĆ U BELOM: Šalite se, gospodine, ne verujem da

ne znate. Zašto biste, inače, bili ovde? Čuli ste za nacističke logore? *(pravi pauzu, gleda ih ljutito, nastavlja)* Ovo baš i nije mesto za šalu, zar ne? *(pokazuje):* Tamo je bio krematorijum... A ovde, baš na ovom mestu, na kome ja stojim, bila je gasna komora! Da, da, tu, pod zemljom... ne volim o tome da mislim, iako radim ovde. Pokušajte da mislite o tome, šta se tu dešavalo...Pokušajte, ništa ne košta?

AMOS: Jesi li siguran da je tu bila gasna komora?

MLADIĆ U BELOM *(uvredi se):* Sigurno je da sam siguran!

AMOS: Kefalo, reci tom deliji šta je tu bilo.

KEFALO: Da kažem? Čekaj, da vidim... *(razmišlja, pokušava da se orijentiše):* Boga im, sve su ispremeštali! Kako da se snađem?!

AMOS: Reci ti, Jup.

JUP *(nervozan)* Ovde, misliš? Šta je ovde bilo?

(u tom trenutku...)

KEFALO *(napravi iskorak, lupi se po glavi):* Znam! Klozet!

AMOS *(nakloni se Kefalu, pa se okrene Mladiću u belom):* Dakle, moj delijo, tu gde stojiš bilo je – ono što si čuo.

MLADIĆ U BELOM *(promuca):* Ko bi pomislio?

AMOS: Da je spomenik podignut malo bliže, sad bi se gordio tačno iznad tog neophodnog zdanja.

(Jup se grohotom nasmeje. Jedino on.)

GOŠER *(iznerviran):* Zaista veoma smešno.

JUP *(postidjen):* Nije smešno, Gošer... Kad Amos lupi, ja moram da se smejem.

GOŠER: Amos nije više klinac, mogao bi da prestane sa lupetanjem.

(Gošer⁴ je najstariji – o tome svedoče potpuno seda kosa i mnogo bora na licu. Odeven je pedantno, a gledano spolja, ima samo jedan nedostatak, ali on je veoma upadljiv: nema desnu ruku. Njegov nastup, hod i govor predstavljaju čoveka koji je navikao da mu se pokoravaju.)

Amos se okreće prema Sipki, koji sedi izdvojen i ćutljiv.)

AMOS: Reci, Sipka... Tebi ne smeta taj betonski monstrum od spomenika?

(Sipka⁵ je na domaku pedesete godine. Proseđa kosa, visoko čelo, zamišljen i odsutan pogled. Njegov izgled mirni pokreti, blag, ali i superioran osmeh govore o čoveku koji je u harmoniji sa sobom.)

SIPKA: Ne verujem da bilo kome smeta... Praktično.

AMOS: Da, ne smeta, ne ometa javni saobraćaj.... Bolje da su ostavili ruševine i korov.

KEFALO: A što ruševine? Baš je lep spomenik. Deluje!

AMOS: Naročito kad ga gledaš uz kobasice i pivo.

MLADIĆ U BELOM: Izvinite... vi ste bivši logoraši?

KEFALO: Dabome da jesmo!

MLADIĆ U BELOM: Pomislio sam, ali nisam bio siguran...

Velika je sreća da ste se izvukli čitavi!

AMOS *(ljutne se):* A ko ti je, delijo, rekao da smo čitavi?

MLADIĆ U BELOM *(zabezeknut):* Izvinite, molim vas...

Ja...

(Sipka prilazi triciklu, smeši se na sebi svojstven način.)

SIPKA: Molim vas, muštiklu.

MLADIĆ U BELOM *(zbunjen, pa uslužan):* Baš muštiklu?

Imate sreće... Slučajno imam, inače nemam.

SIPKA: Da, molim.

(Mladić u belom pruža Sipki muštiklu od ćilibara.)

SIPKA: Ne hvala... Može i sasvim prosta... Na primer ova...

(uzme drvenu muštiklu, daje novčanicu Mladiću) Plaćam sve... *(pokretom ruke)* Kusura zadržite...

MLADIĆ U BELOM *(gleda novčanicu):* Hvala... Nije trebalo... *(pođe, gura tricikl, okrene se)* Ne propustite muzej... Tamo su slike iz logora... Možda su vaše slike... Treba da vidite i muzej, zar ne?!

(Mladić u belom odlazi.)

KEFALO: Rekao je da su naše slike možda u muzeju?

JUP: Sreo sam Musfelda na stanici, skoro smo se sudarili! Gospodin Šturmfirer nije me prepoznao! Ja njega jesam.

AMOS (*provocira Jupa*): Sram ga bilo, zaboravio te! Sad te ne poznaje, a nekada...?

JUP (*reaguje oštro*): Šta, nekada? Pusti to! Znamo mi ko je bio Musfeldov miljenik!

AMOS: Nisam glancao njegove čizme svakog jutra.

JUP: Dobijao sam za to cigarete i delio ih s tobom! A ti...

GOŠER: Dosta! Šta ovo znači?! Hoćete li tako da se ponašate i na suđenju? (*rezolutno*): Niko od nas nije bio Musfeldov miljenik. Prema tome, niko mu ne duguje ništa! Jasno?

(*Kefalo ne obraća pažnju na razgovor, isključio se, zuri u pravcu spomenika, iznenada...*)

KEFALO (*uzvikne*): Boga mu njegovog! On tamo stoji i čuti!

(*Društvo gleda u pravcu spomenika – ko stoji tamo? Samo Kefalo vidi, ostali vide samo spomenik.*)

KEFALO (*viče*): Jesi li to ti, Šalom?!

(*Iza obeliska se pomoli nečija prilika. Učini korak, zatim stane. Stoji nemo i nepomično uz spomenik, čini se da je njegov sastavni deo.*)

JUP: Za ime sveta, to je zaista Šalom!

(*Prilika se najzad pokrene. Sagne se i dohvati pohabanu ručnu torbu, zatim krene, umornim hodom.*)

(*Šalom je čovečuljak niskog rasta, čije je godine nemoguće odrediti. Drži se ukočeno, hoda sporo i nečujno, kao da se boji da će nekoga uznemiriti svojim prisustvom. Njegova glava je pognuta ka zemlji, ali je pogled ispitivački, nije oboren. Na usnama mu lebdi osmejak, dobroćudan pa zloban, prezriv pa srdačan. Obučen je neskladno, odeća kao da nije krojena za njega. Na glavi nosi iskrzani crni šešir, sa širokim obodom. Mogao bi da deluje komično, da njegova prašnjava prilika i izmučen izgled ne izazivaju sažaljenje.*)

JUP: Dobro, Šalom, šta si radio tamo sam?

ŠALOM: Pozvali su me da dodjem i ja sam došao.

KEFALO: Zašto nisi prvo otišao u hotel?

ŠALOM: Pozvali su me da dodjem ovamo.

AMOS: Ovde će biti sudska rekonstrukcija... Ne misliš, valjda, da ćemo i spavati ovde?

ŠALOM: Ja mogu i ovde da spavam.

KEFALO: Da li si žedan? Hoćeš pivo?

(*Kefalo mu pruža flašu, Šalom se ne pomera. Samo mu je pogled uperen u Kefala.*)

ŠALOM: Jesi li ti Kefalo?

KEFALO: Da, Kefalo. Ja sam Kefalo (*zadovoljan*): Jeste li videli? Mene je prepoznao prvog!

ŠALOM (*upre kažiprstom u Jupa*): Jup.

JUP (*zadovoljan, kroz smeh*): Da, da, Jup! Uvek veseo...

AMOS: Nikad sit!

KEFALO: E, sad je valjda sit. Sad ima svoj bistro.

JUP (*naljuti se*): Kakav bistro? To je restoran!

AMOS: A ti, Šalom? Šta ti radiš?

ŠALOM: A ti, Amos? Šta ti radiš?

AMOS (*slegne ramenima*): Najčešće ništa.

JUP: On piše. Postao je čuveni pisac. Intelektualac.

(*Šalom priđe Sipki koji stoji čutke, sa muštiklom u ustima.*)

ŠALOM: Je li to tvoja muštikla iz logora, Sipka?

SIPKA (*smeši se*): Ne, ona se odavno raspala.

ŠALOM: Raspala se ili si je izgubio?

SIPKA: Najpre sam je izgubio, a zatim se raspala.

(*Pored Sipke stoji Gošer. Šalom ga pogleda, okrene mu leđa.*)

KEFALO (*pokazuje na Gošera*): A on? Njega ne poznaješ?

ŠALOM (*okrene glavu, pogleda u Gošera*): Ne! Njega ne poznajem.

JUP: Kako to? Pogledaj mu ruku!

ŠALOM (*ne obraća pažnju*): A Edek? Gde je Edek?

KEFALO (*zapanjen*): Ko?

ŠALOM: Edek. Edek Jašonjski. Zar njega nisu pozvali?

JUP: Šta je tebi, šta pričaš? Pa Edek...

ispitivanje svedoka. Neka pristupi prvi svedok!

(Pred sudijski kolegijum izlazi Gošer.)

SUDIJA: Vaš nadimak je Gošer?

GOŠER: Tačno.

SUDIJA: Zbog toga što ste levak?

GOŠER: Da.

SUDIJA: Kako ste izgubili ruku?

GOŠER: U ratu. Bio sam aktivni oficir.

SUDIJA: A šta ste sada?

GOŠER: *(posle kraće pauze)*: Ništa. U penziji sam.

SUDIJA: Kako ste dospeli u ovaj logor?

GOŠER: Bio sam rukovodilac pokreta otpora u logoru za ratne zarobljenike. Moja delatnost je otkrivena i...

BRANILAC: Da li ste u ovom logoru nastavili svoju aktivnost?

GOŠER: Jesam. Odmah po dolasku povezao sam se sa pokretom otpora u logoru.

BRANILAC: Da li je taj pokret bio legalan?

(Gošer se samo osmehne.)

SUDIJA: Odgovorite na pitanje.

GOŠER: Ne, nije bio legalan.

BRANILAC: Znači, vi ste kršili zakone?

GOŠER: Mi nismo priznavali logorske zakone!

SUDIJA *(Braniocu)*: Ne udaljavajte se od teme *(Musfeldu)*: Okrivljeni, ustanite. *(Gošeru)* Poznajete li tog čoveka?

GOŠER: Da. To je SS Šturmfirer Musfeld.

SUDIJA: Gde ste ga upoznali?

JUP *(upada)*: Na gala banquetu!

(Kefalo i Jup se smeju. Sudija lupa čekićem.)

SUDIJA *(Gošeru)*: Molim, odgovorite.

GOŠER: Upoznao sam ga onog dana kada je postavljen za komandanta našeg odeljenja u „Kanadi“.^{B/}

SUDIJA: Objasnite nam šta je „Kanada“.

GOŠER: Tako smo nazivali logorski sektor, u kome je bila smeštena roba, oduzeta od ljudi upućenih u gasne komore.

TUŽILAC: Da li je Musfeld znao kuda odlaze ti ljudi?

BRANILAC: Jedino okrivljeni može da odgovori na to pitanje.

SUDIJA *(Gošeru)*: Nastavite.

GOŠER *(pokazuje)*: „Kanada“ je bila ovde... krematorijum tamo... Mogli smo sve da vidimo i da čujemo.

SUDIJA: Okrivljeni, da li je tačno da ste videli i čuli sve što se dešavalo u krematorijumu?

MUSFELD: Nisam mogao da vidim sve. Gasne komore su bile pod zemljom.

TUŽILAC: Ali vi ste znali šta se u njima dešava... Jeste li znali?

MUSFELD: Znao sam.

TUŽILAC: I vi ste se slagali sa takvim postupcima?

MUSFELD: Nisam se slagao.

TUŽILAC: Niste? A šta ste onda protiv takvih postupaka preduzeli?

BRANILAC *(Gošeru)*: Gospodine, vi ste rekli da ste bili očevidac događaja koji su se zbivali u logoru. Mislim na krematorijume i spaljivanje ljudi u njima? Jeste li rekli?

GOŠER: Jesam.

BRANILAC: I vi ste se slagali sa takvim postupcima?

GOŠER: Ne. Nisam se slagao.

BRANILAC: Niste? A šta ste onda protiv takvih postupaka preduzeli?

TUŽILAC: Prigovor. Pitanje je neumesno.

SUDIJA: Prigovor odbijen. *(Gošeru)* Odgovorite.

GOŠER: Preduzeo sam sve što je bilo u mojoj moći.

SUDIJA: Da čujemo pojedinosti. Molim, što kraće.

GOŠER: Ja i moji drugovi radili smo u odeljenju koje smo nazivali „drogerijska radnja“. Sortirali smo četke za zube, češljeve, sapune, pomade...

SUDIJA: Koliko vas je bilo u tom odeljenju?

GOŠER: Osmorica. Ja... Sipka... Amos... Jup... Kefalo... Šalom...

(Sipka, Amos, Jup, Kefalo, Šalom, redom zauzimaju svoja mesta u „drogerijskoj radnji“. Osvetljenje se menja. Spomenik u pozadini dobija konture krematorijumske zgrade sa zdepastim, pravougaonim dimnjakom. Večni ogañ, na vrhu obelisk, sada je plamen iz dimnjaka krematorijuma.)

SUDIJA: Ostala dvojica... (čita iz beleške pred sobom): Edek Jašonjski i Zelman Levental... Je li tako?

GOŠER: Tako je. Edek i Zelman...

(Pojave se Edek i Zelman. Obučeni su u prugasta logoraška odela.

Edek je mlad, jedva da je prekoračio dvadesetu godinu. On zrači neukrotivom energijom koja njegovo lice čini posebno lepim.

Zelman je sušta suprotnost Edeku. Ne samo da je mnogo stariji od njega – taj ružni čovek spuštenih ramena i povijenih leđa kao da je stalno na oprezu, spreman da primi i otrpi iznenađni udarac. Međutim, iz njegovog pogleda i glasa izbija skrivena snaga zanesenjaka.)

GOŠER: Od rukovodstva pokreta otpora dobio sam saglasnost da organizujem sabotaže u krematorijumu... (ne govori sudijskom kolegijumu, nego grupi logoraša)... Obaveštavaćemo ljude iz transporta da ih ne vode na kupanje, već u gasnu komoru...

SIPKA: Kakva razlika? Zar ishod neće biti isti?

GOŠER: Ne, neće biti isti. Makar i delimična neposlušnost i panika poremetiće njihov proces. Smanjili bismo dnevni promet na pola!

AMOS (šegači se): I tako će dnevna proizvodnja ljudskog pepela opasti za pedeset posto.

(Jup se nasmeje.)

GOŠER (suvu): Amose, stani pored vrata i pazi da nas neko ne iznenadi.

(Amos nevoljno, ali poslušno izvršava naredjenje.)

EDEK: Gošerov predlog nije loš, Šta ti misliš, Jup?

JUP: Ja mislim da smo dosta zevali u nebo.

KEFALO: Jeste... Al' šta ako nas otkriju?

JUP: Zna se – šta.

GOŠER: Prema tome, složili smo se?

ZELMAN: Gošer... Da li je dobro to što hoćeš da učiniš?

GOŠER: Malopre sam objasnio zbog čega je to dobro. Zašto me nisi slušao, Zelmane?

ZELMAN: Slušao sam te, Gošer, i čuo kako govoriš svoju istinu, onu u koju ti veruješ. Ali to nije istina u koju veruju oni koji umiru pred nama.

Tog trenutka odjekne strogo profesionalan glas iz zvučnika.

GLAS IZ ZVUČNIKA: Pažnja! Pažnja! Vi se nalazite u kupatilu. Vi se nalazite u kupatilu. Svucite se. Molimo vas, budite što brži da ostali ne bi dugo čekali svoj red. Hvala. (Iz zvučnika se sada čuje vedra melodija: „Adieu, mein kleiner Garde-Offizier, adieu...“)

GOŠER (Zelmanu): Čuješ li? To je istina u koju oni veruju!

ZELMAN: I odlaze mirno u smrt.

EDEK: E, od sada neće ići mirno! Biće nereda!

ZELMAN: Nereda neće biti.

GOŠER: Šta si rekao?

ZELMAN (siguran u sebe): Oni se neće pobuniti.

EDEK: Šta?! Neće se buniti ako saznaju šta ih čeka?

ZELMAN: Oni znaju šta ih čeka.

JUP: Kako znaju? Otkud mogu da znaju?

ZELMAN: Naučilo ih je vekovno iskustvo, oni oseće žar lomače i pre nego što je zapaljena.

JUP: Sveća mi, on govori kao prorok.

EDEK: Lud čovek. Kome su potrebni proroci? Buntovnici su sad potrebni, ne zatucani propovednici!

ZELMAN: Naši dželati priželjkuju buntovnike. Oni bi voleli da žrtve progovore njihovim jezikom. Ali njihov jezik nije i naš jezik! On je tvoj jezik, Gošer, čini onda ono do čega je neprijatelju stalo i nećeš ih pobediti, ne. Mi ćemo ih pobediti. Oni više strepe od našeg ćutanja i od naše pokornosti, nego od vaše pobune!

KEFALO: Šta on priča? Znaš šta, Zelmane, kaži ti glasno i jasno: jesi li sa nama, ili, nisi?

EDEK: Čuli smo da nije!

JUP: Je l' Zelmane, da se ti ne bojiš, a?

(Zelman se samo tužno osmehne. Sipka mu priđe.)

SIPKA: Razumeli smo mi tebe, Zelmane. Samo, na žalost, ne znaju svi kuda ih vode. Mnogi to ne znaju.

ZELMAN: Oni koji to znaju, nisu se ni do sada bunili, a oni koje ćete vi obavestiti učiniće isto što i ostali.

EDEK: Gošer, Sipka, gubimo vreme! Zar ne vidite da je zatučan?

GOŠER: U redu, idemo na dogovor. *(Zelmanu)* A ti, pazi kome govoriš i šta govoriš!

JUP: Zucneš li nešto – znaš šta ti sleduje?

ZELMAN: Znam.

KEFALO: Onda pazi Zelmane, molim te, pazi...

(Odlaze svi osim Zelmama i Šaloma.

Sudijski kolegijum, takođe, napušta scenu.)

ZELMAN: Šta čekaš? Idi s njima, treba da radiš ono što rade ostali.

ŠALOM: Rekao si da to ne treba raditi.

ZELMAN: Ja sam rekao i to je dovoljno. Nema potrebe da ponavljaš istinu koja je već izrečena. Ako ja moram da stradati zbog nje, možemo to nazvati voljom božjom, ako i ti stradaš zbog iste istine, onda nas sa pravom mogu nazvati budalama.

ŠALOM: Ali ako ti stradaš, šta ću ja, Jevrejin, sam, među njima strancima?

ZELMAN: Istina koju sam ja izrekao nije jedina. Zato čekaj svoj red. Razumeš? Čekaj svoj red! A sada idi kod njih i postupaj onako kako ti oni kažu. Idi.

(Zelman odlazi. Šalom ostaje, nepomičan i pognute glave.

Osvetljenje se menja. U pozadini je ponovo spomenik. Na vrhu obeliska plamti večni oganj.)

(Za stolom, u hotelskom salonu, mesta zauzimaju Gošer, Sipka, Amos, Jup i Kefalo. Amos sipa sebi piće, ispija.)

GOŠER: Mnogo piješ, Amos.

AMOS *(imitira sud)* Prigovor! To je samo konstatacija! *(Kefalo i Jup se smeju.)*

JUP: Je l' istina, Amos, da si se četiri puta ženio?

AMOS: Nisam brojao, moj advokat vodi računa. Nego, reci i ti nama Jup, kako to da imaš više sinova nego prstiju na ruci?

JUP: Pojma nemam kako. Sinove ne brojim, brojanje mi je slabija strana. Žena vodi računa o tome.

(Smeh.)

AMOS: A ti, Sipka? Jesi li ponovo oženjen?

SIPKA: Ponovo? Radi čega?

(Tajac.)

(Jup primeti ćutljivog, nepomičnog Šaloma.)

JUP: Šta je tebi, Šalom? Pretvorio si se u kip? Zar nećeš da nam se pridružiš?

(Šalom se ne pomera s mesta.)

AMOS: Hajde, dođi ovamo.

(Šalom priđe njihovom stolu.)

ŠALOM: Zelman je rekao da dođem i ja sam došao.

Naredite šta treba da radim.

JUP: Radi šta god hoćeš!

ŠALOM: Zelman je rekao da postupim onako kako kažete.

GOŠER: Slušaj, Šalom, ostavi Zelmama na miru! Ti vrlo dobro znaš da je on odavno mrtav.

ŠALOM: Ja znam da je čovek po imenu Gošer odavno mrtav.

(Gošer ustane, čini se da će da plane. Šalom ga posmatra, sa podrugljivim osmehom na usnama. Gošer se savlada.)

GOŠER: Ko će sa mnom? Idem da razgledam grad.

KEFALO: Zar danas nemamo suđenje?

JUP: Ti se nekud žuriš?

KEFALO: Sigurno da se žurim. Ja nisam svoj gazda kao ti.

JUP: Je l', sveca ti seljačkog, a šta ti zapravo radiš?

KEFALO: Misliš – gde? *(posle kraćeg kolebanja)* Radim u

jednom ministarstvu... *(naglo ustane)* Hoćemo li, Gošer?

(Jup, Gošer, Kefalo, odlaze.)

AMOS: Sedi, Šalom.

(Šalom sedne.)

AMOS: Šta piješ? Konjak, votku, viski?

ŠALOM: Sve.

AMOS: Sve zajedno?

ŠALOM: Može i zajedno.

(Amos se smeje, sipa piće Šalomu.)

(U hotelski salon ulazi Estera. Sedne za obližnji sto. Šalom ispija čašu, dostojanstveno i sa lakoćom.)

AMOS: Gde si naučio tako da piješ?

ŠALOM: Tamo gde i ti.

AMOS: Šta si ti, u stvari?

SALOM: Ono što si i ti,

AMOS: Pitam, šta radiš?

ŠALOM: Čekam svoj red.

AMOS: A gde živiš?

ŠALOM: Ovde.

AMOS: Sada. A gde si bio pre?

ŠALOM: I pre sam bio ovde.

AMOS: Predajem se. Ništa te više neću pitati.

(Šalomov pogled počiva na Esteri.)

ŠALOM: Ona žena je logorašica.

AMOS *(Sipki)*: Proveriću.

(Amos priđe Esteri. Ona nezainteresovano pogleda u njega)

AMOS: Izvinite... Možda je zabuna... Vi ste logorašica?

(Estera ima oko četrdeset godina. Tragovi nekadašnje lepote još su vidljivi, zahvaljujući harmoničnim crtama lica i krupnim očima. Ono što tu ženu čini izuzetno privlačnom, nalazi se izvan domašaja površnog pogleda. Iza njene upadljive mirnoće, iza sanjive odsutnosti i gotovo svetačke skrušenosti krije se energija satkana od najtananijih emocija i najžešćih strasti. Obučena je s ukusom, ali skromno. Jedini upadljivi detalj na njenoj garderobi je

svileni šal, obmotan oko vrata.

Amos trenutak čeka i uz osmeh izvinjenja, širi ruke.)

AMOS: Znači, greška *(okrene se da pođe)*.

ESTERA *(naglo)*: Da... Jeste... Logorašica sam...

(Amos se okrene.)

AMOS *(nije iznenađen)*: Moji drugovi i ja takođe smo logoraši. Biće nam drago ako pređete za naš sto.

(Estera se koleba, ipak, ustaje. Prati Amosa do stola. Sipka i Šalom ustaju.)

AMOS: Pogodio si, Šalom...

(Šalom okreće leđa, ne sluša ga. Sporim hodom napušta hotelski salon. Sipka pruži Esteri ruku. Predstavlja se.)

ESTERA: Zovem se Estera.

SIPKA: Oho? Zvezda?! Lepo ime.

ESTERA: Ime potiče iz „Kuće lutaka“ *(Očekuje reakciju, nje nema. Sipka se smeši, Amos je nudi pićem. Sedaju u tišini. Amos sipa konjak u čistu čašu sa stola.)*

ESTERA *(ispija naglo)*: Čuli ste za „Kuću lutaka“?

SIPKA: I čuli i videli.

ESTERA *(uznemirena)*: Bila sam tamo, više od jedne godine...

AMOS: Svedok ste na suđenju Pendelu?

(Estera ne stiže da odgovori na pitanje, spolja se čuje ratoborni ženski glas. Svi gledaju u tom pravcu.)

IRIS *(van scene)*: Zašto hodam bosa? Gospodine, ja hodam bosa uvek, a naročito kad mi se prohte! Da li je to ovde zabranjeno? Da nije možda, nemoralno?

(Pojavi se Iris. Drži cipele u ruci. Ona je vitkonoga, uskostruka žena, blizu tridesete. Na njenom privlačnom licu godine su ostavile neke tragove, ali nisu naškodile njenom agresivnom šarmu. Živahna je, graciozna, sva u pokretu i gestu. Prijatan glas deluje izveštačeno, kao i njeni osmesi. Ona je autentična slika umiljatog, kapricioznog deteta, naviklog da mu se ugađa i prašta. Iris ugleda društvo. Baletski doleprša.)

IRIS: Zamisli, Estera, ovaj zatucani svet u hotelu misli da

je nemoralno hodati bos. Optužili su me da sam ja kriva što sam nagazila na ekser. Sobarica kaže da je taj ekser moj...! Valjda misli da sam fakir i da vučem eksere sa sobom... (*odglumi*) A možda je ekser zardao? Nisam valjda toliki baksuz? (*visoko diže nogu i pokaže taban Amosu*): Vidite li nešto, gospodine?

AMOS: Vidim, gospođice, i više nego što treba.

IRIS (*provocira*): Da li vam to kvari raspoloženje?

AMOS: Naprotiv!

IRIS (*koketna, smeje se*): Onda gledajte dok možete (*Amos se smeje, nudi joj stolicu da sedne.*) Estera mila, ko su ovi dragi ljudi s tobom?

ESTERA: Bivši logoraši.

IRIS: Pa, društvo, zdravo. Ja sam Iris. Vidite, kakav sam ja magnet? Prvi dan u Aušvicu i već sam privukla ekser. (*Amosu*) Šta pijete?

AMOS: Konjak, za početak.

IRIS (*nasmeje se*): Divno, volim da pomažem početnicima.

(*Amos joj sipa piće. Iris pokaže na flašu ispred Amosa.*)

IRIS: Osim ovoga, čime se gospodin bavi?

AMOS: Pišem. A vi?

IRIS: Izgovaram gluposti koje drugi pišu. Pazite šta pišete (*koketno ispija piće, Sipki*) A zašto vi stalno ćutite?

SIPKA (*smeši se*): Pored vas, to nije teško.

IRIS (*prihvata igru*): Šta ste vi? Da pogađam?

SIPKA: Nema potrebe. Ja sam vaš gledalac.

IRIS (*gleda ga ispitivački*): Pardon, ja nemam apatične gledaoce. (*zevne*) Izvinite, loše sam spavala. Kad putujem vozom, uvek loše spavam. Mrzim vozove. Neverovatno, putovala sam u istom kupeu sa Esterom... Prepoznale smo se kad smo sišle sa voza... Katastrofa, a zajedno smo bile u logorskom burdelju... više od trista šezdeset i pet dana... Zar ne, Estera?

ESTERA (*zbunjena*): Već sam im rekla.

AMOS (*Iris*): Vi, u „Kući lutaka“? Koliko godina ste tada imali?

IRIS: Dođite na Pendelovo suđenje i doznaćete detalje. I više.

ESTERA: Sa suđenja je isključena javnost.

IRIS: Na tvoj zahtev?

ESTERA (*pogne glavu*): Na zahtev Pendelovog branioca.

IRIS: Matora budala! Kakvo je to suđenje bez novinara? (*Izvuče iz tašne flašu sa kolonjskom vodom, zatim stavi nogu Amosu u krilo.*) Budite ljubazni, namažite mi ranu.

AMOS (*pokaže na Sipku*): Obratite se njemu. On je lekar.

(*Iris se okrene Sipki. Pruža flašicu.*)

SIPKA (*odmahne glavom*): Vama krvare tabani, gospođice, a ja sam samo specijalista za srce.

IRIS (*uvređena*): A lekarska etika? Šta je sa njom, gospodine doktore? (*Ne zanima je više okršaj sa Sipkom, tog trenutka pojavio se Pendel.*) Estera draga, vidi ko dolazi!

(*Pendel je sedokosi gospodin, niskog rasta, prilično iznad pedesete. Patkast hod, sedi brkovi i rumeni obrazi ulivaju poverenje. Obučen je sa merom i ukusom dobro situiranog malograđanina.*)

Pendel za trenutak zastane, preleti ravnodušnim pogledom preko salona, a zatim ponovo krene. U tom trenutku Iris dohvati svoju cipelu i svom snagom je hitne prema Pendelu. Cipela pogađa cilj. Pendel zastane.

IRIS: Hej! Čika Pendel! Jesi li to ti?

(*Pendel sa čuđenjem zuri u Iris. Ona mu priđe šepajući.*)

IRIS: Čika Pendel me ne prepoznaje. Razočarana sam...

PENDEL: Pa to je mala Iris! Vidi, vidi, izrasla je u pravu lepoticu! Je li moguće?

IRIS: Izrasla je kao što vidiš! (*smejulji se*) A ti si ostario, je l' moguće? Mala Iris je verovala da su te davno smakli...

PENDEL (*kiselo*): Imali su pametnija posla.

IRIS: Nadam se da su ovog puta besposleni.

PENDEL: E, jesi bezobrazna! Ista, kao što si bila!

(*Smejulje se oboje.*)

IRIS: A ti, jesi li još uvek besan pas?

(*Pendel gleda u Amosa, Sipku, Esteru.*)

PENDEL (*nesiguran*): Ja sam miran i pošten građanin...

(*Estera ustane. Pendel joj prilazi, nije mu jasno da li se*

poznaju. Javlja se Esterin muzički lajtmotiv: tema iz prvog dela oratorijuina „Dies irae“ – Lamentatio.¹¹)

PENDEL (*Esteri*): Imam svoju malu radnju, prodajem antikvitete...

(*Estera je odsutna, ne gleda u njega, već u neku neodređenu tačku.*)

Pendel se naglo okrene. Pođe.)

IRIS: Hej, dedice! Imaš li kola ovde?

PENDEL (*okrene se*): Imam.

IRIS: Mogao bi da me povežeš na suđenje.

PENDEL: Ako moram, zašto ne...? Krećem odmah.

(*Odlazi*)

IRIS (*više za njim*): Čekaj me! (*obuva cipele na brzinu, obraća se društvu*) Potražite me...

(*Iris otrči. Sipka i Amos ustaju.*)

AMOS (*Esteri*): Želite li da vas otpratimo?

(*Estera ga ne čuje. Obuzeta je svojom muzikom koja je sve dominantnija. Sipka daje glavom znak Amosu da krenu. Odlaze. Pojavi se Šalom. Prilazi Esteri. Čutke je posmatra.*)

Esterin muzički motiv se postepeno gubi.)

ESTERA: Ko si ti?

ŠALOM: Znaš li šta znači „šalom“?

ESTERA: Znam. Mir.

ŠALOM: Ali oni se varaju. Ja im ne donosim mir. A ti?

ESTERA: Ne znam.

ŠALOM: Plašiš li se?

ESTERA: Ne.

ŠALOM: A ako budu razvaljivali usta kad te vide?

ESTERA: Neću ih primećivati.

ŠALOM: Nemo su nas ispratili, iako su znali kuda idemo.

ESTERA: Ne zaboravljam.

ŠALOM: Onda im bez reči podmetni obraz, da budu siti svoje sramote...

(*Šalom odlazi. Čuje se galama mnogobrojne dece, njihov smeh, nadvikivanje. Odjekuje školsko zvono.*)

Svoja mesta zauzimaju sudijski kolegijum, okrivljeni Pendel i Iris.)

SUDIJA: Da li je „Klub za vojničku razonodu“ bio smešten u ovoj školi?

ESTERA: Da. U suterenu je bila smeštena straža, u prizemlju je bio salon, a mi smo bile na spratu...

SUDIJA: Jesu li sve žene dovedene iz logora?

ESTERA: Ne. Bilo je oko dvadeset pravih prostitutki.

SUDIJA: Kako to mislite „pravih prostitutki“?

ESTERA (*zbunjena*): Mislim...

TUŽILAC: Da li ste i vi u „Kuću lutaka“ dovedeni iz logora, ili ste...?

ESTERA: Dovedena sam iz logora.

TUŽILAC: Kada i kako vam je postalo jasno da ste dovedeni u javnu kuću?

SUDIJA: Zar nemate neki blaži izraz, doktore?

TUŽILAC: Plašim se da su ostali izrazi mnogo gori.

BRANILAC: Mi govorimo o „Klubu za vojničku razonodu“, kolega!

TUŽILAC: Mi ovde govorimo o logorskom burdelju, kolega!

SUDIJA: Gospodo... Tiše, molim vas. U susednoj prostoriji je nastava. (*Esteri*) Odgovorite na pitanje tužioca.

TUŽILAC: Da ga ponovim?

ESTERA: Nije potrebno. Pitali ste kada mi je postalo jasno da sam dovedena u javnu kuću. Onda kada su mi objasnili šta treba da radim.

TUŽILAC: Objasnili su vam da ćete primiti u posetu vojnike?

ESTERA: Da.

TUŽILAC: Koliko dnevno? (*tajac*) Dvojicu? (*tajac*) Petoricu? (*tajac*) Sedmoricu?

ESTERA: Više od desetorice.

TUŽILAC: I vi ste pristali da obavljate taj „posao“?

ESTERA: Jesam.

TUŽILAC: Zašto?

ESTERA: Morala sam...

TUŽILAC: Zašto ste morali?

BRANILAC: Prigovor. Tužilac se udaljio od predmeta suđenja.

SUDIJA: Prigovor odbijen. (*Esteri*) Ako sam dobro razumeo, vi ste bili prinuđeni na blud?

ESTERA: Da. Bila sam prinuđena.

TUŽILAC: Šta se dešavalo logorašicama koje su se suprotstavile prinudi?

ESTERA: Bile su ubijene.

TUŽILAC: Ubiti se može na bezbroj načina. Navedite bar jedan.

ESTERA: Mučili su ih...

TUŽILAC: Mučiti se može na bezbroj načina. Navedite bar jedan.

ESTERA: Tu, dole... U podrumu... Zakopali su ih... Samo su im glave virile... (*ućuti na trenutak*)

TUŽILAC: Dalje?

ESTERA: Zakopali su ih u podrumu...

TUŽILAC: To smo već čuli. Dalje...

ESTERA: U podrumu je bilo mnogo pacova...

TUŽILAC: Dalje!

ESTERA: U podrumu... Bio je mikrofoni... U našim sobama bili su zvučnici...

(*Iznenada se začuje dečiji hor. Deca, ritmički skladno, skandiraju latinske predloge: Ante, apud, ad, adversum –*

circum, circa, citra, cis –

contra, erga, extra, intra –

infra, inter, juxta, ob –

penes, pone, post, praeter –

prope, propter, per, secundum –

supra, versa, ultra, trans...

Sudija rasejano prati skandiranje dece, ritmičkim pokretima ruke. Trgne se. Lupa čekićem.)

SUDIJA (*Esteri*): Nastavite tamo gde ste stali.

BRANILAC (*sudiji*): Dozvolite da se obratim svedoku (*dobija dozvolu, Esteri*) Recite nam da li ste bili u „Klubu za vojničku razonodu“, na Božić 1943. godine, bolje rečeno, na noć uoči Božića pomenute godine?

ESTERA: Bila sam.

BRANILAC: Ja vas molim da nam kažete šta se desilo te noći.

ESTERA: Pobunile smo se.

BRANILAC: Zašto ste za početak pobune izabrale baš tu noć?

ESTERA: Znale smo da će straža slaviti Božić.

BRANILAC: A da li ste znale da će straža, bez obzira na nebudnost, pružiti otpor?

ESTERA: Znale smo da će pucati na nas.

TUŽILAC: Jedno pitanje. Koji je bio krajnji cilj vaše pobune?

ESTERA (*koleba se*): Krajnji cilj...?

BRANILAC: Masovno bekstvo, pretpostavljam?

ESTERA: Da, masovno bekstvo.

TUŽILAC: Bekstvo? Vrlo dobro. A koliko vas je učestvovalo u tom „bekstvu“?

ESTERA: Bilo nas je više od stotinu...

TUŽILAC: O? Više od stotinu? A koliko je bilo stražara?

ESTERA: Ne znam tačno,

TUŽILAC: Ja znam tačno: bilo je trideset šest stražara, zajedno sa ovde prisutnim vođom straže. A sad, da čujemo kakvo je bilo naoružanje vas „buntovnika“?

ESTERA: Uspele smo da ukrademo pištolj od jednog posetioca... Imale smo i oko desetak noževa...

TUŽILAC: I, šta još?

ESTERA: Nogare od stolica...

TUŽILAC: Sto žena, jedan pištolj, desetak tupih noževa i nogare od stolica – prema trideset šest esesovskih momčina i isto toliko puškomitraljeza, četiri teška mitraljeza, preko stotinu ručnih

granata, da ne spominjem puške i pištolje. I vi to nazivate masovnim pokušajem bekstva? To je masovni pokušaj samoubistva!

ESTERA: Gospodine, mi nismo imale mnogo izbora, a taj je svakako bio najčasniji!

BRANILAC: Ne sumnjam u to da je vaš izbor bio častan, ali on je bio takav posmatran iz vašeg ugla. Za stražu, to je bila pobuna i pokušaj bekstva!

SUDIJA: O tome bi okrivljeni mogao više da nam kaže. Okrivljeni Ludvig Klaus Pendel! Pristupite.

(Pendel izlazi pred sudijski kolegijum. Pokloni se servilno, groteskno. Iris prasne u smeh. Pendel je ošine pogledom.)

SUDIJA: Okrivljeni, da li ste bili na službi u „Klubu za vojničku razonodu“ na noć uoči Božića, 1943. godine?

PENDEL: Bio sam.

SUDIJA: Ispričajte nam šta se desilo te noći.

PENDEL: Bila je to hladna noć, gospodine, veoma hladna i vedra. Pošto je to bila sveta noć, klub je prestao sa radom još u devet časova. U deset časova pogašena su svetla u spavaonicama. U isti čas izvršio sam uobičajenu smenu straže, zatim sam se pridružio svojim vojnicima, koji su slavili praznik, tu dole u suterenu. Sledovali smo malo ruma, kupili malo vina i piva i sastavili skromnu večeru iz poklon paketa. Jedva da je prošlo jedanaest časova, kada smo začuli dozive za pomoć. Istrčali smo u dvorište i ugledali grozan prizor. Sa prozora na drugom spratu, baš sa ovih ovde, ako se ne varam, izbačeno je na dvorište nekoliko žena. Bile su to logorašice – funkcionerke. Naredio sam stražarima da uspostave red. Međutim, moji ljudi su napadnuti čim su kročili u salon. Odmah posle toga logorašice su otvorile vatru na nas. Naredio sam straži da na vatru odgovori vatrom i da skrši pobunu. Na žalost, pobesnele žene se nisu smirile, bacile su se na žičanu ogradu, u nameri da je provale. Tek tada je sa stražarskih tornjeva otvorena paljba iz teških mitraljeza. Sve je to trajalo dvadeset minuta, možda pola sata, ne sećam se tačno.

SUDIJA: Koliko je logorašica poginulo?

PENDEL: Ukupno je bilo oko sto dvadeset mrtvih i ranjenih. Tačan broj ne znam.

TUŽILAC: A koliko je bilo mrtvih na vašoj strani?

PENDEL: Na našoj strani bilo je samo ranjenih.

TUŽILAC *(ironičan)*: Verujem da nisu bili teško ranjeni sa nogama od stolica?

PENDEL: Logorašice su bile naoružane, gospodine!

TUŽILAC: One su imale jedan pištolj. Jedan pištolj, Pendel! A vi ste naredili da se otvori paljba iz četrdeset mitraljeza! I kako vi to nazivate? Nužnom samoodbranom?

BRANILAC: Pardon! Okrivljeni ni jedan jedini put nije upotrebio termin „nužna samoodbrana“. Pendel, vi ste bili vođa straže. Sigurno su postojala pravila za vašu službu?

PENDEL: Jesu, gospodine.

BRANILAC: Prema tim pravilima, šta je bila vaša dužnost u slučaju pobune?

PENDEL: Moja dužnost bila je da ugušim pobunu upotrebom sile.

BRANILAC: Šta se, prema vojnim propisima, podrazumeva pod upotrebom sile?

PENDEL: Upotreba celokupnog naoružanja koje u datoj situaciji stoji na raspolaganju.

BRANILAC: A šta bi se desilo da niste izvršili naređenje?

PENDEL: Bio bih izveden pred vojni sud, pod optužbom za neposlušnost i prekršaj vojne zakletve.

SUDIJA: Kakva je bila kazna za tu krivicu?

PENDEL: Smrtna kazna, gospodine.

TUŽILAC: Pendel, Pendel... Okrivljeni Pendel, a šta bi se desilo da ste pobunu ugušili bez prolivanja krvi? Da li biste i u tom slučaju bili izvedeni pred vojni sud?

PENDEL: Ne.

TUŽILAC: Zašto onda niste tako postupili, Pendel?

PENDEL: Ja nisam mogao da znam kako i koliko su žene naoružane, gospodine! Ja sam se striktno pridržavao naređenja.

TUŽILAC: Vi ste ih se slepo pridržavali!

BRANILAC: Striktno.

TUŽILAC: Okrivljeni Pendel, da li ste dobili odlikovanje za vašu poslušnost?

PENDEL: Nisam dobio odlikovanje.

TUŽILAC (*ironičan*): Niste? A zašto?

IRIS (*sa svog mesta*): Časni sude, ja ću vam reći zašto.

SUDIJA: Govorite kada budete pitani, gospođice.

TUŽILAC: Ja je pitam. Svedokinjo Iris, recite nam zašto?

IRIS: Zato, jer je govno!

SUDIJA: Gospođice, upozoravam vas da birate izraze.

IRIS: Časni sude, to se podrazumeva, izabrala sam najblaži.

TUŽILAC: Predlažem da ispitamo drugog svedoka.

SUDIJA: Gospođice, pristupite.

(*Iris izlazi pred sudijski kolegijum.*)

SUDIJA: Koliko ste imali godina kada su vas doveli u „Klub za vojničku razonodu“?

IRIS: Sedam.

SUDIJA: I vi ste – u sedmoj godini...?

IRIS: Ne, časni sudijo, ono na šta mislite, počela sam da radim tek u petnaestoj.

(*Branilac i Tužilac se smeju. Sudija se nakašlje.*)

SUDIJA: Šta ste onda radili u tom „klubu“?

IRIS: Bila sam komandantov suvenir.

SUDIJA: Budite jasniji, molim vas.

IRIS: Imala sam plave pletenice i pametne oči... Komandant me je izvukao iz transporta za krematorijum. Bila sam maskota tog kupleraja.

SUDIJA: Ponovo vas upozoravam da birate izraze! Ispričajte nam šta znate o pobuni na noć uoči Božića, 1943. godine.

IRIS: O toj pobuni ne znam ništa.

SUDIJA: Ništa niste videli, ni čuli?

IRIS: Pobunu ni čula, ni videla. Pobune nije bilo.

(*Pendel skoči.*)

PENDEL: Ona je glumica, ruga nam se!

(*Iris prasne u smeh. Sudija lupa čekićem.*)

BRANILAC: Skrećem pažnju svedoku da se za lažne izjave pred ovim sudom odgovara i krivično.

IRIS (*pokaže na Esteru*): Časni sude, kažite to onom svedoku.

BRANILAC: U zapisima koji su pronađeni u logorskoj arhivi, govori se o pobuni u „Kući lutaka“... O pobuni je govorila svedokinja pre vas... O pobuni piše komandant logora u svojim memoarima... Jedino vi, gospođice, tvrdite da pobune nije bilo?

IRIS: A šta mogu, časni sude, kad pobune nije bilo?

TUŽILAC: Recite nam, šta je to bilo, ako nije bila pobuna?

IRIS: Bio je pokolj, božićno orgijanje Pendelovih pijanih momaka. Časni sude, žene su spavale kada su ih ti vukodlaci napali.

(*Esteru skoči sa svog mesta.*)

ESTERA: Nije istina... To nije istina!

PENDEL (*viče*): Ona laže! Laže!

(*Pendel i Esteru upadaju jedno drugom u reč. Iris je mirna, pribrana, Pendel izbezumljen, Esteru očajnički uporna*)

IRIS: Žao mi je, ali bio je pokolj.

PENDEL: Lažeš! Laže!

IRIS: Bio je masakr gospodo...

ESTERA: Časni sude, nije istina! Mi smo se pobunili!

IRIS: Bio je surovi pokolj!

PENDEL: Lažeš! Laž, laž, sramna laž, časni sude!

(*Sudija uporno lupa čekićem.*)

BRANILAC: Tražim prekid suđenja!

SUDIJA: Zahtev prihvaćen. Suđenje će se nastaviti.

(*Sudijski kolegijum, Pendel i Esteru odlaze.*)

Iris ostaje sama, razgleda učionicu. Traži, zaviruje. Klekne. Kuca po patosu. Pojavljuje se Mladić sa gitarom. Sedne neprimetan. Svira na gitari protestnu pesmu „Aušvic“.^{12/} Peva.)

„Ubijen bejah kao dete,
ubijen sa drugom decom,

pretvoren u dim i pepeo,
a sada me nosi vetar..."

(Ulazi Sipka. Jedno vreme, ćutke, posmatra Iris. Ona puži na kolenima. Kuca po patosu. Čini se da ne primećuje Sipku. Mladić sa gitarom tiho svira na gitari.)

SIPKA: Tražite svoju lutku?

IRIS *(ne osvrnuvši se)* Vi sve znate, dosadni ste.

SIPKA: Šta može da krije devojčica u „Kući lutaka“?

IRIS *(sedne na patos, jedno vreme, gleda ga podozrivo)*:

Sipka, znate li da vas ja poznajem? Posmatrala sam vas kad ste prolazili ovim putem. Uvek odande, sa onog prozora...

SIPKA: Nisam prolazio ovuda.

IRIS: Jeste. Prolazili ste. Svakog jutra i svake večeri.

SIPKA: To nisam bio ja, Iris.

IRIS: Ali mogli ste da budete. Baš vi.

(Sipka sedne na patos, pored Iris.)

SIPKA: Da *(nasmeši se)*. Da, sad se sećam. Jednom ste mi bacili kroz prozor cigarete, zar ne?!

IRIS: Ne, to nisam bila ja.

SIPKA: Mogli ste da budete. Baš vi.

(Ćute trenutak, samo se gledaju.)

IRIS *(prijateljski)*: Ne mogu da vas zamislim u lekarskoj ordinaciji.

(Sipka se smeje. Ulazi Amos. Nije primećen.)

SIPKA: Naravno da ne možete, i ja sam glumac... Ostalo je vešta kamuflaža. U stvari... Ja sam mornar, gnjurac, lovac, istraživač...Vozim pseću zapregu kroz snežnu divljinu, borim se sa vukovima...

(Amos im priđe.)

AMOS: Čuveni kardiolog, ukrotitelj zveri, ukroćen, leži na patosu...

IRIS *(ustane, prekine Amosa, smeši se)* Moram hitno nešto da pojedem, gladna sam. Amose, imaš li možda sendvič pri ruci?

AMOS: Bife je preko puta, gospođice.

IRIS *(odlazi, vikne)*: Pa društvo, potražite me!

(Otrči. Odlazi i Mladić sa gitarom.)

AMOS: Kao što vidiš, doktore, može se lečiti i sopstveno srce. Nije nimalo komplikovano.

SIPKA: Jednostavnije je pisati ljubavni roman. Ili nije? *(Obojica se smeju.)* Pišeš li nešto novo?

AMOS: Zašto pitaš? Kkod vas i onako ne štampaju moje knjige. Za vaše sam mračan i bez ideja, a za naše sam orijentisan isuviše levo. Neko je očigledno okrenuo leđa suncu i izgubio orijentaciju.

SIPKA: Nisam znao, Amos, da i ti ljude deliš na „vaše“ i „naše“.

AMOS: Nisam ih ja podelio. Ako baš hoćeš da znaš, u mojim delima nasilje se ne deli na istočnu i zapadnu varijantu!

SIPKA: Ti sudiš nepristrasno?

AMOS: Ja ne sudim! Pomalo opominjem...

SIPKA: Opominješ? I? Ljudi više ne vrše nasilja?

AMOS *(plane)*: A šta ja mogu? Ne mogu da izmenim ljude. Ne verujem više u te gluposti. Niko ljude ne može izmeniti!

SIPKA: Nisu svi ljudi isti, Amos.

AMOS: Svi su isti! I nikada se neće izmeniti!

(Sudijski kolegijum zauzima svoja mesta. Retrospekcija. Ulaze Edek, Jup, Gošer, Šalom.)

AMOS: Jednog dana ljudi će se izmeniti...

SIPKA: Nisu svi ljudi isti, Amos.

EDEK: Amos ima pravo: ljudi se moraju promeniti, postojaće svet

bez logora ili će biti logora, ali sveta neće biti.

SIPKA: Na žalost, moguć je i kompromis Edek. Biće logora i biće sveta koji će to dozvoliti.

GOŠER: Komunisti to neće dozvoliti!

(Dolazi Kefalo. Uzbudjen je.)

KEFALO: Gošer! On je saznao!

GOŠER: O kome govoriš?

KEFALO: Pa, on! Musfeld! Saznao je!

JUP: Otkud znaš?

KEFALO: Čuo sam... Kaže, to je sabotaža!

AMOS: Šta ćemo sada Gošer?

GOŠER: Samo mirno... Možda ne zna sve.

KEFALO: Zna, zna... Sve zna!

JUP: Dolazi Musfeld!

GOŠER: Na posao! Brzo!

(Razilaze se. Edek nestaje. Pred sudijskim kolegijumom ostaje jedino Kefalo.)

BRANILAC: Zanima me, gospodine, kako ste čuli da je Musfeld saznao za vašu sabotažu?

KEFALO: On je bio u svojoj kancelariji, a ja u susjednoj prostoriji...

BRANILAC: S kim je bio u kancelariji?

KEFALO: Sa narednikom Vosom.

SUDIJA: Ko je ta osoba?

TUŽILAC *(čita iz beleške)*: SS Šarfirer ^{13/} Helmut Vos, rođen 1922. godine, pre rata pekarski radnik, poginuo na frontu, februara 1945. godine.

BRANILAC: Recite nam o čemu su razgovarali Musfeld i Vos.

KEFALO: Pa sad... Treba se setiti...

BRANILAC: Pa, setite se.

KEFALO: Vos je rekao: „Aha, sad ćemo ih udesiti... Zreli su za vešala.“ A Musfeld je rekao: „Ne treba s njima zapetljati!“

TUŽILAC: Da nije Musfeld rekao: „Ne treba s njima petljati?“

KEFALO: Pa tako sam i kazao.

BRANILAC: Nije tačno! Vi ste rekli: „Ne treba s njima zapetljati!“

KEFALO: Tako je.

TUŽILAC: Pazite, molim vas. Rekli ste „petljati“. „Petljati“, a ne „zapetljati“!

BRANILAC: Svedok je upotrebio izraz „zapetljati“. U stvari – „komplikovati“. A nikako – „petljati“!

SUDIJA *(Kefalu)*: Molim vas, ponovite šta ste rekli.

KEFALO *(očajan)*: Sad više ni ja ne znam.

(Jup se smeje. Kefalo je besan.)

KEFALO: Boga mu! Kao da je ta jedna reč toliko važna!

TUŽILAC: Razumljivo da je važna! Vi ste policijski agent. Trebalo bi da znate koliko u praksi sve zavisi od jedne reči.

KEFALO *(zbunjen)*: Mislite – ja? Pa ja...

JUP *(ljut)*: E, sveca mu njegovog!

(Sudija lupa čekićem.)

SUDIJA *(Kefalu)*: Nastavite. Šta ste još čuli?

KEFALO *(besan)*: Ništa. *(posle kraće pauze, pribran)* Jedno vreme... A onda, opet čujem.. Vos kaže: „Moramo ih odmah prijaviti Političkom odeljenju!“ ^{14/} A Musfeld kaže: „Mi smo saznali, mi ćemo i dejstvovati...“

TUŽILAC: Okrivljeni, kako ste otkrili da logoraši organizuju sabotažu?

MUSFELD: Ja nisam otkrio. Neko me je obavestio.

TUŽILAC: Ko?

MUSFELD: Jedan logoraš iz mog odeljenja.

TUŽILAC: Ko?!

MUSFELD: Ne želim da odgovorim na to pitanje.

BRANILAC: U vašem je interesu da odgovorite.

MUSFELD: Ne mogu. Smatram svojom obavezom da ime tog čoveka držim u tajnosti.

SUDIJA *(lupa čekićem)*: Nastavljamo rekonstrukciju događaja.

(Logoraši su na svojim mestima u „Kanadi“. Rade. Među njima je i Edek. Dolazi Musfeld u pratnji Vosa. On je stasit, crnomanjast mladić, uspravnog držanja, dečaćkih crta lica. Esesovska uniforma stoji na njemu kao salivena. Naoružan je pištoljem.)

VOS: Prekini posao!

(Svi stoje u iščekivanju. Musfeld ih jedno vreme ćutke odmerava, zatim upre kažiprst u Amosa.)

MUSFELD: Ti, mali! Moja kancelarija je u neredu. Zar ti nisam rekao da je očistiš?

AMOS: Očistio sam je.
MUSFELD: Sad ćeš ponovo! Hajde!
(Amos okleva.)
MUSFELD: Šta je? Šta čekaš?
(Amos ne polazi.)
GOŠER: Čuo si naređenje. Gubi se odavde!
(Amos odlazi.)
MUSFELD: Sve znam. Da li ste svesni da ovde postoji samo jedna vrsta kazne za sabotazu? (nema komentara) Da li ste svi učestvovali u toj glupoj avanturi? (nema odgovora)
VOS: Odgovorite!
GOŠER: Svi.
MUSFELD: Onda vas sve čeka ista kazna. Jasno?
(Tajac.)
VOS: Bićete svi obešeni! Jasno?
EDEK: Jasno!
MUSFELD (priđe Sipki): I ti si bio u to umešan?
Sipka ćuti. Klimne glavom.
MUSFELD (Jupu): A ti?
JUP: Naravno.
MUSFELD (Šalomu): I ti?
ŠALOM: I ja.
MUSFELD: Lepo... Solidarnost... Ali ja znam istinu. Niste svi bili umešani! Ne svi, samo j e d a n! Razumete li? Jedan! I taj će biti kažnjen! Ko je taj?
(Tajac dugo traje. Najzad, Šalom istupi.)
ŠALOM: Ja sam taj.
MUSFELD: Ti?
ŠALOM: Ja, ja sam kriv za sve. (Krene ka izlazu, mrmlija.)
Kriv sam.
MUSFELD: Stani!
(Šalom stane.)
MUSFELD: Nisi ti taj. (Okrene se ostalima, posmatra, svakog ponaosob odmerava. Najzad, upre kažiprst u Edeka.)
MUSFELD: Ti!

(Edek se osmehne, zatim, istupi.)
MUSFELD: Kazna će se izvršiti odmah.. (Vosu) Vodite ga!
VOS: Hajde, mustro. Kreni!
(Edek pogleda ostale)
EDEK: Nastavite posao! (Odlazi u pratnji Vosa.)
(Kafana. Gošer, Sipka, Šalom, Jup, Kefalo, sedaju za sto. Ulazi i Musfeld sedne za izdvojen sto. Pojavljuje se i Amos. Nosi veliki pehar.)
AMOS: Prazna antikvarnica i samo ovaj preživeli trofej! Trista godina star.
JUP (prezrivo): Na šta trošiš pare, čoveče?
KEFALO: Posteljину treba kupovati, jeftina je... (ućuti)
(Amos sedne. Baca na sto hrpu novina. Gošer uzme novinu.)
GOŠER: Pišu li nešto o suđenju?
AMOS: Pišu... Naročito o izdaji jednog od logoraša...
GOŠER (vrati novinu): Tako nam i treba! Dozvolili smo da ime izdajice ostane tajna. Sad sumnja pada na sve.
KEFALO: Zar na sve? Zašto onda nismo rekli ko je izdajica?
ŠALOM: Nismo rekli, jer ne znamo ko je.
GOŠER: Svi znamo da nas je izdao Zelman Levental!
ŠALOM (ustane od stola): Mi znamo samo to ko je izdao Zelmana Leventala! (odlazi)
(Svi ćute. Amos pokuša da podstakne razgovor.)
AMOS: Kakav je bio ručak, Jup?
JUP: U mom restoranu takvu hranu služimo poreznicima... (gleda u Kefala) Naravno... I policajcima...
AMOS: Ma nemoj, a šta ti imaš protiv policije?
JUP: Ne volim ljude koji pendrekom zarađuju hleb.
KEFALO: Ja ne upotrebljavam pendrek!
AMOS: Ti si, znači, dobar kapo?^{15/}
KEFALO: Šta me gledate? Šta hoćete od mene? Ja sam običan agent, hapsim kriminalce...

JUP (*upre prst u Musfelda*): Možeš da uhapsiš onoga?
KEFALO: Ja? Kako da ga hapsim?! Ne izdajem ja
naloge!
AMOS: Dabome. Ti samo izvršavaš naređenja.
KEFALO: Pa svi mi... Boga mu! Svi mi izvršavamo nečija
naređenja! Je li tako, Gošer? Kaži im!
(*Gošer ne odgovara. Na trenutak zavlada nelagodna
tišina.*)
AMOS (*nasmeje se*): Šta bi uradio policajac Kefalo kad bi
bio čuvar logora? Ne biti, il' ne ubiti – pitanje je sad!
(*Musfeld ustaje od stola, počinje rekonstrukcija...*)
KEFALO (*drekne*): Prekini posao! Mirno!
(*Svi ustaju. Stoje u stavu mirno. Musfeld im priđe.
Sudijski kolegijum zauzima svoja mesta.*)
MUSFELD: Treba da čuvate svoje usijane glave, ja to
ne mogu umesto vas. Razumeli smo se... (*drekne*) Svako na svoj
posao!
BRANILAC: Gospodine Musfeld...
MUSFELD: Izvolite, gospodine?
BRANILAC: Postavljam vam značajno pitanje: šta bi se
desilo da ste slučaj sabotaže prijavili Političkom odeljenju?
MUSFELD: Celo moje odeljenje bilo bi likvidirano.
BRANILAC: Znači, vaša namera je bila da spasete
šesticu logoraša sigurne smrti?
MUSFELD: Da. Moja namera je bila da sprečim najgore.
TUŽILAC: Jedan čovek je ipak ubijen.
MUSFELD: To se nije moglo izbeći. Neko je morao da
bude kažnjen.
TUŽILAC: Neko, koga ćete vi izabrati?
MUSFELD: Ja sam bio njihov komandant.
TUŽILAC: Prema tome, vi ste odlučivali. Zašto onda niste
izabrali onoga koji se dobrovoljno javio?
MUSFELD: Da ste vi bili na mom mestu, izabrali biste
Jevrejina?
TUŽILAC: Zašto, dakle, niste izabrali Jevrejina?

MUSFELD: Zbog toga što je Jevrejin.
TUŽILAC: To kažete sada. A kako bi glasio vaš odgovor
pre dvadeset godina?
MUSFELD: Bio bi isti.
TUŽILAC: Dozvolite da u to sumnjam.
MUSFELD (*plane*): Jednog sam morao da izaberem!
TUŽILAC: I izabrali ste studenta Edeka Jašonjskog. Zašto
baš Edeka Jašonjskog?
SUDIJA: Gospodo, o tome drugi put! (*lupi čekićem*)
Suđenje će se nastaviti.
(*Sudijski kolegijum napušta svoja mesta.*)
(*Kafana. Mesto za klavirom zauzima Mladić sa gitarom.
Svira. Gošer, Sipka, Amos, Jup, Kefalo, sedaju za sto. Pridruže se
Esteri i Iris. Za odvojenim stolom sedi Musfeld. Jup preteći krene
prema njemu.*)
GOŠER: Ne izazivaj ga!
(*Jup pridje Mladiću sa gitarom. Dogovara se s njim. Mladić
svira „Adieu, mein kleiner Garde-Offizier...“ Jup peva, Iris se
pridruži. Musfeld sedi, zamišljen.*)
(*Gošer iznenada lupi pesnicom o sto. Jup zanemi, Iris
peva.*)
IRIS (*pravi predstavu*): O, ne, ne prekidaj, sviraj još, molim
još... Nešto ludo! Ludosti mojoj nema kraja...
(*Mladić svira. Iris je nalivena. Nikad ne zna, je li ili ne.*)
IRIS: Pijani ples, gospodo! Hajde, Esteri, pridruži se.. da
malo razdrumamo pospano društvo... (*igra*) Sećaš se takmičenja u
plesu?
ESTERA: Ne znam o čemu govoriš.
IRIS: Zaboravila si? Šteta! Najluđa predstava u mom
životu! (*pleše i govori, kao da bunca*) Dvadeset golih žena...
Dvadeset plavkosih momaka, zakrvavljenih očiju... Tenkisti, zar ne
Esteri? Ludi momci kažu: Igrajte... Koja prva odustane, tri dana će
se pokrivati tenkistima... (*prestane da pleše, umorna je*) Moj bože,
kako su igrale... (*đavolak u njoj proradi, provocira*) Esteri, draga,
da nisi ti prva odustala?

ESTERA (*kontroliše se*): Nisam u tome učestvovala.

IRIS: U „svadbenom vencu“ si učestvovala, toga se sećaš? Zna li šta je „svadbeni venac“? Poređaju trideset žena...

GOŠER (*prekida je*): Ne zanima nas, gospođice!

IRIS (*blesavi se*): Zaista ne? A ja sam mislila da vas zabavljam. Uf, što sam nespretna... Estera, pomozmi da ispravim grešku. (*Priđe klaviru i teatralnim gestom pokaže na Esteru. U isti mah, kad Iris podigne ruku, Estera ustaje.*)

ESTERA (*očajna*): Nemoj!

IRIS: Ne isplati se biti skroman...Predstavljm vam Esteru, poznatu pijanistkinju, nekadašnje čudo od deteta. Svirala je u šestoj, koncertirala u trinaestoj, komponovala u osamnaestoj godini! (*Ona aplaudira. Jup i Kefalo, takođe. Estera odmahuje glavom.*) Molim Betovena! Od svih nemačkih genijalaca, najviše volim Betovena... Sviraj nam, molim, molim...

GOŠER: Dakle, da slušamo Betovena. (*Uhvati Esteru pod ruku, vodi je do klavira.*)

(*Estera je zburjena. Seda za klavir. Koleba se. Svi čute. Posmatraju. Estera se koncentriše. Svira. Akordi su čisti, harmonični... Na kratko... A onda, njena glava se trza, ruke prestaju da slušaju. Iris je posmatra, bez truni saosećanja, sa mržnjom i podrugljivom grimasom na licu.*)

IRIS (*zlobno*): Trebalo je da me poslušáš Estera i igraš. To bolje umeš...

(*Estera ustane, stoji nepomična, pognute glave.*)

IRIS (*besna*): Čutiš? O, kako si jadna, baš mi je muka od takvih. Muka mi je, muka...

SIPKA (*prekine je*): Iris! Idite kući.

(*Iris ne sluša. Njena mržnja prema Esteri prelazi u histeriju.*)

IRIS: Šta je? Ne usuđuješ se da kažeš istinu? Zašto? Slobodno izbaci trulež iz sebe kao ja. Jednostavno je! Evo, priznajem da sam kurva i da za to imam lične razloge, al' se ne pokoravam. Draga, ti si izabrala klopku, a želela si da budeš heroina... E pa, evo... (*Priđe Esteri, gnevno strgne šal sa njenog*

*vrata, zatim jednim pokretom cepa bluzu. Ispod Esterinog vrata krupnim slovima utetovirano je „FELD HURE“.¹⁶Iris je gurne svom snagom.) Zadržala si njihov ukras, za uspomenu... (*umorna je od postignutog cilja*) Čitajte gospodo... I slobodno mislite da sam nevideni monstrum, složiću se s vama! (*Ućuti, bes je presahnuo, samo se prkos čita u sjaju njenih očiju.*) Ester, ova predstava.. Nije završena...*

(*Svi stoje. Musfeld sedi. Ne skida pogled sa Estere.*

Sipka pođe, slede ga, Gošer, Jup, Kefalo. Prolaze pored Iris ne pogledavši je. Ona stoji opuštено. Poslednji krene Amos, zastane kraj Estere.)

AMOS: Napijte se...

(*Amos odlazi. Iris se spusti na pod.*)

(*Musfeld ustane. Pođe, kad stigne do Estere, sagne se i podigne njen šal. Preko njenih obnaženih ramena, prebaci šal.*)

MUSFELD: Laku noć, gospođo. (*Odlazi.*)

(*Estera i Iris, same. U napuštenoj kafani*)

(*Mladić sa gitarom svira protestnu pesmu „Aušvic“*)

„Ubijen bejah kao dete,
ubijen sa drugom decom,
pretvoren u dim i pepeo,
a sada nosi me vetar...
a sada nosi me vetar...
a sada nosi me vetar...“

DRUGI DEO

(U pozadini obrisi krematorijuma. Iz dimnjaka buktu plamen.)

GLAS IZ ZVUČNIKA: Pažnja! Pažnja! Vi se nalazite u potpunoj bezbednosti. U potpunoj bezbednosti. Nemate razloga za nespokojstvo. Možete da pošaljete dopisnicu vašim najbližima. Naпишите: „Dobro sam. Nalazim se zajedno sa porodicom. Sa nama postupaju lepo. „ Hvala. *(Iz zvučnika se zaori melodija „Adieu...“)*

(Nailazi Estera, seda na klupu za svedoke.

Sudijski kolegijom seda na svoja mesta.

Pojavljuju se Sipka, Gošer i Zelman.)

ZELMAN *(podrugljivo)*: Trista četrnaesti transport, Gošer.

GOŠER: Već bi se trista četrnaest puta pobunili, da imaju trunke mozga i hrabrosti.

ZELMAN: Njihova hrabrost nije u njihovim pesnicama.

Ona je u poštovanju samoga sebe i svoje sudbine.

(Upada Jup. Veoma je uzbuđen.)

JUP: Pobuna!

(Utrči Amos, isto uzbuđen. Nailazi i Kefalo, za njim i Šalom.)

AMOS: Pobuna! Pobuna

KEFALO: Pobuna, ljudi! Pobuna!

EDEK *(utrči)*: Uspeli smo! Gošer, uspeli smo! *(Grli Gošera.)*

(Estera, vidno uzbuđena, ustaje sa klupe za svedoke. Javlja se njen muzički lajtmotiv: tema „Pobune“, iz drugog dela oratorijuma „Dies irae – Apocalypsis“.)

(Jup, Kefalo, Edek, Amos grle se, igraju, pevaju „Adieu...“)

Ulazi Musfeld. Prvi ga primeti Sipka.)

SIPKA: Prekini posao!

(Prestaju da pevaju, svi se ukoče. Musfeld ne obraća pažnju na njih. Gleda u pravcu krematorijuma. Osluškuje. Muzički motiv je sve snažniji.)

MUSFELD *(usplahiren)*: Pevajte dalje!

(Svi ćute.)

MUSFELD: Jeste li čuli?! Pevajte!

(Jup i Amos započinju, pesmu „Adieu...“ Pesmu prihvataju i ostali, osim, Šaloma i Zelmana.)

MUSFELD: Glasnije!

(Edek počinje da lupa takt. Ostali slede njegov primer. Lupaju nogama. Pesa je sve prkosnija. Uz lupanje takta, neprestano se ponavlja refren: „Und vergiss mich nicht!“ Pesa logoraša je dominantna, potiskuje muzički lajtmotiv iz oratorijuma.)

(Pesa zamukne. Odjednom potpuna tišina. Upečatljiva, stvarnija od svakog zvuka.)

JUP *(gleda u pravcu krematorijuma)*: Gotovo...

ZELMAN *(počinje da se moli)*: „Blažena je počivka u senci vrline... Više vredi dobar glas od skupocenog i mirisnog ulja, i bolji je dan smrti nego li dan rođenja...“^{18/}

MUSFELD *(odsečno)*: Završite pesmu!

EDEK: Mi smo završili. Sad je na vas red.

MUSFELD *(zaprepašćen, gleda u Edeka)*: Šta si rekao?

(Zelmanova glasna molitva pretekne Edeka. U stvari, Zelman se molitvom obraća Edeku...)

ZELMAN: Podigni svoj glas, o Gospode, jer slabašan i nemoćan je glas ljudski...

MUSFELD *(vikne na Zelmana)*: Tišina! *(Zelman ućut, i a Musfeld priđe Edeku)*: Kakav red, mladiću?

GOŠER (*dobaci Edeku*): Čuti...
MUSFELD (*vikne na Gošera*): Ti da čutiš! (*Edeku*) Kakav red? Da „završim“, zar ne? Zar ne?!
EDEK: Ako ste tako razumeli...
MUSFELD: Znaš li ti da te mogu poslati na vešala zbog ovog?
EDEK: Znam. Vi sve možete.
MUSFELD: Pa? Jesam li moć zloupotrebio? Odgovori! (*Edek čuti.*)
MUSFELD: Ja nisam ovde jedini oficir. Odgovaram samo za svoje postupke. Jasno?
EDEK: Jasno. Ostalo se vas ne tiče
SIPKA: Edek, pomoz mi da iznesem sanduk. (*Edek pođe.*)
MUSFELD: Čekaj! (*komanduje*) Kad govorim, stani mirno! (*Prilazi Edeku, pokaže u pravcu krematorijuma*) Misliš da ono što se tamo dešava ima veze sa mnom?
EDEK (*cedi reči*): Zašto mene pitate? Te ljude pitajte...
MUSFELD: Ti dobro znaš da te ljude ne šaljem u smrt ja!
EDEK (*odvali, hitro*): Neko ih šalje u smrt... Vi dobro znate ko, pa ipak mu služite!
MUSFELD: Znaš li ti s kim razgovaraš? Nisi baš pametan (*Iako je Edek u stavu mirno, ljut, komanduje.*) Mirno! Nikad više nemoj to da ponoviš, možeš loše da prođeš! A sad se gubi! (*Edek i Zelman nestaju. Svedoci i okrivljeni odlaze na svoja mesta. Pred sudijskim kolegijumom ostaje Sipka.*)
TUŽILAC: Mislim da je sudu sad jasno, zašto je Musfeld uperio prst baš na Edeka Jašonjskog.
BRANILAC (*Sipki*): Gospodine, ja cenim vaš iskaz, međutim, sumnjam da je jedino Jašonjski učestvovao u razgovoru sa Musfeldom. Šta ste radili vi i ostali u to vreme?
SIPKA: Čutali smo.
BRANILAC: Ali to je neshvatljivo. Musfeld je pokazao spremnost da sa vama otvoreno razgovara. Zašto i vi niste izložili svoje mišljenje? Niste ga imali?

SIPKA: Imao sam ga gospodine, samo, nije imalo nikakvu vrednost.

BRANILAC: Gospodine doktore, istina, u svako vreme ima vrednost.

SIPKA: Varate se, gospodine doktore. Vrednost istine opada, sa porastom količine ljudskog pepela.

SUDIJA (*udari čekićem*): Gospodo, udaljili ste se od teme. Sud bi želeo da čuje da li je u razgovoru između Musfelda i Jašonjskog bilo otvorene pretnje?

SIPKA: Bilo je sa obe strane.

TUŽILAC: Nas zanima da li je Musfeld pretio?

BRANILAC: I zanima nas, zašto je Musfeld pretio?

SIPKA: Vas ne zanima zašto je Edek pretio?

SUDIJA (*lupi čekićem, opomene Sipku da čuti*): Okrivljeni Musfeld, zašto ste pretili logorašu Jašonjskom?

MUSFELD: Ja sam s njim razgovarao bez pretnji, sve dotle dok se nije pojavio narednik Vos.

BRANILAC: Razumem. Vi ste želeli da pred Vosom zataškate ispad Jašonjskog.

TUŽILAC: Koješta. Narednik Vos nije prisustvovao razgovoru.

SUDIJA: Šta je sad? Da li je Vos bio prisutan razgovoru ili nije bio prisutan? Postavljam to pitanje svim svedocima.

SIPKA: Ne sećam se.

GOŠER: Nije bio prisutan.

AMOS: Bio je prisutan.

JUP: E, nije bio!

KEFALO: Nije bio.

(*Šalom čuti.*)

SUDIJA (*Šalomu*): Molim Vaš odgovor.

ŠALOM: Zašto ne pitate i Zelmama Leventala?

BRANILAC: Tako je! Zašto ne pitate i Zelmama Leventala?

SUDIJA: Dragi doktore, vi znate da je logoraš Levental mrtav, a znate i to da ne volim zagonetke. Recite, šta želite?

BRANILAC: Predlažem sudu da rekonstruiše događaje u vezi sa pogibijom Zelmana Leventala!

SUDIJA: Zahtev odbrane prihvaćen. Suđenje će se nastaviti.

(Pojavljuje se Mladić u sivom: dvadeset godina, brada, siv džemper, farmerice, žvačaka guma, u ruci nosi kofer. Odmerava prisutne, očigledno je da ponešto zna o suđenju, diskretno, nudi svoju robu.)

MLADIĆ U SIVOM: Želi li neko suvenir? Sve za borbu protiv zaborava... Nisu gluposti, značke, slike, specijalne marke!

(Sudijski kolegijum napušta svoja mesta. Odlaze i svedoci.)

(Musfeld i Estera ostaju sami.)

MLADIĆ U SIVOM *(obraća se Esteri)*: Želite neku sitnicu? *(Estera odmahne glavom, Mladić u sivom prilazi Musfeldu, otvara kofer i nudi svoju robu.)* Male makete svega ovog što ovde ima, prema originalu... Stražarski toranj *(izvinjava se)* samo od crnog čilibara, lep suvenir za nekog? Želite gospodine?

MUSFELD: Ne. Hvala.

MLADIĆ U SIVOM: Stranac? Da niste bili u ovom logoru?

MUSFELD *(neljubazan)*: Bio sam.

MLADIĆ U SIVOM: Svedok ste na suđenju? Ne zamerite, volim da pogađam ko je ko, a to suđenje danas, čista glupost, zar ne? Proš'o voz.

MUSFELD: Zašto?

MLADIĆ U SIVOM: Nema rezona! I vi to znate! Sude izlapelim bednicima... Oni koji sada žare, pale i trljaju ruke, dobijaju ordenje. Dakle, gospodine? Želite li nešto da kupite?

MUSFELD: Drugom prilikom.

MLADIĆ U SIVOM: Evo, uzmite, logoraška značka, besplatna je! *(kiselo se nasmeje)* Zakačite je – štosu radi.

(Mladić u sivom odlazi.)

Musfeld zamišljeno obrće značku u ruci. Estera prilazi. Posmatra ga. Musfeld podiže pogled. Zbunjen je.)

MUSFELD: Moj sin skuplja značke.

(Tajac. Musfeld se okuraži, nasmeši se.)

MUSFELD: Ne bi trebalo da tražim da sedite sa mnom, ipak molim..

(Estera seda. Musfeld takođe seda.)

MUSFELD: Ovde su noći veoma sveže...

ESTERA: Vlažne i maglovite... Koliko dugo ste bili ovde?

MUSFELD: Oko godinu i po. A vi?

ESTERA: Ja znam tačno. U sate.

MUSFELD: Grešite. Treba zaboraviti, gospođo.

ESTERA: Ime mi je Estera. Logoraško.

MUSFELD: Opet greška. Moje pravo i jedino ime je

Erih.

ESTERA: Više me zanima vaš nadimak.

MUSFELD: U gimnaziji su me zvali „Pi“. Na fakultetu sam bio „Gek“... *(kroz smešak)* „Kicoš“...

ESTERA: A kako su vas zvali u vojsci?

MUSFELD *(posle kraćeg kolebanja)*: Šturmfirer.

(Ćute trenutak.)

ESTERA: Šta ste studirali?

MUSFELD: Muziku... Muziku brojki. A šta vi radite?

ESTERA: Prodajem steznike i čarape.

(Odnokuda se pojavljuje Iris.)

IRIS: Ne možeš bez njih...Toliko su ti prirasli za srce!

(Musfeld se nakloni Esteri. Odlazi. Iris sedne pored Estere.)

IRIS: Imaš cigaretu?

(Estera joj daje kutiju, Iris uzme. Pali cigaretu.)

ESTERA: Ne treba da budeš tako agresivna? Čemu?

IRIS: Bila jednom jedna devojčica koja je imala puno lutkica... Ipak, bila je veoma usamljena... Njene lutke su je mrzele, pogotovo najlepša...

ESTERA: Pridaješ sebi veliku važnost. Po svaku cenu – izuzetak.

IRIS: A šta bi ti volela? Da budem pravilo? Pogni glavu, lezi....

ESTERA: Šta ti radiš sada?

IRIS: Misliš da je isto?

ESTERA: Oslobodi se mržnje, Iris. Treba da odrasteš.

IRIS: Reče Estera – i diže noge.

ESTERA: Znaš dobro da je pobuna bila nemoguća!

IRIS: Znam. Moje jadne lutkice bile su ustrašene...

ESTERA: Pobuna je legenda...

IRIS (*nervozna*): Da, da, ljudima su potrebne legende, ali su im potrebnije javne kuće, zar ne? Ako im je stalo do legende, zašto se lutkice nisu pojavile? Zašto nisu došle? Da je brane i odbrane?

ESTERA: Jedna je dovoljna.

IRIS (*ironična*): Ti?

ESTERA: Ja.

IRIS: Dobro. Onda je brani...

(*Sudijski kolegijum i okrivljeni Pendel zauzimaju svoja mesta.*)

ESTERA: Pobunu smo pripremale u tajnosti, posebno smo naš dogovor tajile pred devojčicom. Bila je dete, privilegovana...

IRIS (*više sa mesta*): To privilegovano dete, Estera, „organizovalo“ vam je pištolj.

ESTERA (*mirna*): Devojčica Iris ukrala je i dala nam pištolj...

IRIS (*sa mesta*): Dala sam pištolj da pucaju, a one ga nisu upotrebile!

SUDIJA (*lupne čekićem*): Ne. Tako ne može. Postavljam pitanje: Da li svedoci ostaju pri ranijim izjavama?

ESTERA: Da.

IRIS: Da.

TUŽILAC (*Esteri*): Jedna napomena, gospođo, ukoliko se dokaže da je u „Kući lutaka“ bila pobuna, položaj okrivljenog biće znatno olakšan. Da li vi to želite?

BRANILAC: Protestujem. Tužba vrši direktan upliv na svedoka.

SUDIJA: Protest usvojen. (*Tužiocu*): Doktore, budite

uzdržljiviji.

TUŽILAC: Svakako, gospodine predsedniče (*Esteri*) Napomena ipak važi. Dakle, ostajete li pri izjavi da je u „Kući lutaka“ bila pobuna?

ESTERA: Bila je pobuna.

(*Estera odlazi na mesto. Pred sudijski kolegijum, izlazi Pendel.*)

TUŽILAC: Okrivljeni Pendel, Vi ste, shodno vojnim pravilima, upotrebili svo naoružanje da ugušite pobunu. Tačno?

PENDEL: Tačno, gospodine.

TUŽILAC: Vrlo dobro. A sada nam recite da li su vaši vojnici imali kao naoružanje sekiru, toljage, motke, pivske flaše?

PENDEL: Gospodine, bili smo vojnici, a ne odmetnici!

TUŽILAC: Gospodine predsedniče. Dozvolite da pročitam odlomak iz dnevnika Alojza Erdmana, oficira Političkog odeljenja, koji je prisustvovao uvidjaju u „Kući lutaka“, prvog dana Božića, u zoru.

SUDIJA: Slušamo vas, doktore.

TUŽILAC (*čita*): Pred nama se ukazao ne baš ugodan prizor... U dvorištu koje je bilo pokriveno snegom, pocrnelim od usirene krvi, ležalo je više od stotinu ženskih leševa. Na većini žena odeća je bila iscepana, a neke su bile potpuno gole. Skoro svi leševi bili su unakaženi... Neke od žena imale su raspolučene glave od udarca sekirirom, dok su neki leševi imali samo trup...

(*Tog trenutka, kroz otvoren prozor, odnekud se čuje vesela dečja pesma, koju peva hor. Tužilac nastavlja da čita, Sudija zatvara prozor, pesma se tiho i dalje čuje.*)

TUŽILAC: Nekim ženama glave su bile razmrskane, motkom ili toljagom... Iz jednog leša štrčao je veliki kuhinjski nož, zaboden duboko u trbuh. Lica nekih leševa bila su unakažena, grudi izmrcvarene razbijenim pivskim flašama koje su ležale razbacane po dvorištu.

(*Tužilac spusti knjigu. Dečja pesma jedno vreme, tiho traje, zatim se čuju samo neodređeni glasovi.*)

TUŽILAC: Dakle, Pendel?

(Sudijski kolegijum zauzima svoja mesta. Na klupi za svedoke mesta zauzimaju Amos i Šalom. Ulazi i Mladić sa gitarom.)

JUP: Gošeru nema spasa.

KEFALO: Gošer ima veze, izvući će se on.

JUP: Nema izvlačenja. Ko je na spisku, mora u dim.

KEFALO: Pa šta ćemo onda?

(Pojavi se Edek.)

EDEK: Gošer ne sme u dim, potreban je...

(Ulazi Gošer.)

GOŠER: Pisar je pristao. Zameniće me.

JUP: Kako?

GOŠER: Izbrisaće sa spiska moj broj i staviće drugi.

EDEK: Dobar posao, Gošer.

GOŠER: Nije obavljen. Pisar zahteva da mi izaberemo broj.

JUP: Mi? Koga mi možemo da izaberemo?

KEFALO: Izmislićemo neki broj...

GOŠER: Ne može. Ako je broj lažan, otkriće prevaru.

SIPKA: Imaš li ideju, Gošer?

GOŠER: Edek, pozovi ostale, odlučićemo zajedno.

(Edek odlazi.)

SIPKA: Učinilo mi se da imaš ideju, Gošer.

ŠALOM (ustaje): Ja imam ideju... Neka ide onaj koji je određen.

TUŽILAC (Branioču): Kolega, kakve veze ima ovaj događaj sa predmetom suđenja?

BRANILAC: Videćete... (Obraća se Jupu.) Molim vas, objasnite nam šta su bile logorske selekcije.

JUP: Svuku nas gole... Onda...

BRANILAC (prekine ga): Koga su izdvajali za krematorijum?

JUP: Bolesne, mršave... Onda...

BRANILAC (prekine ga): Gospodin, sa nadimkom Gošer, selektiran je zbog toga što nije imao desnu ruku?

JUP: Tako je.

BRANILAC: On je bio osuđen na sigurnu smrt?

JUP: Naravno.

BRANILAC: Zašto – naravno? Tog gospodina vidim živog ovde...

JUP: Je li vam krivo?

BRANILAC: Naprotiv! Ali, dragi gospodine, kako je dotični Gošer ostao živ, kad je bio određen za smrt? Kako?

JUP: Tako. Mi smo ga zamenili.

BRANILAC: Kažete da ste umesto njega poslali u smrt drugog?

JUP: Gošer je bio potreban! Morali smo da ga spasemo!

BRANILAC: Morali ste?

JUP (prkosan): Pa, dobro, hteli smo.

BRANILAC: S kojim pravom?

TUŽILAC: Gospodine predsedniče, kome se ovde sudi? Svedoku?

BRANILAC: Gospodine predsedniče, ovi ljudi su žrtvovali čoveka da bi spasli jedan život. Jedan život! Musfeld je takođe žrtvovao čoveka da bi sačuvao šest života. Šest! Ipak, njemu se sudi. Radi čega?

TUŽILAC: Musfeld je svoju odluku doneo sam, na sopstvenu odgovornost. Ova gospoda donela su odluku složno.

BRANILAC: Ja nisam čuo da je odluka doneta složno. A vi, gospodine predsedniče?

SUDIJA: Sud bi želeo da čuje.

BRANILAC: Onda Vas molim da pozovete sledećeg svedoka.

SUDIJA: Neka svedok pristupi.

(Pred sudijski kolegijum izlazi Šalom.)

BRANILAC: Da li ste Vi, gospodine, bili prisutni dogovoru o zameni?

ŠALOM: Zamena je reč neprikladna. Možemo da menjamo novac i robu, da menjamo mišljenje i zakone, ali život ne možemo da zamenimo životom.

BRANILAC: Da li ste, dakle, bili prisutni Zelmanovom izboru?

ŠALOM: Izbor je reč neprikladna. Možemo da biramo ženu i cveće, veru i istinu, ali... Ne možemo da biramo život, ni sopstven, ni tuđ.

BRANILAC: Ipak, Zelman Levental je izabran da umre. Da li ste Vi bili saglasni s tom odlukom?

ŠALOM: Ko može da bude saglasan s odlukom da neko umre, osim same Smrti i onoga koga ona pohodi?

BRANILAC: Vi ste, znači, bili protiv toga da se Zelman žrtvuje?

ŠALOM: Ko ima pravo da žrtvuje druge, kada niko nema pravo sebe da žrtvuje? Ko mora da umre, treba da umre, ko može da živi, zašto da ne živi?

BRANILAC: Jeste li iste reči rekli i onda, vašim prijateljima?

ŠALOM: A ako sam ćutao, zar nisam iste reči rekao?

TUŽILAC: Zelman Levental je bio vaš prisni prijatelj, zar ne?

ŠALOM: A zar nije bio i Vaš prijatelj? *(pokazuje na ostale)* I njihov?

TUŽILAC: Odbio da saraduje sa njima. Sumnjam da su ga oni smatrali za prijatelja.

ŠALOM: Ako moji prijatelji greše, zar moram i ja da grešim da bih im dokazao svoju odanost?

TUŽILAC: Siguran sam da su Vaši prijatelji bili ubeđeni da Zelman greši. Zbog toga je Zelman Levental morao da umre.

BRANILAC: Ali pre nego što je umro – izdao je... *(Sudiji)* Mislim da je sada jasno da je Musfelda o sabotaži obavestio Zelman.

ŠALOM: Ne. Zelman Levental nije izdao... *(pokaže na ostale)* Vi! Vi ste izdali Zelmama Leventala!

(Bivši logoraši ustaju. Prilaze Šalomu.)

ŠALOM: Šta možete da očekujete od svog života, dok pamтите da ste oduzeli tuđ?

(Pojavljuju se Edek i Zelman.)

EDEK *(pokaže na Zelmama)*: On je postao opasan, suviše zna, a naš je protivnik...

KEFALO: Pa da. Nema vajde od njega, bez Gošera ne možemo...

AMOS *(besan)*: Gošer nas vodi, a Zelman zavodi, zar ne Kefalo?

(Jup se smeje.)

GOŠER: Amos! Ovo je ozbiljno!

AMOS: A zašto i Zelman ne kaže šta misli? O njegovoj koži se radi!

JUP: Amos ima pravo. Da čujemo Zelmama.

ZELMAN: A šta možete da čujete? Šta da vam kažem?

ŠALOM: Reci im, Zelmame, da nemaju pravo da oduzmu život onome koga sudbina nije odredila.

ZELMAN: Ako to znaju, zašto da im kažem? Ako to još uvek ne znaju, zašto da im kažem?

EDEK: To je sve?

ZELMAN: Ne. To je – ništa.

GOŠER: Treba da se izjasniš, Sipka.

SIPKA: Jedino što mogu da učinim za tebe, Gošer, to je da ćutim.

GOŠER: Onda – da glasamo.

(Edek cepa hartiju i deli cedulje.)

EDEK: Ako ste za to da ide Gošer, ostavite cedulju praznu. Ako ste za to da umesto Gošera ide Zelman, stavite krst.

(Svi dobijaju cedulje. Osim Zelmama. Edek stavlja kapu na sredinu.)

EDEK: Prazno – Gošer. Krst – Zelman. Okrenite se.

(Mladić sa gitarom počinje da svira protestnu pesmu „Aušvic“.)

Sipka, bez rezmišljanja, savi praznu cedulju i ubaci je u kapu. Trenutak ga svi ćutke posmatraju. Šalom, sa praznom ceduljom u ruci, prilazi kapi.)

ZELMAN: Okreni se, Šalom! Glasanje je tajno.

(Svi se okreću, osim Sipke i Zelmana.)
MLADIĆ SA GITAROM *(peva):*

„U Aušvicu, kad nebo je tmurno,
kad dim se diže ka nebu,
u žicama toliko je ljudi,
svi oni postaće vetar...“

(Dok pesma traje, jedan po jedan prilaze kapi, ubacuju cedulju.

Edek.) Kasnije, iz kape, jednu po jednu cedulju otvara i čita

EDEK: Krst!

(Sipka, kredom, na „zidu smrti“, nacрта krst.)

EDEK: Prazna... Prazna...

GOŠER: Dalje...

EDEK: Krst!... Krst!

(Sipka na zidu smrti crta drugi i treći krst.)

EDEK: Prazna...

(Ostala je još samo jedna cedulja. Edek se koleba.)

GOŠER: Dalje! Dalje!

EDEK *(otvara poslednju cedulju):* Krst! Četiri krsta – tri
prazne. Gošer je pobedio!

GOŠER *(pobrano):* Edek! Potraži pisara i obavesti ga da
je odeljenje donelo odluku: umesto mog broja, na spisak dolazi
Zelmanov broj!

(Edek odlazi, ostali se razilaze.)

(Sudijski kolegijum takodje napušta svoja mesta.

Zelman i Šalom, sami.)

ZELMAN: Čudno... Odlazim u smrt pod znakom krsta.

ŠALOM: Zelmane, nisi dobro uradio. Trebalo je da se
braniš...

ZELMAN: Ti misliš da lepe reči mogu da zaustave zlo?

ŠALOM: Zašto nisi govorio ružne i grube reči?

ZELMAN: Izgovorene mojim ustima bile bi to smešne reči.

ŠALOM: Ja znam da ih izgovaram onako kako treba!

ZELMAN: Šalom, pazi šta radiš! Seti se šta sam ti govorio
o tvom redu... Moja smrt neka te ne brine, jer šta znači jedna čitava
cigla u moru ruševina? I šta će biti? Sjatiće se ljudi oko razvalina
i zgarišta, ne da bi tragali po pepelu i kamenju, već da bi podigli
visok zid, čvrst i neproziran, ne bi li sakrili smrad i rugobu. Ali
kao što zidovi Jerihona nisu mogli da odole zvucima truba, tako
ni taj zid neće moći da odoli istini! A teško vama ako odoli! *(pravi*
pauzu) Šta sam rekao Šalom?

ŠALOM: Da ponovim?

ZELMAN: Zaboravi.

(Zelman odlazi.)

(Šalom stoji okrenut prema spomeniku, pognute glave.
Nailazi Gošer, stane iza Šaloma.)

GOŠER: „Ko ima pravo da žrtvuje druge, kad niko nema
pravo sebe da žrtvuje?“ Nisam verovao u to, celog života postupao
sam suprotno... Pitam se – zašto?

(Šalom se ne okreće.)

GOŠER: Mogao sam svojim vojnicima da naredim da se
predaju; ja sam ih poveo na juriš: mnogi su poginuli, ja sam izgubio
ruku... Radi čega?

(Šalom ćuti.)

GOŠER: U logoru za ratne zarobljenike mogao sam mirno
da sačekam kraj rata; ja sam organizovao bekstva i pobune: mnogi
su poginuli, a ja sam dospeo u logor smrti... Radi čega?

(Šalom ćuti.)

GOŠER: Ovde sam mogao da ćutim i da gledam sebe; ja
sam organizovao sabotažu: Edek je poginuo, a vi me svi prezirete.
Radi čega?

(Šalom ćuti.)

GOŠER: Radi čega? Kome je sve to koristilo? Da li je zbog
mene rat ranije završen? Da li je zbog mene neko spašen? Kome
je onda sve to koristilo? Meni? Odgovori, Šalom, da li je meni
koristilo? Šta sam ja? Ko sam ja? Imam li zvanje, položaj? Porodicu,
prijatelje? Pitam te: ko sam ja?

ŠALOM: Zapisano je: „Sav je trūd Čovečji za usta njegova, ali se ne može nasititi duša njegova... On uzalud dođe i u tamu otide, a ime mu je tamom pokriveno... I kakva mu je korist što se trudio u vetar?“^{21/}

(Šalom odlazi.)

(Gošer sedne kraj spomenika. Nailazi Sipka. Sedne pored njega.)

GOŠER: Šta ti misliš, Sipka, da li nas je izdao Zelman?

SIPKA: Ukoliko je izdao, učinio je to posle zamene s tobom.

GOŠER: Kakva razlika?

SIPKA: Tada beznačajna Gošer, ali sada...

(Tog trenutka pojavi se Iris. U žurbi je. Prilazi pravo Sipki.)

IRIS; Zdravo. Da li me dugo čekaš?

SIPKA *(začuden)*: Molim?

IRIS: Izvini, zalutala sam *(pokazuje na sat)*... Nije mnogo.

(Gošer ustane.)

SIPKA: Kuda ćeš?

GOŠER: Neću da smetam.

SIPKA: Ali ne... Nismo...

IRIS *(upada)*: Šta – nismo?

(Gošer se smeška i odlazi. Iris sedne pored Sipke.)

SIPKA: Pratili ste me da biste izveli ovaj skeč?

IRIS: Baš ste uobraženi, sve je samo slučaj. Imate li cigaretu?

SIPKA: Vi ih nikada ne kupujete?

IRIS: Uvek ih negde zaboravim.

(Pripaljuju cigarete.)

(Pojavljuje se Mladić sa gitarom. Sedne. Tiho svira na gitari.)

IRIS *(nespokojna)*: Verujete li vi u duhove?

SIPKA: Ovo nije groblje.

IRIS: Zamislite, iz spomenika izlaze duhovi. Šta biste uradili?

SIPKA *(smeje se)*: Pokušao bih da vas stignem.

IRIS: Ja sam jednom bežala kroz mračnu šumu, ali me nisu jurili duhovi, ja mislim. Srećom, naišla su neka kola... Vi, gospodine doktore...

SIPKA *(prekine je)*: Ne, ja nemam kola.

IRIS: A šta imate?

SIPKA: Sve. *(posle kraće pauze)* Imao sam muštiklu. Čuvao sam je u logoru pet godina. Kada sam se vratio iz logora, izgubio sam muštiklu. Sada više nemam šta da izgubim.

IRIS: Znete li šta ste vi? Slabić bezvezni! Ništa nemate, nikoga nemate, uvek ste sami...

SIPKA *(prekine je)*: Ali ne o d u v e k.

IRIS: Ne važi! To je bilo davno.

SIPKA *(smeši se)*: I – šta? Treba da se ponovi?

IRIS *(nasmeje se)*: Da! Ja sam ponavljačica.

SIPKA: Nijedan od vaših izabranika nije odbio izazov?

IRIS: Ne. Niko. Nikad.

SIPKA *(prijbran)*: Zašto ne pokušate sa mnom?

IRIS *(zatečena pitanjem)*: Vi ne dolazite u obzir.

SIPKA: I reče lisica: „Kiselo je grožđe!“

IRIS *(ljutne se)*: Znete li šta ste vi?

SIPKA: Znam! Slabić bezvezni.

IRIS *(osmehne se)*: Vi ste neodoljivi jezuita! Zadovoljni? *(uozbilji se)*... Mogu li da vas pitam nešto? Važno je.

SIPKA: Da čujem.

IRIS: U „Kući lutaka“ bila je pobuna. U „Kući lutaka“ nije bila pobuna, nego pokolj. Koju varijantu biste vi izabrali?

SIPKA: Šta kaže Estera?

IRIS: Bila je pobuna.

SIPKA *(klimne glavom)*: Bila je pobuna.

IRIS *(razočarana)*: Estera laže... Ja govorim istinu...

SIPKA *(ustane, uznemiren)*: A kome koristi vaša istina?

(Sipka odlazi. Iris se trenutak koleba, zatim potrči za njim.)

Mladić sa gitarom prestaje da svira.

Čuje se buka: ritmičko udaranje nogu i lupanje. Jup i

Kefalo, predvođeni Amosom, marširaju. Amos u rukama drži metalne porcije, lupa jednu o drugu, improvizuje koračnicu. Pijani su.)

AMOS: Leva... Dižite noge, lopuže galilejske! Leva...
Odred stoj!

(Jup i Kefalo se ukoče.)

AMOS: Na desno!

(Jup i Kefalo se okrenu. Amos im priđe.)

AMOS: Koliko vas je na broju, bube zemaljske?

KEFALO: Dvojica, gospodine!

AMOS: Još uvek? Suviše sam ja mek sa vama. Drž'te miške!²²

(Jup i Kefalo uzmu porcije od Amosa.)

AMOS: Strvine judejske! Večera!

(Iz džepa, Amos izvlači flašu sa pićem. Kefalo i Jup pruže porcije. Amos ustima vadi zapušač.)

AMOS *(sipa piće u porcije)*: Za danas, čorba od šljiva!

(Ulazi Estera. Radoznalo posmatra trojku.)

AMOS: Pazi na komandu! K ustima prinesi! Piiij!

(Jup i Kefalo u cugu isprazne porcije.)

AMOS: Na levo krug!

Jup i Kefalo se okreću prema Esteri.

AMOS: Nakaze biblijske! nazdravite lepoti!

JUP *(smeši se blesavo Esteri)*: Nema čorbe..

(Amos pogleda u praznu flašu.)

AMOS: Na levo! Idemo da fasujemo 'culag' *(Jup i Kefalo se okreću. Kefalo, zatetura i posrne.)*

AMOS: Mešino misirska, ne klati?

KEFALO: Sišlo mi u noge... zvinte, gospodne!

AMOS: Marš napred! Leva, leva! Kto tam prvoj šagajet? Leva, leva!

(Veseli momci odlaze. Ulazi Musfeld. Sedne pored Estere.)

MUSFELD: Kako je na suđenju?

ESTERA: Loše. A kod vas?

MUSFELD: Ne znam... *(posle kraćeg kolebanja)*...Šta mislite o Sturmfireru Musfeldu?

ESTERA: Zar on još uvek postoji?

MUSFELD: Ako me osude, koga će osuditi?

ESTERA: Ako vas oslobode, koga će osloboditi?

MUSFELD: Da, da... Često se pitam, šta bih uradio kad bih se ponovo našao u toj situaciji.

ESTERA: Šta bih uradila, kad bih se ponovo našla u toj situaciji...

MUSFELD: Odgovora nema.

ESTERA: Nema...

MUSFELD: Ne poričem krivicu... Ja samo ne znam šta je trebalo da uradim... Možda da kažem tim ljudima kuda ih vode? Ili da im kažem da dišu dublje kako bi se manje mučili? *(Musfeld se nasmeši.)* Koješta! Moj jedini izbor tada, bio je da zajedno s njima uđem u gasnu komoru. Danas bih sigurno bio spokojan, ali ne i živ. *(Estera pažljivo sluša, pognute glave, tog trenu ga pogleda.)* Znam, mislite da sam pogrešan izbor napravio mnogo ranije... mnogo pre logora. Sada je to sasvim jasno.

(Spolja se zaori logoraška pesma „Organizuj“.²⁴ Upadaju Amos, Jup, Kefalo i Iris. Složno pevaju.)

„Organizuj, ne čekaj naš zadnji čas,
organizuj, jer sutra guše i nas.
Nađu li te da kradeš, čuti i pljuj,
u poslednjoj ti sekundi
svima dupe pokazuju!“

JUP *(primeti Musfelda, drekne)*: Prekini posao!
(Pesma umukne. Jup pridje Musfeldu. Stane u stavu mirno.)

JUP *(pijan, zapliće jezikom)*: Gospodine Štarmfirru, prisutna tri gomnara i jedna gomnarica. Radimo.
(Musfeldovo lice je spokojna maska. Estera je uznemirena.)

ESTERA (*Musfeldu*): Idite.
MUSFELD: Neću.
JUP (*drekne*): On kaže da neće!
AMOS: Šta – neće?
JUP (*šapuće*): Da te poljubi odostrag...
IRIS: To je pobuna!.. dajte efekat... slušajte zvone zvona...
AMOS: Ima li ovde husara?!
KEFALO: Ja!
AMOS: Odgegaj do gospodina i reci mu da je izazvan na megdan!
(*Kefalo se tetura do Musfelda.*)
KEFALO (*Musfeldu*): Gospodne, imate poziv za dvoboj.
Gaće dole!
JUP (*smeje se*): Ne može, pune su!
(*Musfeld ustaje, koleba se. Iris priđe Amosu, u ruci drži tri flaše.*)
IRIS: Naš voljeni zapovedniče, birajte oružje!
(*Amos uzme jednu flašu.*)
AMOS: Je li nabijena?
IRIS: Do vrha!
(*Amos priđe Musfeldu. Pruži mu flašu.*)
MUSFELD: Ne pijem.
AMOS: Ima li ovde pilota?
IRIS: Ja, ja...
AMOS: Gospođice, letite u Eden i donesite oreol za gospodina arhandela!
(*Iris raširi ruke, popne se na prste, vrti se u krug, imitira avion. Kefalo je trpavo sledi. Amos seda za prazan sto. Pije i posmatra.*)
JUP (*Musfeldu*): Moj Šturmfireru, to su kreteni, moramo da uspostavimo red (*drekne*)... Mirno!
(*Svi se ukoče.*)
JUP (*Musfeldu*): Vi sedite.
(*Musfeld i dalje stoji.*)
JUP: Kefalo, reci mu da sedne.

(*Kefalo priđe Musfeldu, grubo ga posadi u fotelju.*)
KEFALO: Rekao sam mu.
JUP (*klanja se Musfeldu, tetura*): Da vam se predstavim...
Šerfirer Vos, na službi, gospodine! (*Kefalu*): Cigaretu, molim.
(*Kefalo pruži Jupu cigaretu.*)
JUP: Ne celu... Vos poklanja pikavce...
AMOS (*prilazi Musfeldu*): Idite odavde, gubite se!
(*Musfeld i dalje sedi.*)
ESTERA: Idite, zaboga.
(*Musfeld odmahne glavom. Jup zapali „polovče“, zatim ga stavi Musfeldu u usta. On podigne ruku, u nameri da ga odstrani.*)
JUP (*drekne*): Ne mrdaj rukama!
(*Skida sa Musfelda mašnu i, uz pomoć Kefala, vezuje njome Musfeldove ruke. Estera istrči.*)
JUP (*unosni mu se u lice*): Puši! Vuci jače!
(*Pikavac dogoreva na Musfeldovim usnama.*)
JUP: Ne pokušavaj da ga ispljuneš, zube ćeš ispljunuti!
(*Žar od pikavca prži Musfeldove usne.*)
IRIS (*vikne*): Ludaci, izgoreće čovek! (*Saspe punu čašu pića u Musfeldovo lice.*)
(*Sa Musfeldovog lica sliva se piće. Pikavac je ugašen. Ulaze Sipka i Gošer u pratnji Estere. Za njima ulazi Šalom.*)
GOŠER (*odsečno*): Odvežite ga!
(*Niko se ne pomeri.*)
GOŠER: Šta čekate?! Jup, odveži ga!
JUP: Odveži ga ti.
GOŠER: Kefalo!
KEFALO: Što baš ja? Neću!
(*Amos priđe Gošeru.*)
AMOS: Ne komanduj, Gošer! Možda više ne volimo naređenja.
JUP: Idi na spavanje, kasno je za penzionere.
SIPKA (*besan, Jupu*): Odveži Musfelda.

(Jup se koleba, zatim prilazi Musfeldu. Odvezuje ga. Musfeld ustane. U jadnom je stanju: košulja mokra, kosa raščupana, usne modre.)

SIPKA: To je sve što ste naučili u logoru?

(Svi ćute.)

SIPKA: Treba da pokupite flaše.

IRIS *(prigrli jednu flašu)*: Šta te briga ako pijemo! Idemo Jup, Kefalo, Amos... Dižemo sidro! *(Niko se ne pomera, Iris Sipki):* Jezuito blentavi!

(Iris odlazi. Sipka priđe Musfeldu.)

SIPKA: Treba da nas izbegavate.

MUSFELD: Ne možete zahtevati da se krijem.

SIPKA: Dovoljno je da sakrijete pogled.

MUSFELD: Nemam razloga. Pogled nek' krije onaj koji vas je izdao!

(Svi pogledi su upereni u Musfelda.)

MUSFELD: Nije vas izdao Zelman Levental! Ne on! Izdajica je jedan od vas preživelih!

(Musfeld izađe. Šalom priđe Gošeru.)

ŠALOM: Jesi li čuo? Zelman Levental *(pun prezira)* nije izdajica! Ti, čoveče bez ruke, ti, čoveče bez istine.

(Šalom odlazi umornim hodom. Ostali ga prate. Gošer stoji ćutke, opuštenih ramena. Pogrbljen, skrhan.)

MLADIĆ SA GITAROM *(peva protesnu pesmu „Aušvic“)*:

„U Aušvicu, kad nebo je tmurno,
kad dim se diže ka nebu,
u žicama toliko je ljudi,
svi oni postaće vetar...
svi oni postaće vetar...
svi oni postaće vetar...“

TREĆI DEO

(Muzej. Panoi sa mnogobrojnim slikama poginulih logoraša.

Šalom korača pored panoa. Čita imena ispod slika. Zastaje.)

ŠALOM: Edek Jašonjski...

(Nailaze Sipka i Amos u društvu devojke u ružičastom. To je lepuškasta devojka, elegantna i izazovna.)

DEVOJKA U RUŽIČASTOM: ...Ovde su slike logoraša koji su pogubljeni, naravno, to je samo mali deo. U susednoj odaji su vitrine sa ženskom kosom...

AMOS: A gde je bife?

DEVOJKA U RUŽIČASTOM *(Smeši se Amosu, dopada joj se.)*: Volim kad me to pitaju, normalno je da se i to dešava, ljudi ožedne.

SIPKA: A šta najčešće pitaju?

DEVOJKA U RUŽIČASTOM: Najčešće ćute... Neki kažu da ceo svet treba naterati da prođe kroz ovaj muzej.

AMOS: A šta vi kažete, gospodjice?

DEVOJKA U RUŽIČASTOM: Iskreno? Sve mi to liči na kolektivni mazohizam. Prijatnije je otići u galeriju slika.

SIPKA: Neki ljudi tvrde, a ja ne znam da li su u pravo, da zlo treba pamtiti.

DEVOJKA U RUŽIČASTOM *(koketira)*: Bojim se da su to zlopamtila, gospodine.

AMOS: Poslušaću vaš savet... Iz ovog muzeja zapamtiću jedino vas.

DEVOJKA U RUŽIČASTOM *(poslovna)*: Hvala. Želite li da vas vodim dalje?

SIPKA: Ne, zahvaljujemo.

(Devojka u ružičastom se šarmantno nakloni. Odlazi.)

AMOS: Jesi čuo? Tako treba rezonovati.

SIPKA: Zašto ti nisi tako rezonovao, u njenim godinama i na ovom istom mestu?

AMOS: Nisam znao da je to muzej. Meni su rekli da je logor.
(Nailaze Gošer, Jup, Kefalo, Iris.)

JUP: Hej, znate li ko je u muzeju? Pendel!

AMOS: Zašto se čudiš? Čovek voli istoriju, naročito sopstvenu...

(Iris razgleda panoe. Kefalo seda. Očigledno je umoran.)

JUP: Naše slike nisu tu?

AMOS: Srećom.

ŠALOM: Zelman nije živ, a njegove slike ipak nema.

GOŠER: Ovde su samo slike boraca.

AMOS: A šta je bio Zelman?

ŠALOM: Isto ono što i ja.

GOŠER: A šta si ti? Izdajica?

KEFALO: Ti misliš da je izdao Šalom?

GOŠER: Ko drugi? On je bio Zelmanov prijatelj, ista su vrsta!

AMOS (plane): Kakva „vrsta“, Gošer?

(Gošer ćuti.)

ŠALOM: Zelman nije izdao, a vi ste ga ipak osudili. Zašto?

Zato jer nije bio iz vaše vrste?!

JUP: Nije istina! Ja na to nisam mislio!

KEFALO: Ni ja!

SIPKA: A zašto niste na to mislili?

KEFALO: Pa onda... onda bi Šalom bio u pravu!

SIPKA: A ovako – nije u pravu?

JUP: Nije!

SIPKA: Možeš li da dokažeš?

GOŠER: Kome da dokazuje? (pokaže na Šaloma): Njemu?

Radi čega? Da se pravda izdajici?

AMOS: Ti zaboravljaš nešto, Gošer. Kada je Musfeld tražio žrtvu, Šalom se jedini javio.

JUP: Tačno! Šalom se javio, a ne ti, Gošer!

KEFALO: Pa da! On ne može da bude izdajica! Ali, ko je onda?

GOŠER: Jedan od onih koji su glasali praznom ceduljom.

AMOS (podrugljivo): Ti nisi sumnjiv onda.

KEFALO: Protiv tebe su glasali Šalom i... (Ućuti, gleda u

Sipku.)

AMOS: Sipka je glasao javno. Nije se krio kao mi.

GOŠER: A treći? Ko je bio treći?

KEFALO: Ne znam... Ja sam glasao za tebe!

(Gošer gleda u Jupa.)

JUP: Što me gledaš? I i ja sam... Mada, više bih voleo da

nisam.

GOŠER: Edek je glasao za mene. Znači – trećeg nema?

AMOS: Zar si Amosa zaboravio?

(Gošer pridje Amosu. Ovaj mirno izdrži njegov pogled.)

GOŠER: Glasao si za moju smrt?

AMOS: Ne! Glasao sam za Zelmanov život.

GOŠER: Da nije bilo mene, crkao bi prvog dana!

AMOS: Trebalo je da mi kažeš koliko to košta.

GOŠER: Verovao sam da ćeš se i ti boriti za moj život!

AMOS: A protiv koga je trebalo da se borim? Protiv

Zelmana? Da li je on bio naš neprijatelj?

GOŠER: Musfeld je bio naš neprijatelj, a ti si mu sve

otkrio!

AMOS: Koješta! Nisam izdao.

KEFALO: Kako? Nisi ti? Pa ko je onda?

(Amos raširi ruke. Kefalo glásno razmišlja...)

KEFALO: Edek, Gošer, Jup i ja stavili smo krst... Ne

dolazimo u obzir. Sipka nije, Šalom nije, ti nisi... Zelman nije...

JUP: Hej, ljudi! Sad sam se setio!

(Svi pogledi su upereni u Jupa. Očekuju.)

JUP: Zelman uopšte nije glasao! (više) Zelman nije

glasao!

GOŠER: Zašto se dereš?

(Pojavljuje se Pendel. Zastaje i sluša. Na njega niko ne

obraća pažnju.)

JUP: Derem se, jer sam naseo! Ti si glasao Gošer, za

sebe si glasao... I Zelman je mogao da glasa za sebe! Bilo bi četiri glasa prema četiri... Shvatate li? Možda bih ja u sledećem glasanju promenio mišljenje!

GOŠER: Možda.

JUP: Zbog tog „možda“, treba celog života da me grize savest ?!

GOŠER: Nema razloga da te grize savest! Ni tebe, ni ostale. Nije važno kako je ko glasao. Glasanje uopšte nije važno, nije bio u pitanju moj ili Zelmanov život. Radilo se o tome čiji će stav da živi, a čiji da nestane! Ja sam bio za otpor, zajedno sa vama. Zelman za pokornost! I kamo sreće da su svi Zelmani blagovremeno iščezli, onda ove vitrine ne bi bile do vrha napunjene ženskom kosom i dečjim cipelama (*Šalomu*)... Kao što je vaš narod sebe osudio na masovno istrebljenje, a ne drugi, tako je i Zelman sebe osudio na smrt, a ne mi!

(*Šalom priđe Gošeru.*)

SALOM: Zapisano je: „Ako nisam za sebe, ko će za mene biti? Ako sam samo za sebe, šta sam ja? Ako ne sada – kada?“²⁵¹

(*Šalom odlazi. Sledi ga Amos. Za njim odlaze Jup i Kefalo.*)

(*Sipka i Iris ćutke stoje postrani. Pendel priđe Gošeru.*)

PENDEL: Gospodine, ja u potpunosti delim vaše mišljenje.

(*On se nakloni, zatim napusti odaju.*)

(*Gošer se okrene Sipki, gleda ga, čeka. Sipka ćuti.*)

(*Gošer se naglo okrene. Odlazi brzim koracima.*)

(*Iris i Sipka, sami.*)

SIPKA: Dakle?... Vreme je da odrastete, draga Iris.

(*Sipka odlazi.*)

(*Sudijski kolegijum, Pendel i Estera zauzimaju svoja mesta.*)

TUŽILAC: Pošto je utvrđeno da je Pendel zaista bio uhapšen prvog dana Božića, u zoru, doneo sam odluku da izmenim optužnicu, te optužujem Pendela za učešće u masakru logorašica iz „Kuće lutaka“.

BRANILAC: Skrećem pažnju, kolega, da je Pendel posle deset dana pušten iz zatvora.

TUŽILAC: Na intervenciju komandanta logora koji je hteo da zataška masakr (*obraća se Iris*)... Gospođice, molim vas da nam sistematski opišete događaje.

(*Iris ćuti.*)

TUŽILAC: Dakle, kako je sve počelo?

IRIS: Sve je počelo u sredu, u podne, dok sam sedela kraj majke... i crtala more, čamac... Oblake... Brat je otvorio vrata i viknuo: „Dolaze...“

TUŽILAC: O čemu govorite, gospođice? Ja sam vas pitao o pokolju. Šta znate o tome?

IRIS: Časni sude, bila je pobuna... Žene su se pobunile...

(*Branilac ustane. Ustaju i Pendel i Estera.*)

TUŽILAC: Gospođice, upozoravam vas...

IRIS: Zaista je bila je pobuna. Lutke su se dogovorile i pobunile...

TUŽILAC: Do sada ste tvrdili da je bio pokolj!

IRIS: Pogrešila sam.

TUŽILAC: Kako ste mogli da pogrešite? Na vas je neko uticao! Ko?

BRANILAC: Prigovor. Svedok ima pravo da menja iskaz u toku rasprave.

SUDIJA: Prigovor usvojen.

TUŽILAC: Gospođice, treba da nam kažete šta znate o tom događaju i kako ste ga vi videli. Nadam se da ste svesni kakve posledice mogu imati vaše reči?

IRIS: Svesna sam.

TUŽILAC: Onda vas još jednom pitam: da li je u „Kući lutaka“ bio pokolj?

BRANILAC: Protestujem...

SUDIJA: Odbija se. Gospođice, sud će vam postaviti pitanje. Pre nego što odgovorite, opominjem vas, nećete više imati prilike da menjate iskaz. Pitanje glasi: da li je na noć uoči Božića, 1943. godine, izbila pobuna žena u „Klubu za vojničku razonodu“?

Da ili ne?

IRIS: Bila je pobuna.

SUDIJA: Odgovorite sa da ili ne.

IRIS: Da.

SUDIJA: Gospodo, ima li još pitanja?

(Tajac.)

SUDIJA: Pre donošenja presude, sud se povlači na većanje.

(Sudijski kolegijum napušta svoja mesta. Odlazi i Pendel. Estera i Iris ostaju same. Estera sedne za klavir. Svira motiv iz drugog dela oratorijuma „Dies irae“ – Apocalypsis.)

IRIS: Šta sviraš?

ESTERA: Oratorijum...

IRIS: Je li to tvoje delo?

ESTERA: I tvoje je, Iris...

(Estera svira. Hor peva „Započnimo sestre naš strašni niz, da bi tirani upoznali našu moć.“¹²⁶)

(Sudijski kolegijum i Pendel zauzimaju svoja mesta.)

SUDIJA: Sud je doneo odluku! (čita) Pošto je dokazano da je na noć uoči Božića, 1943. godine, u ovom koncentracionom logoru, u „Klubu za vojničku razonodu“, izbila planirana pobuna logorašica i, pošto je dokazano da je straža reagovala pridržavajući se tadašnjih vojnih propisa, te da je upotrebila oružje vršeći svoju dužnost, sud je doneo odluku da se bivši vođa straže, Ludvig Klaus Pendel, oslobodi optužbe. (lupi čekićem) U ime pravde...

(Sudijski kolegijum, Iris i Estera, napuštaju svoja mesta.)

(Pendel je sam. Odjekuju zvuci orgulja. Pendel klekne.

Moli se pognute glave. Ulaze Sipka, Iris, Gošer, Jup, Kefalo, Estera, Šalom i Amos. Prave polukrug oko Pendela. Zvuci orgulja utihnu. Pendel se diže.

Polukrug oko Pendela je nepokretan. Nem.)

PENDEL: Bio sam samo vojnik... Vi ste bili druga strana... I ko je onda mogao da zna koja strana je ispravna, koja pogrešna?!

(Amos izađe iz polukruga. Priđe klaviru. Tiho svira božićnu pesmu.)

PENDEL: Kažete da smo bili zli? A vi? Da li ste vi dobri?

(Amos svira. Sve jače.)

PENDEL: Bili smo okrutni, ali nama su naredili... Da nema milosti prema neprijatelju. I ja bih više voleo da su nam naredili: budite plemeniti! Ali, ko je i u kom ratu izdao takvo naredjenje? Ko?! Kada?!

(Amos svira. Sve glasnije. Peva.)

„Andjeli će sići s nebesa u vaš dom,
zalutale ovčice da vrate stadu svom...“

PENDEL (trudi se da nadjača Amosa): Zar je važno kako i čime se ubija u ratu? Zar je važno koliko ih je ubijeno? Svi misle da će pobediti onaj koji ubija najviše i najbrže! Vi ste pobedili! Sta onda hoćete?!

(Amos svira. Sve glasnije. Pendel viče...)

PENDEL: Hoćete da se svetite? Kome? Istoriji? Sudbini? Zbog čega? Zbog toga što ste pobedili? Zašto se onda i mi ne bismo svetili?!

(Amos zalupi poklopac klavira. Potpuna tišina. Pendel očekuje da neko iz nemog polukruga progovori. Stoji nepomično jedno vreme, a zatim odlazi odmerenim, sigurnim koracima.)

(Jedan za drugim, za njim odlaze Gošer, Jup, Kefalo, Estera i Šalom.)

Amos improvizuje na klaviru.)

IRIS: I pustiše šinteri bešnog psa...

SIPKA: Nije je on važan.

IRIS: Ko je onda važan?

SIPKA: Iris... Amos... Sipka...

IRIS: Znači, svi smo mi – besni?

SIPKA: Svi! Manje ili više.

IRIS: Meni je jednom jedan kardiolog rekao da je nečovečnost slična gušterovom repu.

SIPKA: Greška.

IRIS: ... da je čovečnost slična gušterovom repu.

SIPKA: Nije loše. Sviđa mi se taj kardiolog. Zna li gde živi?

IRIS: Pokušaću da saznam.

SIPKA: Pokušajte, svakako. *(Izvuče iz džepa ključ, pruži ga Iris.)*

IRIS *(uzme ključ)*: Šta ako ne dođem?

SIPKA: A šta ako ovaj ključ nije od mog stana?

(Čutke se odmeravaju, a zatim Sipka pruža ruku. Iris prihvata ruku.)

Amos svira kreščendo. Sipka i Iris odlaze.)

(Amos je sam, i dalje svira.)

Pojavljuje se Vos. Pali cigaretu. Čeka.

Sudijski kolegijum i svedoci zauzimaju svoja mesta. Tu je i Estera.

Ulazi Musfeld. obraća se Vosu...)

MUSFELD: Da li ste izvršili naređenje?

VOS: Nisam.

MUSFELD: Šta čekate?

VOS: Na vas, Šturmfireru.

MUSFELD: Šta hoćete od mene, Vos?

VOS: Hoću da vi povučete oroz, Musfeld.

MUSFELD: Zbog vašeg ponašanja podneću prijavu!

VOS: Kome?

MUSFELD: Direktno komandantu.

VOS: Molim. Vi, komandantu, a ja – političkom odeljenju.

MUSFELD: Šta hoćete da prijavite?

VOS: Pokušali ste da prikrijete sabotazu.

MUSFELD: Naredio sam da kaznite krivca!

VOS: Jednog krivca. A šta je sa ostalima?

MUSFELD: To se vas ne tiče! Izvršite naređenje.

VOS: Vi ćete izvršiti kaznu!

MUSFELD: Do sada ste bili revnosni, Vos.

VOS: A gde ste vi bili za to vreme?

MUSFELD: Nisam vam bio potreban.

VOS: E, pa, sad ste mi potrebni! Ja sam do ramena umočio ruku, a vama je teško da okrvavite kažiprst!

MUSFELD: To je besmisleno! Ne moramo svi da ubijamo!

VOS: Ti ćeš morati, naravno, ukoliko želiš da živiš.

(Musfeld okrene Vosu leđa. Amos prestaje da svira. Vos krene. Pre izlaska zastane.)

VOS: Po pravilima, likvidacija se vrši metkom u potiljak.

(Vos izađe. Musfeld odlazi na svoje mesto – optuženog. Amos snažno zalupi poklopac na klaviru. Čini se da je odjeknuo pucanj.)

Tužilac se obraća Amosu.)

TUŽILAC: Šta se desilo posle Vosovog odlaska?

AMOS: Otišao je i Musfeld.

TUŽILAC: Kuda?

AMOS: Ne znam. Nisam gledao, skupljao sam pikavce.

TUŽILAC: Vašeg prijatelja su ubijali, a vi ste mislili na pušenje?

AMOS: Zašto? Vi ne pušite dok druge ubijaju?

SUDIJA: Opominjem svedoka.

TUŽILAC: Znači, tvrdite, niste videli Musfelda da ubija Jašonjskog?

AMOS: Vi mislite da ja pamtim sva ubistva koja sam video?

SUDIJA: Ovde se sudi samo Musfeldu, gospodine.

AMOS: Zašto samo Musfeldu, gospodine? Želite da budete pravični? Onda, sudite svima koji su ubijali, ili budite pravični i sudite svima onima koji su ubijeni. Sudite, gospodo, sudite!

TUŽILAC *(Sudiji, poluglasno)*: Nije trezan, pijan je.

AMOS: Ako čekate da se otrezним, čekaćete do Strašnog suda.

SUDIJA: Gospodine, niste pozvani da držite govor, vaše je da odgovarate na naša pitanja.

AMOS: A kakva su vaša pitanja, pitam ja vas? (*Tužiocu*): Vi gospodine, zašto vi, recimo, ne pitate zbog čega su saveznici bombardovali sve fabrike, sve osim jedne – ove, najveće fabrike smrti? (*Branilocu*) A vi, gospodine, zašto ne pitate, zbog čega niko nije hteo da zameni milion ljudi određenih za gasnu komoru, za milion kilograma kafe? Izvinite, možda vi gospodo, volite kafu?

TUŽILAC (*Sudiji*): Prekinite ga...

AMOS: Časni sude, prekinite me slobodno, vi ćete ionako brzo zaboraviti šta sam rekao. Istina, vi pamтите da je pre dve hiljade godina raspet jedan čovek. Ovde je, gospodo, pre dvadeset godina, raspeto četiri miliona ljudi...

BRANILAC (*Sudiji*): Gubimo vreme.

AMOS: Časni sude, gubite vreme, zaista. Pazite, gospodo, ja sam izračunao: ako za svako ubistvo izvršeno na ovom mestu utrošite samo jedan dan, onda ćete za četiri miliona ubistava suditi deset hiljada godina! Imate li toliko vremena?

SUDIJA: Gospodine, sud smatra da ste pod dejstvom alkohola i da niste u stanju da svedočite.

AMOS: Gospodine, Amos smatra da je sud bezvezan i da zbog toga nije u stanju da sudi.

(*Amos odlazi na svoje mesto.*)

TUŽILAC: Gospodine predsedniče, mislim da je tužba dokazana. Musfeld je izabrao Jašonjskog, prema kome je gajio antipatiju, a zatim ga i svojeručno ustrelio.

BRANILAC: Gospodine predsedniče, niko nije video da je Jašonjskog ustrelio Musfeld. Moglo je to da učini i neko drugo lice.

TUŽILAC: Gospodine predsedniče...

SUDIJA (*prekine ga*): Gospodo, gospodo... Dozvolite. (*obraća se Musfeldu*) Okrivljeni, pristupite!

(*Musfeld izlazi pred sudijski kolegijum.*)

SUDIJA: Postavljam vam sledeće pitanje: da li ste vi svojeručno ustrelili logoraša Edeka Jašonjskog? Da ili ne?

MUSFELD: Da.

BRANILAC: Razmislite, ne morate da odgovorite!

MUSFELD: Razmislio sam.

SUDIJA: Ostajete li pri svom odgovoru?

MUSFELD: Da.

(*Branilac nemoćno širi ruke.*)

SUDIJA (*pogleda u svoj sat*): Gospodo, ima li još pitanja? (*Branilac i tužilac ćute.*)

SUDIJA: Pre donošenja presude, sud se povlači na većanje.

(*Sudijski kolegijum napušta svoja mesta. Izlaze i svedoci. Musfeld i Estera, sami. Ona priđe Musfeldu.*)

MUSFELD: Čuli ste...

ESTERA: Nećemo o tome...

MUSFELD: Nego? O čemu?

ESTERA: Ćutaćemo. To je stari običaj – kad se prijatelji rastaju.

(*Ćutke stoje.*)

(*Pojavljuje se sudijski kolegijum. Za njima ulaze svedoci i Mladić sa gitarom. Estera odlazi.*)

SUDIJA: Sud je doneo odluku! (*čita*): Pošto je dokazano da je na dan osmog septembra 1944. godine, u ovom koncentracionom logoru, u takozvanoj „Kanadi“, bivši SS Šturmfirer Musfeld, svojeručno ustrelio, metkom u potiljak, logoraša Edeka Jašonjskog. I pošto je dokazano da je to delo učinjeno bez ovlašćenja ili naredjenja pretpostavljenih, sud je doneo odluku da se Erih Ferdinand Musfeld, proglasi krivim za ubistvo prvog stepena, i da se osudi na strogi zatvor, u trajanju od šest godina.

(*lupi čekićem*) U ime pravde!

(*Musfeld stoji pognute glave.*)

SUDIJA: Suđenje je završeno!

(*Mladić sa gitarom svira protestnu pesmu „Aušvic“.*)

(*Musfeld prolazi kraj klupe za svedoke. Jedan do drugog stoje Sipka, Gošer, Amos, Šalom, Jup i Kefalo.*)

MLADIĆ SA GITAROM (*peva*):

„Još ljudi željni su krvi,
i oganj ponovo gori,

a dim se diže ka nebu,
i opet nosi nas vetar...
i opet nosi nas vetar...
i opet nosi nas vetar..."

(Musfeld polako prolazi kraj nemog špalira. Gleda u njih kao da vrši smotru. Svi stoje nepomično. Pogledi su upereni u Musfelda. Kad on stigne do Šaloma, ovaj skinje šešir. Musfeld odlazi. Jedan za drugim odlaze i svedoci. Na kraju i Mladić sa gitarom. Ostaje sudijski kolegijum.)

Tužilac, Sudija, Branilac, prilaze spomeniku. Zastaju u njegovom podnožju. Jedno vreme ćutke stoje.)

SUDIJA: Četiri miliona... Kako je to moguće?!

(Tužilac, Sudija, Branilac, odlaze.)

Pusto je.

U pozadini spomenik. Grubo isklesani kameni blokovi, beton, gvozdene šipke, bronza, mermer. Na vrhu obeliska, plamti večni oganj. U prostor spomenika ulaze, Estera, Iris, Sipka, Amos, Gošer, Šalom, Jup i Kefalo. Iris nosi cvet. Koračaju polako i svečano. Zastaju ispred spomenika. Iris polože cvet u podnožje spomenika.)

ŠALOM *(vikne)*: Ja sam vas izdao...

(Niko se ne pokrene. Svi stoje licem prema spomeniku.)

ŠALOM *(mnogo mirnije)*: Čuješ li Sipka? Ja sam te izdao! I tebe Amos! Izdao sam te Jup! I tebe Kefalo! I tebe sam izdao Gošer! I tebe Edek...! I tebe sam Zelmane izdao.

(Svi se okreću prema Šalomu.)

SIPKA: Zašto si to učinio, Šalom?

ŠALOM: A zašto reka vekovima mirno teče svojim koritom, a onda preko noći pobesni, plavi njive i ruši ognjišta? Zar čovek ne voli ženu svoju više nego sebe samog, a prvi se baca kamenom na nju, samo ako jednom poklekne? Hteo sam da budem osvetnik, postao sam izdajica; hteo sam da postanem žrtva, a bio sam razmetljivac. I postadoh hrast kome je opalo lišće, vinova loza bez grozdova, vrt bez kapi vode... Koren je moj bio truo, a cvet se u prah raspao. Danju, oblaci su bili dim spaljenih; noću, mesečina

je bila odsjaj plamena. Ali, čujte! Radovao sam se svojim mukama, jer sam se radovao ispaštanju onih koji su me nadmašili u grehu i bezumlju. Lutao sam, pazio sam i video: nema nikoga da se kaje za nedela koja je počinio. Ko padne, ne ustaje li? Ali oni nisu ni pali! Gresi su njihovi kao skerlet, nikada ne pobele. Misli su im kao kućine, a reči kao iskre. Strele su im uvek oštre, a lukovi zapeti. Zar moja braća i moje sestre nisu odlazili pokorno u smrt, ne bi li pepelom svojim ugasili lomače? A sad kleveću njihovu žrtvu i skrnave uspomenu na njih, što blede kao pokošena trava na suncu. A onima koji žive, govore: „Što niste mrtvi?“ i u srcu svom već nameštaju novu zasedu. Zar da rode i laste znaju vreme određeno za odlazak i povratak, a čovek ne zna vreme za plemenitost i vrlinu? Zar je čovek zaboravio na svoje iskupljenje? Zidovi su čvrsti i teški i istine se slamaju na njima. Istina je sve manje, a zidovi su sve jači i viši. Zar ne čujete? Vetar se ponovo diže, kao što je zapisano: „Vetar ide na jug i obrće se na sever, ide jednako obrćući se, i u obrtanju svom vraća se.“²⁷ Vetar se vraća... Da li će se čovek ikada vratiti?

(Šalom se okrene prema spomeniku i vikne...)

ŠALOM: Edek!... Zelmane!...

(Priđe spomeniku, podigne ruke u vis. Krikne. To je jauk, vapaj...)

ŠALOM: Edek Jašonjskil. . . Zelman Leventall...

(Započinje treći, finalni deo oratorijuma „Dies irae“ –

Apotheosis.

Hor peva: „ABSORBTA EST MORS IN VICTORIA!“²⁸

Sipka, Iris, Gošer, Amos, Jup, Kefalo i Estera, stoje leđima okrenuti spomeniku. Ćutke, gledaju ispred sebe. Šalom je licem okrenut spomeniku. Čini se da je njegov sastavni deo. Muzika je dominantna.

Hor peva poslednje stihove oratorijuma...)

„UBI EST, MORS, STIMULUS TUUS?
UBI EST, MORS, VICTORIA TUA?“²⁹

ZAVESA

TUMAČ STRANIH REČI I IZRAZA

1. Georg Friedrich Haendel: „Messiah“;
2. Amos – ime starozavetnog proroka;
3. Kefalo (od grčkog „cefalo“) – glavonja;
4. Gošer (od francuskog „gaucher“) – levak;
5. Sipka (od mađarskog „szipka“) – muštikla;
6. Šturmfuhrer – čin u SS formacijama (odgovara činu potporučnika);
7. Šalom (od hebrejskog „shalom“) – mir;
8. „Kanada“ – tako su logoraši nazivali sektor u koncentracionom logoru Aušvicu, u kome su bili smešteni magacini (zvanično – Effektenkammer);
9. „Adieu; mein kleiner Garde – Offizier“ – „Zbogom, moj mali oficiru garde“ – stari i veoma omiljeni nemački šlager;
10. „Kuća lutaka“ („Puppen Hause“) – javna kuća za esesovce;
11. Krzysztof Penderecki: „Dies irae“ („Dani gneva“) – oratorijum, posvećen uspomeni na žrtve koncentracionog logora Aušvic. Prvi put je izveden 16. aprila 1967. godine, prilikom otkrivanja međunarodnog spomenika u Aušvicu;
12. Lunero-Vandelli: „Auschwitz“;
13. Scharfuhrer – čin u SS formacijama (odgovara činu narednika);
14. Političko odeljenje (Politische Abteilung) – logorski Gestapo;
15. Kapo (Capo) – logoraš – funkcioner koji je rukovodio radnom grupom;
16. Feld Hure – „državna kurva“ (logorašice iz „Kuća lutaka“ imale su tu oznaku istetoviranu na grudima);
17. „Und vergiss mich nicht!“ – „Ne zaboravi me!“;
18. Odlomak iz jevrejske posmrtno molitve „Kadiš“;
19. Organizacija (logorski žargon) – krađa, nabavka;
20. S. Berezowski: „Me mow nigdy, że to jest ostatnia droga“ – pesma pobunjenika varšavskog geta;
21. Stari Zavet: Knjiga propovednikova, 6;
22. Miška (logorski žargon) – porcija;

23. Culag (logorski žargon) – dodatak hrane;
24. Omiljena pesma logoraša, na melodiju „Rozamunde“;
- 25 Talmud: Mišnah, Abot;
26. Aischylos, 307–309;
- 27 Stari Zavet: Knjiga propovednikova, 1;
28. „Pobeda je ovladala nad smrću!“ (Korinćanima, poslanica prva);
29. „Smrti, gde je žaoka tvoja?“
Smrti, gde je pobeda tvoja?“ (Korinćanima, poslanica prva,15).

VOJNIK I LUTKA

(Traktat o ljubavi, mržnji, Bogu, i ratu)

LICA:

Dr. VILMA KALDEON, rođena Rajner, dečji lekar, bivša Lutka
DANIEL KALDERON, njen muž; muzikolog i pijanista
LEA KALDERON, njihova kćerka; studentkinja medicine
EMIL GRABNER, advokat; bivši komandant „Kuće lutaka“
RUT JELINEK, Vilmina sestra; direktor hotela
DR BORIS JELINEK, njen muž; lekar opšte prakse
JUDIT ŠTRASER, modni kreator; bivša „Lutka“
LUDVIG ŠUMAN, profesor istorije
FLEGEL, bez stalnog zanimanja
ALBERT ROŠONEK, javni tužilac
BAKA
Plesači i plesačice (manekenke; „Lutke“),
devojbica u belo] haljini, deca s loptom

PRVI ČIN

(Događa se u jednom neimenovanom gradu u Evropi i u snovima. Scenski prostor je jedinstven. Inscenacija predstavlja zbir svih enterijera i eksterijera, bez scenskih međa i ograničenja: masivni trpezarijski sto sa stolicama, fotelja sa visokim naslonom, komoda, bračni krevet, klavir, veliko ogledalo; lutka-poprsje sa venčanom haljinom; kafanski stolovi sa šarenim suncobranima; mala, improvizovana pozornica sa ljuľjaškom; kabina za tuširanje; klupa.

Čuje se muzički lajtmotiv „Barkarola“ (Barcarolle) od Ofenbaha.

Devojčica u beloj haljini, na ljuľjašci. Lagano se njiše. Sedamdesetogodišnja Vilma, u invalidskim kolicima. Glava klonula. Čini se da spava. Pored nje, Albert Rošonek.)

ROŠONEK: (Tiho): Gospođo... (Vilma ne odgovara): Gospođo... (ne pomera se): Gospođo!

(Vilma podigne glavu, ali ne gleda u Rošoneka.)

VILMA: Opet vi?

ROŠONEK: Gospođo...

VILMA: Recite mi, je li ovo san?

ROŠONEK: Prepoznajete me?

VILMA: Sanjam vas često. Rošonek... Albert Rošonek, javni tužilac.

ROŠONEK: Poslednji put smo se sreli pre trideset godina. Sećate li se?

(Pojavljuju se Grabner, Daniel, Lea, Rut, Boris, Judit, Šuman i Flegel. Okružuju Vilmu.)

VILMA: Ovo je san... Ipak, san.

ROŠONEK: Ne, gospođo Kalderon, nije san. Pred vama je, uistinu, Rošonek, javni tužilac, nekada, pre trideset godina. Sada samo skromni pisac. Pišem knjigu o istragama protiv nacističkih ratnih zločinaca. Optuženi Emil Grabner i „Kuća lutaka“, slučaj kojim sam se bavio pre trideset godina ostao je nerazjašnjen. Priča može biti zanimljiva – ukoliko mi pomognete? Neće biti naznačeno mesto zbivanja. Dešava se u jednom neimenovanom gradu, u Evropi. Vi, gospođo, vi ćete se zvati...?

VILMA: Vilma. Tako se zvala moja baka koja je spaljena u Aušvicu.

ROŠONEK: Devojačko prezime?

VILMA: Rajner. Vilma Rajner.

ROŠONEK: Vaš muž...

DANIEL: Daniel Kalderon.

ROŠONEK: Vaša kćerka...

LEA: Lea Kalderon.

ROŠONEK: Starija sestra...

RUT: Rut Jelinek.

ROŠONEK: Njen muž...

BOŘIS: Doktor Boris Jelinek.

ROŠONEK: Bivši komandant logora „Rad i radost“...

GRABNER: Emil Grabner.

ROŠONEK: Vaša prijateljica, bivša lutka...

JUDIT: Judit. Judit Štraser.

ROŠONEK: I dve ličnosti koje su i tada imale lažna imena...

ŠUMAN: Ludvig Šuman.

ROŠONEK (Flegelu): Vi?

FLEGEL: Meni je svejedno.

ŠUMAN: Flegel... Her Flegel. Gospodin Prostack.

ROŠONEK: Zanimanja nećemo menjati *(Vilmi)*: Vi ste...?

VILMA: Dečji lekar. Rajnerovi se od davnina posvećuju lekarskom pozivu. To je porodična tradicija.

ROŠONEK: Vaš muž...?

DANIEL: Muzikolog i pijanista. Odrastao u porodici u kojoj vlada čvrsta vera. Bog je stvorio svet i dao nam zakone. Ništa nije nezavisno. Postoji samo dobro delo – micva, ili greh – avera. Trećeg nema.

LEA: Studentkinja medicine. Verena za diplomiranog rentgenologa, Karla, koji je na specijalizaciji u Engleskoj. Venčaćemo se uskoro.

RUT: Otpadnik od porodične tradicije. Turistički radnik. Direktor hotela. Nisam bila u logoru. Postoji samo jedan način suočavanja sa fašistima: preko nišana.

BOŘIS: Lekar opšte prakse. Nisam Jevrejin, ali između mene i njih postoji neraskidiva veza. Ipak, ne razumem ih sasvim.

JUDIT: Modni kreator. Vlasnica uglednih butika. Neudata. Bez dece. Ne tražim ni počasti, ni priznanja, ni ljubav. Tražim samo da me ostave na miru.

ŠUMAN: Profesor istorije. Važna karika u lancu reda i poretka.

ROŠONEK: Gospodin Flegel?

FLEGEL: Sve.

ROŠONEK: Kako – sve?

ŠUMAN: Sve što zatreba.

ROŠONEK: Bivši komandant logora „Rad i radost“, Emil Grabner...

GRABNER: Advokat. Oženjen. Četvoro dece.

ROŠONEK: Gospođo Kalderon, kako je sve to počelo?

VILMA: Sve je počelo jednog jutra – jednog jutra u sredu. Čitala sam priče hasida... Sećam se zapisa na prvoj strani knjige: „Tama ima hiljadu ruku, svetlost, samo jedno veliko oko. Tama vlada povremeno, a svetlost je gospodar večnosti“... Majka je gledala kroz prozor, rekla je: „Evo ih. Dolaze“... Nisam sigurna da je tako bilo, ali tako sanjam.

ROŠONEK: Predlažem da počnemo od logora „Rad i radost“. Kada ste dovedeni tamo?

VILMA: Zimi. Noću. Sto pedeset devojaka iz Aušvica.

ROŠONEK: Jesu li vam rekli da je taj logor zapravo javna kuća za vojnike?

VILMA: Rekli su nam. Da, Grabner je održao pozdravni govor...

GRABNER: Ne treba da se plašite devojke. Vojnicima nije dozvoljeno ponašanje koje prelazi granicu propisane rutine ili, koje je motivisano sadističkom požudom.

VILMA: Posle toga su na jednoj devojci pokazali kako će proći one koje odbiju poslušnost. Umirala je, pred našim očima, čitave noći.

ROŠONEK: Koliko vas je preživelo?

VILMA: Manje od jedne trećine.

ROŠONEK: Posle povratka, da li ste nekome pričali da ste bili u „Kući lutaka“?

RUT: Samo sam ja znala.

VILMA: I moja baka, Vilma.

ROŠONEK: Rekli ste da je ona spaljena.

VILMA: Svi su spaljeni... Svi... Sva moja rodbina.

ROŠONEK: Grabnera nikada više niste sreli?

VILMA: Ne, sve do maja devetsto sedamdesete. Za kraj meseca predviđena je Leina svadba. Šila sam za nju venčanu haljinu...

(Svi se povlače, osim Grabnera. Vilma ustaje iz invalidskih kolica. Skida sa svoje glave sedu periku, skida sa lutke venčanu haljinu. Oblači je.)

Vilma, u beloj venčanici. Stane pred ogledalo. Oglada se. Grabner je čutke posmatra, jedno vreme. Prilazi joj. Vilma vidi njegov lik, u ogledalu. Ne reaguje.)

GRABNER: Izgledate lepo u venčanici, nestvarno... Kćerka vam se udaje? Čestitam Vilma, iz sveg srca. Kako se zove vaša kćerka?

(Vilma čuti, Grabner se smeši, nije zbunjen ćutanjem domaćice, naprotiv.)

GRABNER: Video sam je kad je izlazila iz kuće. Lepa je. Nalik je na majku (pođe prema Vilmi, ona ustukne, podigne ruku, kao da štiti glavu od udarca): Vilma, zaboga? Ne bojte se... Nemate razloga. Sve je u najboljem redu (vadi iz džepa pasoš, pokazuje): Pasoš... Ulazna viza... Sve uredno i zakonito.

(Vilma se naglo okrene, priđe telefonu, podigne slušalicu.)

GRABNER: Upozoravam vas: ako vašoj policiji otkrijete šta sam bio, biću prinuđen da im kažem šta ste bili vi. (Kraće vreme, Vilma se koleba, zatim odloži slušalicu.)

GRABNER: Vrlo dobro Vilma, pametno, policiji ne biste otkrili ništa novo. Već sam prijavljen. Prijavio me je moj bivši vojnik. (Dok objašnjava, nervozno opipava džepove, traži cigarete...) Tražio je novac, a ja nemam novaca za bacanje, naljutio se na mene i otišao u policiju. I šta je mogao da kaže a da ne optuži sebe? Bio sam komandant logora „Rad i radost“ u Aušvicu.. I šta još? Ni jednu činjenicu u vezi sa zločinima... (vadi cigaretu iz kutije): Dozvoljavate?

(Vilma ne odgovara. Grabner se koleba, zatim vrati cigarete u džep.)

GRABNER: Na moju nesreću, nažalost, neki mladi javni tužilac, Albert Rošonek, iskopao je odnekud, iz arhivske građe, izjavu logorašice Vilme Rajner, datu pred savezničkim vojnim vlastima. Veoma nepovoljnu izjavu po mene.

(Vilma čuti, pognute glave.)

GRABNER: Sećate se?, Logor Berger-Belzen, neposredno posle oslobođenja... Naravno, u trenucima povratka u normalan život niste zrelo rasuđivali. Logično? Ali, ne treba da brinete: ta izjava nije pravno valjana. Ja sam bezbedan... sve dok Vilma Rajner ne potvrdi autentičnost te izjave (naglo učuti).

(Vilma podigne glavu, uzbuđena je, na licu ima prezrivi grč od osmeha.)

GRABNER (gubi nerve): Čujte, stavio sam sve na kocku da vas pronađem pre Rošoneka, i priznajem, da sam to činio radi sebe... Ali i radi vas! Razmislite Vilma?

(Grč od osmeha ne silazi sa Vilminih usana.)

GRABNER (teško se svladava): Hoćete da me izvedete pred sud, to hoćete, je li? (Korača gore-dole, pribran, pravnički elokventan): Znete li u čemu je tada nevolja? Moraćete da se pojavite i vi na suđenju! Upozoravam vas: ono neće biti tajno. Mnogima u političkim krugovima je stalo da se suđenju obezbedi publicitet. A znate li šta za našu priču znači publicitet? Javna kuća,

logor smrti, seks, brutalnost, poslastice za novinare... Sve će ih zanimati, koliko ste posetilaca imali na dan, a koliko na sat... Psiholozi tužioca će vas ispitivati da li ste sada frigidna žena, i kakav je vaš porodični život... Neki profašistički novinari pitaće vas da li ste baš uvek osećali gađenje ili vam je ponekad bilo prijatno... Da li ste možda i danas ono što ste nekad bili... (Vilma, napravi trzaj glavom, jako stisne usne.) Šta ste rekli? Ništa. Znam šta mislite – neka pitaju šta hoće, ja ću im govoriti o Emilu Grabneru! Draga Vilma, nadate se uzalud. Ne možete im zapušiti usta za vašu intimu. Novinari su hijene. Za njih je Emil Grabner bedni epizodista, šrafčić u perfektnoj mašineriji zločina. Sve prežvakano! Međutim, dovoliće Vilma, petnaestogodišnja devojka koja je poslužila za seksualnu katarzu stotinama ozloglašanih vojničina, nije svakodnevna priča. U redu, nije se dobrovoljno kurvala, znam, bila je prisiljena! Ali šta onda? Da li je Emil Grabner svojevoljno postao komandant logorskog burdelja? Da li mu je to bio životni cilj? Pa i on je činio ono što je činio pod prinudom. Morao je da nosi teret svoje sudbine, podjednako kao i Vilma Rajner.

(Grabner je zadovoljan svojim advokatskim bravurama. Sat sa crkvenog tornja otkucava vreme, odmerenim, zvonkim zvucima. Grabner sluša, njegovo lice dobija izraz čoveka spremnog na plač, sa njim se dešava, čini se, iskrena i ozbiljna promena.)

GRABNER (kad prestane otkucavanje): Kad sam dolazio ovamo, zapazio sam u blizini, staru crkvu sa zvonikom. Volim zvuk zvona (Grabner govori iskreno, kao sa prijateljem koga je sreo posle dužeg vremena): Stanujem izvan grada i kad je vreme mirno, čuju se zvona iz daleka (neumereno prisno): Žena i ja tad otvaramo prozore, čak i zimi, i uživamo u tim prelepim zvucima. (Vadi iz džepa fotografije, pokazuje ih Vilmi, ona ih ne gleda): Ovo je moja žena... mlađa je od mene deset godina. Vidi se, zar ne? Ovo su naše ćerke. Imamo ih četiri. Najstarijoj je devetnaest, najmlađoj jedanaest...

(Telefon zvoni. Vilma se ne pomera. Zvono je uporno, Grabneru je neprijatno.)

GRABNER: Vaš muž?

(Vilma čuti. Telefon i dalje zvoni.)

GRABNER: On, pretpostavljam, ne zna ništa?

(Vilma čuti.)

GRABNER: Da li bilo ko zna?

(Vilma i dalje čuti. Zvonjava prestaje.)

GRABNER (onaj s početka, siguran u sebe): Znači, niko. Pametno Vilma, ljudi lako osuđuju. Jeste li čuli šta se dogodilo Marti Fridman? Sećate se naravno dugonoge Marte. Jeste čuli? Niste? Posle povratka, pričala je svima šta joj se dešavalo u logoru, u „Kući lutaka“, htela je svetu da obznani istinu. Moj bože! Bivše

logorašice su je bojkotovale, muškarci izbegavali ili tražili određene usluge, porodične veze je sama prekinula. Nije mogla da podnese ni sažaljenje ni prećutkivanje, tražila je spas u alkoholu. A onda je izabrala jedino moguće rešenje: hoklicu i konopac (trenutak učuti, nastavi u stilu dobronamernog savetodavca): Budite oprezni Vilma, svoje tajne zadržite za sebe, nemojte dozvoliti Rošoneku da ih otkrije pred svetom. Konačno, neka potraži druge Grabnerove lutke – ako one uopšte postoje? Ja, lično, ne verujem da postoje. Za trideset godina nije se ni jedna oglasila. Ni jedna! Osim nesrećne Marte Fridman! I to je sve. Niko se više neće oglasiti. Vilma Rajner nije Marta Fridman. Nije luda ...

VILMA (samokontrola popusti, vikne): Ona je luda, Grabneru, luda, luda! Godinu dana je bila u vašem logoru, mora da bude luda!

(Započinje muzički lajtmotiv. Parovi plešu valcer. Vilma svlači venčanu haljinu, vraća je na lutkino poprsje. Odlazi.)

GRABNER (vikne za njom): Moje namere nisu loše. Želim da pomognem i sebi i vama! Vilma!... Vilma!...

* * *

(Muzički lajtmotiv. Terasa restorana. Veče. Parovi plešu. Za jednim stolom sede Vilma, Rut i Boris, za drugim usamljeni Flegel. Muzika prestaje. Parovi se razilaze. Grabner prilazi Vilminom stolu. Ljubazan, srdačan osmeh. Učtiv naklon prema Rut.)

GRABNER: Smem li da vas pozdravim, gospođo?

RUT: O, gospodin Grabner. Da vam predstavim svog muža...

Doktor Boris Jelinek. Moja sestra, doktorka Kalderon. (Grabner se učtivo nakloni Vilmi, zatim se rukuje sa Borisom): Gospodin Grabner je gost u našem hotelu. Javni tužilac, iz Nemačke.

VILMA: Tužilac?

GRABNER (uz lak naklon): Na službi.

BORIS: Pridružite nam se, gospodine.

(Grabner sedne za sto.)

GRABNER: Zahvaljujem. Biće mi prijatno da popijem čašu vina u društvu. Imate odlična vina.

BORIS (sipa vino u čaše): Ovo vino, gospodine, ne pije se u svakoj prilici. Večeras slavimo dvadeset godina braka.

GRABNER: Čestitam. Impozantna cifra.

RUT (smeje se): Trebalo je to izdržati.

GRABNER: Izdržali ste toliko dugo, siguran sam da nije bilo rđavo.

RUT (*smeje se*): Da, gospodine, bilo je dobro, kao crvu u renu.
(*Sada se i Boris smeje. I Grabner se nasmeje, pripreтивši Rut prstom.*)

GRABNER: Znam da se šalite, inače bih vam zamerio. Ja sam prilično staromodan, porodični život shvatam ozbiljno. Dug i srećan brak danas je prava retkost (*gleda netremice u Vilmu*): Treba ga čuvati i štiti, zar ne? Svi smo mi ranjivi, a brak je neophodno utočište (*obradi se Rut*): Imate li dece?

RUT: Dva sina.

GRABNER: Ja imam divne četiri kćerke, moja žena je po svaku cenu htela sina. Na sreću, pod teretom godina, splasnule su njene ambicije.

RUT: Greška, gospodine Grabneru, da je gospođa Bah stala kod svog dvanaestog deteta, Johan Sebastijan ne bi ugledao svet.

GRABNER (*smejući se*): Iskreno sumnjam da je gospođa Grabner mogla da rodi genija. Retko se rađaju. Slobodno se može reći da su greške prirode.

BORIS: Ja mislim, da genije čuči pritajen u svima nama. Potrebne su samo povoljne okolnosti da se razbudi.

GRABNER: Gospodine doktore, znate li ko je „pritajen u nama“? Hajnrih Himler, Berija... nastupaju, kada kucne njihov čas.

RUT: Znate to iz sopstvenog iskustva?

GRABNER: Tačno, gospođo, imam bogato iskustvo. Eto, sada radim na složenom slučaju: jedan ugledan građanin danas, bio je nekada komandant konc-logora...

RUT (*prekine ga*): Šta je u tome složeno?

GRABNER: Nema dokaza za njegovu krivicu.

RUT: Činjenica da je bio komandant logora nije dovoljan dokaz?

GRABNER: Zašto bi bila?

RUT: Gospodine Tužιοče, ako za vreme rata niste znali, šta se sve u vašim logorima dešava, pa, sada valjda znate?

GRABNER: Mislite na masovna ubistva?

RUT: Između ostalog.

GRABNER: Nisu smatrana za zločin, gospođo. U ono vreme, po zakonima ondašnjim, bile su to mere za zaštitu nacije.

RUT: Sranje.

GRABNER: Molim?

VILMA: Moja sestra misli, da to nije pitanje zakonitosti već morala i čovečnosti.

GRABNER: To su bili vojnici, gospođo Kalderon, nije se postavljalo pitanje morala i čovečnosti. Kao vojnici dobijali su naređenja i izvršavali ih.

VILMA: Gospodine tužιοče, da li vi okrivljenog optužujete, ili ga branite?

GRABNER (*nasmeši se*): Moglo bi se reći i jedno i drugo, gospođo. Ustvari, ukazujem na složenost optužbe, ukoliko ne ubedim krunskog svedoka da svedoči.

BORIS: Ne razumem, a zašto neće?

GRABNER: Neće pred sud, jednostavno. Do sada ni jedna logorašica iz „Kuće lutaka“ nije pristala da svedoči.

BORIS: Kuća lutaka? Kakva je to kuća?

(*Rut ne skida pogled sa Vilme, a ona netremice gleda u čašu kojom se nervozno poigrava.*)

GRABNER: U toj „kući“ su bile lutke, doktore. Žive lutke.

BORIS: Znam: vivo eksperimenti.

GRABNER (*nasmeši se*): Ne, gospodine, u toj oblasti ljudske delatnosti nisu potrebni eksperimentni, ja bar tako mislim

BORIS: Onda, ja stvarno ne razumem...

GRABNER: Prosto je doktore. Vojnicima, koji su odlazili na front, jednako kao rum i cigarete, trebalo je obezbediti i žene.

BORIS: Kurve, što ne kažete odmah...

RUT (*plane*): Ne zovi ih tako, Borise!

BORIS: Pa kako da ih zovem?

GRABNER: U pravu ste, doktore. One su i službeno nazivane „Vojne kurve“.

RUT: Šta onda? Nacisti su Jevreje, Slovene i Cigane službeno nazivali ljudima nižeg reda. I sa tim se slažete?

GRABNER: Naravno, ne. Međutim, te žene su stvarno bile – no, kako da kažem, – javne žene.

BORIS: To su bile logorašice?

GRABNER: Da, jevrejske logorašice.

(*Svi ćute.*)

BORIS: Vrlo komplikovano. Pokušavam da razumem... al ne razumem...

RUT (*prekine ga grubo*): Ne pravi se lud Borise, jednostavno je. Prisiljene su.

BORIS: Razumem, svaki put su silovane.....

GRABNER: Ne, nije bilo silovanja. Bile su profesionalno veoma aktivne, inače doktore, ne bi preživjele!

(*Započinje muzički lajtmotiv. Parovi plešu.*)

RUT: Ide mi na živce ova tema, hajde, matori, da plešemo.

(*Rut i Boris se priključuju parovima, koji plešu. Grabner i Vilma, sami.*)

GRABNER: Oprostite. Ne zamerite mi što se predstavljam kao tužilac. Hteo sam da vam prikažem reakciju bikova na crvenu maramu. Čuli ste vašeg zeta?.. Prezir je kao smrdljiva tekućina, kad se razlije teško se podnosi. Mnogo teže nego robija (*oboje čute trenutak*): Rošoneka ne treba shvatati ozbiljno, neka živi na miru i neka pusti i nas dvoje da mirno živimo.

VILMA: Zar vi mirno živite Grabneru? Posle svega?

GRABNER: Romantični ste Vilma. Vreme je čarobni plašt, i slavu i sramotu prekriva zaboravom (*uzme svoje vino*): Da, ja živim mirno (*ispije vino*): Uglavnom!

(*Flegel prilazi stolu, nakloni se pred Vilmom, moli je za ples. Vilma se koleba, ustane, ostavlja Grabnera, odlazi sa Flegelom.*

Vilma i Flegel plešu. On je privlači sebi, šapuće joj na uvo, Vilma krikne, otrgne se od Flegela. On se podrugljivo smeje, Vilma pokrrije lice dlanovima.

Flegel odlazi. Odlazi i Grabner. Muzika prestaje. Plesači se razilaze.)

* * *

(*Vilma je sama. Stoji, lica skrivenog među dlanovima. Prilazi joj Rošonek.*)

ROŠONEK: Izvinite, gospođo...Ja sam Albert Rošonek... Tužilac...

(*Vilma se ne pomera, i dalje lica skrivenog među dlanovima.*)

ROŠONEK: Gospođo...(tajac): Da li ste vi Vilma Kalderon, rođena Rajner?

Vilma se ispravi. Trudi se da deluje pribrano.)

VILMA: Da, gospodine Tužioče, ja sam Vilma. Ja sam dala izjavu koju posedujete.

(*Trenutak čute. Samo se gledaju, Rošonek se ljubazno smeši.*)

ROŠONEK: Mislio sam da je logično, da vas lično zamolim da dođete na sud. Da potvrdite vašu izjavu. Inače, na moju veliku žalost, dogodiće se da jedan zločinac ostane nekažnjen...

VILMA: Znam da je Grabner prijavljen (*grubo, poslovična*): Gospodine Tužioče, nakon toliko godina vi hoćete taj proces sada? Zašto?

ROŠONEK: Emil Grabner je zločinac i nakon toliko godina. Zločin ne zastareva. On mora da se suoči sa svojom krivicom, a svaki put i svi Nemci kojima ne možemo suditi. Meni

je taj zajednički problem jasan ali mnogima nije, ni danas. Za našu budućnost je važno da se čuva plemeniti duh nemačkog naroda.

VILMA (*nervozna je i uznemirena*): Hrabri ste, gospodine? Zar je potrebno da meni govorite o „plemenitomu duhu“ Nemaca? Ili ste licemerni?, iz vama poznatih razloga, a o tome ne želim da raspravljamo. Namere su vam dobre, recite, slušam?

ROŠONEK: Oprostite, priznajem, nije bilo umesno... prejake reči za bolnu istinu. Oprostite. (*nelagodna puza*): Na jednom suđenju, pre mnogo godina, iskreno sam rekao svedoku-logorašu: da je Gete mogao da vidi ponor u koji ste gurnuti, verujem da bi izabrao vašu sudbinu... I danas se toga stidim. Logoraš nije rekao ništa, samo je gledao u mene. Bio je uplašen..

VILMA (*prekine ga*): Gospodine Tužioče, a šta ako sam sada ja uplašena?

ROŠONEK: Šta to znači, gospođo Kalderon, neko vam je pretio?

VILMA (*čini se odsutna, prijateljski*): Gospodine Rošoneku, vi ste, čini se, častan čovek. Očekujem da ćete na moje pitanje odgovoriti iskreno...Kada biste saznali da je vaša supruga bila u „Kući lutaka“ i da je to godinama tajila od vas, da li biste mirno prešli preko svega?

(*Rošonek ne odgovara odmah, gleda je zbunjeno.*)

ROŠONEK: Ne znam... Morao bih o tome da razmislim.

VILMA: Dozvolite onda i meni da razmislim.

ROŠONEK: Razumem. Vraćam se u Nemačku, a vi odlučite! Prvo ročište na sudu zakazano je za dvadeseti maj, a vi dotle...

VILMA (*odlučno ga prekine*): Ne, nikako! To je loše, tog dana je venčanje moje kćerke.

ROŠONEK (*prijateljski*): Da, to je loše... S druge strane, ako ne dođete, to bi značilo da nemam svedoka. Bojim se, da bih morao da odustanem od optužbe, ovog puta.. Gospođo Vilma, razmislite, imate dvanaest dana da donesete odluku. Razumem delikatnost vaše situacije, ali vas molim, još jednom! Saberete se i donesete dluku sa najmanje štete po vas. Ovde je adresa i moj telefon (*pruža joj vizitkartu*).

(*Rošonek odlazi. Vilma sedne na ljuljašku. Ljulja se. Započinje muzički lajtmotiv.*)

* * *

(*Muzički lajtmotiv. Vilma, na ljuljašci. Pojavljuje se Vilmina baka. Nosi srebrne svećnjake sa svećama. Pokriva glavu, izgovara subotnju molitvu. Pali sveće.*)

VILMA: Bako, šta da radim?... Šta da uradim?

BAKA: Taj čovek nosi Kainov znak. Takvom se ne može oprostiti. Ti, Vilma, ti ne možeš. Ko zlima prašta, dobrima škodi.

VILMA: Stidim se, bako...

BAKA: Dete moje, nemaš čega da se stidiš. Bio je rat, tuđa vojska ne zna za čast i poštenje. I u onom starijem ratu, devetsto petnaeste, mnoge su bile obeščašćene. Kad su se muškarci vratili, nisu ništa pitali. Sve se znalo, ali se o tome ćutalo.

VILMA: To nije isto, bako...

BAKA: Ne mogu se celom svetu povezati usta. Važno je šta govore oni do kojih ti je stalo.

VILMA: Bojim se... Uvek sam se bojala da ću izgubiti Danijela.

BAKA: Zar se Danijel ne boji da će izgubiti tebe?

VILMA: Ništa više neće biti isto, bako, ne može biti isto.

A Leino venčanje...?

BAKA: Da li se deca vole?

VILMA: Vole se.

(Subertova „Serenada“, sa klavira.)

BAKA: Onda je sve u redu. Što je više ljubavi, manje je zla.

VILMA: Ali ga ima, bako... Ne manje, nego sve više...

Mnogo više ...

(Vilma uzima svećnjake sa upaljenim svećama. Nosi ih prema stolu.)

* * *

(Vilma stavlja svećnjake na postavljenu trpezu. Daniel svira na klaviru Subertovu „Serenadu“. Grabner stoji pored Danijela, predano sluša muziku. Rut završava sa postavljanjem stola. Boris sedi u fotelji, razgleda časopise.)

RUT: Nije pametno što si tog Švabu dovela u kuću.

VILMA: Daniel ga je pozvao

RUT: Kako su se upoznali

BORIS: Ja sam ih upoznao.

RUT: Baš si budala.

BORIS: Zašto ja budala... Vidim da se odlično slažu.

(Rut povuče Vilmu u stranu.)

RUT: On traži tebe, Vilma? Ti si njegov svedok?

VILMA: Ne mešaj se, preklinjem te... Ovog puta nemoj, moram sama da odlučim.

RUT: Šta ćeš da uradiš?

(Vilma ćuti. Lea unosi poslužavnik sa činijama. Stavlja ih na trpezu.)

LEA: Večera je spremna.

(Daniel prestaje da svira. Svi se okupljaju oko trpeze. Daniel izgovara molitvu, pred subotnju večeru. Sedaju. Razgovor se vodi za vreme jela.)

DANIEL: Izvolite, gospodine Grabneru, služite se. Jela su pripremljena na jevrejski način. Nadam se da će vam prijati.

GRABNER: Hoće, sigurno. Volim jevrejska jela.

VILMA: Toliko je dovoljno. Nije obavezno i Jevreje da volite.

DANIEL *(negoduje)*: Vilma, zaboga...

GRABNER: Ne smeta, gospodine Kalderone, nisam se uvredio. Poznato mi je šta Jevreji misle o Nemcima. Ali, to su predrasude. Većina Nemaca ne mrzi Jevreje.

VILMA: Ubijali ste ih iz ljubavi?

GRABNER: Ne poričem da su ubijani; ali ne iz mržnje. Sigurno je da većina nije ubijala iz ličnih razloga. U ono vreme, bio je to čin higijenske samozaštite. Himler je govorio: „Domaćica koja zgnječi bubu, ne čini to iz mržnje – ona čisti svoj stan“.

DANIEL: Bravo! Dostojevski. I njegov Raskoljnikov vidi neke svoje bližnje kao gamad koju treba ubijati.

RUT: Raskoljnikov je bio lud.

GRABNER: Izvinite, ne slažem se. Kod Dostojevskog ne postoji nagoveštaj da je njegov junak umno poremećen. On je bio u zabludi, nacisti takođe.

RUT: Ja mislim da su Jevreji bili u zabludi. Imali su poverenja u naciste. Oklevali su i čekali i onda kad se što-šta moglo preduzeti.

DANIEL: Moramo ih razumeti. Verovali su u božju mudrost i njegovu milost.

RUT *(podrugljivo)*: Za većinu što su otišla u dim, to je bilo veoma mudro, ne?

LEA: Tetka Rut... Tata! Molim vas, večeras bez rasprave o Bogu, imamo gosta.

GRABNER: Ali ne, gospođice, ja volim rasprave. Svako ima pravo da veruje, ili da sumnja. Zar ne?

DANIEL: Tako je, gospodine. Po meni, jevrejski narod je opstajao ne zato što je sumnjao, već zato što je verovao. Verovao u boga i njegovo providenje.

RUT: Bravo, Danijele! Imamo odličan dokaz njegovog providenja. Dao je moć nacistima da trebe njegove sledbenike, kao gamad.

DANIEL: Hoćeš da kažeš da je Bog zao?, ili da ne zna šta radi?

RUT: Ja samo kažem da je zao onoliko koliko ja mogu da vidim.

DANIEL: Rut, ne možeš suditi o Bogu, po onome što vidiš. To nije u redu!..

VILMA (*prekine ga*): Znaš li šta mene zanima, Danijele? Pitam se, da li se Bog ikada nasmejao?

DANIEL: Kako to misliš?

VILMA: Mislim, ako se nikada nije nasmejao, večeras se sigurno kida od smeha.

(*Vilma ustane od stola, izlazi iz sobe.*)

BORIS: Ne razumem. Zašto bi se Bog smejaao baš večeras?

RUT: Čuti i jedi.

(*Nelagodna tišina.*)

DANIEL: Gospodine Grabneru, izvinjavam se zbog ponašanja moje supruge. Morate je shvatiti, bila je u Aušvicu.

GRABNER: Da. Razumem. A vi? Da li ste vi bili?

DANIEL: Ne. Moja porodica se na vreme sklonila u Švajcarsku.

GRABNER: Imali ste mnogo sreće.

RUT: Imali su mnogo novca, gospodine Tužioče!

DANIEL: Rut, molim te! (*Grabneru*): Ruga mi se! Bio sam dete tada, o svemu su odlučivali moji roditelji. Ja ne mogu biti kriv

GRABNER: Gospodine Kalderone, ne treba da se izvinjavate što niste mrtvi.

DANIEL: Možda zvuči nestvarno... ali, nas, koji smo se spasli Aušvica, muči savest. Nismo bili tamo sa ostalima.

GRABNER: Ne treba ništa da vas muči. Hitler je imao nameru da otera sve Jevreje u Aušvic. Izgubio je rat, i nije uspeo. Prema tome, svi Jevreji koji su dočekali kraj rata, preživeli su Aušvic – bili tamo ili ne bili.

DANIEL: Možda bih preživeo i da sam bio tamo?

RUT (*nasmeje se*): Ti, Daniele Kalderone, ni slučajno. Svi koji su se oslanjali na božje providenje – nisu imali nikakve šanse.

BORIS: Ja bih sigurno preživeo.

RUT: Svakako dušo! Preživeo bi i direktan pogodak atomske bombe!

(*Grabner i Danijel reaguju tihim smehom. Danijel naliva čaše vinom.*)

Ulazi Vilma, nosi poslužavnik sa voćem i kolačima. Zastane.)

GRABNER (*nazdravlja Borisu*): Znaate doktore, snaga

i izdržljivost nisu bile od presudnog značaja. Nisu preživljavali najotporniji, već najbezobzirniji. Nije bilo prostora za ljudskost. Suvereno je vladala glad, studen, veliki strah...

(*Vilma gubi samokontrolu: tresne poslužavnik na sto. Nekoliko čaše pada na pod, voće se kotrlja na sve strane.*)

VILMA: Vladao je zločin!... Zločin...

Trenutak vlada tajac, Lea se prva pokrene, skuplja sa poda voće i razbijene čaše, Rut joj pomaže, čuje se sat sa zvonika, otkucava vreme...

VILMA: Mislim da je vreme za kafu... izvinite, malo sam umorna...

(*Vilma pođe, pa zastane, izgubljeno stoji.*)

LEA: Sedi, mama. Doneću ja kafu.

(*Lea izlazi. Daniel donosi čašu sa konjakom Vilmi, pa se obrati Grabneru.*)

DANIJEL: Ne zamerite, gospodine Grabner, sve je to njena prošlost i njen konstantni umor. Vilma je voma savesna na posla.

GRABNER (*rezigniran*): Gospodo Rajner, rekli ste, vladao je zločin. Da, vladao je zločin, i ja kažem. Danas to tako nazivamo. A onda je to bio sistem. Moral sveden na preživljavanje, što duže i po svaku cenu. Za dodatno sledovanje hrane dobri ljudi su postojali ljudu bez savesti, obični krvnici. Batinaši, potkazivači... Čak i bludnice...

(*Atmosfera za stolom je civilizovano neprijatna.*)

RUT (*naglašeno luckasta*): Kad se već govori o hrani, mogli bismo da navalimo na kolače? Gosodine Graber, poslužite se kolačima, izvolite (*pruži mu tacnu*)... Vilma je majstor za kolače.

GRBNER: Hvala, ne volim slatkiše.

DANIJEL: Možda još malo vina?

GRABNER: Hvala, to mogu.

(*Danijel ustaje, sipa vino, odlazi do klavira, otvara poklopac, predomisli se, vraća se stolu u trenutku kad Lea unosi kafu. Grabner ispija vino. I Vilma prilazi stolu.*)

VILMA: Daniele, naš gost je govorio o bludnicma u logoru?

DANIEL (*uzme kafu*): Zbilja?

VILMA: Ne zanima te ko su one bile?

DANIEL (*ispija kafu*): Pretpostavljam, prostitutke?

GRABNER: Nikakve prostitutke, gospodine! To su bile specijalno odabrane logorašice zaposlene u burdeljima.

(*Danijel je, čini se, nezainteresovan, vraća se klaviru, odsvira muzičku frazu, ponovi je, Rut nervozno lupka po stolu, dohvati flašu sa vinom, naliva praznu Grabnerovu čašu.*)

RUT (*neprijateljski*): „Zaposlene“ je pogrešan izraz, gospodine Tužioče!

čašu.) *(Boris otrgne flašu iz Rutinih ruku, jer vino uveliko preliva)*

BORIS : Pravilo prvo: ne možemo uvek da činimo što želimo, ali uvek možemo da kažemo: neću! To su tvoje reči, dušo. Mogle su da ne pristanu, zar ne?

RUT: Davolsku mater, Borise!

(Grabner ustane od stola, nakloni se Rut.)

GRABNER: Gospođo Jelinek, prihvatam kritiku. Ona je na mestu, izraz „zaposlene“ je neprikladan. Gospodine Kalderone, uključite se u našu debatu. Šta mislite vi o tome?

DANIEL: *(odsutan)*: O čemu?

VILMA: O bludnicama u logoru, Daniele?

DANIEL: Ne znam šta mislim? Ne razumem, kako se može pristati na takva poniženja?

GRABNER: Vi ih osuđujete?

DANIEL: Ja nikog ne osuđujem.

GRABNER: Ipak, rekli ste...

DANIEL *(neobičajeno oštar)*: Ne postavljajte takva pitanja, molim vas!

(Daniel nastavi da svira. Lea i Rut pospremaju sto. Vilma je zadovoljna.)

VILMA *(obraća se Grabneru)*: Po volji čašica konjaka, prijaće vam pre spavanja?

GRABNER: Hvala, ljubazni ste *(obraća se Lei)*: Vaš otac nije želeo da se izjasni, voleo bih da čujem vaše mišljenje, gospođice.

LEA: Ne razmišljam o tome.

GRABNER: Ne zanima vas sudbina tih žena?

LEA: Prošlost nije moja tema, gospodine, više volim da razmišljam o živima.

GRABNER: Naravno. Ipak, hipotetički, šta biste u toj situaciji uradili?

VILMA *(usplahirena, Grabneru)*: Gospodine!...

LEA: U redu, mama, nema veze. Sedite, gospođine Grabner *(ona poturi stolicu Grabneru, sedne preko puta njega, izazovno)*: Moj odgovor je: bunila bih se!

(Danijel naglo prestane da svira, prilazi, sluša razgovor.)

GRABNER *(smeši se)*: Razumem. Po vašem mišljenju, trebalo je jurišati kašikama na vojnike naoružane automatima?

LEA: Kašikama, golim rukama – svejedno, umrle bi svakako, pa onda zašto ne umreti prkoseći nasilju? U tome, ipak, ima nekog smisla.

GRABNER *(gucne konjak)*: Tačno gospođice, smisao u besmislu. Ljudi su umirali na hiljade – poneki prkoseći, većina

pokorno. Ishod u oba slučaja bio je isti: pepeo za đubrivo. Besmisao.

DANIJEL: Lea je u pravu.

GRABNER: U tom slučaju, ni jedna od njih ne bi preživela.

DANIEL *(sipa sebi konjak)*: Svejedno, bar bi se mogla postaviti jasna razlika

RUT *(ljuta)*: Danijele, zar ti ne vidiš razliku?

DANIEL *(ispija konjak, prkosno)*: Kakvu razliku? Ako te žene tvrde da su bile prisiljene na blud, onda i ratni zločinci s pravom govore da su bili prinuđeni na zločin.

RUT: Slušaj, rado bih ti sasula vino u lice, al neću zbog Vilme i Lee. Odgovori na pitanje, da li su za tebe, njihove različite pobude bitne?

DANIEL: U Bibliji se nikada ne navodi kakve su bile nečije pobude. Uvek se govori samo o onome što je učinjeno.

GRABNER: Gospodine Kalderone, mislim da rasuđujete ispravno.

VILMA *(ispija piće)*: Napreduješ u rasuđivanju, Danijele!

DANIEL: Naš gost nije pristrasan.

VILMA: Možda sam pristrasna, ali nisam bila ubica!

DANIEL: Šta je s tobom, Vilma?

(Vilma odmahuje glavom, sedne u fotelju, pokrije lice dlanovima. Lea joj priđe.)

LEA: Mama, šta je s tobom... nemoj da se rasplačeš?

(Vilma odmahuje glavom. Rut je sasvim van sebe od besa.)

RUT: Da ti nešto kažem, Kalderone... Izjednačavanje žrtve sa ubicama – to je moralna bolest! To je saučesništvo sa zločincima! Naknadno, zakasnelo saučesništvo *(priđe Vilmi)*: Idi, odmori se. Sutra ćemo razgovarati. Laku noć. Borise, šta čekaš?

Boris ustane. Zbunjen je onim što je čuo, nespretno zakači čašu sa vinom

BORIS: Izvinite... Laku noć, svima.

(Rut i Boris odlaze.)

DANIEL: Ne razumem ponašanje tvoje sestre, Vilma. Stvarno, ne razumem. Samo sam rekao da te žene, možda, snose deo krivice... Možda...?

LEA: Krivica? Stalno ta krivica. Nemačka krivica, jevrejska krivica... Engleska, američka, ruska krivica... Već mi se od toga smučilo. Zar nemate prijatnije teme za razgovor?

GRABNER: Izvinjavam se, gospođice, ja sam kriv. Vi, očigledno ne volite taj izraz, ali šta mogu, kriv sam, ja sam tu temu započeo.

LEA: Još ste budni? Zna li koliko je sati?
DANIEL: Mama nije mogla da spava.
LEA: Slutila sam ovakav kraj. Toličke priče o logorima.
Molim te, tata, drugi put nemoj pred mamom...

VILMA (*prekine je*): Lea,пусти oca, ne treba da bežim od prošlosti?

DANIEL: Naravno devojčice, mama je u pravu, ta prošlost je naša, drugu nemamo, bez nje ne postojimo. Svakako, da je bolna ali moramo...

LEA (*prekine oca*): Tata, baš zato što je bolna, ne moramo! Čemu služi kopanje po ljudskom pepelu? Čemu to? Ko je ostao živ treba da živi, a ne da se grize i da se muči – to je ludilo.

VILMA: A šta sa onima koji nisu ostali živi? Njih da zaboravimo?

LEA: Ja to nisam rekla.

DANIEL: Među njima su i tvoj deda i tvoja baka...gotovo sva tvoja rodbina...Nisu zaslužili da ih zaboravimo. Treba da budemo ponosni što smo njihovi potomci.

LEA: Molim te tata, nemoj tako! Veruj da ih žalim iskreno, ali ponosna nisam. Na šta da budem ponosna? Na njihov život? U redu! Ali na njihovu smrt? Zar su morali da trpe, da pristaju na tako ružnu, ponižavajuću smrt? Zar na to da budem ponosna?

VILMA: Nisu mogli svi odreda da dižu ustanke.

DANIEL: Lea, sinoć si preterala. Povukla si i mene za jezik. „Pobuna“... „Juriš drvenim kašikama“. Kao u filmovima. Ne ide to tako.

LEA: Priznajem, preterala sam. Morala sam tako da govorim, bio je tu onaj Nemač. Oni su navikli da su Jevreji večito u ulozi žrtve. Ceo svet je na to navikao.

(*Započinje vojnički marš.*)

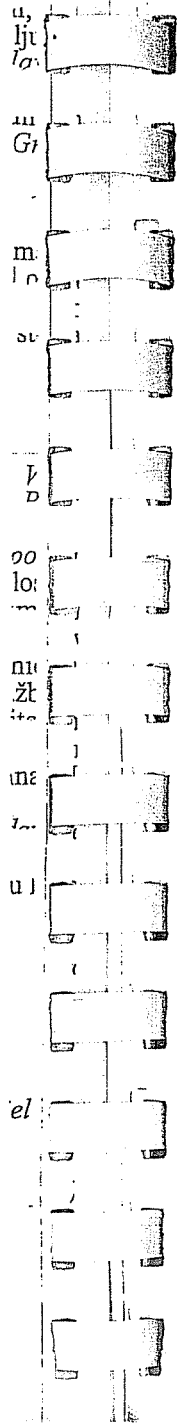
LEA: Poubijaju nas, pa nam podižu spomenike, duboko se kaju i na kolenima traže oprostaj. Posle, opet poruše spomenike, i ponovo nas vode na klanice, i ponovo bacaju na lomače. Svršeno je s tim, tata! Neće više biti spomenika jevrejskim žrtvama...Dizaćemo spomenike jevrejskim borcima! Razumeš, tata, samo borcima!...

(*Na sceni nagli mrak i s njim vojnička koračnica.*)

***

(*Svetlo, na improvizovanoj pozornici Flegel, maskiran kao klovn (tužni Pjero), maršira, sa puškom na ramenu.*)

Ispred pozornice sedi Grabner. Malo kasnije nailazi Šuman, zauzima mesto iza njegovih leđa.

Flegel izvodi pantomimu sa gumenom lutkom. Pokušava da joj stavi u ruke pušku. Ne uspeva, lutka stalno ispušta oružje. Flegel se ljuti, pokazuje lutki kako treba da maršira, da puca, da juriša, ne uspeva da je organizuje i udara je kundakom. Skida dasku sa ljuljaške, pravi omču na konopcu, veša lutku. Stavlja bajonet na pušku, juriša na obešenu lutku, probada je više puta.

Šuman ustaje, vatreno aplaudira. Grabner se okrene Iskreno iznenađen.)

GRABNER: Bruno, ti? Ovaj sastanak, zakazao si ti?

SUMAN: Ne zovi me tako striče. Sad sam Ludvig. Ludvig

Šuman.

Betoven?

GRABNER (*besan*): Oho! Baš lepo! A zašto ne Ludvig

SUMAN (*smeje se*): Možda?, drugi put.

GRABNER: Kog đavola tražiš ovde?

ŠUMAN: A kog đavola ti tražiš ovde?

GRABNER: Tu sam službeno.

SUMAN: I ja sam tu – službeno.

GRABNER: U čijoj si sad službi? Ko su ti nalogodavci?

(*Šuman ne odgovara.*)

GRABNER: Odgovori.

(*Šuman ćuti. Usredsređen je na pantomimu.*)

Na pozornici, Flegel sipa, iz flaše, kečap na obešenu lutku.

„Krv“ obilato lpti. Šuman oduševljeno aplaudira.)

SUMAN (*smeje se*): Bravo... Bravo, Flegel, nadmašio si

sebe

GRABNER: Da li su te tvoji nalogodavci poslali da me vrbuješ?

esesoovski ološ.

SUMAN: Nisi nam potreban. Mi smo umetnici, izbegavamo

GRABNER: Pazi, boga ti, sad sam i ološ?

SUMAN: Svi koji su služili u logorima su ološ. Pravi borci, kao moj otac, gubili su glave na frontovima. A vi ste koristili uniforme da se izivljavate na jevrejskom ološu i da se bogatite.

GRABNER (*uvređen, plane*): Balavče...

(*Flegel mu špricne kečap u lice i šakom začepi usta.*)

FLEGEL: (*preteći*) Pssst!...

SUMAN (*grubo*): Smiri se, ometaš predstavu (*menja ton, blagonaklon je*): Ništa ne razumeš, dragi moj striče, stariš, moraš da učiš.

(*Drži predavanje. „Krvavoruki“ Flegel prati njegovo izlaganje i povremeno aplaudira, pazeći da na vreme ponovo začepi usta Grabneru, koji se buni.*)

ŠUMAN: Celo naše čovečanstvo stari! Postaje sklerotično i dekadentno. Civilizacija se raspada. Prostitutke, travestiti, droge, kriminal, abortusi, pedofilija, sida... Prljavština, glad, beda, bolesti... Teroristi... Strah, izgubljena sigurnost, malodušnost, beznade... Masovna paranoja... Naš svet je postao uzan, zagušljiv tunel, iz kojeg postoji samo jedan-jedini izlaz. Koji, striče? Spasonosni izlaz iz uništene evropske civilizacije, šta je, odgovor je jednostavan. Naravno - dik-ta-tura!

(Flegel vatreno aplaudira, zaboravlja na Grabnera koji briše kečap sa lica.)

ŠUMAN: Rad, red, disciplina, mobilnost. Rasna filtracija. Etničko čišćenje. Novi poredak.

GRABNER: To je prošlost, balavče, gotovo je s tim. Šta hoćete od mene?

ŠUMAN: Nudimo ti zaštitu.

GRABNER: Hvala. Mogu i sam da se snadem.

ŠUMAN: Odbijanje, možemo da tumačimo pogrešno. Dakle? Kakve su namere gospođe Kalderon, rođene Rajner?

GRABNER: Znate i to?

ŠUMAN: Znamo, učimo se na vašim greškama.

GRABNER: Vilma neće svedočiti. Uostalom, i kad bi progovorila, umeo bih da se branim.

ŠUMAN: Taj proces nama ne treba. Za organizaciju rade poznati ljudi, dokazaće da su gasne komore ogavne izmišljotine.

GRABNER: Voleo bih da čujem, kako? Glupiranjem?

ŠUMAN: *(Flegelu)* Čuo si pitanje? Odgovori: da li su u logorima postojale gasne komore?

(Flegel odmahuje i glavom i rukama.)

ŠUMAN: A krematorijumske peći?

(Flegel pantomimom pokazuje: furune za pečenje hleba.)

ŠUMAN: Tako je. Odličan. Logoraši su mučeni, ubijani?

(Flegel pantomimom pokazuje: mučenje i ubijanje zabranjeno.)

ŠUMAN: Odgovor je tačan, Flegel. Čuo si i video striče: u logorima nije bilo brutalnosti, nema logorih-burdelja, nema jevrejskih maloletnica i niko ih okrutnim sredstvima nije prisiljavao na blud. Naši vojnici bili su moralno čisti: strogi ali pravični. Prema tome, nema prekršaja rasnih zakona.

GRABNER: Nisam ja izmislio „Kuće lutaka“, naše vođe

.....
ŠUMAN *(prekine ga besan)*: Naše vođe nisu naredile da ih ostaviš u životu i dozvoliš da njihova deca rastu kao osvetnici i da se suoče sa tvojom decom. I rat ste izgubili zato što ste blagi i

popustljivi. Mi nećemo praviti istu grešku. U čemu je suština moći? – u njenoj bezobzirnosti, striče. Znaš to bolje od mene!

(Započinje pop-muzika. Modna revija. Manekenke, jedna za drugom, izlaze na improvizovanu pozornicu, pokazuju modne kreacije.)

GRABNER: Prenesi poslodavcima da procesa neće biti. Sam ću rešiti sve.

ŠUMAN: U redu, tvoja je reč dovoljna, imam poverenja. Nemoj da se predomisliš, inače...

(Flegel pantomimom pokazuje: ode glava.)

ŠUMAN: Zao mi je, rod si mi najbliži, ali i sam znaš: nacija je najpreči rod.

* * *

(Modna revija. Pop-muzika. Judit i Vilma. Judit posluje oko jedne manekenke, popravljajući na njoj haljinu.)

JUDIT: Ne ide mi u glavu? Kako si mogla da razgovaraš sa tom huljom? Da sediš za istim stolom? Kako?

VILMA: Mogla sam.

JUDIT: Ja ne bih mogla.

VILMA: Šta je trebalo da uradim?

JUDIT: Da ga izbaciš.

VILMA: Rut, zaboravljaš da bih morala da objasnim mužu i kćerci zašto sam to uradila.

JUDIT: U pravu si, nisam mislila na to, svejedno, oteraj ga sada. Onom pristojnom gospodinu iz nemačkog tužilaštva, kaži da ti nisi Vilma Rajner koju on traži. Zamena ličnosti, to se u pravnoj praksi često dešava.

VILMA: Judit!, već sam mu rekla...

JUDIT: Dobro. Onda ga zamoli da te ostavi na miru, kaži: neću da svedočim. Neću – i gotovo, priča je završena. Pravda ne pobeđuje uvek, Vilma. Ljudskim okeanom teku na hiljade takvih priča...

(Manekenka odlazi. Ulazi druga, odevena u večernju haljinu.)

JUDIT: Zaboga, kakva ti je frizura, izgledaš kao šiparica... večernja haljina nije džins! Ako nisi znala ranije, sad znaš. Hajde popravi kosu, požuri!

(Manekenka izlazi. Vilma ćuti.)

JUDIT *(Vilmi)*: Pričaj, nemoj da ćutiš... Šta si osećala kad si ga ugledala?

VILMA: Bilo je davno, ne znam.

JUDIT: Kako – davno? Pre dva dana, zar ne?
VILMA: Ostavi to... Molim te, razmisli...
JUDIT: Mene izostavi, dobro? Nisam maloumna da grehe ispovedam javno.

VILMA: Kakve grehe? Objasni mi!
JUDIT: Bože, Vilma, kako si romantična? Hoćeš da nas zadesi sudbina Marte Fridman? To hoćeš? Pusti..

VILMA (*prekine je*): Sta gubiš, Judit?
JUDIT: Sve što imam! Mir, ugled, posao... Uložila sam ceo život u to. Ja nisam bila luda kao ti, da se zaljubljujem, udajem i rađam decu...

(*Vilma je pogođena onim što je čula.*)
VILMA: Gde držiš piće?
(*Judit pokaže pokretom ruke. Vilma uzme flašu, sipa sebi piće, iskapi čašu, pa je ponovo napuni.*)

JUDIT: Nemoj da se duriš, pokušaj da razumeš? To jeste problem, Vilma. Ne želim da razmišljam šta se krije iza smeška mojih otmениh gospođa, i da li je to znatiželja ili sažaljenje... Možda čak i prezir... Razumeš?

VILMA: Pokušavam. Ali razumi i ti mene!, zgdilo mi se sve! Svaki dan, svaki sat, iste misli, ista unutarnja prinuda, iste slike... srušiću se kao kuća od šupljih opeka.

JUDIT: Postoji lek. Nemoj da razmišljaš o tome. Kad se zmija zavuče u košnicu, pčele je zaliju voskom, ona je unutra, ali ne truje. Uradi i ti tako.

VILMA: Judit Štraser, pitam se, pamtiš li ti uopšte prošlost?

JUDIT: Zašto da je pamtim? Naše patnje nisu za pamćenje.

VILMA: Ja ne mogu da zaboravim. Ne mogu i neću. Neću nikome da se izvinjavam zbog toga. Nikome. Pa ni tebi. Nek sam prokleta ako zaboravim! Hoću da pamtim svaku pogrđnu reč, svaki udarac, svaki pogled koji me je gonio u strah.

JUDIT: Vilma draga, ti imaš dar za pisanje, sedi i piši o tome memoare. Ne opterećuj druge svojim košmarima, poštedi me. Ja sam i bez svega toga luda.

(*Ulazi manekenka.*)
JUDIT: Zaboga, kakve su ti cipele? Dobro je što nisi obula bakandže. Zameni! (*manekenka izlazi*): Ako ih stalno ne nadgledam – gotovo. Haos.

VILMA: Judit, ti umeš da pridobiješ ljude, potraži neke od naših, ubedi ih da svedoče. Biće nam lakše zajedno.

JUDIT: Zbog čega, Vilma? Da strpamo u kavez jednog besnog psa, bez zuba?

VILMA: Ne pravi se luda, ne radi se o Grabneru.
JUDIT: Nego, o čemu se radi?
VILMA: Postala si sebična, ne veruješ ni u šta.
JUDIT: U pravdu – ne verujem. Bez značaja je kad se čovek nađe u nevolji.

VILMA: Žao mi je Judit, što moram da te potsetim: ti si nas nagovorala da se u logoru ne pobunimo. Htela si da živimo i da preživimo, zato da svedočimo, govorila si: „Zločin ne sme ostati nekažnjen – ljudi treba da pamte da se zločin ne isplati“.

(*Ulazi manekenka. Pokazuje model Judit, ona je odsutna, ne gleda je. Manekenka nervozno kruži oko nje.*)

JUDIT: Dobro je, mala... dobro je... možeš da ideš... Hodaj opuštenije, talasaj malo (*manekenka izlazi*): Grozno, hodaju kao guske (*čuti trenutak*) Gde smo ono stale?

VILMA: Judit Štraser, šta se s tobom dešava? Ne želiš da pamtiš prošlost, ona te opterećuje i sputava u poslu, goni te u ludilo... U redu, to mogu da razumem. Nisu ti potrebni porodica, brak, deca... I to pokušavam da razumem... Ali jedno ne razumem? Zašto si odbacila svoja uverenja? Kako si mogla da se odrekneš savesti i da izdaš sebe? Oprosti mi, ali ja to, zaista, ne mogu da razumem. (*pođe*)

JUDIT: Vilma... Čekaj (*trenutak se njih dve gledaju*): Koliko vremena imamo?

VILMA: Svega deset dana.
JUDIT: U redu, potražiću ih... Pokušaću da ih nagovorim. (*Vilmino lice se ozari. Priđe Judit, zagrlji je. Vilma i Judit stoje zagrljene, dok iza njih, na improvizovanoj pozornici, prolaze manekenke, prikazujući modne kreacije. Muzika trešti.*)

DRUGI ČIN

(„Marš u crnim redovima“. Lutke, zapravo manekenke, bosonoge, u dugim spavaćicama. U rukama, upaljene sveće. Vilma i Judit.)

JUDIT: Vilma, dogovor nismo zaboravile... Ako nema pravde, smrtnu presudu će izvršiti prva koja sretne Grabnera. Ti si ga prva srela.

VILMA: Ne, Judit. Ne mogu.

JUDIT: Moraš, on mora da plati... Hoćeš da nabrajam?.. Ela, Sara...

VILMA: Prekini, molim te! Taj čovek nije onaj isti.

JUDIT: Sve ubice su sad obmanuti idealisti... svi su žrtve masovne hipnoze...

VILMA (usplahirena): Judit, možda se svaki čovek sastoji od dva bića... jedno hladnokrvno ubija dete, a drugo zadrhti kad mačka rastrgne pticu?

JUDIT: To ništa ne menja, zločin se ne može poništiti – život za život (lutkama): Ko je za to da Grabnera ubije Vilma?

(Lutke, jedna za drugom, gase sveće. Potpuni mrak.)

VILMA (krikne): Ne! Ne mogu...

* * *

(Noć. Svetla pogašena.)

VILMA (viče): Ne mogu.... Ne mogu...

(Vilma se budi. Leži u krevetu. Pali noćnu lampu. Sama je. Sedne. Mahinalno pruža ruku za cigaretom. Stavlja je u usta, kresne šibicu, međutim, ne pripaljuje cigaretu. Odsutno zuri pred sebe. Šibica dogoreva među prstima.)

Sat sa zvonika otkucava. Vilma ustane. Oblači kućni ogrtača. Uzima lek za umirenje. Pali cigaretu. Ulazi Lea.)

LEA: Mama, šta se desilo?

VILMA: Ne mogu da spavam.

LEA: Vikala si u snu.

VILMA: A zašto ti ne spavaš?

LEA: Učila sam.

(Vilma sipa konjak u čašu. Ispija do dna. Lea je posmatra.)

LEA: Zašto piješ?

VILMA (smeši se): Gledaš me kao moja majka.

LEA: Brinem.

VILMA: Nemoj da brineš, samo me pusti da govorim...

LEA (prekine je): Nećemo o Aušvicu.

VILMA: Nećemo. Hoću da govorim o Kući lutaka. Lea...

Bila sam tamo.

LEA: Bila si u Kući lutaka?

VILMA: Da.

LEA: U Aušvicu...(ućuti)

VILMA: Burdelj u Aušvicu. Bila sam vojna kurva.

Najbolja. Sa najviše klijenata.

(Lea je pognula glavu, ćuti.)

VILMA: Ćutiš?...To je najlakše ... Moram da pogađam šta misliš.

LEA: Mama, strašno mi je žao...

VILMA (pogne glavu, i kao da je razdire strašan unutarnji bol): Ne, molim te, samo to ne... nemoj da me žališ. Ne mogu to da podnesem...

LEA: Mama, ne sklanjaj pogled, molim te...Hoću da se gledamo! Hoću da vidiš da te ne osuđujem. Zbilja mama, ti nisi kriva! Razumi me, teško mi je da prihvatim sve to. Ne mogu da poverujem da se to stvarno dešavalo tebi... Baš tebi!

VILMA: Dešavalo se meni. I nikakva sila ne može to da poništi.

(Trenutak, majka i kćerka ćute pognutih glava.)

LEA: Zašto si o tome dosad ćutala? (uzme Vilmu za ruku) Zašto mi nisi rekla ranije, bilo bi ti lakše?

VILMA: Nisam imala hrabrosti. Ustvari, stidela sam se (izvuče ruku, ustane) Tamo nisam osećala stid, samo strah. Stid je došao kasnije i neprestano se vraća...

(Vilma priđe stolu, sipa sebi konjak.)

LEA: (ukori je) Mama...

VILMA (odmahne glavom) Pusti, nije važno (ispije).

LEA: Da li još neko zna?

VILMA: Tetka Rut, ona zna ođavno. I Grabner, naravno, i on zna.

LEA: On je doputovao zbog tebe. Nagovara te da svedočiš.

VILMA: Nagovara me da ne svedočim. On je moj bivši komandant. Nije javni tužilac kako se predstavio.

LEA: I ti si ga pustila u našu kuću? Gostili smo ga, mama...?

VILMA: Ne znam kako sam mogla, ali videla si, mogla sam (*pali cigaretu*): Hoćeš da znaš kakav je bio? (*trenutak čuti*) Ni prstom nijednu nije dodirnuo...Ni jednoj se nije smilovao. Nismo bile ljudska bića za njega, bile smo lutke što odlaze u dim, čim se istroše... Na pritužbe vojnika za loše usluge, dobijale smo od njega recke ili metak

LEA: Smrad, običan smrad, a ovamo neki veliki intelektualac...

VILMA (*nasmeši se*): Čovečnost nije obavezna osobina intelektualca..

(*Trenutak čute.*)

LEA: Mama... posle svega... tvoj odnos sa tatom je u redu?

VILMA: Šta te zanima? Seks?

LEA (*zbunjena*): Mama...?

(*Vilma, ne primećuje ćerkinu zbunjenost, nastavlja priču sa istim zagonetnim smeškom olakšanja.*)

VILMA: U početku, govorila sam sebi: nemoj nikada više da pogledaš nijednog muškarca, živi sama, sakrij se... Samo u početku... kasnije... uvideła sam da život ima smisla, čak i posle „Kuće lutaka“. (*Pauza*): Čudno je samo sa mojim snovima...U logoru sam sanjala svoj rodni grad, našu kuću, baštu, oca i majku koji me očekuju, trčim u njihov zagrljaj a znam da neću do stići do njih, da je to san, i da ću se probuditi u logoru. Sada sanjam logor kao da je to moja stvarnost... sanjam i kad sam budna...

LEA: Moraš dobro da se naspavaš, mama...

(*Lea prilazi lutki i skida sa poprsja venčanu haljinu. Pažljivo je slaže u kartonsku kutiju. Vilma je posmatra, uzme album sa fotografijama.*)

VILMA (*razgleda slike*): Naša kuća... Ja na ljujašci u beloj haljini... dobila sam je od bake. Evo, to je baka... Kako je lepa, vidi...

(*Lea je završila sa pakovanjem venčane haljine. Gleda u majku, sa kutijom u ruci.*)

LEA (*nežna i pomalo nestrpljiva*): Sve sam već videla, mama!

VILMA: Jesam li ti pričala šta je baka govorila o anđelima?

LEA: Nisi.

VILMA: Iz svakog dobrog dela rodi se dobar anđeo; iz svakog zlog dela, zli anđeo; iz svakog dela koje nije učinjeno a trebalo je učiniti, rađa se nakazni anđeo. Anđeo bez očiju, bez kose, bez stopala...

(*Vilmina glava klone na sto. Rida, nećujno. Lea joj priđe. Nežno je zagrlj.*)

LEA: Mama, nemoj...Nemaš razloga, volim te kao i pre, a poštujem još više.

VILMA: Sudeње je za nedelju dana, šta da radim?

LEA: Razgovaraj sa tatom. Posavetuj se s njim. Treba da mu kažeš istinu. Ja ću Karlu reći.

VILMA: To nije tvoja prošlost, Lea, nemaš čega da se stidiš.

LEA: Ja se ne stidim, a nemaš ni ti razloga. Zašto bi?

* * *

(*Bučna tehno muzika. Raznobočno osvetljenje, u naglim promenama. Diskoteka. Parovi plešu. Među njima je i Lea. Pojavljuje se Flegel. Odeven u kožnu jaknu, sa lancima i kajiševima. Prilazi Lei, povlači je na ples.*)

(*Flegel i Lea plešu. Flegel joj nešto govori na uvo. Lea ga ljutito udara pesnicama u grudi. Flegel grubo privlači Leu u zagrljaj, ona se otima, prilaze dvojica plesača i pokušavaju da je oslobode, nastaje tuča u kojoj Flegel savlada Leine zaštitnike.*)

(*Flegel prilazi Lei, dlanom preteći prelazi preko njenog vrata. Odlazi.*)

* * *

(*Dan, tmuran, kišovit. Terasa kafane. Za jednim stolom sedi Grabner, sam. Nailazi Vilma, bleđa, nesigurno hoda. Grabner ustane kad priđe Vilma.*)

VILMA: Moju kćerku ne dirajte! Ubiću vas, kunem se!
GRABNER (*iskreno začuđen*): Ne znam o čemu govorite?

VILMA: Ništa nećete postići pretnjama.

GRABNER: Pretnjama? Da, najmiću huligane da vas ubiju? Zaboga, Vilma, ne budite detinjasti...

VILMA: Zašto ne? Vi do sada nikoga niste ubili?

GRABNER: Vojnik Grabner, da. Ubijao je. Što se tiče Emila Grabnera, advokata? On je čestit i lojalan građanin, odan zakonu kojem i služi.

(Grabner ponudi stolicu Vilmi, ona se trenutak koleba. Sednu oboje za sto.)

VILMA: Ko je onda pretio mojoj kćerci?

GRABNER: Nisam u to umešan, verujte.

(Prilazi kelner. To je Flegel.)

GRABNER *(Vilmi)*: Šta želite da popijete?

VILMA: Konjak.

GRABNER *(Flegelu)*: Dva konjaka.

FLEGEL: Kakvog?

GRABNER: Najboljeg.

(Flegel se udalji.)

GRABNER: Situacija je ozbiljna ali, koliko?, ne znam?

Vašoj kćerci su pretili neki fanatici, koji ne žele naš proces. Jednog od njih poznajem, druge ne. I ne znam koliko ih je. Znam da ne priznaju Hitlerov poraz, da smatraju da smo rat izgubili zato što smo bili blagi i uviđavni. Mi – esesovci.

VILMA: Hoćete da me zaplašite, Grabneru? Prenesite prijateljima, da ih se ne plašim, a ni moja velika devojčica.

GRABNER: Oni nisu moji prijatelji *(učuti)*.

(Flegel donosi čaše s pićem, stavlja ih na sto, drsko odmerava i Vilmu i Grabnera.)

FLEGEL: Još nešto?

GRABNER: Ne, hvala.

(Flegel se udalji.)

GRABNER: Bilo bi mudro da ih poslušamo.

VILMA: Vi ih poslušajte, neće vam biti teško, uvek ste bili poslušni.

GRABNER: Čemu tolike emocije, Vilma? One donose neprilike. Sudbina nam je naklonjena, nemojte je izazivati. Otarasite se Rošoneka, recite mu: gospodine Rošoneku, ja imam pravo na svoju sreću, dosta sam se napatila.

VILMA: Jesam, Grabneru. Vi ste u tome imali najviše udela.

GRABNER: Vojnik Grabner, da

VILMA: Da li je vojnik bio svestan koliko trpe njegove lutke?

GRABNER: Nije o tome razmišljao, izvršavao je naređenja *(briše maramicom znoj sa čela, nervozan je)*: Da Gospod nije rekao Abrahamu: „Ne ubij“ – on bi zaklao svoga sina, pokorio bi se prethodnom naređenju. Tako je to u svakoj veri: naređenja se izvršavaju, ne traži se smisao, za njih se ne vezuje ni um ni

srce. Vojnik Grabner nije imao ni svest o krivici, ni osećanje sažaljenja.

VILMA: Onda on nije bio ljudsko biće!

GRABNER: Nažlost, bio je ljudsko biće – teško obolelo...

VILMA: To nije bolest – to je ludilo!

GRABNER: I ludilo je način života...

(Flegel se pojavi. Stoji nedaleko od njih, Grabner učuti, pa nastavi tiše.)

GRABNER: Najbolje bi bilo da privremeno nestanete. Otputujte negde. Kad se vratite, slučaj Grabner će otići „ad acta“.

VILMA: Zašto gubite vreme sa mnom, ako imate argumente za odbranu? Plašite se zatvora?

(Grabner ne odgovara. Spuštenog pogleda, nervozno lupka po stolu.)

GRABNER: Ne plašim se zatvora. Muči me isti strah kao i vas ...

VILMA: Vaša porodica ne zna istinu?

GRABNER: Znaju da sam se borio na frontu. Moja je sudbina, Vilma, veoma čudljiva. Ženu sam upoznao posle rata. Odrasla je u porodici u kojoj su mrzeli fašiste. Njen otac je istakao crnu zastavu na Hitlerov rođendan. Giljotiniran je. Majka je stradala u logoru Raversbrik. Moja najstarija kćerka ima momka – Jevrejina. Prošle godine su bili u Izraelu. U kibucu. Naučila je hebrejski i odlazi u sinagogu... Mlađa je sad maturantkinja. Zimus su ih vodili u Aušvic, razgledali su muzej, položili venac na spomenik... Kad se vratila, ja sam pobeo od kuće... *(naglo učuti)*: Niko od njih ne sluti istinu... Šta će reći? Kako će se osećati, kad saznaju da je njihov otac bio komandant logorskog burdelja u kojem su bile zatočene jevrejske devojke njihovih godina? *(briše znoj sa lica)*: Kada izađem iz zatvora, posle pet godina, biću dezinfikovao od greha. Osuda, koju će mi izreći porodica – neće da istekne ni posle moje smrti *(oboje ćute)*: Počela je kiša.

(Započinje muzički lajtmotiv.)

VILMA: Sve se zamagli kad pada kiša, kao u snu... Grabneru, sanjate li logor?

GRABNER *(pribran, poslovičan)*: Oprostite, moji snovi su moja tajna.

VILMA: Ja sanjam – svake noći, svakog dana. Ponekad i događaje koji se nisu dogodili, ali kada ih sanjam onda se događaju. Čujem sebe kako govorim: probudi se, Vilma, probudi se, ti sanjaš..

(Flegel prilazi stolu, daje znak Grabneru, odlaze sa scene. Vilma ustane, zapleše.)

VILMA: Sanjaš, sanjaš, Vilma...

* * *

(Muzički lajtmotiv. Vilma pleše. Okreće se sve brže i brže. Muzika naglo prestane. Vilma se spusti na pod. Sedi nepokretna. Potpuna tišina.

Pojavljuje se Vilmina baka. Na poslužavniku nosi pribor za čaj.)

VILMA: Bako, ja neprestano sanjam... Hranim se prividenjima... Moj duh luta...

BAKA: U starozavetnim knjigama zapisano je: „U snovima najbolje upoznaješ misli svog srca.“

VILMA: Ne poznajem svoje srce, ne znam šta je istina...

BAKA: Sve je istina, dete moje, i san je istina.

VILMA: Objasni mi bako, zašto patnja nema dna? Kako je moguće da klizim sve dublje i dublje...

BAKA: Patnja je sastavni deo života, dete moje, kao i sudbina, i umiranje. U patnji se očvrstne i uzdigne duša.

VILMA: Osećam umor, bako, i veliki strah...

BAKA: Neka, bakino, neka! Ko nema straha, nema ni stida! Evo, donela sam ti čaj od šipuraka, znam da ga voliš.

(Vilma uzme od baka poslužavnik sa priborom za čaj.)

****

(Vilma donosi poslužavnik sa priborom za čaj. Ona i Rut.)

VILMA: Donela sam ti čaj od šipuraka, znam da ga voliš.

RUT: Preteruješ Vilma, nisam ga pila otkad sam otišla od kuće.

VILMA: Šta misliš, da li naša kuća postoji?

RUT: Ne znam, i ne zanima me!

VILMA: Često sanjam stari orah i moju ljuljašku. Rado bih otišla tamo.

RUT: Tamo, nikada više neću otići.

VILMA: Zašto, Rut?

RUT: Susedi su još živi. Ne želim da ih vidim!

VILMA: Oni nisu krivi.

RUT: Nisu morali da čute.

VILMA: Ceo svet je čutao, zar ne?

(Sat sa zvonika otkucava vreme.)

VILMA: Vreme prolazi, sat otkucava, otkucava...

RUT: Šta si rešila? Hoćeš li da svedočiš?

VILMA: Ne znam. Još nisam odlučila.

RUT: Odluči, ne odugovlači.

VILMA: Ima tu nečeg, Rut, nečeg, što samo naslućujem... Taj proces, patiče i mnogi nedužni.

RUT: Ako misliš na Nemce, njih nema. Ima samo među mrtvima.

VILMA: Ne volim kad tako govoriš.

RUT: Voliš ili ne voliš, svejedno, moraš tako da govoriš. Jevrejka si.

VILMA: Jevrejka sam, ali ne mogu da mrzim Nemce zato što sam Jevrejka! Ne mogu da mrzim *(sedne na ljuljašku, lagano se njiše)*. Neću, da mrzim.....

* * *

(Vilma na ljuljašci. Ona i baka.)

VILMA: Neću bako da mrzim..

BAKA: I ne treba, dete moje – ne treba: mržnja je đavolje delo! Bog je stvorio ljubav za nas ljude.

VILMA: Ljudi sve manje veruju u ljubav, bako!

BAKA: Onda će mržnja ići za mržnjom, sve dalje i dalje i dalje, do na kraj sveta

(Počinje melodija sa violine: Šubertova „Serenada“.

Pojavljuje se dečak sa loptom. Uudara dlanovima loptu o pod.)

VILMA: Traže od mene da ga ubijem. Zaklela sam se na to. Davno.

BAKA: Ne smeš to da učiniš! Ne postoji zakletva koja obavezuje na ubistvo.

VILMA: Rekla si da je on oličenje zla.

BAKA: Rekla sam, ali ako njega ubiješ, zlo neće iščeznuti.

VILMA: Hoće li ikada iščeznuti?

BAKA: Pitali ljudi mudrog rabina kada će zlo konačno iščeznuti, a ovaj im odgovori: „Kada đavo zauvek nestane“, a ljudi hoće da znaju kada će đavo zauvek nestati, a Rabin odgovori: „Kada zlo konačno iščezne“.

(Lopta se otkotrlja. Dečak otrči za njom.)

* * *

(Sunčan dan. Šuman i Flegel. Šuman svira na violini Šubertovu „Serenadu“. Flegel je bez sakoa, rukavi na košulji

zavrnuti, preko grudi futrola sa revolverom velikog kalibra, tamne naočari. Bežumno se poigrava loptom. Nailazi Grabner. Cutke stoji. Šuman zaneseno svira, a onda naglo prestane.)

SUMAN: Šta kažeš? Kako sviram Suberta?

GRABNER: Do đavola sa Subertom!

SUMAN: Nešto si mi ljut?

GRABNER: Prestani sa pretnjama!

SUMAN: Opusti se, striče, uživaj u prirodi!...Istina, ovo nisu naši zeleni bregovi u koje si ti zaljubljen. Kad sam bio mali uvek si i mene vodio sa sobom na izlete. Sunce izlazi, sunce zalazi, lepi prizori, sendvič sa posnim sirom i jabuka. Obavezno crvljiva. Od onda mrzim sendviče sa sirom i jabuke – stričeve naročito.

(Pojavi se dečak. Stoji po strani, posmatra kako se Flegel poigrava njegovom loptom.)

GRABNER: Nikog ti ne mržiš! Tebi je samo dosadno, igrao bi se rata. Razmišljaš o junačkoj smrti – misliš, to je veličanstvena smrt! A ja ti kažem da je ta smrt, sitna, prljava, ružna!...

SUMAN: Nemaš pojma, striče, nedovoljan – moraš da učiš.. Šta je istorija? Pazi dobro: istorija je popis ratova i osvajanja. Šta to znači? To znači da je rat najsavršeniji oblik života, neophodan, koliko i sunce – elementarna sila, gomilanje energije, higijena sveta. Krv čisti zagađenu zemlju.

(Flegel primeti dečaka.)

FLEGEL: Tvoja lopta? Dođi, uzmi.... Daje dečaku loptu, pomiluje ga po glavi. Dečkić prigrli loptu, otrči

FLEGEL: Sladak klinac.

GRABNER: Otkud znaš da je Arijevac?

FLEGEL: Kako?

GRABNER: Pitam: otkud znaš da nije Jevrejin?

FLEGEL: Znam. Ne smrdi *(smeje se)*.

GRABNER: Izgleda da dobro poznaješ Jevreje?

FLEGEL: U mozak ih poznajem.

SUMAN *(udari dlanom o dlan)*: Da čujemo Flegel: Jevreji, Cigani, Afrikanci, Azijati, Sloveni – naročito Srbi.

FLEGEL *(govori kao učenik napamet naučenu lekciju)* Podmukli, grabljivi, pohotni, bezobzirni, svirepi, opaki.

SUMAN: Vrlo dobar.

FLEGEL *(uzima novi zalet)* Pijanice, lenjivci, bludnici, svodnici, narkomani, kriminalci. Ružni, smrdljivi, nečisti. Šire zavere!

SUMAN: Bravo. Odličan. Jesi li čuo, striče? Zato ih niko ne voli. Osim tebe. Hajde, matori, priznaj da si zaljubljen u tu jevrejsku drolju?

GRABNER: Ti si lud.

SUMAN: Dobro, ne moraš. Reci samo, hoće li tvoja ljubav svedočiti ili neće?

GRABNER: Neće.

SUMAN: Ne dopada mi se što joj veruješ.

GRABNER: Znam njenu situaciju.

SUMAN: Ne znaš njene namere. Njih valja sprečiti!

GRABNER: Kako?

SUMAN: Neka potpiše izjavu da je dobrovoljno radila u Kući lutaka. Nije bilo prinude i nije bila javna kuća za vojnike. Postojala je samo za logoraše. Za svoj „trud“ dobijala je pristojnu nadoknadu, u hrani i novcu...Savršeno legalno.

GRABNER: Ti si lud! Nikada neće pristati.

SUMAN: Potrudi se.

GRABNER: Da je ubedim?

SUMAN: I u logoru si je ubeđivao?

GRABNER: Nije više u logoru.

SUMAN: Ljudi se mogu držati u strahu, uvek? *(Flegelu)* *(Flegel udari Grabnera pesnicom u stomak. Grabner se povije od bola. Flegel ga ponovo udari.)*

SUMAN: Lična sloboda, šta je to? Slušaj pažljivo, striče, ja sam tebe uvek slušao. A bio si opširan i dosadan.

(Penje se na improvizovanu pozornicu. Drži predavanje. Za to vreme Flegel obasipa bespomoćnog Grabnera udarcima. Kad padne, udara ga nogom.)

SUMAN: Šta je pojedinac? Nije ništa. Drek. Šta je nacija? Nacija je sve. Svrstaćemo se u petoredove, uzećemo oružje, marširaćemo, pevaćemo koračnice, jurišaćemo na neprijatelja! Slavićemo nove pobeđe Nacije! Slavićemo jake i hrabre među nama! Slavićemo duh Nacije! Slavićemo i slavićemo i slavićemo... Neprijatelje ćemo pokopati u masovnu grobnicu. Sve je dobro, što se dobro svrši. Hvala na pažnji.

(Grabner leži isprebijan. Flegel stoji raskoračen nad njim, aplaudira.)

SUMAN: Ne aplaudiraš, nisi uživao, striče? – to me duboko vređa *(Flegelu)*: Reci mu da klekne.

(Flegel pokušava silom da stavi na kolena Grabnera koji se opire.)

SUMAN: Klekni, striče, klekni, slomiće ti kičmu, zaboga!... Ne razmišljaš šta će strina da kaže kad sazna da joj je muž bio nacistički kupler-majstor? A tvoje kćerke? Šta će tek one da kažu syom tatici?

(Šuman silazi sa improvizovane pozornice. Grabner je na kolenima.)

GRABNER: Nije te stid, bio sam ti kao otac...
SUMAN: Skrati, striče, zahvalan sam ti, i želim da ti pomognem. Kakav si? - Srozao si se kao dronjak, voliš Jevreje, zagovaraš mir, prezireš sopstvenu naciju... Nije lepo A šta smo rekli, šta je pojedinac, bez nacije? Šta? - Ništarija, naravno! - E, to si ti, striče, nisi za život.

GRABNER: Zašto me ne ubiješ?

SUMAN: Ako bude neophodno ubiću te, kako reče veliki Niče: „Svako zlo u kojem uživa neki Bog – opravdano je“. Citat: Menjaćemo lice i duh sveta, u paklenom kovitlacu... Kad budu uništeni nečisti, samo će savršeni vladati!“

GRABNER (*pljune*): Vladaće na zajedničkom groblju!

SUMAN: Tako je, striče, bravo. Apokalipsa ovog smrdljivog sveta nije samo neminovna, ona je i poželjna ako mi ne poredimo? Zašto da žalimo za ovakvim svetom?

(*Suman odlazi.*)

* * *

(*Grabner kleči. Sa druge strane scene nailazi Vilma, u kućnom ogrtaču.*)

Flegel oblači kaluđersku mantiju, pokriva glavu kapuljačom.

Vilma svlači ogrtač, ulazi u kabinu za tuširanje. Navlači zavesu.

Flegel klekne pored Grabnera. Šapuće molitvu.

Grabner se ispoveda, na Flegelovo uvo.

Vilma se tušira. Kroz zavesu se nazire njeno nago telo.

Čuje se Šubertova serenada.)

****

(*Daniel sedi za klavir, svira Šubertovu „Serenadu“.*)

Vilma izlazi iz kabine za tuširanje. Oblači kućni ogrtač.)

VILMA: Daniele, molim te, sviraj moju pesmu.

DANIEL (*odsutan*): Koju tvoju pesmu?

VILMA: Danijele...?

DANIEL: Ne znam koju tvoju pesmu.

VILMA: Rekao si da je pevušim u snu (*pevuši muzički lajtmotiv*) Sećaš se?...
Vilma pevuši i razdragano pleše.

DANIEL: Vilma!... Kako možeš da se ponašaš tako?

VILMA: A kako Danijele?

DANIEL: Ponašaš se blesavo. Kao da se ništa nije desilo.

VILMA (*i dalje pleše*): Najzad se desilo i sad mi je lakše.

DANIEL: Zašto toliko piješ ako ti je lakše. Ne pitaš se kako je meni?

VILMA: Mili Danijele, teško ti je nekoliko sati. Meni je teško trideset godina...

DANIEL (*ljut*): To te ne opravdava da se ponašaš kao bezveznica!

(*Vilma prekida ples.*)

VILMA: Ne želim da se pravdam. Ne osećam se krivom.

DANIEL (*van sebe od besa*): Nisi kriva, slažem se, ali to ne menja ništa - gubavce niko ne krivi ali ih izbegavaju. Izbegavaju, razumeš!

VILMA (*vikne*): Daniele! (*kontroliše ton*): Ako nas ništa više ne vezuje, ne treba da se vređamo!

DANIEL (*postidjen*): Oprosti, nisam želeo da te uvredim.

VILMA: Šteta što ne živimo u srednjm veku, spalili biste me kao vešticu – i svršeno. Tvoja sujeta bila bi zadovoljena i ostao bi savršeno čist.

DANIEL: Priznajem, zaslužio sam da mi se rugaš (*skriva lice među dlanove*)

Vilma naliže konjak u dve čaše, jednu ispije, drugu prinosi Danijelu, pomiluje ga majčinski nežno po kosi

VILMA: Otputuj negde. Možeš na miru da razmisliš. Ako se za nedelju dana ne vratiš, znaću da je među nama svršeno.

DANIEL: Ovo postaje neizdrživo! Šta hoćeš od mene, Vilma? Hoćeš da te napustim, da te oteram – to hoćeš?

(*Dolaze Rut i Boris. Rut je, kao i obično, borbeno.*)

RUT: Vilma, zašto mi nisi rekla da ti prete?

VILMA: Nije ništa ozbiljno...

RUT: Ne laži. Lea mi je sve ispričala.

DANIEL: Ne razumem o čemu govorite (*Vilmi*): Neko ti preti? Ko?

(*Vilma ćuti.*)

DANIJEL: Reci, ko?

BORIS: Nacisti, čoveče.

DANIEL: Koji nacisti? Ovde nema nacista, prošla su ta vremena.

RUT: Njih ima u svim vremenima.

VILMA: Rut, ne preteruj, molim te. Sve je u redu, nema razloga za paniku.

(*Vilma je savršeno mirna. Sipa vino u čaše, poslužuje najpre Borisa, zatim Rut. Daniel sedne za klavir. Nastavi da svira Šubertovu "Serenadu", pa prekine, sluša.*)

RUT: To je Grabnerovo delo.

VILMA: Nema veze s tim...

RUT: Koji ti je đavo, Vilma? Zašto ga braniš? Neka pokuša još jednom da ti preti – ubiću ga kao skota! Odavno je to zaslužio.

BORIS: Ja mislim...

RUT: Ti čuti! Vilma, obavesti policiju.

BORIS: To sam i ja hteo da kažem.

RUT: Onda, izvini (*Vilmi*): Hoćeš da ja nazovem policiju?

DANIEL: Kakva policija? Treba da razmislimo, a ne tako...

Da razglasimo šta se Vilmi dešavalo u logoru..

BORIS: Polako, Daniele, Vilma nije kriva. Naterali su je, majku im nacističku!

DANIEL: Dosta, molim te. Ti nisi Jevrejin, ne možeš to da razumeš.

BORIS: Šta imam da razumem, ne treba mi jevrejska pamet da razumem. Bilo, pa prošlo. Važno je ovo, sad.

RUT: A šta je ovo, sad? Šta, u božju mater? Nacistička bagra vršlja ovuda. Prete, ucenjuju, a mi pijemo vino i slušamo Šopena.

DANIEL: Nije bio Šopen.

RUT: Baš mi je žao. Vilma, zovi policiju, treba da budu obavешteni. Obezbediće ti zaštitu i na putu i u Nemačkoj.

(*Daniel zatvori poklopac od klavira, sa treskom.*)

DANIEL: Kakv put? Zašto Nemačka?

BORIS: Vilma putuje u Nemačku. Dvadesetog maja počinje suđenje Grabneru.

DANIEL: Dvadesetog maja je Leino venčanje.

VILMA: Odložiće venčanje.

DANIEL: Ne dolazi u obzir. Venčanje se mora održati, već sam poslao pozivnice.

RUT: Dođavola, žena ti je u životnoj opasnosti, a ti misliš na svadbeni ručak.

DANIEL: Ne mešaj se, gledaj svoja posla.

(*Ulazi Lea.*)

LEA: Šta se desilo? Zašto vičete?

DANIEL: Je li istina da si odložila venčanje?

LEA: Jesam.

DANIEL: Šta kaže Karlo?

LEA: Ne znam. Obavestiću ga kad stigne.

DANIEL: To nije u redu, Lea?

LEA: Nema venčanja u ovim okolnostima

DANIEL: Na koje okolnosti misliš?

BORIS: Coveče božiji, jesi li čuo šta sam malopre rekao?

DANIEL (*Vilmi*): Ti ćeš stvarno da svedočiš?

RUT: Naravno da hoće. Mora.

DANIEL (*Vilmi*): Nije ti stalo do mene, do naše kćerke?

VILMA: Sigurno mi je stalo.

DANIEL: Kako ti je stalo? Tako da nam svima prirediš taj stres...

RUT: Stres za tvoju rodbinu, naravno, i za tvoju karijeru...

DANIEL: To nisam rekao.

RUT: Vilma, šta je odlučio tvoj uvaženi suprug? Ostaje li sa tobom, ili ...

LEA: Naravno da ostaje. Tata, reci im.

(*Daniel čuti, naizgled miran. Vilma gleda u pod. Boris i Rut neprijateljski gledaju u Danijela.*)

LEA: Tata?...

RUT: Pusti ga, Lea, on sad izigrava paćenika.

DANIEL (*uzdržava se prasne*): Sigurno da patim, to je prirodno. Nisam bezosečajna osoba, kao ti.

RUT: Ti si humanista. Voliš sve ljude na svetu – osim one koje lično poznaješ.

DANIEL (*prasne*): Slušaj, Rut! Slušaj..

RUT: Čekaj! Nisam završila! Ako ti Vilma više ne odgovara put pod noge.

DANIEL: Šta si rekla?

RUT: Kupi svoje prnje i čisti se odavde. To sam rekla.

DANIEL: Prestani! Neću da trpim tvoje histerične ispade, kao tvoj glupavi muž.

BORIS: Rut, hoćeš da ga bijem?

(*Rut ne obraća pažnju na Borisove reči, peni od besa.*)

RUT: Gospodine Kalderone, kad si već raspoložen za razgovor, da ti nešto kažem, odavno se u meni skuplja. Da bi čovek bio pobožan, nije dovoljno da čita božje zakone, treba da ih primenjuje.

DANIEL: Meni pričaš o božjim zakonima? A šta ti o tome znaš?

RUT: Toliko znam da čovek treba da pomogne bližnjem. Vilma ti je, valjda, dovoljno bliska. Ona od tebe očekuje podršku, a šta joj pružaš?

DANIEL: Ljubav. Da, pružio sam joj ljubav, a to činim i sada. Ako joj ne dozvoljavam da svedoči, to nije zato što sam ravnodušan. Sve što želim, to je da ne uništi naš život. Takva odluka nije nečasna.

LEA: Mama, ako je otac protiv toga da svedočiš – odustani. To suđenje ionako nema smisla. Grabnera će osuditi na tri ili četiri godine, od toga će mu pola oprostiti.

RUT: Do đavola sa Grabnerom! Ljudi treba da znaju istinu...

LEA (*prekine je*): Ljude ne zanima istina, tetka Rut. Ne

žele više da slušaju te priče o holokaustu. Zamara ih to. Hoće da se raduju, da se zabavljaju...

(Vilma širokim gestom prekine vrući razgovor, koji je dotle pažljivo pratila.)

VILMA: Treba da svedočim. To je moja obaveza.

LEA: Mama, nikome ništa ne duguješ. Grabner je ostao dužan.

BORIŠ: Njega treba ubiti.

RUT: Šta bulazniš, Borise?

BORIS: Zašto? I ti si malopre rekla da je odavno tako nešto zaslužio.

LEA: I ja tako mislim...

DANIEL: Lea! Ja sam duboko postišen zbog tvojih reči. Život je božje čudo, niko nema odobrenje da ga uništi. To je vrhunska božja zapovest.

(Vilma prasne u smeh. Njen smeh je odušak napetosti i susdržavanju.)

DANIJEL: Šta je smešno?

(Vilma ne prestaje sa smehom.)

DANIJEL: Molim te, Vilma, prestani s tim ludačkim smehom!

(Vilmin smeh se prekida, kao što je i počeo, naglo...)

Počinje muzički lajtmotiv.)

RUT: Šta si rešila?

VILMA *(odsutna)*: Šta sam rešila?

RUT: Hoćeš li da svedočiš?

VILMA: Hoću, naravno... Sve Grabnerove lutke će svedočiti...

* * *

(Muzički lajtmotiv. Modni salon. Judit pleše sa Flegelom, smeju se. Kad se Vilma pojavi, ne prekidaju ples.)

JUDIT *(dobaci Vilmi)*: Neće da svedoče.

VILMA: Neće?

JUDIT: Ne, ni jedna neće. Boje se.

VILMA: Boje se nacista?

JUDIT: I njih, i ljudske pakosti.

VILMA: A ti, Judit? Šta ćeš da radiš?

(Judit ne odgovara, pleše. Vilma uzima flašu sa pićem, sipa u čašu. Pije.)

Judit i Flegel prekidaju ples. Flegel odlazi, unosi nage

plastične lutke, razmešta ih u polukrug. Judit prilazi Vilmi, prisno položi ruku na njeno rame.)

JUDIT: Svedočile mi ili ne, svet će ostati kakav jeste. Pomiri se s tim.

VILMA: Da se mirim? Kao tamo? Kao one koje ne mogu da govore?

JUDIT: One su mrtve. Nemaju više nikakva prava.

(Vilma sipa sebi piće, Judit uzme njenu punu čašu, i ispije.)

JUDIT: Ti si prva srela Grabnera. Znaš šta treba da učiniš? Pomoći ću ti...

(Vilma čuti, pognute glave.)

JUDIT: Zaklele smo se..Ti si ga prva srela.

VILMA: Ne, Judit! Ne mogu.

JUDIT: Mora da plati životom, zaklele smo se.

VILMA: Ne. Nije isti.

JUDIT: Da, sad su svi prevareni idealisti, svi žrtve masovne hipnoze...

VILMA *(usplahirena)*: Možda se čovek sastoji iz dva bića: jedno hladnokrvno ubija dete – drugo zadržti kad mačka rastrgne pticu.

JUDIT *(rezonerski)*: To ništa ne menja.

VILMA: Judit, ovaj isti razgovor smo već vodile.

JUDIT: Kada?

VILMA: Ne znam. U snu, možda? Možda i sada sanjam?

(Čuje se Šubertova „Serenada“. Flegel vadi revolver iz futrole, daje ga Judit. Ona pruži oružje Vilmi.)

JUDIT: Izvrši presudu.

VILMA *(odlučna)*: Ne. Seti se Judit, mogao je da nas pobije kad je burdelj rasformiran a on to nije učinio. Odvedene smo u Berger-Belzen...

JUDIT *(prekine je)*: Neću o tome da razmišljam – treba ga ubiti dok je ovde.

VILMA: A šta ako je došao da se pokaje?

JUDIT: Važiće mu na onom svetu.

(Daje revolver Vilmi, zatim uhvati Flegela ispod ruke. On joj šapuće na uvo. Ona se smeje. Odlaze.)

Vilma stoji, nepokretna, sa oružjem u ruci.)

* * *

(Vilma i Daniel. Ona stoji, sa revolverom u ruci. On sedi za klavirom, svira Šubertovu „Serenadu“.)

Vilma plane. Histerična je.)

VILMA: Daniele, prestani! Ne mogu da slušam tu muziku...
(Daniel prekine sviranje. U tišini, sat sa crkvenog tornja otkucava vreme.)

Vilma stavi oružje u tašnu. Ponovo je mirna i pribrana.)

VILMA: Daniele, koji je danas datum?

DANIEL: Sedamnaesti.

VILMA: Nije šesnaesti?

DANIEL: Ne. Sedamnaesti je.

VILMA: Juče je bio petnaesti, sigurna sam. Šta se desilo sa šesnaestim majem? *(Vadi iz tašne bočicu s pilulama, gleda je, pa je vraća u tašnu):* Verovatno sam ga prespavala. Kad spavam, razgovaram sa bakom... sanjam orah i moju ljuljašku. Imam osećanje da me nosi vetar opojnog mirisa... da lebdim i da sam već mrtva. Možda i jesam mrtva?

(Počinje muzički lajtmotiv. Pojavljuje se devojčica u beloj haljini. Sedne na ljuljašku, lagano se njiše.)

VILMA: I sada sanjam...

(Vilma ustane, prilazi Danielu, pruža ruke, privuče ga sebi, on se ne opire. Plešu.)

DANIEL: Vilma, ja odlazim.

VILMA: Znam da odlaziš.

DANIEL: Ne zauvek, vratiću se. Samo nekoliko koncerata u Izraelu, oduvek sam to želeo.

VILMA: Ne znam da si to želeo. Odbijao si takve ponude, zar ne?

DANIEL: Nisam bio spreman, sada jesam.

VILMA: Ako tražiš zaborav, on ne postoji... nije ga ni bilo, nikada...

(Telefon zvoni. Dugo, uporno. Muzički lajtmotiv se gubi. Devojčica u beloj haljini otrči. Daniel krene prema telefonu.)

DANIEL: Ja ću...

VILMA: Ne diži slušalicu, to su Oni. Opominju, ovo je njihovo vreme.

DANIEL: Šta hoće od tebe?

VILMA: Prete. Ako svedočim, ubiće me.

DANIEL: Ne moraš da svedočiš.

VILMA: Javila sam tužiocu da dolazim.

DANIEL: Nije trebalo.

VILMA: Za nas je svejedno.

(Sedne na ljuljašku. Danijel klekne, obgrli je oko nogu.)

DANIEL: Meni je Bog celog života ugađao - tebe je surovo kažnjavao. Ja nemam nikave zasluge. Ti nemaš nikakve krivice. To nije pravedno!

VILMA *(miluje Danijela po kosi):* Daniele dušo, ostavi boga, zar nije vreme da odrasteš - pokušaj da čuješ glas svog srca, on će ti reći kako da postupiš. Sve je ovo san... San koji sanjamo na dugom putovanju u stvarnost... Probudićemo se jednog jutra... U sredu...

DANIEL *(potresen, rida, onda, kao da se moli):* Je li to tvoj sud, Gospode? Tvoja pravda? Čuješ li me? Čuješ li? Ja sam ti verovao, jedino tebi sam verovao, držao se tvog-Nauka, izvršavao tvoje zapovesti, budi mi sada oslonac, prosvetli moj um i pomoz mi da spoznam istinu. Hoću da znam i shvatim zašto mučiš bespomoćne? Zašto ih kažnjavaš? Zar nije rečeno: „Bog gaji ljubav prema svemu postojećem“? Zašto onda kažnjavaš one koji se vole? Zašto slavu gradiš na njihovim patnjama? Kakav si ti Bog? Jesi li Bog ljubavi i milosrđa? Ili si Bog moći i mržnje? - Surovi, okrutni, nemilosrdni Bog! Ne, ne, to nije moguće... Oprosti mi Bože, hoću i dalje da verujem, ne mogu da živim kad sumnjam! Ne mogu da živim bez vere u tvoju pravednost? Kakav si onda, Bog? Lišen osećanja? Ravnodušni Bog? Tebi je svejedno da li neko voli ili mrzi, veruje ili ne veruje, zna ili ne zna, da li je dobar ili zao? Ako ti je svejedno, a možda je tako, onda je sve dopušteno... Ne postoji nagrada, ne postoji kazna, pakao je na Zemlji a tvog raja nema. Nema! Mesija - to je smrt - smrt nas izbavlja, ona nam donosi mir. To je prava istina.

* * *

(Smiraj dana., Vilma na ljuljašci, Grabner sa buketom sveže ubranih ljiljana u ruci.)

GRABNER: Doneo sam vam cveće, za rastanak. Znam da volite ljiljane. Jednom je pored vašeg kreveta stajala vaza sa ljiljanima. Kad je cveće uvelo, vi ste plakali.

VILMA: Plakala sam? Kada je cveće uvelo?

GRABNER: Da.

VILMA: I vi se toga sećate?

GRABNER: Da.

(Vilma ustane sa ljuljaške. Priđe Grabneru, uzme od njega buket sa ljiljanima.)

VILMA: I ja se sećam - uputili ste nas u logor Belzen-Belzen, a mogli ste da nas pobijete? Zašto nas niste pobili?

GRABNER: Nisam dobio takvo naređenje.

VILMA: A šta biste uradili da ste ga dobili?

GRABNER: Nisam ga dobio.

(Sunce zađe, pozornicu preplavi bela svetlost. Bela noć. Počinje muzički lajtmotiv.)

GRABNER: Ne vidim vas dobro.

VILMA: Čudno? Ni ja vas ne vidim

(Grabner okrene leđa Vilmi. Zagleda se u horizont.)

GRABNER: Nema više sunca, zašlo je.

(Vilma vadi iz tašne revolver.)

GRABNER: Kada ponovo izađe, ja ću biti kod svoje kuće.

(Vilma uperi oružje u njegova leđa.)

GRABNER: Treba da dođete kod nas i da vidite našu baštu, sad, u proleće; širi se miris narcisa i zumbula, a ponekad se pomeša sa mirisom procvalih vrba... Vetar ga donosi sa reke...

(Vilma još uvek drži oružje upereno u njega.)

GRABNER: Gospođo Kalderon, molim! Oprostite mi!

(Vilma ćuti, ruka sa oružjem klone. Parovi ulaze sa svih strana. Grabner se okrene.)

GRABNER: Možete li?

VILMA: Očekujete samilost?... Vi ste je imali za nas?

(Vilma stavlja sedu periku, sedne u invalidska kolica. Muzika je sve glasnija. Parovi plešu, vrte se u krug. Grabner se penje na improvizovanu pozornicu.)

GRABNER: Bio sam vojnik. Morao sam da izvršavam naređenja. Ne tvrdim da nisam ubijao, ali šta sam drugo mogao? Šta će uraditi svi oni koji će se naći u mom položaju? Možda sutra? – Uradiće isto. Izvršavaće naređenja... bez obzira... na njihov ludački smisao...

(Pucnji iz revolvera. Grabner pada preko ljuljaške. Parovi i dalje plešu.)

* * *

(Muzički lajtmotiv. Parovi plešu.

Sedamdesetogodišnja Vilma u invalidskim kolicima, sa buketom sveže ubranih ljiljana u krilu. Pored nje, Albert Rošonek.)

ROŠONEK: Gospođo Kalderon, ko je ubio Emila Grabnera?

(Vilma ćuti.

Pojave se, u parovima, Daniel i Lea, Boris i Rut, Šuman i Judit, devojčica u beloj haljini i dečak sa loptom. Priključuju se plesačima, plešu zajedno sa njima.)

VILMA: Vreme je da se probudiš, Vilma...
ROŠONEK: Ako ga niste ubili vi, gospođo Kalderon, ko je onda to učinio? Plaćeni ubica?

VILMA: Opet sanjaš Vilma!, ovo je san...

ROŠONEK: Judit Straser?

(Vilma ćuti...)

ROŠONEK: Vaša sestra, Rut?

(Vilma ćuti.)

ROŠONEK: Ili – on? Vaš muž?

VILMA *(ćuti trenutak)*: Moj Danijel? - dečak Danijel, odgovorio bi citatom iz Talmuda: „Svako ko uništi jednu dušu, kao da je uništio ceo svet“.

ROŠONEK: „... a svako ko održi jednu dušu, kao da je održao ceo svet“ – nastavak tog zapisa, zar ne? Daniel je žrtvovao sebe, da bi održao dušu voljene osobe. Vašu dušu.

(Muzika utihne, zatim se potpuno gubi. Parovi i dalje plešu.)

VILMA: Ne znam, gospodine. Ja to ne mogu da znam, Daniela nisam videla nakon tog nesrećnog dana. Umro je na turneji, za vreme koncerta. Umri su i Judit i Rut i Boris...! Sada su svi zajedno. Jedinao je živa moja Lea. Naravno, i nas dvoje. Lea je lekar bez granica, stalno putuje. Retko je viđam.

ROŠONEK: Ubistvo Emila Grabnera ostalo je nerasvetljeno. Verovatno zauvek.

VILMA *(nasmehi se)*: Istina mora biti otkrivena, gospodine – na kraju svih krajeva, ako nije u vreme naših života.

(Pauza. Parovi i dalje plešu, bez muzike.)

ROŠONEK: Kakva tišina...

(Vilma ćuti. Rošonek se povlači. Jedni za drugim, povlače se i plesni parovi. Vilma je sama.)

VILMA: Da, ovde je uvek tiho *(trenutak ćuti, pa)*: Ugodno je sedeti u tišini...I sanjati...

(Pojavljuje se Flegel, sav u belom: mantil, pantalone, patike, bolničarska kapa. Prilazi invalidskim kolicima, stane iza Vilminih leđa.

Vilma je klonula, glava je njena pognuta, čini se da spava.

Flegel odgura invalidska kolica sa Vilmom.

Tišina. Čuje se samo škripa ljuljaške koja se lagano njiše.)

UMESTO POGOVORA

Odlomci iz kritičkih tekstova o dramama Đorđa Lebovića

Kao poseban i interesantan prilog ovom izdanju drama Đorđa Lebovića donosimo odlomke iz pozorišnih kritika koje su pratile njihovo pojavljivanje i postavke u domaćim i inostranim teatrima. Ovaj niz izabranih tekstova, verujemo u to, dinamično i nepotkupljivo prikazuje kako se menjao odnos javnosti prema dramaturgiji pisca i kako je savremena intelektualna kritička misao, često vrhunskih pisaca i kritičara, tragala za odgovorima o značenju, smislu i vrednostima Tetralogije.

V.P.

Predrag Palavestra – Jevrejski pisci u srpskoj književnosti, Beograd, 1998:

"Mada se u razdoblju posle Drugog svetskog rata više jevrejskih pisaca oprobalo u oblasti televizijske, radio, i poz. drame, najveći uspeh u srpskoj dramskoj književnosti postigao je Đorđe Lebović (1928). Njegova drama *Nebeski odred* (1956), napisana u saradnji sa A. Obrenovićem, označila je važnu prekretnicu u novijoj srpskoj dramaturgiji. S očiglednim osloncem na dramske pokušaje

i ostvarenja koja su predhodila modernom pozorištu, Nebeski odred zahvaćen je idejom tragičnog apsurdna od čega, jednim delom, savremena svetska avangarda gradi svoje vizije bespomoćnosti i otuđenja. Njegova jezovita i mračna ideja apsolutnog moralnog uništenja čoveka ima gotovo istu tragičnu projekciju dehumanizacije i apsurdna, kakvu u sebi nose mnogi avangardni tekstovi modernih svetskih pisaca. Osmorica logoraša iz nacističkog logora u Aušvicu prihvatila se privremene dužnosti dželata i za nekoliko meseci ponižavajućeg trajanja pred vratima pakla ostala bez gotovo ijedne ljudske vrline, ubijene pre odložene smrti borbom za opstanak. Zbijeni u tesan prostor na ulazu u krematorijum, logoraši-pripadnici nebeskog odreda, obavljaju pripreme za egzekuciju hiljade bezimernih žrtava u gasnim komorama. Njihove pojedinačne drame savesti i njihovi međusobni odnosi dali su Nebeskom odredu oblik paklene filozofske i moralističke drame. U njoj bezizlaz i mrak ogoljenih egzistencija deluju kao neka vrsta negativne projekcije težnje da se u čoveku sačuva njegovo ljudsko dostojanstvo i da se isticanjem onih ljudskih vrednosti, koje su sasvim ugušene, kroz oštre kontraste otvori i naglasi humanistička perspektiva nade. Etička poruka Nebeskog odreda dala je Lebovićevom i Obrenovićevom delu neka svojstva angažovane filozofske drame, koju su kasnije prihvatili i razvili drugi posleratni srpski pisci..... Posle uspešne saradnje sa Obrenovićem, Lebović je nastavio da se bavi pisanjem sam, neprekidno tražeći najprikladniji dramski oblik, on kombinuje različite dramske forme, od lakrdije i lirske minijature do naturalističke tragedije..... Sigurnost dramaturškog postupka u Nebeskom. odredu, Haleluja – 1964 i Viktorija – 1968 – ukazuju na to da se Lebovićeva drama najbolje oblikuje onda kada se elementima realnog sveta i istinske tragedije, bez shematskih konstrukcija i ispraznog verbalizma, klasičnim metodom pridoda univerzalno ili mitsko značenje....”

Štefan Treugot, ugledni varšavski kritičar i teatrolog – Poljska (1957), beleži o dramu – Himmel-kommando: "... beketovski zaključci o beznadežnosti čovekove pozicije u odnosu na svet koji sam stvara

(na istoriju), samo su običan razgovor ljudi koji uz kafu filozofiraju o smrti... Himmel-kommando je literarno besprekorna drama, vešto kondezovana sudbina ljudi stavljenih u položaj savremenih dželata. I kao i uvek – savest formalnog izvršioca ubistva, povlači za sobom kompleks sudije i krivca, i opet postoji jedina uteha – da nije nas, našlo bi se dosta drugih. Na tome se upravo i gradi dramski zaplet. Na toj neubedljivoj ljudskoj samoodbrani, koja je tužna koliko i prijava, tragična koliko i ljudska, Lebović i Obrenović postavljaju podlogu za svoju potresnu dramu..."

K. K. – Glas Praci, Varšava, 1957: "Himmel-kommando, drama koju su napisala dva mlada autora iz Jugoslavije je okrutna istina o čoveku, i šokantan i veliki umetnički doživljaj u pozorištu..."

Bora Glišić – Nin, Beograd, 1957: – Nebeski odred u Ateljeu 212. – Divni škorpione! Ili (obrnuto) – "Drama Đ. Lebovića i A. Obrenovića – Nebeski odred, imala je svoju sudbinu, kao i tolike druge drame, i izvanredniju od svih: štampana je u Pozorišnom životu; nijedno pozorište nije je, isprva, htelo da prikazuje na sceni; potom je stavljaju Priština, T. Užice, N. Sad – a na Sterijinom pozorju najpoznatiji stručnjaci je proglašavaju za najbolju dramu, stavljajući je ispred tekstova Marinkovića, Matkovoća, D. Ćosića, Božića, Cankara, Kolaru itd. Na taj način žiri se izjasnio za stil koji bih ja nazvao naturalističkim, nihilističkim, vulgarizatorskim materijazmom – koji se nikad nije mogao održati u ozbiljnom pozorištu i koji je već odavno prevaziđen. Počecu od onog što je neosporno – i na izvođenju u N. Sadu, i na premijeri u Ateljeu 212, gledaoci su na kraju napustili pozorište sjedinjeni u mračnom raspoloženju i podvojenih mišljenja. Jedni su, iz razloga u koje ja neću ulaziti, bili skloni da kažu – "Da, šta ćemo... sve je to strašno... Ali je istina. A od istine se ne može pobeći." Drugi su pak smatrali da u dramu nema istine, upravo zato što je sve tako strašno i što je na ivici totalitarne imoralizacije i dehumanizacije... Mračno je prema tome, zajednički, opšti utisak. Ali otkuda proizilazi taj mrak? Da li iz samog predmeta koji obrađuje drama? Ne sasvim i

ne jedino, iako je užasan. Jer nema tragedije bez mračnog predmeta, iako u tome postoji mera, eto, čak i naši mladi pisci nisu ispred nas izneli ni samo cikloniziranje, ni spaljivanje u krematorijumu... oni su samo odabrali jedan od najužasnijih predmeta – nacistička ubijanja u koncentacionim logorima (i jer svi mladi pisci vole efekat zaprepašćenja) – čin tih svireposti: cikloniziranje i spaljivanje u krematorijumu, eto vrše sami zatočnici. Tu se tragično penje do svoje kulminacije. Šta su sva ubistva, zločini, besovi, mučenja, inkvizicije, lomače – pred tim faktom da najbolji među onima koji su u ime čovečnosti ustali protiv nacizma (inače ne bi bili u logoru) pristaju, da bi sebi produžili život za ciglo tri meseca – da u najvećem užasu ubijaju sebi bliske nesrećnike, da na sebe uzmu ulogu, koju, po ovoj drami, neće čak ni gestapovci. Umetnički – životni – humanistički – ljudski – tragični problem je i tome: šta je to, što je u zločinu, većem čak i od samih tih gasnih komora i krematorijuma – i u najboljim ljudima ubilo čoveka u čoveku. Umesto tog – jedino mogućeg problema, nekoliko sati gledamo kako se postaje tako sličan životinji. Snimajući gotovo faktografski, hroničarski, naturalistički, materijalne činjenice, pisci slikaju spoljne izgledne jedne stravične totalitarne dehumanizacije i imoralizacije. Nervi popuštaju, i čini mi se kao da je u ovoj drami nastala užasna zbrka, kao da je akcent dehumanizacije sa zločinaca prenesen na njegove žrtve. Kao da se u bestijalnosti poistovećuju oni koji su svim metodama paralisali sve ljudsko u čoveku i bili protiv savesti i morala i duha – i oni, koji su ustali u ime čovečnosti i pali kao njihove žrtve. Naši mladi pisci bez osećanja razdvajanja izvesnih strašnih pojava, svaljuju krivicu na svoje ličnosti – koje zaslužuju samilost (Aristotel – samilost iziskuje neko ko nevin pati). Psihološki je moguće da se oseti samilost i prema zločincu, koji se u jednoj novoj nesreći koja ga snađe, uzdigne ponovo do čoveka, pa pati u njenoj grozoti – i tad se, tako, zaboravlja na prethodna nedela. Ako se u jednoj ovakvoj ljudskoj tragediji, dehumanizuju ličnosti, onda se odlazi u besmislicu, u galgen-istinu, u Grand-Ginjol, ovde jeziviji od onog pravog. Jer se materijano-biološkim podacima ne može prikazati istina čovečjeg psiho-mentalnog aparata, koji je

pod pritiskom sile koja demonski prekoračuje ljudske okvire. (Iz razgovora Hitlera i Raušninga – Dođavola sa duhom i savešću. Priklonimo se instinktima.) U tragičnom motivu, materijalni odrazi, faktografija, naturalizam, ne mogu sadržavati sav puni smisao ljudske istine, iako postupak često uspeva da mnoge obmane, kao da u sebi oličava i umetnost i голу stvarnost. Takvi odrazi deluju isključivo na gledaočeve nerve. Sad mi se čini da sam shvatio ono mračno raspoloženje koje zahvata ljude na ovoj predstavi. To je pobuna ljudske svesti protiv jedne nesrećno- nelogično-nehumano postavljene teze – koja se okreće protiv same sebe i protiv drame, koja tragički motiv tretira ne samo spiritualno već i animalno: nema ni herojstva, ni bilo kakve ideologije, ni ljudske vere, ni snevanja, ni spasonosne iluzije, ni spomena na milione koji su pali, ni sećanja, ni plemenitosti misli. Čak ni groteske. Sav je život čovekov samo i jedino biologija i fiziološke funkcije. Avaj, ako je to sve! U šta onda čovek da veruje? I tako – umesto drevne, izandale katarze koja se obavlja u pozorištu (ma kako je tumačili), gledaocima ostaje jedino da posle predstave grupno odu specialistima za psihoanalizu. Ne sve to nije ljudska istina! Samim tim ne može biti ni drama, niti umetnost, niti savremeno pozorište. Danas u doba 15MT. Zato ovog časa volim škorpiona – koji mi intimno pomaže da se oslobodim mnogo čega iz ove predstave... postavite oko škorpiona, svud u krug naviljke slame i zapalite vatru... kakva čudesna lepota u njegovom otimanjima, u njegovim skokovima i u njegovoj, da, stromodnoj, sili života. A kad ta lepota bude uzaludna, onda će škorpion sam izvršiti samoubistvo.“

Dušan Matić – Nin, Beograd, 1957. – U pitanju je jedan užasni vid tragedije modernog čoveka – „Posle poslednje kritike Bore Glišića u NIN-u, o Nebeskom odreda Lebovića i Obrenovića, kažem kritike a trebalo bi reći napada, razjasnile su mi se, najednom, neke stvari u našem pozorišnom svetu. Prvo, da smo prošli jednu fazu i sad smo mirni. Videli smo najgorje stvari iz inostranstva, blagodareći Atelju 212. Videli smo i Sartra i Beketa... Nije bilo nikakvih katastrofalnih posledica, ni na nebu, hoću da

kažem intelektualnom, duhovnom, ni na zemlji, hoću da kažem društvenom. Naši kritičari bili su staloženi, imali su šta da kažu, jer se u tom stranom svetu dosta o tome razglabalo i pisalo, i njima je bilo na raspolaganju dosta već ustaljenih mišljenja... Sa domaćom dramom počeo je proces, pokazalo se naličje medalje našeg pozorišnog života. Međutim, prošla pozorišna sezona otvorila je i nehotice, i protiv volje nekih vodećih pozorišta, pa i nekih kritičara, vrata domaćoj drami. Pukao je čir... Sterijino pozorje to je potvrdilo, i razmah domaće drame neće moći da se zaustavi... Rećiću vam nekoliko osnovnih impresija o drami dvojice mladih autora, dobitnika ovogodišnje Sterijine nagrade. Prvo što me je frapiralo, pred čim sam zastao razmišljajući o ovoj drami, i pored sveg neiskustva i nesavršenosti, koje su možda drugima očiglednije nego meni, jeste to, da su pisci dotakli jedan zaista savremen i možda osnovni problem našeg doba – problem odgovornosti, problem savesti čoveka koji se našao u nečovečnoj situaciji – da spase svoj goli život a da ga ustvari gubi... Čovek koji se baca na žicu, čovek koji ubija hitlerovca, i ostali, dokazuju da takozvani naturalistički elementi nisu ovde ni primarni, ni jedini... Ako su se Lebović i Obrenović, uprkos svemu što im se danas osporava, ipak dobili jednu veliku nagradu, uprkos značajnoj konkurenciji, onda to nije bilo samo zato što su napisali hroniku jednog krematorijuma, već zato što je njihova drama jedan vid, jedan užasan vid tragedije modernog čoveka... Ako sam u Novom Sadu glasao za Nebeski odred, onda to sigurno nisam učinio zbog toga što sam pretpostavljao da se radi o tretmanu nekih izuzetnih bića, već zato što sam shvatio, duboko, da je to – pre svega – tragedija čoveka koji se, u ovom našem vremenu, našao u jednoj teškoj i ludoj situaciji...“ ”

Ivan Ivanji – Nin, Beograd, 1957. – Plemenito bežanje od istine. – „Dvadeset godina pošto su se kapije koncentracionih logora otvorile, dobronamerni kritičar koji se poziva na Aristotela i Spinozu i Hitlerovog novinara Raušninga – nije pronašao nijednu zbirku dokumenata, nijednu knjigu sa Nirnberškog procesa, nijedno

delo očevica bez literarnih pretenzija u koga bi imao poverenja, pa da dođe do zaključka da taj "dramski momenat", tu "tragičnu kulminaciju" nisu izmislili Lebović i Obrenović nego Hitler, Himler i njihovi saradnici. U ime Aristotelovih teza, u ime onog što je večno u pozorištu, u ime živaca gledalaca, za istinu se kaže da nije istina, "da je nihilizam", ali "čak ni groteska, možda Gran-Ginjol". Ako se danas može dogoditi kod nas, od čoveka koji stoji izvan svake sumnje da je svesno hteo time da sakrije tu istinu, koju su "mladi pisci hrabro bacili građanima" željnim da zaborave sve što je neprijatno, kako da se čudimo da u zemlji u kojoj su nastale te "ne groteskne već Gran-Ginjolske scene" dolazi do izdavanja Raušningove knjige, i mnogih drugih štampanih proizvoda koji zaista dolaze od intelektualnog i humanističkog stanovništva, da su sve istine o koncentracionim logorima preterane, da logor nije ništa gori od vazduhoplovnih napada, a pogotovo od bacanja atomske bombe, da je rat rat, i da sve što je bilo nije istina, jer, bože moj, ljudi nisu takvi? – Ali, ljudi su takvi. Najžasniji eksperiment koji je u istoriji izveden, a koji se zove Osvijencim ili Aušvic, dokazao je da su logoraši pristajali da ubijaju svoju braću da bi produžili život za nekoliko meseci. Pokazao je da se u čoveku može ubiti čovek, ako se na tome svesno radi, i da čovek nije uvek škorpion koji će se ubiti kada ne vidi izlaz. A kada se izvuku zaključci tog eksperimenta, i postave pred gledaoca, naš kritičar se pita – da li je to umetnost? Ne znam da li je po Aristotelu to umetnost, ali ako nije, onda nisam za umetnost, nego za istinu.... Pod uslovom, naravno, da se posle predstave objasni onom, ko nije primetio i sam, da čak i Aristotelova maksima ostaje na snazi u odnosu na Nebeski odred... Pod uslovom da se stvori jedna publika, koja neće želeti samo mirno da spava na dobro spremljenim jastucima herojstva, vrline, lažnog, malograđanskog, na hrišćanskim korenima izraslog morala i etike, koje oštri vetar nemilosrdnog dvadesetog veka ne može da izdrži. U prvom redu, od te umetnosti, za koju ne znam da li je umetnost, zahtevao bih da kaže istinu, i to naročito onda kada je neprijatna, kada pobuđuje na razmišljanje, kada ima za rezultat ovakve polemike, kada upozorava, kada silazi sa pozornice

i preuzima aktivnu ulogu, kao što je to i najveći pozorišni čovek ovog veka Breht zahtevao. Da je to potrebno, dokazuje i napis eminentnog kritičara NIN-a, čak i njemu treba naglasiti da ti "hroničarski, naturalistički fakti" predstavljaju istorijsku istinu. Ne želim uopšte da govorim o dramskim kvalitetima ili slabostima dela, jer ni kritičar Glišić, zapravo, nije o tome govorio. Samo o istini. Sama istina još nije umetnost, ali je ona u simbiozi sa njom. A mislim da tu istinu treba reći i sa pozornice, da u plemenitoj težnji da ne primetimo čoveka u nedostojnoj ulozi, ne zaboravimo da se borimo za njegovo dostojanstvo, koje nije tu samo po sebi, nego za koje treba aktivno i stalno da se radi. I u pozorištu, i iza bodljikavih žica napunjenih električnom strujom..."

Slobodan Selenić – Borba, Beograd, 1957. – Nebeski odred – „Velike teme privlače mlade autore i nema ničeg iznenađujućeg u činjenici da su Đ. Lebović i A. Obrenović uzeli za mesto radnje, krematorijum u Aušvicu, a za ličnosti, sedam logoraša izabranih da vrše najprljaviji, tehnički posao, ubijanja i spaljivanja hiljada i hiljada ljudi – iznenađuje njihova dramaturška zrelost, njihovo poznavanje ljudi, psihologija i karaktera – osobine koje su učinile da se izbegne neuspeh gotovo uobičajan u sudaru entuzijazma bez iskustva sa velikom temom, za čije je umetničko transponovanje, iskustvo možda potrebnije od entuzijazma, želje, talenta... Za temu koju su autori izabrali trebalo je doista mnogo osećanja mere da drama o njoj ne bude prazna, neuverljiva, puna velikih reči i bez stvarne dramaturške i literarne veličine. Sedmorog logoraša je dovedeno u krematorijum i oni ne znaju šta treba da rade u njemu. Obavešteni da moraju da ubijaju žene, decu, svoje zemljake, možda prijatelje, oni doživljavaju prvi šok koji služi i kao podloga za prvi psihološki obrt, za sedam velikih individualnih katastrofa. Ovaj šok je istovremeno i prvi ispit autora, njihov prvi sudar sa veličinom teme koju su izabrali i sa drastičnošću događaja na koji moraju da nađu samo duboko opravdanu reakciju svojih ličnosti. Zavesa se spušta i ostavlja gledaoca u nedoumici – kako će da zatekne sedmoricu posle nekoliko dana provedenih u krematorijumu? Vidi ih

kako jedu, piju, raspoloženi su i dobrovoljno zaboravljaju na posao koji rade. Jasnije je da ovo samozavaravanje ne može dugo da potraje i tako drama dolazi do drugog probnog kamena na kome bi i autor sa mnogo većim iskustvom mogao da se spotakne – koja će od sedam jasno fiksniranih ličnosti biti prva slomljena? Sasvim opravdano dešava se da je to Muzelman, ekstravertirani, temperamentni, uvek uzbuđeni Italijan, čija se slabost ispolji gotovo pri prvoj pojavi na sceni. Sledeći je introvertirani, ćutljivi Serb, koga konačno uguši nagomilani potencijal neizgovorenih misli, emocija, i sećanja na proživljeno. Ko je sledeći? – Greko čiji je pad bio samo odložen time što mu je data vlast nad ostalom šestoricom – bez moralne čvrstine, ovaj formalni oslonac daje mu snagu da proživi izvesno vreme, mučen preziranjem drugova. Očajanje slabića i histerija, daju mu snagu da izvrši podvig – da ubije oberštumfirera logora. Ostaju četvorica – Jevrejkin koga njegov psihološki mehanizam bežanja, navodi da strasno popravlja sat i na sve prodore realnosti odgovara citatima iz jevrejske Biblije – zatim, poljski intelektualac i aristokrata koji crpe čvrstinu, iz vekovima taloženog u njegovoj plavoj krvi i iz meditativnih špekulacija duha veštog da zavara i izda, i samog sebe – i konačno, probisvet i džeparoš, od nemila do nedraga bacana škitnica, sa do kraja izoštranim instiktom samoodržanja – Zeleni. Takvih sedam ljudi tavoru u sobi pregrejanoj od sagorelih ljudskih koštiju i mesa i čekaju trenutak kada će i sami biti spaljeni. Može li se zamisliti nešto što više upućuje na melodramu i verbalnu bombastičnost?! Prvi deo Nebeskog odreda je od svega najmanje melodrama, a dijalog u njemu je bez ikakve bombastičnosti. Lebović i Obrenović su uspeli da stvore atmosferu koja asimilira i gledaoca. Stvari izgledaju ne izdržljive kad se zamišljaju, ali veoma sugestivna atmosfera u prvom delu i u najvećem delu drugog, čini da gledalac veruje da čovek može da izdrži i ono što je izdržalo sedam zarobljenika. Od momenta kada zatvorenici počnu da planiraju bekstvo, drama mnogo dobija u spoljnoj dinamici... Čini mi se da bi skraćenje u ovom delu, bilo potrebno, pogotovu kad se uzme u obzir dužina drame koja traje preko tri i po sata sa samo jednom pauzom..."

Milutin Čolić – Politika, 1957. Đ. Lebović i A. Obrenović – Nebeski odred. – „Ako se nekom ova drama učinila morbidnim zbirom snoviđenja, pa je zbog toga sklon da je ne prihvati – on time, makar i nesvesno, štiti ljudski smisao od jednog neljudskog čina, čovečno od bestijalnog, normalno od abnormalnog. Ako je istina Nebeskog odreda to postigla – a jeste – onda njen sadržaj, svejedno u kakvim se vidovima odražavao, ima duboko humanističko značenje.“

Č. Č. – Slobodna Dalmacija, Split, 1960. – „Groteskno iznesen demonizam stravično ubilačke mašte... Umjetnička sugestivnost ovog optužujućeg svedočanstva izrasta iz dobre literarne obrade, iz uspjele obrade likova koji su precizno izdefecirani; iz potresnih proturečja, naglašanih i sugestivno motiviranih...“

Zvonimir Berković – Večernji list, Zagreb. – Uspela predstava – „Nebeski odred je potresni dokument jednog apokaliptičnog strašnog vremena, ujedno i jedno zanimljivo scensko događanje, koje su gledaoci pratili sa nasmanjenim interesovanje od početka do kraja. A oni koji su tom komadu dali nagradu i udarili talambase, učinili su tešku nepravdu literaturi, stavljajući ga ispred drama, od kojih neke znače vrhunska ostvarenja novije dramske literature. Jer, u osnovi Nebeski odred je scenska reportaža, doduše sa svim kvalitetima odlične reportaže...“

Vasilije Popović – Nin, Beograd, 1964. – „U broju 2-3 časopisa Pozorišni život, štampana je kao prilog drama Himel-komando, od Đ. Lebovića i A. Obrenovića... najzad smo dobili odličnu domaću dramu širih razmera a ipak je nema u reportoarima ni jednog beogradskog pozorišta? Zašto?...“

Marijan Matković – Sterijino pozorje, 1964. – Večna ljudska drama – Potraga za izgubljenim nadama – „Pisati dramu – kao jučer tako i danas – ne znači ništa drugo nego kretati se pionirskim putem otkrivanja sudbinskih čvorišta vječne ljudske

drame što je život oblikuje od pamtiveka do danas, uvijek nekako slično, prividno isto, a opet i uvijek drukčije. Suvremenu dramu ne karaktizira zajednički stil nego istovjetni nemir, ali je on iako opšti po značenju, uvijek i subjektivan. Zato je valjda toliko opravdana ideja, pa i mozaična forma, kojom se Lebović bavi u svojoj drami Haleluja, ophrvan istim nemirom. U pitanju su savjesti i potraga za izgubljenim nadama i vremenom, kada se sjećanja zaustavljaju, sa podjednakim uzbuđenjima i na mukama pređenog puta... U drami Haleluja, ljudi nisu više samo atributi smrti i nestajanja u izvorištu koje je uništavalo sve samilosti i svaki ljudski stid, kao u Nebeskom odredu, dojučerašnji sužnji u emocionalnoj sferi, sada zaneseni, iznad svega sopstvenim osjećanjima, postepeno otkrivaju suštinu života dostojnog čovjeka...“

Vitold Filler – Kultura, Varšava, 1964. – Oproštaj sa Jojom – „Situacija, u koju je Đorđe Lebović smestio svoje junake, obogaćuje dugu listu dela sa istom tematikom, unoseći nove i originalne elemente. Ta novina ne odnosi se na skalu moralnih faktora, tu se Lebović slaže sa svojim prethodnicima, ona se odnosi na formu i same osnove konstrukcije konflikata, i tu je njena originalna privlačnost; zarazno bogatstvo dramaturgije, u kojoj se didaktika graniči sa ironijom, jednostavnost sa bufonerijom; dar da se dosegnu košmari u najobičnijim faktima, kojima upravo neobične okolnosti daju izuzetan značaj. Jugosloven kao da je nakon logora otišao na praksu u Švajcarsku, kod Direnmata. Kod Lebovića tragedija, da bi u potpunosti dosegla svoj poučni tragizam, mora da sadrži odlike košmarne groteske – mrtvačka kola, sveštenik ispred povorke, posmrtna lista, sve te u biti teatarske rekvizite pogrebnog ceremonijala, postavljene su u situacije koje dostižu ivicu tragične farse. Događaji te makabreske, sa stvarnim štimungom života i u kapitalnim dijalozima konfrontiranja dva sveta, stvaraju organsko jedinstvo između spoljnog sveta na periferiji kraljevstva peći i sveta žica, dosežu u komadu željeni efekat, dosežu snagu koja pokreće emocije i savesti. Kako je Lebović istorijsku istinu time učinio jasnijom (košmar je bio jednak sa obe strane), invencija pisca

postiže svoj cilj... savremeni svet mora da izvuče zaključke iz svoje istorije..."

Marija Kosinska – Zycije Warszawy, 1964. – „Haleluja je stvorena u registru strašnih ličnih uspomena – to je komad o smrti, komad pisan u ime života, jednostavan i veoma sugestivan. Sačinjen mozaično, kao impresivna freska o htenjima obezluđenih ljudi da kroz jednu jednostavnu, običnu sahranu pronađu ponovo svoj ljudski lik. U sudaru sa spoljnim svetom, bivši logoraši su naivni do bola, čak smešni i groteskni u pokušaju da se usprave, pa ih zato prihvatamo sa gorkim smeškom podsećanja na čovekovu nemoć u odnosu na smrt. Lebović hrabro traži neulepšanu istinu o čoveku, verujući u konačnu pobedu pravih vrednosti. Zanimljiva i precizna galerija likova..."

Eli Finci – Politika, Beograd, – Put iz smrti u život 1965. – „Lebović opet ima naglašeni ispovedni karakter, on je jedna vrsta psihičkog oslobađanja od traumatskih mora što su zagospodarile najdubljim slojevima njegovog bića, i svojim košmarnim dejstvom delovali na formiranje njegovih etičkih principa i njegove ljudske svesti. I u Haleluji je reč o logorašima. Ako je u Nebeskom odredu evociran njihov put iz života u smrt, u ovoj novoj drami prikazana je naredna životna etapa onih koji su preživeli – put iz smrti u život. Meren količinom ljudske emocije, taj put nije manje potresan ...“

Ivan Ivanji – Politika ekspres, Beograd, 1964. – Osmeh nad strahotom – „Pošto je naša književnost dobila jednu od najzanimljivijih i najkompletnijih drama posle rata, tu činjenicu svakako valja istaknuti na prvom mestu. Najveća vrlina Lebovićeve Haleluje je u autorovom blagom osmehu nad strahotama i leševima, u jednom ne baš crnom, ali svakako bar sivom humoru koji je nastao mudrom i duboko životnom mešavinom pesimističkih trenutaka i optimističkih struja u čoveku..."

Slobodan Selenić – Borba, Beograd, O životu i smrti –1964. – „To da je i život samo jedna forma smrti, koja suviše sporo i

3 utoliko bolnije skončava jedno čovekovo trajanje, ideja je koja je mogla da se rodi upravo u ambijentu Lebovićeve drame Haleluja – Citat iz drame – Zero: "Ja sam izabrao - Život!" Sipka: "Suviše spora smrt Zola. Ti ćeš je veoma teško podneti" ... Haleluja je drama o posledicama koje rat ostavlja na ljude... naizgled naivna detinjasta priča o jogunastoj želji bivših logoraša da sahrane svog u bolnici, posle oslobođenja, preminulog druga... po žanru je neka vrsta čudne komedije, neki burleskni dans-makbr razorenih ljudi u susretu sa ljudima koji žive normalan život. Kada se život i smrt kao konstantne egzistencijalne vrednosti izrelativiziraju do stepena na kome je nemoguće dati prednost životu, čak i kad se uzmu u obzir sve prednosti koje život obično ima, od bioloških do filozofskih; kada smrt (jedino ozbiljno filozofsko pitanje po uverenju Kamiija), postane jedno tehničko pitanje u industrijskom procesu uništavanja – ljudi, koji tako poznaju smrt i život, postaju neke nadstvarne marionete, kojima je oduzeta osnovna tačka oslonca pa se smešno i stravično ljujaju u pomerenom kosmosu, kao oni pajaci što imaju ovalno dno koje teoretski, dodiruje zemlju samo u jednoj tački. Stravičnost ovakve komike je osnova na kojoj savremena, avangardna drama, ili anti-drama gradi svoje likove, situacije i filozofiju. Lebović za razliku od anti-drame, čuva svoje osnovno realističko opredeljenje, ali u vrlo veštom dramskom prosedeu, likovi i situacije dobijaju sasvim konstruktivističku opštost. Haleluja, od drame jedne grupe logoraša, stravičnih svedoka na hiljade mathuzenskih smrti, grupe koja odlučuje po svaku cenu da sahrani pristojno svog sasvim iznenada preminulog druga Jojoa, postaje etička drama našeg vremena, rastrzanog u velikoj dilemi između humanističkog ideala u koji se teško veruje, i bolno prisutnog iskustva koje se teško zaboravlja. U ovoj značajnoj drami Lebović precizno i pouzdano provlači nit granice između burleske i tragedije..."

M. Grgičević – Večernji list, Zagreb, 1966. – Tragična farsa – „Haleluja, predstavlja tematski nastavak Nebeskog odreda. Ako je prva drama svedočanstvo s mnogo naturalističkih elemenata,

druga se unutar posve realističkih okvira razvija do drame u kojoj je sukob života i smrti, slobode i ropstva izražen univerzalnijim jezikom. Sama priča odredila je svoj izraz, u kojem se tragično i komično prepliću na pozadini namerno naglašene humanosti, prisnog saosećanja s ljudima... Kao i kod Antigone sahrana je ovde znak ljudskog dostojanstva, borba za nju – borba je za spašavanje tog dostojanstva, no kako se sve odvija u koliko god bizarnim toliko i posve prizemnim životnim okolnostima, tragedija se pretvara u farsu, gde se humor i tragika uzajamno prožimlju. Za Lebovićeve logoraše njihovo ljudsko dostojanstvo postaje sinonimom slobode, osnovni, ničim zamenljiv uslov povratka životu... Osnovna odlika ove drame su živi, zanimljivi, plastično uobličeni likovi i svjež, lapidaran humor...“

Ž. Jovanović – Telegram, Zagreb, 1966. – „Lebović je u jednostavnoj, a istovremeno apsurdnoj situaciji sahrane u ime života, gradio dramu sa obrisima tragične groteske, gotovo tragične farse, koja u svim svojim scenama podjednako poseduje realističku osnovu i opštost simbola. Život je orkestriran stravično u svojoj prirodnoj apsurdnosti, zvuče sve dirke životne klavijature od grotesknog do tragičnog, smeh i smrt su neodvojivi deo života, svetovi se ovde surovo sudaraju jer se i živelo surovo...“

Vladimir Stamenković – Nin, Beograd, 1966. – Snaga legende – „Tema nove Lebovićeve drame je uzbudljiva, potresna, duboko poetska: ona slika patetični posleratni trenutak u kom se grupa bivših logoraša suočava sa običnim životom, uči poštovanju zakona, uči ljubavi, humanosti, ponovo otkriva vitalnu važnost prastarih rituala. Kad pročita dramu, čovek lako može steći utisak da je ta velika poetska tema samo skicirana, da nedostaje pravi dramski intezitet, kompleksni likovi, životno razuđen dijalog, verodostojna atmosfera. Međutim, utisak se menja kad vidimo ovu dramu na sceni. Okuda ta razlika? Otuda što su načini doživljavanja čitaoca knjige i pozorišnog gledaoca potpuno različiti, što vrstan dramski pisac zna. Gledalac u pozorištu ne može da ostane hladan kada

se pred njim pojavu živi simboli ljudske patnje, kad u tempu koji ne dopušta predah stanu da se ritmuju zgusnute, čulne, konkretne pozorišne scene i slike, već sadržane u njegovoj svesti, kad na pozornici vidi personificiranu legendu koja čini srž aktuelne legende. U tom kontekstu, u kontekstu istorije koja još traje, bilo u neposrednom ljudskom sećanju, bilo u mitu koji društvo kreira svim raspoloživim sredstvima, fragmentarna dramaturgija, iskidane replike, čak i letimično ocrtani karakteri dobijaju novu rezonancu, počinju da žive dramatičnim životom, preobražavaju se u znake koji precizno opisuju dramu čovekovog prisustva u istorijskim zbivanjima... Komad ima tri različita ali podjednako važna aspekta: psihološki, groteskni i poetski... I upravo u tome je jednostavna tajna i privlačnost ovog komada...“

Jovan Ćirilov – iz predgovora odštampane Haleluje, 1966. – „Sa Halelujom, desio se značajan prelom, Lebović se vratio temi Nebeskog odreda, ali posle iskustva sa dramom male forme. Haleluja je dokaz da ovaj period nije prošao uzalud. Mozaična po obliku, najnovija drama Đorđa Lebovića kao da je sastavljena iz jezgrovitih dramoleta pisanih između 1956. i 1963. godine. Svaka scena ima svoju dramaturšku samostalnost, ali takvu da predstavlja beočug u jednom lancu događaja koji čini jedinstvenu dramu.

Lebović se vraća realnim ličnostima Nebeskog odreda. Ali kako? Nisu to više ličnosti sa detaljno izloženim biografijama koja se može oformiti brižljivim sakupljanjem po fabuli drame. To su poetske ličnosti koje žive život svojih osobina i sudbina, ali bez određenih mesta rođenja, boravišta i opredeljenja. Svedeni su na ljudsku suštinu, gotovo simboličnu kao Hep i Hap, ili Gospodin 13. i Gospodin 14. U Nebeskom odredu, svi kritičari su opažali surovi humorizam nekih pasaža, u ovoj drami, gotovo da od prvog trenutka osećamo da smo se sreli sa grotesknim ličnostima kakve se sreću u delima farse ili komedije. Međutim, posebnu vrednost ovog humorizma čini realna podloga. Svet bivših logoraša je u punom sukobu sa sverom spoljašnjeg sveta. To je sukob sfera u klasičnom smislu te reči. Logoraši izgledaju čudnovati, jer su živeli

nenormalni život jednog zatvorenog sveta kojim su deformisani baš kao da ih gledamo u sfernom ogledalu... Oni su ošamućeni kao neke žive marionete, opsednuti temom sahrane baš kao što su opsednute nekom fiksnom idejom najkomičnije ličnosti klasičnih komedija. Pa ipak jasno nam je da pred sobom nemamo komediju, već surovu realističku dramu u poetskoj izmaglici tanane stilizacije. Tema bivših logoraša koji u tvrdoglavoj želji da sahrane svoga sapatnika vide simbol povratka u život jeste ona jednostavna opruga fabule koju ima svaka dobra drama i svako pravo književno delo. Sve se taloži oko te osnovne opsesije koja je grandiozna u svojoj naivnosti i čednosti, u svojoj apsurdnosti – logoraši odaju poštu smrti da bi slavili život. Oni se izlažu opasnosti da zaraza zavlada bivšim logorom-bolnicom, bilo bi logično da pristanu na sasvim prirodan propis koji štiti žive od zaraze, ali oni su i racionalno i besmisleno na strani svoje opsesije za koju se i mi opredeljujemo svim srcem, spremni da mrzimo ljude iz spoljnog sveta, gotovo isto onoliko koliko smo u Nebeskom odredu mrzeli štrumfirere i nemačke stražare. Život se prepliće u Haleluji orkestriran široko, ali istovremeno i prirodno. Ne osećamo simboličke predstavnike, ali sve sile su tu, i ljubav, i zavist, i volja za moć, i glad, i glupe navike svih vrsta, pa ipak sve tako prirodno i tako sadržajno na jedan nov način. Cela drama ima impresivnost dečake uspomene. Sve je resko kao ružan san, neprijatno osunčan i hladan san deteta koje je bilo osuđeno da preživi nešto što nije bilo za njegov uzrast. Ova drama kao da je viđena očima Pipla, i pisana iskustvom petnaestogodišnjaka koji se našao negde na mapi Evrope 1943. godine, ne znajući ni sam zašto, po kojoj ludačkoj logici događaja. U potrazi za poljuljanom verom za dobrotom nalazi se, verovatno, i tajna najdubljih poticaja koji nagone Đorđa Lebovića da piše i saopštava svetu drame koje su u njemu.

Drama Haleluja, izmiče se svakoj sistematizaciji kao svaka dobra literatura, stavlja na dnevni red jedno za čoveka važno pitanje, kao svako novo dobro delo. Potrebno je posebno traženje novih odrednica da bi se odredila mera realizma ovog dela, mera njegove poezije, stilizacije, i svega što bi klasično potpadalo pod

temu teorijske sistematizacije. Pa ipak, kad to konstatujemo, jasno nam je da je Haleluja veoma ozbiljna drama sa dubokim korenima u životu. Ona je sva od probranih životnih podataka, surove građe, od koje se sastoji znojava a katkad i krvava istina...“

Muharem Pervić – Politika, Beograd, 1968. – U ime pravde i istine – „... Svoje predano traganje za pravdom i istinom Đorđe Lebovoć u Viktoriji završava ubeđenjem da žrtve nisu iskupljene i da pravda nije i ne može biti zadovoljena. – Paragrafi su isuviše uski da bi u njih mogla da stane sva istina o ljudskom stradanju, o dobru i zlu što čovek može da nanese čoveku. Koliko bi vremena bilo potrebno i koliko procesa da bi svi odgovorni za milione mrtvih u Drugom svetskom ratu bili privedni pravdi? Pa čak, ako bi ovakva radikalna istraga bila moguća ni ona ne bi vratila u život ni jednog od toliko nevino ubijenih ljudi. – Zato Lebović prvo osuđuje rat kao nešto u biti nehumano, rat u kome je pozivanje na etičke norme, u krajnjoj liniji iluzorno i cinično čak. Nema moralnog pobednika, kao da kaže pisac, na onom bojištu sa koga se posle završene bitke uklanjaju leševi. Sudski procesi zaista nisu ona snaga od koje valja očekivati da odbrani vrednost i dostojanstvo pravde, niti će njihova efikasnost sprečiti ljude da počnu ponovo da se ubijaju. Upravo zato Lebovićeva drama nastoji da pobudi u čoveku drugo i dublje, osećanje odgovornosti i čovečnosti, osećanje koje će onemogućiti da ovaj mehanizam surovosti uopšte stupi u dejstvo. Svoju dramaturšku, idejnu i etičku vrednost drama crpe iz produbljenog razumevanja onoga što podrazumevamo pod istinom, pravdom, krivicom, zaslugom, odanošću ili izdajom. Uzbudljiva etička istraga... Unutar opšteg stava, Lebović uspešno diferencira i razvija likove...“

Luka Pavlović – Oslobođenje, Sarajevo, 1968. – Zatvoreni krug – „... Viktorija – drama u tri dijela, ima dva vremenska plana. Prvi je dvadeset godina poslije rata, drugim oživljava logorske dane. Na suđenju okrivljenima za zločine defiluju preživeli logoraši: Sipka i Gošer, Jup, Amos, Šalom, i drugi, a priču i rekonstrukcije pojedinih

scena dopunjuje i priča Estere i Iris, koje su takođe logorašice. Ako se zaključi da je Viktorija djelo koje zatvara jedan tematski krug i da je Lebović uspeo da sačini vješto komponovanu, čistu i uzbuđujuću literarnu podlogu za scensko oblikovanje, onda su to samo osnovni podaci o ovoj drami koja zaslužuje širu pažnju i ozbiljnije analize. Umjesto njih, evo još nekoliko utisaka o vrednostima Viktorije: saopštena u vrednim pregnantnim replikama, bogata raznovrsnim psihološki precizno postavljenim likovima, vješto vođena na dva plana, podatna umješnoj rediteljskoj ruci, dramaturški harmonično građena, sa jasno prezentovanom idejom o krivici i nadi koja ne napušta ni napuštene. Ova drama daje uverenje da je u Leboviću naša savremena dramska literatura dobila dramatičara bez pogovora...“

Petar Volk - Književne novine, Beograd, 1968. – Viktorija, Đ. Lebović – „... Ova drama, u poređenju sa prethodne dve na iste teme, deluje ne samo kao krajnji akord jednog bolnog prisećanja nego i kao čin u kome se bol i misao otelotvoruju kao uvek moguća čovekova egzistencija. Poseta grupe logoraša bivšem mučilištu a sada muzeju, suđenje nekadašnjim ubicama i suočavanje sa besmislom formalizovane pravde, iskorišćeno je kao okvir u kome se pokazuje čitava skala čovekovih unutarnjih preživljavanja i preobražaja. Po onome što govore i kako se ponašaju sve ličnosti se s vremena na vreme iskazuju kao sasvim određena realnost koja se u određenim dramatskim trenucima pretapa u oznake jednog složenog psihičkog stanja i životne esencijalnosti i trajanja. Za autora, vreme ima određenu funkciju i ono mu pomaže da prošlost čini stalno prisutnom u sadašnjosti kao faktor pomoću kojeg se on određuje. Otuda je sećanje znatno racionalizovano, tako da se pred Lebovićem ne postavljaju dileme – šta sa prošlošću, već kako u tom neprekidnom previranju i oslobađanju od trauma ratnog užasa, pomoći da čovek pronađe samog sebe. Ako je suditi po početnoj i završnoj sceni, kada logoraši stoje nemi jedan pored drugog dok odzvanjaju svečani tonovi komemorativne muzike, Viktorija je intimna drama i današnjeg čoveka, samog i otuđenog, prestrašenog

i izgubljenog. Jer – ma koliko prošlost pripada prošlosti, ona se uvlači u sadašnjost, unosi nemir i strah pred neizvesnošću što nam svima, zajedno s njima, predstoji u životu. Lebović nije pesimista ali ni deklarativni optimista. Njegova strast za istinom i otkrivanjem – šta je čovek – daje mu snagu da iz određenih situacija izvlači suštinu i konfrontira je sa postupcima pojedinaca, da bi na kraju sa gorčinom zapitao – hoće li se čovek ikada vratiti sebi...“

Petar Petrović – Borba, Beograd, 1968. – Protiv kratkog pamćenja – „Dramom Viktorija Đorđe Lebović je okončao svoju logorašku trilogiju, započetu pre više od deset godina, znamenitim Nebeskim odredom. I ovog puta bio je to značajan trenutak jugoslovenskog teatra. Lebovićeva najnovija drama sazdana je u mračnom registru autorovih sećanja na infernalno vreme koncentracionih logora Drugog svetskog rata. To okrutno vreme bez milosti, pisac, očigledno, ne može i neće da zaboravi. Čudesno spajajući visoko literarno-filozofsku koherentnost i rezonantnost u savremenom trenutku čovekove egzistencije, Lebovićeva Viktorija je u osnovi, protest protiv kratkog pamćenja pred vazda latentnom mogućnošću ostvarenja ponovnog ljudskog zla. Optužujući rat kao nešto u biti nehumano, kao vrhunsko otelotvorenje zla koje je – po starojevrejskom učenju i po ovom piscu – permanentno u čoveku, ova nespokojna drama, ogoljene ljudske egzistencije i otuđenosti u pustošnoj atmosferi rata, potresno svedoči o raspadu moralnih vrednosti pred animalnom željom za održanjem života. Završni akord ove drame čovekovog moralnog inferna, krik – hoće li se čovek ikada vratiti sebi – bolno se utkiva u svest, ali ostaje bez odgovora, bez nade da će čovek ikada iz sebe istisnuti zlo. Ostajući u domenu poetskog i filozofskog senzibiliteta najvišeg ranga, ova drama, doduše pesimističke projekcije današnjeg sveta, ali u kontekstu istoričnosti, srčano je angažovana i zabrinuta zbog neizvesnosti čovekove sudbine...“

Milosav Mirković – Politika ekspres, Beograd, 1968. – Zvona uvek zvone – „... U Lebovićevom ciklusu o logorašima, jednom

dramaturškom podvigu koji podjednako pripada nemiru naše kljiževnosti kao i suptilnom bdenju našeg pozorišta, najzad se stiglo do naših dana i, kako to logično utvrđuje reditelj Đurković, do naše kože. Herojsko doba patnje iz Nebeskog odreda i doba slobode iz Haleluje sada su prošireni trenutkom nade da se spase čovečnost koju podjednako ugrožavaju pobeđeni i pobednici, tamničari i logoraši, silnici i žrtve. Zvona dakako još zvone. Na mesto stravičnog logora, pred golemim spomenikom, okupljaju se bivši logoraši, sada svakojaki zasićeni građani sveta, da svedoče i sude svojim preostalim tamničarima iz sitnije fašističke garniture. Suđenje jednima, pretvara se u suđenje svima. Logoraši se prepoznaju u svoj svojoj nesavršenoj ljudskosti, u svoj svojoj moralnoj nesigurnosti. Lebović nije samo pakleni cinik koji vešto dramatiizuje jednu situaciju. Takođe, više od toga i dublje, on ispituje šta ostaje od preživelih, od onih koji su izvukli svoju kožu... Uzbudljivo dramsko tkivo... deheroizirani su logoraši, depatetizovano je njihovo pamćenje u prilog nesebičnijeg i višeg pamćenja..."

NAPOMENA

Četvrta, poslednja drama iz istog tematskog opusa je Vojnik i lutka. Ona za sada nije nigde izvedena, iako je naručena 1998. za kamerno pozorište "Bejt Lesin" u Tel Avivu. Napisana je u dogovoru sa umetničkim direktorom tog pozorišta, Moti Lernerom, mladim izraelskim dramskim piscem (Slučaj Kesner). Nažalost, i Lerner i drama Vojnik i lutka i Lebović, izgubili su bitku sa neprikosnovenom upravnicom tog pozorišta. Naime, ona je tražila izmene na koje Lebović, podržan od svog mlađeg kolege, nije pristao. Dramski pisac, Lerner, ubrzo je dramatično ostavio Izrael (razlozi nepoznati), a Lebović je u šali kometarisao, da su ovi ovde, vremenski mnogo više iza nas. Rekao je: "Sve me to podseća na priču koju sam već doživeo, kući sa Nebeskim odredom." Ova drama je štampana kod nas u ediciji "Savremeni srpski pisci", knjiga 21. (Nažalost, nakon smrti Đorđeve, dala sam im neprečišćenu,

prvu verziju). Ova drama se tematski vezuje za prethodne tri, a vremenski se sasvim približava našem vremenu; iako je žanrovski ponajviše psihološka drama, ona, kao i prethodne, otvara i bitne probleme našeg vremena. Četiri drame su delovi istog tkiva, pa je moja želja da se nađu u istoj knjizi, zajedno sa zapisima iz njegove beležnice kao predgovorom (izborom tekstova sa suđenja u Nirnbergu, svedoka-logoraša i optuženih nacista). Z. L.

BIOBIBLIOGRAFSKA BELEŠKA

Đorđe Lebović je rođen u Somboru 27. 06. 1928. – umro je u Beogradu 22. 09. 2004. Otac Pavle, majka Tereza, rođena Zajdner. Osnovnu školu pohađao u Zagrebu (1934–1938), a gimnaziju u Somboru (1938–1947). Kao Jevrej, bio je zatočenik u nacističkim logorima: Aušvic, Sachsenhausen, Mauthausen (1944–1945). Studirao (1947–1948) tehnologiju na Tehničkom fakultetu. Potom prešao i završio filozofsku grupu na Filološkom fakultetu (1948–1951). Za vreme studija radio je kao fizički radnik, nastavnik, prevodilac i humorista (saradnik Radio Beograda i Ježa). Godine 1953. bio je novinar u Radio Novom Sadu, kasnije kustos Muzeja pozorišne umetnosti (1954–1955), gde je ostavio najobimniji rukopis – Prva inventarska knjiga Muzeja pozorišne Umetnosti u Beogradu. Od 1955. upravnik je Letnje pozornice, a od 1960. upravnik Izložbenog paviljona u Beogradu. Direktor drame u Beogradskom dramskom pozorištu od 1979 do 1981, kada odlazi u penziju. Nosioc je ordena Poljske vlade za doprinos idejama mira.

Sarađivao je u časopisima i listovima – Pozorišni život (1956–1965), Delo (1956–1959), Borba (1957), Nin (1957), Student (1959), Jevrejski almanah (1959–1960), Oslobođenje (1960), Odjek (1969), Letopis Matice srpske (1972), Scena (1975)...

Nagrade: Sterijina nagrada za Nebeski odred, 1957. (koautorstvo sa A. Obrenovićem); Haleluja, 1965; Viktorija, 1968. Međunarodni

festival radija i televizije, Palermo – Traganje po pepelu, Prix Italija, 1985. Na festivalima jugoslovenske radio drame – prva nagrada za Svetlosti i senke (1959) i Sahrana obično počinje popodne (1960), nagrada Tribine mladih za Hiljaditu noć (1960).

Od 1965. drame su mu prevedene, štampane i prikazivane u svetu:

Nebeski odred – 1959. Osvjencim, režija M. Fotez.

Svetlosti i senke – Kamerni teatar, Karlsruhe, Kellertheater; Minhen, Liebhaber Theater, 1962–1963.

Haleluja (praizvedba – 1964) Narodno pozorište, Varšava, 1966.

Šaušpile, Ninberg, Nemačka, 1971. (otvorila Festival moderne evropske drame);

Teatar Houp, Mičigen, SAD. 1971.

Viktorija, Katovice, 1971.

Lutka sa kreveta 21, Kamerni teatar, Krakov, 1967.

Kamerni teatar, Prag – 1968.

Hiljadita noć – pozorište Holvilag Kamaraszinhaz, Budimpešta, 2006.

Izvedeni pozorišni komadi na scenama Jugoslavije

Nebeski odred – 1956. Pokrajinsko pozorište, Priština; 1957. Srpsko narodno pozorište, Novi Sad; 1958. Atelje 212. Beograd (igrano na sceni “Boška Buhe”, reditelj dr Hugo Klajn); Narodno kazalište, Split; Narodno pozorište, Sombor; Narodno kazalište, Osijek.

Svetlosti i senke – Atelje 212, Beograd, 1960.

Cirkus (sa A. Obrenovićem) – Zagrebačko gradsko kazalište “Komedijska”, 1964. Haleluja – Srpsko narodno pozorište, Novi Sad, 1964; Beogradsko dramsko pozorište, Beograd, 1965.

Šarlatan (sa J. Lešićem) – Zagrebačko gradsko kazalište “Komedijska”, 1965.

Srebrno uže – Narodno pozorište, Beograd, 1967.

Viktorija – Srpsko narodno pozorište, Novi Sad, 1968.

Usamljena gomila – Kamerno pozorište, Sarajevo, 1970.

Pali anđeli – Mesno gledalište, Ljubljana, 1971.

Lutka sa kreveta 21 – Narodno pozorište, Subotica, 1976.

Dolnja zemlja – Srpsko narodno pozorište, Novi Sad, 1981.

Ravangrad 1900. – Srpsko narodno pozorište Novi Sad i Narodno pozorište, Sombor, 1982. – reprint postavka u Srpskom narodnom pozorištu, Novi Sad, 2003.

Sentadrejska rapsodija – Beogradsko dramsko pozorište, Beograd, 1983.

Malj za veštice – Narodno pozorište, Niš, 1985.

Groteske – Mađarska drama, Novi Sad, 1999.

Kaktusi i ruže (nostalgična komedija) – izvedeno na televiziji, 1999. – štampano. Novo Jevanđelje – štampano u Letopisu Matice srpske (jul, avgust) Novi Sad, 1972.

Nedovršena drama - Eleonora Hodis.

Drame Đorđa Lebovića su prevedene i štampane u većini zemalja Evrope, a Haleluja je objavljena i u Antologiji moderne jugoslovenske drame, SAD. U Mađarskoj je 1968. objavljena Haleluja, u knjizi Moderna srpska i hrvatska drama.

Televizijska scenarija

Lutka sa kreveta 21, 1966.

Apokalipsa, 1967.

Legenda o dugoj noći, 1967.

Opasni susreti (sa J. Lešićem), serija od 6 epizoda, TV Sarajevo, 1971.

Haleluja, adaptacija i režija Z. Ratković, 1971.

Milojeva smrt, adaptacija teksta Jare Ribnikar, 1973.

Nesreća, adaptacija teksta Eriha Koša, 1973.

Samoća, adaptacija teksta Andreja Hinga, 1974.

Pesma, scenario po istoimenom romanu Oskara Daviča, 6. epizoda, 1974.

Dorđe Lebović
TETRALOGIJA

Izdavač
BIGZ Školstvo d.o.o.

Za izdavača
Mirjana Miloradović

Lektori
Tanja Solunac
Milorad Savić

Idejno rešenje dizajna
Zlata Lebović

Grafička obrada korice
Đorđe Slavić

Grafička obrada
Masha

Plasman
Ruža Vasiljević,
Komerrijalni direktor, 011/ 3691-846

Prodajni centri:
KNJIŽARA 1, Kosovska 37, 011/ 3221-250, BGD.
KNJIŽARA 2, Požeška 136, 011/ 3558-226, BGD.
KNJIŽARA 3, H. Lekovića 19, Požega

Štampa
„MEDIVEST“ d.o.o., Niš

Tiraž
1.000

Sigurnost dramaturškog postupka u Nebeskom odredu, Haleluji i Viktoriji ukazuju na to da se Lebovićeva drama najbolje oblikuje kada se elementima realnog sveta i istinske tragedije, bez shematskih konstrukcija i ispraznog verbalizma, klasičnim metodom pridoda univerzalno ili mitsko značenje.

Predrag PALAVESTRA – Iz knjige Jevrejski pisci u srpskoj književnosti

Sa Halelujom, desio se znacajan prelom. Lebović se vratio temi Nebeskog odreda, ali posle iskustva sa dramom male forme. Haleluja je dokaz da ovaj period nije prošao uzalud. Mozaična po obliku, najnovija drama Đorđa Lebovića kao da je sastavljena iz jezgrovitih dramoleta pisanih između 1956. i 1963. godine. Svaka scena ima svoju dramaturšku samostalnost, ali takvu da predstavlja beočug u jednom lancu događaja koji čini jedinstvenu dramu.

Jovan CIRILOV – Iz predgovora Haleluje, 1966. godine

